

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Ружица Д. Радојчић

**СТРУКТУРНО-САДРЖИНСКЕ И
ФУНКЦИОНАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
ДИДАКТИЧКИХ ГРАМАТИКА РУСКОГ
ЈЕЗИКА У ИНОСЛОВЕНСКОЈ
(СРПСКОЈ И ХРВАТСКОЈ) ГОВОРНОЈ
СРЕДИНИ**

Докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Ružica D. Radojčić

STRUCTURE, CONTENTS AND
FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF
DIDACTIC GRAMMARS OF RUSSIAN
LANGUAGE IN INOSLAVIC (SERBIAN AND
CROATIAN) SPEAKING ENVIRONMENT

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Ружица Д. Радойчич

СТРУКТУРНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ И
ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ДИДАКТИЧЕСКИХ ГРАММАТИК
РУССКОГО ЯЗЫКА В ИНОСЛАВЯНСКОЙ
(СЕРБСКОЙ И ХОРВАТСКОЙ)
ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ

Докторская диссертация

Белград, 2016

Ментор:

проф. др Ксенија Кончаревић, редовни професор

Филолошки факултет

Универзитет у Београду

Чланови комисије:

др Вера Белокапић Шкунца, ванредни професор

Филолошки факултет

Универзитет у Београду

др Биљана Марић, доцент

Филолошки факултет

Универзитет у Београду

Датум одбране:

СТРУКТУРНО-САДРЖИНСКЕ И ФУНКЦИОНАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
ДИДАКТИЧКИХ ГРАМАТИКА РУСКОГ ЈЕЗИКА У ИНОСЛОВЕНСКОЈ
(СРПСКОЈ И ХРВАТСКОЈ) ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ

Резиме

Предмет овог истраживања су основне категорије модела дидактичке граматике руског језика намењене носиоцима блискосродног инословенског (српског и хрватског) језика: структура, садржај и функције. Дидактичка граматика се дефинише као функционална књига у којој се наставни садржаји презентују посебно уређеним дидактичко-методичким инструментаријумом, усклађеним са одређеним психолошким, лингводидактичким и лингвистичким начелима. Наставни садржај се поима као дидактички транспонован систем лингвистичких појмова, представа и генерализација, неопходних и довољних за постизање комуникативне и лингвистичке компетенције на нивоу и у обиму адекватном циљевима наставе за сваки конкретни образовни профил. У овом раду дидактичка граматика се посматра као систем логичких конструкта – предикције, садржаја, спољашње структуре, унутрашње структуре и функција. Сваки од њих представља засебан хијерархијски систем подређених компоненти у односу на компоненте вишег реда, са својим специфичним функционално-онтолошким одликама, елементима и карактером њихових међусобних односа. Дисертација представља покушај дескрипције и анализе поменутих централних категорија модела дидактичке граматике руског језика у инословенској (српској и хрватској) социокултурној средини. Анализом су обухваћени психолошки и дидактичко-методички чиниоци који одређују дидактичко обликовање школске граматике. Спољашња структура подразумева метаструктуру, макроструктуру и микроструктуру, док се у унутарњој структури издвајају праксеосемиотички, праксеоинформацијски и праксеометодички аспекти. Ова проблематика се разматра са теоријско-концепцијског становишта, уз елементе валоризације. Као узорак за анализу одабране су дидактичке граматике руског језика намењене његовом усвајању у инословенској (српској и хрватској) говорној и социокултурној средини.

Кључне речи: настава страног (руског) језика, теорија уџбеника, дидактичка граматика, предикција дидактичке граматике, спољашња структура, унутарња структура, садржај дидактичке граматике.

Научна област: Примењена лингвистика

Ужа научна област: Методика наставе страних језика

УДК:

STRUCTURE, CONTENTS AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF DIDACTIC GRAMMARS OF RUSSIAN LANGUAGE IN INOSLAVIC (SERBIAN AND CROATIAN) SPEAKING ENVIRONMENT

Abstract

The thesis is concerned with the basic categories of the model of didactic grammar of the Russian language intended for the speakers of a closely related inoslavic (Serbian and Croatian) language: structures, contents and functions. Didactic grammar is defined as a functional book where didactic contents are presented by means of a special didactic and methodical tool, coordinated with particular psychological, lingua-didactic and linguistic principles. The teaching content is perceived as a didactically transposed system of linguistic concepts, notions and generalizations necessary and sufficient for attaining a communicative and linguistic competence at the level and in the scope corresponding to the aim of teaching for each particular educational profile. Didactic grammar is considered as a system of logical constructs – predication, substance, outer content, inner content and functions. Each of them represents a separate hierarchical system of subordinate components relative to higher rank components, with specific functional-ontological properties, elements and character of their mutual relations. This thesis represents an attempt to describe and analyze the above mentioned basic categories of the model of the didactic grammar of the Russian language in inoslavic (Serbian and Croatian) social and cultural environment. The analysis encompasses psychological and didactic and methodical factors determining didactic form of the school grammar. The outer structure involves metastructure, macrostructure and microstructure, whereas the inner structure deals with praxeological-semiotic, praxeological-informative and praxeological-methodological aspects. This issue is dealt with from a theoretical and conceptual aspect with elements of valorisation. The analysis is carried out on a sample of didactic grammars of the Russian language intended for its adoption in an inoslavic (Serbian and Croatian) speaking and socio-cultural environment.

Key words: teaching of a foreign (Russian) language, theory of textbooks, didactic grammar predication, outer structure, inner structure, didactic grammar content.

Scientific field: Applied Linguistics

Specialized area: Foreign Language Teaching Methodology

UDC:

СТРУКТУРНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ГРАММАТИК РУССКОГО ЯЗЫКА В ИНОСЛАВЯНСКОЙ (СЕРБСКОЙ И ХОРВАТСКОЙ) ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ

Резюме

Предметом настоящего исследования являются основные категории модели дидактической грамматики русского языка, предназначенной для носителей сродного инославянского (сербского и хорватского) языка: структура, содержание и функции. Дидактическая грамматика определяется как функциональная книга, в которой учебное содержание представляется с помощью особо устроенного дидактическо-методического инструментария, в соответствии с определёнными психологическими, лингводидактическими и лингвистическими принципами. Учебное содержание понимается как дидактически транспонированная (переложенная) система лингвистических понятий, представлений и обобщения, необходимых и достаточных для достижения коммуникативной и лингвистической компетенции на уровне и в объёме соответствующим целям обучения для каждого конкретного образовательного профиля. В данной работе дидактическая грамматика рассматривается как система логических конструкторов – предикции, содержания, внешней структуры, внутренней структуры и функций. Каждый из них является отдельной иерархической системой подчиненных составных по сравнению с составными высшего ряда, со своими специфическими функционально-онтологическими характеристиками, элементами и характером их взаимоотношений. Диссертация представляет собой попытку дескрипции и анализа упомянутых центральных категорий модели дидактической грамматики русского языка в инославянской (сербской и хорватской) социокультурной среде. Анализом охвачены психологические и дидактико-методические факторы, которые определяют дидактическое формирование школьной грамматики. Внешняя структура подразумевает метаструктуру, макроструктуру и микроструктуру, в то время как во внутренней структуре выделяются праксеосемиотические, праксеоинформационные и праксеометодические аспекты. Данная проблематика рассматривается с теоретическо-концептуальной позиции, с элементами оценки. В качестве образца для

анализа выбраны дидактические грамматики русского языка, предназначенные его усваению в инославянской (сербской и хорватской) языковой и социокультурной среде.

Ключевые слова: обучение иностранному (русскому) языку, теория учебника, дидактическая грамматика, предикция дидактической грамматики, внешняя структура, внутренняя структура, содержание дидактической грамматики.

Научная область: Прикладная лингвистика

Узкая научная область: Методика преподавания иностранных языков

УДК:

Садржај

	страна
0.1. Увод. Предмет и циљ истраживања. Метод.	1
1.0. Теоријске основе. Предикција дидактичке граматике.	4
1.1. Структура дидактичке граматике руског језика у инословенској (српској и хрватској) говорној средини.	48
1.2. Спољашња структура. Метаструктура дидактичке граматике.	51
1.2.1. Спољашња структура. Макроструктура дидактичке граматике.	52
1.2.2. Текст као компонента макроструктуре дидактичке граматике.	53
1.2.3. Теоријско-спознајни текстови.	55
1.2.4. Инструментално-практични текстови.	57
1.2.5. Инструктивни текстови.	57
1.2.6. Вантекстуалне компоненте.	58
1.3. Спољашња структура. Микроструктура дидактичке граматике.	60
1.4. Унутарња структура дидактичке граматике.	60
1.4.1. Праксеосемиотички аспект.	61
1.4.2. Праксеоинформацијски аспект.	63
1.4.3. Праксеометодички аспект.	63
2.0. Садржај дидактичке граматике руског језика у српској и хрватској говорној средини: општи поглед.	65
2.1. Лингвистички садржај.	69
2.2. Методички садржај.	70
3.0. Дидактичке граматике руског језика у српској и хрватској говорној средини. Почети наставе руског језика у Србији.	72
3.1. Дескрипција и анализа дидактичких граматика руског језика у српској и хрватској говорној средини. Хронолошки преглед.	76
3.1.1. Јеврем Илић, <i>Руска граматика за српске школе</i> , 1883.	78
3.1.2. Јеврем Илић, <i>Руска граматика за српске школе</i> , 1893.	81
3.1.3. Милош Анђелковић, <i>Практична руска граматика за средње школе</i> , 1903.	86

3.1.4. Милош Анђелковић, <i>Граматика руског језика за средње школе и самоуке</i> , 1908.	96
3.1.5. Милош Анђелковић, <i>Граматика руског језика за средње школе и самоуке</i> , 1922.	98
3.1.6. Перо Будмани, <i>Практична граматика руског језика (за самоуке)</i> , 1888.....	103
3.1.7. Радован Кошуткић, <i>Граматика руског језика, књига II – Облици</i> , 1914.	121
3.1.8. Ст. М. Куљбакин, <i>Руска граматика за VII и VIII разред реалних гимназија</i> , 1929.	127
3.1.9. Димитрије Ђуровић, <i>Руски књижевни језик</i> , 1931.	145
3.1.10. Miroslav Kravar, <i>Gramatika ruskoga jezika za više razrede srednjih škola</i> . 1948..	172
3.1.11. Т. Маневић, Богичевић, Миловидов, <i>Граматика руског језика за средње стручне школе</i> , 1950.	186
3.1.12. Т. Маневић, <i>Руска граматика</i> , 1967.	201
3.1.13. Вера Николић, <i>Граматика руског језика: фонетика и морфологија</i> . 1966.	205
3.1.14. Јелица Дреновац, <i>Граматика руског језика за више разреде основне школе</i> , 1971.	226
3.1.15. Радослав Пољанец, <i>Руска граматика за свакога</i> , 1973.	238
3.1.16. Љубица Несторов, Богољуб Станковић, <i>Граматика за основну школу</i> , 1978.	245
3.1.17. Љ. Несторов, Б. Станковић, <i>Граматика за основну школу</i> , 1999.	256
3.1.18. Радмило Маројевић, <i>Граматика руског језика</i> , 1983.	265
3.1.19. Радмило Мароевич, <i>Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями</i> . 2001.	291
3.1.20. Бранко Тошовић, <i>Руска граматика у поређењу са српскохрватском</i> , 1988.	293
3.1.21. Дојчило Рудан, Милица Добрић, <i>Давайте лучше говорить по-русски</i> , Граматичка вежбања за I и II разред гимназије, 1994.	311
3.1.22. Предраг Пипер, <i>Граматика руског језика у поређењу са српском</i> , 2005.	325

4.0. Закључна разматрања.	347
Корпус.	352
Литература.	354
Прилози.	361
Биографија аутора	390

0.1. Увод. Предмет и циљ истраживања.

Конципирање дидактичких граматика једно је од релевантнијих подручја теорије уџбеника страних језика. Анализа модела дидактичке граматике руског језика као инословенског спада у ред обрађиваних, али недовољно истражених питања методике наставе руског језика у нашој средини, с обзиром на то да је о овој теми код нас писано парцијално, у оквиру монографија и студија посвећених настави руског језика у нас, од стране аутора који су се уџбеничком проблематиком и методиком наставе руског језика бавили током друге половина XX века. Крајем XX и почетком XXI века овој тематици су у нешто већем обиму посвећени радови домаћих аутора, у првом реду лингводидактичара-русиста В. Раичевића, К. Кончаревић, Д. Дамљановић.¹ Стога смо одлучили да моделе дидактичких граматика руског језика за носиоце блискородног инословенског (српског и хрватског) језика изаберемо као тему ове дисертације. Покушаћемо да са теоријско-концепцијског (пројективног) и

¹ Током друге половине XX века различитим теоријским и практичним аспектима наставе руског језика бавио се не мали број аутора. Проблемима наставе фонетике и прозодије бавили су се Ђ. Јазић, Н. Радошевић, К. Висковић, А. Терзић, Д. Мирић; о настави лексике писали су П. Митропан, В. Николић, Б. Тошић, Б. Станковић, И. Тановић, Д. Величковић, Р. Маројевић, М. Радић-Дугоњић, В. Раичевић; теоријским и практичним аспектом ортографије бавили су се С. Ракита, М. Букарица, С. Костић, Д. Голубовић, М. Межински; проблемима наставе граматике, практичним и теоријским радом на овом пољу бавили су се А. Менац, М. Скљаров, Б. Станковић, Љ. Несторов, Р. Маројевић, Ј. Матијашевић, С. Павуна, Б. Терзић, П. Пипер, Д. Мирић, Б. Вуковић, С. Стевановић; лингвокултуролошке теме обрађиване су у радовима В. Николић, М. Стојнић, Р. Волос, М. Мулића, Б. Станковића, В. Раичевића, М. Радић-Дугоњић, К. Кончаревић. Почецима развоја методичких тенденција и првим радовима из области лингводидактике у нашој средини бавила се Д. Дамљановић. О делу Радована Кошутевића писали су многи аутори, од којих наводимо Р. Лалића, Б. Терзића, В. Николић, Н. Радошевић, Б. Станковића, М. Стојнић, В. Борисенко. О прегалаштву Д. Ђуровића, П. Митропана, Н. Радошевић, В. Николић, М. Стојнић, С. Костића, као и историјату југословенске и српске методике наставе руског језика писали су В. Раичевић, К. Кончаревић, Д. Дамљановић и др [исп. Кончаревић 2010].

евалуационог становишта опишемо и анализирамо централне категорије модела дидактичке граматике руског језика у инословенској (српској и хрватској) говорној и социокултурној средини, што обухвата структуру, садржај и функционални комплекс.

Као узорак за анализу издвојили смо дидактичке граматике руског језика настале у српској и хрватској говорној и социокултурној средини у временском распону од 1883. до 2005. године. Објекат нашег интересовања у првом реду представљају школске граматике руског језика, намењене ученицима основне и средње школе, с обзиром на то да је највећи број граматика намењен општеобразовном профилу. Стога оне представљају основни корпус на коме се врши опис и анализа. Осим њих, поменућемо и неке од граматика руског језика намењених ширем кругу адресата. Њих ћемо приказати у форми кратког описа, независно од образовног профила који опслужују.

У раду ћемо се бавити описом и анализом лингвистичких, дидактичко-методичких и психолошких компоненти које сматрамо релевантним за конципирање дидактичке граматике руског језика намењене потребама ученика основне и средње школе, који су најчешћи корисници, затим студената, као и свих оних који желе да уче руски језик, а носиоци су блискородног инословенског (српског или хрватског) језика. Придржавајући се принципа теорије уџбеника, структурно-садржајни модел посматраћемо са аспекта његове примене на сваки уџбеник, не узимајући у обзир профил корисника којима је намењен, да бисмо се у анализи дидактичких граматика руског језика ограничили принципима који се могу односити на граматичке уџбенике и приручнике руског језика у конкретној инословенској средини.

Нашу анализу заснивамо, као што смо већ поменули, на бази теорије уџбеника – области која се бави научним проучавањем уџбеника и представља део лингводидактике као шире области, те стога у својој основи полази од већ познатих и примењиваних модела у образовању, а у оквиру тога и у настави страних језика. Са тог становишта, теорија уџбеника се бави обрасцима и начинима примене тих чињеница на уџбеник. Сходно теоријским поставкама, уџбеник се поима као систем логичких конструкта – предикције, садржаја, спољашње структуре, унутрашње структуре и функција, који су међусобно хијерархијски повезани и одликују се

својим специфичним функционалним одликама, елементима и карактером њихових међусобних односа [исп. Кончаревић 1997: 363]. Дидактичку граматiku схватамо као функционалну књигу у којој су наставни садржаји презентовани посебно уређеним дидактичко-методичким инструментаријумом и усклађени са одређеним психолошким, лингводидактичким и лингвистичким начелима. Наставне садржаје дидактичке граматике поимамо као дидактички транспонован систем лингвистичких појмова, представа и генерализација, које су неопходне и довољне за постизање комуникативне и лингвистичке компетенције на нивоу и у обиму адекватном циљевима наставе за сваки конкретни образовни профил.

Анализу вршимо у циљу идентификовања принципа и конструкцијских решења који могу имати значај за структурно и садржинско обликовање савремених дидактичких граматика. Такође, покушаћемо да уочимо и укажемо на превазиђене теоријске принципе и конструкцијска решења.

Основни циљ рада састојао би се у реконструисању, опису и покушају валоризације принципа конципирања дидактичких граматика руског језика у српској и хрватској говорној и социокултурној средини, насталих у овом раздобљу, путем праћења и сагледавања еволуције њихове структуре и садржаја. У опису и анализи школских граматика покушаћемо да уочимо постојање узајамне повезаности између теоријских принципа обликовања садржаја, макро-, микро- и, у делимичном обиму, метаструктуре дидактичких граматика са принципима конструисања граматика, имајући у виду лингвистичке и лингводидактичке концепције које су карактеристичне за дати период.

У истраживању примењујемо неколико метода: херменеутички – метод теоријске анализе литературе у вези са овом темом, конструктивни метод при уочавању општих начела на основу резултата добијених примарном анализом, каузални метод у откривању узрочно-последичне повезаности елемената структуре и садржаја дидактичких граматика, квалитативне методе (структурна анализа мета-, микро- и макроструктуре дидактичких граматика), метод фактичке и вредносне анализе садржаја и структуре дидактичких граматика, метод функционалне анализе, односно идентификовања организационих принципа и конструкцијских решења која се односе на комплекс функција дидактичких граматика.

Резултатима нашег истраживања покушаћемо да дамо допринос ширењу круга спознаја у области теорије уџбеника и методике наставе руског језика у инословенској средини, док би се апликативни значај овог рада огледао у пружању доприноса објективизирању рада на конструисању и експертизи дидактичких граматика и повећању степена резултативности у овладавању руским језиком као инословенским.

1.0. Теоријске основе. Предикција дидактичке граматике.

У литератури налазимо више дефиниција уџбеника, које се углавном заснивају на поимању његовог статуса као централне књиге и основног извора дидактички обликованих информација релевантних за стицање знања из одређене дидактичке области. У домаћој литератури уџбеник се дефинише као „сложена дидактичка реалност“ [Николић, Межински 1984], као „наставно средство (или комбинација наставних средстава) које садржи систематизована знања из неке области која су дидактички тако обликована за одређени ниво образовања и одређени узраст ученика да имају развојно-формативну улогу и учествују у изградњи ученичких знања“ [Ивић и сар. 2008: 27], као „основна обавезна и нормативна школска књига“ [Кончаревић 2002: 13], „функционална књига која поседује дидактичке инструментарије и посредује кориснику наставне садржаје одређене дидактичким нормативним документима“ [Кончаревић 2002], или као „материјализовани модел система наставе страног језика“ [Бим 1975: 59].

Разнородност наставних предмета скреће пажњу на питање примене општеважећих принципа организације уџбеничког текста, односно разликовања тих начела у зависности од конкретног предмета и узрасних карактеристика ученика. Тако се, у зависности од природе предмета, могу издвојити уџбеници за уметничке и научне области, или за природне науке индуктивног (физика и хемија) и аксиоматског типа (математика). Ипак, постоје и мишљења да „систем појмова представља темељ организације знања у свакој области, па се тиме релативна општост принципа не доводи у питање“ [Пешић, 1998: 23]. Наиме, због природе самог предмета, што подразумева циљеве наставе и учења, класификацију и распоред

садржаја, као и концепирање наставних активности, у анализи уџбеника страног језика неопходно је применити критеријуме који се разликују од општег дидактичког модела. Дидактичко-методички обликовани садржаји, као елементи структуре уџбеника, по функцији се сврставају у три опште целине [Коцић, 2001: 131–134]: елементи структуре у функцији излагања садржаја (са текстуалном и ликовном компонентом); елементи структуре у функцији усвајања садржаја и ефикаснијег учења (питања, задаци, вежбе; закључци и прегледи; ликовно-графички прилози; речник; инструкције); елементи структуре у функцији оријентације у раду са уџбеником или помоћна апаратура (предговор, садржај, регистри, библиографија, симболи).

У оквирима нашег рада дидактичку граматику дефинишемо, као што смо у уводном поглављу навели, као функционалну књигу у којој су наставни садржаји презентовани посебно уређеним дидактичко-методичким инструментаријумом и усклађени са одређеним психолошким, лингводидактичким и лингвистичким начелима.

Основна школска књига, као и дефинисање норматива за њено обликовање постаје тема руске педагогије у првој половини XX века. Г. В. Голдштејн, А. И. Монигети, И. А. Бергман, И. В. Карпов, М. В. Чистјаков су само нека од имена првих прегалаца у овој научној области на руском терену. Наука о уџбенику или *теорија уџбеника* представља део опште и парцијалне лингводидактике, тј. заснива се на општедидактичкој и парцијалнодидактичкој (методичкој) теорији. На општедидактичком плану, теорија уџбеника у својој основи садржи већ познато искуство из области образовања у ширем смислу, што примењује на школску књигу као модел наставног процеса. Парцијална теорија уџбеника проучава могућности примене резултата опште теорије уџбеника на уџбенике појединих предмета. Теорија се бави дескрипцијом уџбеника у реалној равни, описује их у објективном светлу. Истовремено, уџбеник испуњава још једну функцију која се односи на прописивање норми у вези са тиме какви уџбеници треба да буду. Ове норме, међутим, не носе увек строго прескриптивни карактер, с обзиром на поштовање креативности и индивидуалних ауторских карактеристика. На то је скретао пажњу Сјатковски, подвлачећи да сваки уџбеник носи печат индивидуалног стваралаштва [Сјатковский

1981: 33]. Сјатковски сматра да општа теорија уџбеника треба да формира универзални модел уџбеника, апстрахованог од наставног предмета којим се бави, Зујев такође сматра да је важније створити глобални модел који би обједињавао одређена васпитно-образовна поља, с обзиром на хетерогену природу знања која се усвајају у настави различитих школских предмета [1976: 74], док Вјатјутњев са своје стране заступа мишљење да није реално створити универзалну теорију уџбеника, већ би се требало фокусирати на парцијалне теорије [Вятютнев 1974: 65]. Арутјунов уводи посебан појам „практична наука о уџбенику“ или „политика уџбеника“, у чији предмет проучавања улазе питања обликовања школске књиге у пракси [Арутјунов 1990: 11-14]. Ипак, с обзиром на употребну функцију уџбеника, потребно је имати у виду неке норме чији оквири прописују начин његовог обликовања. Стога ћемо у овом контексту навести тумачење Зујева [Зуев 1988: 31] који теорију уџбеника поима као систем дескриптивних и прескриптивних знања интердисциплинарног карактера, што омогућава оптималну израду и валоризацију уџбеника, тако да се у њему најефикасније материјализује комплекс психолошких и дидактичко-методичких чинилаца који га одређују и условљавају [исп. Кончаревић 2002: 11-21]. Наиме, средином 80-х година XX века теорија уџбеника је дефинисала свој предмет проучавања, садржај и циљ (Трушина 1981; Арутјунов 1987; Беспалко 1988; Зуев 1988. и др.). Према дефиницији коју даје А. Р. Арутјунов, предмет проучавања теорије уџбеника могли бисмо дефинисати као развијање и аргументацију, тј. разраду, проверу и утемељење система, принципа и поступака за опис, анализу и валоризацију, као и компарирање уџбеника, њихово обликовање, укључивање у систем и примену у практичном васпитно-образовном процесу [исп. Арутјунов 1990: 18].² Циљ теорије уџбеника састоји се у процесу обезбеђивања и опскрбљивања васпитно-образовног процеса адекватним дидактичко-методичким материјалом и оптимизације наставе [исп. Арутјунов 1990: 19]. Као централно питање садржаја ове теорије дефинише се концепција уџбеника, правила и норме његовог конструисања и обликовања, дакле стварање оптималног модела уџбеника. Са становшта свог

² «Предметом теории учебника являются разработка, проверка и обоснование систем, принципов и приемов: а) описания, анализа, оценки и сопоставления учебников; б) их конструирования; в) внедрения в практику обучения; г) использования в учебном процессе.» [Арутјунов 1990: 18]

предмета, теорија уџбеника се може поделити, као што смо већ поменули, на општу и парцијалну. Проблематиком уџбеника за конкретни, појединачни предмет и применом постигнутих резултата опште теорије на уџбенике одређених појединачних предмета бави се парцијална теорија уџбеника.

Научно проучавање уџбеника има задатак да оптимализује рад ауторских тимова, систематизује претходна уџбеничка решења на плану структурног и садржинског обликовања школске књиге, створи глобални модел уџбеника за појединачне образовне профиле, узрасне категорије, као и методске приступе, те обезбеди јединство концепција типолошки сродних уџбеника, да валоризацију уџбеника спроводи према јединственим, непротивречним и поузданим критеријумима, што би експертима омогућавало коришћење уједначене методологије и критеријума.

Теорија уџбеника руског језика код нас развијала се поступно и досад је имала четири етапе. Шездесетих година XX века налазила се на самом почетку. На просторима бивше Југославије и Србије први радови у вези са научним поставкама у области теорије уџбеника појавили су се средином 60-х година XX века. Овај период обележио је мањи број радова. За развој методике наставе руског језика овога периода важна је књига коју је 1963. написао Петар Митропан: *Методика наставе руског језика*. У завршном поглављу *Методике* разматра се уџбеничка продукција претходног периода, као и квалитет уџбеника у перспективи, који би био конципиран на научним основама. Важно је напоменути почетне кораке у научном проучавању уџбеника, дефинисању предмета проучавања, функција, места овог наставног средства у настави како страног језика, тако и осталих дисциплина.

Седамдесетих година XX века долази до научног утемељења теорије уџбеника руског језика у СФРЈ. Монографија Наталије Радошевић из 1970. године *Функција школског уџбеника у светлости савремене науке*. *Уџбеник руског језика* успоставља функционални приступ уџбенику. Аутор разматра питања селекције и презентације језичког и говорног материјала у уџбенику руског језика за основну школу, намењеном носиоцима српскохрватског језика. Уједно се дескрипцијом и резултатима анкетања валоризују се уџбеници из претходне деценије. У то време аутори се нису могли ослонити на научне основе конципирања уџбеника, с обзиром

на недовољни степен развијености теоријских основа у овој области, те су се у првом реду руководили својом интуицијом и претходним искуствима у обликовању ранијих уџбеника. Седамдесете године и делатност Н. Радошевић утицали су на одређење критеријума конципирања уџбеника са аспекта узрасних, психолошких, дидактичких, као и лингвистичких фактора наставе, што је резултирало предлозима нових теоријских и практичних решења у вези са презентовањем садржаја уџбеника страног језика. Седамдесете године забележиле су и радове који се баве глобалним питањима обликовања уџбеника руског језика (М. Богдановић, С. Накев, Н. Радошевић, К. Висковић), као и применом резултата контрастивне анализе руског и српскохрватског језика (Антица Менац, Богољуб Станковић), То је и период када се дефинише и метаструктура уџбеника у оквиру уџбеничких комплета [исп. Кончаревић 2010: 271-272].

Период усавршавања теорије уџбеника 80-х година XX века доноси већи број радова у вези са усавршавањем концепције школских и универзитетских уџбеника. Школским уџбеницима баве се В. Николић, М. Стојнић, универзитетским уџбеницима за нефилолошки профил Д. Хорга, М. Славић, док се обликовањем уџбеника руског језика за филолошки профил у то време баве П. Пипер и К. Кончаревић. На научној основи заснива се презентација лингвистичких и лингвокултуролошких садржаја и усклађује се са потребама наше социокултурне средине (радови Р. Маројевића, његова *Граматика руског језика* из 1983.) и „предлажу се решења за обликовање метаструктурних (Б. Станковић, В. Николић) и појединих макроструктурних компонената школске књиге (М. Межински, П. Пипер, Д. Тирић и др.)“ [исп. Кончаревић 2010: 272].

Друга половина 90-х обележена је повећањем броја магистарских и докторских дисертација из области теорије уџбеника (Д. Дамљановић, В. Раичевић, К. Кончаревић, Ј. Ненезић и др.), штампањем монографија Д. Дамљановић, К. Кончаревић, В. Раичевића³ и низа радова у вези са уџбеничким материјалом,

³ Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд, 2000; К. Кончаревић, *Савремени уџбеник страног – руског језика: структура и садржај*. Београд, 2002; В. Раичевић, *Лексика и семантизација. Тематска условљеност лексике и њена семантизација у настави*. Београд, 2006.

објављених у научним публикацијама (Д. Дамљановић, Ј. Ковачевић, К. Кончаревић, Љ. Милинковић, Ј. Ненезић, П. Пипер, В. Раичевић, Б. Станковић, А. Стојановић, Б. Терзић). „Суштина ове етапе је у разради нових комплексних методолошких приступа научној анализи, али и конструисању и експертизи уџбеника – структурно-садржинског и функционалног, као и на идентификовању диференцијалних црта уџбеника инословенског у односу на уџбенике других страних језика на основу вишедеценијских претходних истраживања у домену конфронтационе лингвистике и лингводидактике.“ [Кончаревић 2010: 300].

У научним педагошким радовима савремених домаћих аутора излажу се и претпоставке за стварање оптималног, доброг уџбеника. Један од аутора сугерише двадесет група питања на које би требало одговорити пре приступања конципирању уџбеника, уз ремарку ауторке да „не нуди рецепте за писање уџбеника“, али ипак будућим ауторима нуди „приручну листу питања“ која могу бити од помоћи при састављању уџбеника. С обзиром на сажетост релевантних чинилаца, наводимо већи део поменутих питања: „Шта хоћу да постигнем овом књигом, овим блоком, овом лекцијом, овим пасусом, овом реченицом? Да ли је то стварно важан циљ? Да ли је то легитиман, културно важан циљ? Како тај циљ могу постићи? Којим све средствима? Како ће ученик који учи из ове књиге реаговати на метод који сам изабрао? Да ли ће то што уради, на шта сам га навео, довести до циља који желим постићи? Зашто то тражим? Да ли је то стварно важно? За шта и за кога је важно? Како да будем сигуран да ћу стварно постићи то што сам наумио? Да ли сам укључио све могуће начине? Да ли сам изабрао најбољи начин? Шта је добро, а шта лоше у приступу који сам изабрао? Где вребају опасности од промашаја? Да ли сам ученика довољно заштитио од тих опасности? Да ли сам исту идеју рекао бар на два начина? Могу ли да смислим бар још један нови начин? Да ли сам све идеје међусобно повезао? Могу ли да смислим још коју везу? Да ли сам проверио и хоризонталне и вертикалне односе? Да ли сам те односе између идеја означио довољно јасно да их и ученик може разумети? Да ли сам о овоме што управо пишем већ раније рекао нешто што је релевантно? Где сам то рекао? Да ли сам и ученика на то подсетио? Зна ли дете куда све ово води и за шта му све ово треба? Може ли закључити који је пут већ прешао и шта га још чека? Да ли сам омогућио детету да само процењује како напредује, где је

тренутно, колико зна (или за коју оцену зна)? Да ли сам јасно поставио критерије знања? Да ли сам омогућио детету да самостално учи из књиге? Да ли сам понудио бар три колосека за напредовање? За оне најспособније, за просек и за оне који спорије уче? Да ли сам проверио све чињенице које сам навео? Да ли је сигурно све коректно приказано и у складу с научним стандардима у мојој области? Да ли сам непристрасно третирао све социјалне групе? Да ли сам ову књигу писао стварно за децу или сам је писао више за своје колеге? Ко ме се, у ствари, обраћам?“ [Пешић 1998: 259]. Други аутор излаже 25 сугестија, односно „обједињену листу пожељних својстава уџбеника“, наведених азбучним редом. Према овом мишљењу, својства доброг уџбеника требало би да испуњавају следеће критеријуме: „1. Атрактивност. 2. Аутентичност. 3. Блискост. 4. Читљивост. 5. Далекосежност. 6. Истинитост. 7. Изазовност. 8. Изводљивост. 9. Осетљивост. 10. Отвореност. 11. Поступност. 12. Прецизност. 13. Предвидљивост. 14. Примењивост. 15. Разноврсност. 16. Разумљивост. 17. Селективност. 18. Структурираност. 19. Сврсисходност. 20. Развојност. 21. Редундантност. 22. Репрезентативност. 23. Трансформабилност. 24. Укљученост. 25. Услужност“ [Плут 2003: 245-249].

Данас постоје различити модели анализе уџбеника страног језика. К. Кончаревић наводи неке од њих: дистрибутивни, операционални, функционални, експериментални.⁴

Уџбеник заузима централно место у оквиру уџбеничког комплета. У функционалном смислу он је засебан и аутономан, јер представља основну књигу за конкретан наставни предмет, што га издваја од осталих делова уџбеничког комплета. Уџбеник је обавезан у васпитно-образовном процесу. Наставни планови и програми се у нормативном смислу реализују у уџбенику, што представља норму коју ученик треба да усвоји бар у основној својој форми и обиму. Уџбеник се штампа у великом

⁴ „Данас се примењују различити модели истраживања уџбеника страног језика: дистрибутивни (описивање структурних компоненти уџбеника у линеарном поретку), операционални (описивање редоследа операција при изради уџбеника, са позиције аутора, или при његовој валоризацији, са становишта експерта), функционални (анализа уџбеника према адекватности говорним компетенцијама које су циљ наставе), експериментални (провера валидности у пракси) и др.“ [Кончаревић 2002: 18].

броју примерака, с обзиром на то да је намењен целокупној популацији која регуларно похађа наставу одређеног образовног профила, што није случај са приручницима који могу имати и факултативну намену. У уџбенику страног језика заступљене су јединице свих нивоа језичког система, обухваћен је говорни материјал који се односи на све видове говорне делатности, док поменути материјал у приручницима може бити заступљен парцијално, у складу са наменом приручника, који се може бавити неким од ових аспеката. Уџбеник обједињује теоријско-спознајни и практични аспект, што није увек случај са приручницима. Уџбеник обједињује и реализује све дидактичко-методичке функције [исп. Кончаревић 2002: 17; 22; 42].

Дидактички и психолошки чиниоци предикције уџбеника представљају почетну тачку од које се полази ка његовом теоријском проучавању, у циљу изналажења бољих практичних решења у области. Они подразумевају следеће компоненте: одлике страног језика као наставног предмета, одлике система наставе страног (руског) језика на нивоу основне, средње или високе школе, одлике почетне етапе усвајања страног језика [исп. Кончаревић 2002: 40].

За наставу граматике руског језика потребно је имати у виду одлике руског језика као наставног предмета на нивоу основне и средње школе, чији циљ се састоји у овладавању говорним способностима, стицању комуникативне компетенције, што подразумева практичну употребу језика. Међутим, правилна практична примена језика укључује и граматичка знања из фонетике, морфологије, синтаксе, стилистике. Граматички приручник треба да буде од велике помоћи у овладавању овим знањима и стицању комуникативне компетенције.

Под **дидактичким чиниоцима** подразумевамо циљеве, задатке, дидактичке приступе, методе, наставне програме на којима се базира настава.

Циљеви, задаци, садржаји, методе саставни су део наставних планова и програма. Традиционални циљ наставе у нашим школама формулисан је као оспособљавање ученика за читање и разумевање литературе на руском језику. Реформе образовања доносиле су и постављање нових циљева дефинисаних као оспособљавање ученика за конверзацију на страном језику, што је резултирало

променама у одабиру садржаја и његовом презентовању. Текстови постају централни део наставе, док се настава граматике спроводи индуктивним приступом.

У савременој методичкој теорији и пракси значајно место припада одређивању **циљева** наставе у ширем смислу, односно циљева наставе конкретног предмета. Док нас методе учења усмеравају на начин *како* најбоље извршити организацију наставе, одговоре на питање *ради чега* се неки предмет учи дају нам циљеви наставе. Формулисање циљева у уџбенику страног језика подразумева већи број питања и одговора. Методичка литература нуди различито дефинисање наставних циљева. Најчешће се диференцирају комуникативни, образовни и васпитни. По мишљењу А. Н. Шчукина, у настави је најважнији практични циљ, док су остала два (општеобразовни и васпитни) у другом плану. Док неки методичари стављају знак једнакости између комуникативног и практичног циља, Шчукин их раздваја на тај начин што се комуникативни односи на стицање говорних навика и вештина (разумевање говора, продукција говора у писменом и усменом облику), док под практичним циљем подразумева вештину самосталног рада, самостално коришћење речника, приручника, граматичких уџбеника и приручника. Када је реч о општеобразовном и васпитном циљу, први се у Шчукиновом поимању дефинише као стицање спознаје о социјалној природи језика, увиђање сличности и разлика у начину језичке материјализације мисли на страном и матерњем језику и развијање логичког начина мишљења, док се други артикулише као разумевање комуникативне природе језика и стицање представа о реалијама земље чији се језик учи. Три циља наставе руског језика такође наводи И. Л. Бим: практични, општеобразовни и васпитни. Практични подразумева три нивоа постизања умења говора: стимулативно-мотивациони, аналитичко-синтетички и реализациони ниво [Бим 1977: 138]. Један заједнички, општи циљ наставе са четири аспекта издваја Ј. И. Пасов. Циљ је формулисан као „овладавање културом на страном језику“, а подразумева комуникативни, спознајни, васпитни и развојни аспект [Пасов 1989: 7]. Са друге стране, И. А. Зимња циљ наставе посматра са резултативног становишта, као постизање комуникативне компетенције. [Зимня 1989: 26]. А. Р. Арутјунов истиче да аутор уџбеника треба да одговори најмање на тридесет питања, пре него што приступи конципирању уџбеника. Аутор уџбеника страног језика формулише циљеве

наставе у виду „прегледа типичних задатака“ из различитих сфера комуникације и распоређује их према различитим говорним делатностима и доменима комуникације [в. Арутюнов 1990: 108]. Настава страног језика, посматрана независно од тога да ли је реч о школској обавезној настави или о течају, постиже ефикасан резултат ако полазници у предвиђеном времену усвајају језички материјал у потребној мери и оптималним темпом, стичући или усавршавајући своје комуникативне компетенције у оним сферама комуникације које су актуелне за њих. Када је реч о комуникацији, посматраћемо је у ширем смислу у контексту учења страног језика, са аспекта остваривања циља размене информација и узајамног разумевања са саговорницима на истом језику.

На циљеве најчешће утичу социјални услови, карактеристике наставног предмета, као и потребе ученика. Према А. Р. Арутјунову, циљеви наставе су детерминисани социјалним потребама које се трансформишу на начин који је применљив у образовном систему: „Цели обучения представляют собой трансформацию ‘социального заказа’ применительно к системе обучения, служат ‘переводом’ социальных интересов и потребностей на язык действий методиста.“ [Арутюнов 1990: 108]. Поред циљева, за наставни процес су важна и питања у вези са селекцијом садржаја наставног предмета, као и са његовим распоређивањем, тј. организовањем у оквиру наставног процеса, што подразумева не само израду уџбеника и осталих наставних средстава за рад на часу и ван часа, већ и активности ученика у погледу начина усвајања градива.

Домаћа методичка литература такође прихвата поделу на три врсте наставних циљева: комуникативни (практични), образовни и васпитни [Николић, Межински 1984: 16]. Поделу на четири циља даје К. Кончаревић, и то на комуникативни (практични), образовни, васпитни и развијајући [Кончаревић 1997: 90]. Најважније место издвојено је за комуникативни циљ, који има улогу надређене категорије у односу на све структурно-садржинске компоненте уџбеника, односно на све целине када је реч о уџбеничком комплету. У том смислу, по својој метаструктури, дидактичка граматика поред комуникативног остварује и образовни циљ са лингвистичког аспекта. На нивоу макроструктуре, теоријско-спознајни текстови су такође у служби остварења комуникативног и образовног циља, апаратура

оријентације задовољава развијајући циљ, док илустративни материјал има улогу у остварењу свих наставних циљева. Поред поделе на четири типа наставних циљева, у савременој методици наставе страног језика постоји и класификација циљева на пет категорија, по којој пети циљ представља компетенцију на нивоу знања носилаца страног језика. Ова подела укључује: општеобразовни циљ, који подразумева стицање и проширивање знања о земљи, народу, обичајима, култури народа чији се језик учи; васпитни циљ који подразумева изграђивање позитивног односа поштовања према страног култури и носиоцима страног језика; комуникативни циљ чије постизање значи формирање комуникативне компетенције, као и знања о систему датог страног језика; развојни циљ за развијање способности говора и психичких функција које су важне за говорну делатност (логичко мишљење, мотивација, меморисање); *стратешки* циљ, што подразумева стицање језичке компетенције на истом или приближном нивоу компетенције изворног говорника [Раичевић 2011: 224].

Метод у настави не обухвата само наставнике, већ и ученике. Заснива се на научним принципима и одређује на који начин ће ученици стицати и примењивати своја знања, вештине и навике, на који начин ће се надаље развијати њихова мотивација усмерена на усавршавање стеченог знања. С обзиром на то да наставник обликује наставу, а поменути процесом руководи такође наставник, може се рећи да се метод по коме се одвија наставни процес реализује кроз интеракцију наставника и ученика.

Настава страног (руског) језика у ранијем периоду одвијала се у складу са тада важећим *граматичко-преводним* методом. У складу са њим, настава је базирана на издвојеним текстовима који су били предвиђени за различите нивое познавања језика. Поред њих, било је и уџбеника са граматичким коментарима. Први граматички приручници страног језика настајали су услед тежње и потребе да се науче основе читања, писања и говора. Били су то уџбеници у којима је страни језик посматран као средство комуникације, те је у складу са тим практичним циљем било организовано и презентовање граматичког материјала. У време када се у нашој средини почињало са институционализованим и организованим учењем страних језика, пред ученицима је стајао задатак који се заснивао на упознавању са

текстовима које је требало разумети, протумачити, читати и преводити на матерњи језик. Критеријум за одабир ових текстова темељио се на одговарајућем степену знања страног језика, а важну улогу у селекцији играли су и културолошки параметри. Касније се појављује *школска граматика* као посебна књига, што је означавало следећу, вишу етапу у методологији учења страног језика, мада у то време још увек влада основни принцип који предвиђа презентовања правила и анализу примера. Овај метод подразумева учење граматичких правила, читање и превођење текстова, као и формално-граматичку анализу реченице, с обзиром на то да се наслањао на традиционалну школу учења латинског језика. Током XVIII, XIX века у Русији, а код нас у XIX и XX веку, тачније до друге половине XX века, веома широко је примењиван управо *граматичко-преводни* метод у учењу страних језика, чија суштина се састојала у томе да ученици усвајају граматичка правила и примењују их приликом превођења текстова са руског језика на матерњи. Овај метод називан је и *граматичким*, јер је тежиште стављено на усвајање граматичких облика [исп. Балыхина 2007: 94-95]. Основни садржај дат је у тексту, углавном је то одломак из неког књижевног дела, или текст са културолошком конотацијом. Модел се заснивао на мање или више устаљеном редоследу поступака. Текст је најпре требало прочитати наглас – прво га чита наставник, после чега читају ученици, док наставник исправља грешке. Следећа фаза је превођење текста, издвајање и учење (меморисање) нове лексике коју наставник исписује на табли. У оквиру реченица из текста уочавају се граматичке појаве које се објашњавају и увежбавају најчешће превођењем реченица на страни језик, преписивањем таквих реченица из књиге, као и диктатом. Понекад се за утврђивање граматичких правила користио и поступак својеврсне реченичне парафразе или трансформације, уколико би граматички материјал то захтевао. Све наведене поступке надзире наставник и даје потребне инструкције. Комуникација на часу вођена је углавном на матерњем језику ученика, са мањом заступљеношћу страног језика. Акцент је био претежно на писаној комуникацији. Како је временом долазило до експанзије осталих видова комуникације на страном језику, посебно усмене, тако је и овај метод полако потискиван.

На супротној страни налази се метод учења страних језика по *интуитивно-директном* моделу, који подразумева учење језика са минималним учешћем граматичког материјала или готово без икаквог увођења граматике у наставу/курс језика. Овај метод је од краја XIX века постојао паралелно са граматичко-преводним, а настао је као његова супротност, вероватно имајући за циљ превазилажење оних његових карактеристика које су могле успоравати процес наставе језика као средства комуникације. *Интуитивно-директни* метод у свом средишту има језик као живу материју у свакодневној говорној делатности. Овај модел је полазио од премисе да сваки језик треба усвајати интуитивно, на исти начин као и матерњи, што је у први план стављало истицање интуитивног повезивања језичких чињеница, као и имитативне способности ученика. Анализу граматичких облика и њихово увежбавање превођењем заменило је понављање фраза на страном језику и подражавање наставника који на часу у врло малој мери користи матерњи језик ученика, или га потпуно искључује. Овај метод је био у функцији циља који се састојао у постизању способности усмене комуникације. Обрађиване су раличите теме и говорне ситуације, из чега је најважније било меморисање нове лексике, која је објашњавана на страном језику. Уколико би то било недовољно, нова лексика је семантизована илустрацијама, цртежима, фотографијама, показивањем предмета који се налазе у видокругу, као и невербалним знацима, мимиком, покретима и сл. Граматички материјал није увођен експлицитно, већ се усвајао интуитивно. Понекад се инсистирало на томе да ученици уоче неку законитост или правило на основу датих/изговорених примера, те се граматика усвајала и индуктивно. Писани вид комуникације увођен је и вежбањима чија је инструкција налагала попуњавање празних места за изостављене речи у реченици, писање краћих састава, израду диктата и сл.

У процесу наставе граматички садржај се такође обрађује *индуктивном* и/или *дедуктивном* методом. *Индуктивни* поступак представља логичку радњу у којој се уопштавање (извођење општих закључака) врши повезивањем појединачних чињеница, да би се дошло до њиховог уопштавања. У начину презентације и обраде граматичког материјала *индуктивном* методом подразумева се уопштавање граматичких појава на основу анализе примера, одабраних посебно ради конкретне

граматичке појаве, тако да се до граматичких правила долази на основу уочавања граматичке појаве у већем (оптималном/довољном) броју примера, за чиме следи анализа, извођење закључка и проналажење места за конкретну појаву у оквиру граматичког система.

Дедуктивни метод подразумева обрнути редослед увођења. Он полази од општих граматичких правила, или од оних која се односе на конкретне граматичке појаве, да би та правила после анализе и тумачења била илустрована конкретним примерима (усвајање на нивоу реченице и у контексту) и адекватним граматичким вежбањима. Дакле, најпре се објашњава нова језичка појава, затим следи извођење граматичког правила, да би се на крају дошло до примера који илуструју конкретну појаву, тј. говорни образац [исп. Д. Дамљановић 2000: 32].

Оба метода могу се комбиновати. При избору метода треба имати у виду профил полазника, њихове психичке, психолошке и узрасне карактеристике, као и етапу учења страног језика. У почетним фазама учења страног језика, посебно у млађем узрасту, ученицима је ближи *индуктивни* метод објашњавања, када се и граматичке појаве усвајају на основу оних модела који су презентовани на часу, најчешће из уџбеника и/или граматичког приручника. Следеће етапе учења подразумевају и већу самосталност приликом идентификовања и усвајања граматичког материјала, када се од ученика очекује да се у већој или мањој мери и сами могу служити граматичким приручником, тако да самостално могу препознавати и примењивати граматичка правила, што све више и сигурније води стицању граматичких навика и умења. Да би се добро владало свим језичким вештинама, потребан је висок степен усвојености лексичког и граматичког материјала. Дакле, док учење у млађим разредима представља рецептивни процес, пошто ученици у великој мери *пасивно* усвајају градиво, што је код њих најчешће сведено на репродуковање целина и партија из уџбеника, ученици старијих разреда основне школе и средњошколци лакше усвајају граматички материјал, имају „већи смисао за овладавање граматичким структурама (услед преласка на стадијум формалних операција)“ и у већој мери овладавају читањем као једним од видова говорне делатности. [К. Кончаревић 2002: 38].

Школска дидактика је у нашој социокултурној средини пролазила свој развојни пут, тражећи најбоља или најоптималнија решења. До друге половине XX века доминантни метод у учењу страних језика био је *граматичко-преводни*, који је потом био замењен *когнитивним* и *комуникативним* методима, односно њиховом комбинацијом, посебно када је реч о постизању комуникативног (практичног) циља наставе у првој, аудио-оралној етапи учења страног језика.

Комуникативни модел настао је у окриљу социолингвистике, на основу теорије говорних чинова. Према овом моделу, комуникативна компетенција не подразумева само лексичко-граматички домен, већ се поима и у контексту социолингвистике. Основни циљ који поставља овај метод јесте постизање комуникативног (практичног) циља наставе, пре свега у сфери усменог изражавања, оспособљеност за комуникацију која одговара датој ситуацији. Комуникативни модел налази своју примену и у аудио-оралном периоду, током прве године учења, мада се у нашим школама примењују различите комбиноване методе, као што је комбинација комуникативног и когнитивног модела.

Потребе наставне праксе намећу сагледавање различитих аспеката у процесу активног учења руског језика као страног. Тако и функционално-семантички приступ налази примену у настави руског језика у српској говорној средини. Један од приступа у настави руског језика заснован на усвајању језичких појава са комуникативног аспекта јесте функционално-комуникативни модел. Граматика са функционалног становишта проучава и међусобни однос аспеката – лексички, семантички, граматички, стилистички, као и начине изражавања основних функционално-семантичких категорија у руском језику. Синтаксичке функције посматра са становишта функционално-семантичких поља (ФСП), попут ФСП субјекта, предиката, објекта, односно адвербијала времена, места, узрока, последице, циља, услова, припадности, значења могућности/немогућности, постојања/непостојања, одређености/неодређености итд.

Традиционална граматика се бави питањима која поимају језик као систем, због чега врши поделу на језичке подсистеме (фонетика, морфологија, синтакса), те се стога дефинише као „системско-диференцијална“. Функционална граматика се првенствено бави питањима везаним за функционисање јединица језичког система и

проучавањем њихове употребе у том систему. Функционална граматика А. В. Бондарка бави се функционално-семантичким пољима, независно од формалних класа и категорија.⁵ ФСП представља груписане граматичке и лексичке јединице, као и комбинована лексичко-синтаксичка и друга средства базирана на одређеној семантичкој категорији, која функционишу на бази њихових заједничких семантичких функција: „ФСР – это базирующиеся на определённой семантической категории группировки грамматических и ‘строевых’ лексических единиц, а также различных комбинированных (лексико-синтаксических и т.п.) средств данного языка, взаимодействующих на основе общности их семантических функций“ [Бондарко 1987: 11; Всеволодова 2000: 77].

Када је реч о семантичком садржају, А. В. Бондарко разликује *значење* и *смисао*. Значење представља план садржаја језичких знакова, односно речи и њихових граматичких облика, реченица и надреченичних целина изражених језичким средствима конкретног језика. Смисао представља садржај који може бити изражен различитим средствима, укључујући и језичка.

Овакав приступ односи се на учење страног језика у смеру *од значења ка форми и функцији* језичких средстава. Он са једне стране има додирних тачака са традиционалним приступом који језик проучава по нивоима, али основна његова карактеристика састоји се у томе што полази од смисла и иде ка могућим начинима његовог изражавања, да би се дошло до функције језичких јединица у језику и говору. Заправо, овај приступ подразумева два супротна, али корелативна принципа. Један полази *од функције ка средству*, тј. *од семантике ка форми* и бави се језичким средствима за изражавање семантичких категорија, а други полази *од средстава ка функцији*, тј. *од форме ка семантици*. Поменућемо на овом месту да теорија функционалне граматике узима у обзир и човекову говорну делатност – говорно лице у процесу осмишљавања и формулисања свог исказа полази од своје менталне

⁵ Термин *поље* настао је почетком 30-их година XX века, када немачки лингвиста Ј. Трир уводи термин *лингвистичко поље* (*sprachliche Feld*). Касније, средином 50-их година О. Јесперсен разрађује концепцију појмовних категорија као екстралингвистичких категорија које су универзалне за све језике и с тим у вези разматра три степена граматичке анализе: форму, функцију и појам.

формулације и усмерава се према средствима којима ће то изразити, дакле креће се *од семантике ка форми*. Са друге стране, да би остварило свој исказ, говорно лице треба да влада језичким средствима датог језика и правилима њиховог функционисања. Због тога се у корелацији са претходним принципом налази и принцип који полази од средства ка функцији, тј. *од форме ка семантици* (од значења према изразу). Оба принципа одражавају менталну и говорну страну носиоца језика и учесника у комуникацији.

Функционално-семантичке категорије обрађују се као основне појмовне категорије које се помоћу средстава језика изражавају у говору. Јединка која у наставном процесу усваја страни језик, поред осталих знања, стиче и основне појмове о инвентару језичких средстава за изражавање различитих семантичких категорија. У односу на традиционални приступ граматички у наставном процесу, могли бисмо издвојити неке предности функционалног метода. Он приступа граматичком материјалу као живој, активној материји, стварајући могућност сагледавања језичког система у реалној равни. Најпре се то односи на препознавање и поимање међусобних односа јединица различитих језичких нивоа и њихове заједничке функције у говору, као и уочавање њихове интеракције у тексту на страном (руском) језику. То резултира развијањем логичког и асоцијативног мишљења код ученика. На тај начин могу се препознавати и усвајати језичка средства која су међусобно различита по својој форми или припадности одређеном језичком нивоу, али заједно имају слично или идентично значење и функцију у говору. Овакав метод усвајања језика може помоћи у развијању језичке интуиције у препознавању комуникативних ситуација. На различитим нивоима стицања језичких компетенција функционални метод у настави подстиче креативни приступ материји, како од стране наставника, тако и од стране ученика у процесу развијања рецептивних и продуктивних говорних делатности. Продуктивни усмени и писмени лексически фонд код ученика постаје богатији, пошто се свака семантичка категорија може изразити различитим лексичким и граматичким средствима, што говор чини експресивнијим. На тај начин ученик може вршити одабир средстава којима у руском језику може изразити неко од значења, уз могућа подударана и неподударана у руском и српском језику. Ученик ће најпре усвојити оне језичке јединице које су

најтипичније за изражавање конкретног значења у страном језику. Овакав приступ учењу лексике и граматике страног језика може резултирати успешнијим усвајањем језичких средстава за изражавање одређених значења, а самим тим и стицањем комуникативне компетенције.

Дидактичка граматика данас, као функционална књига која садржи дидактички обликовани систем лингвистичких појмова и правила неопходних за постизање комуникативне и лингвистичке компетенције корисника на одређеном нивоу учења страног језика, подразумева инвентар граматичких јединица, класа и категорија, као и њихов редослед излагања, што је условљено не само планом и програмом, већ и наменом граматичког приручника, у складу са профилем његових корисника. Она подразумева сопствену дидактичко-методичку апаратуру, која је у складу са одређеним психолошким, лингводидактичким и лингвистичким начелима. У савременој настави руског језика граматика има важно место у организацији продуктивног и рецептивног говора, што подразумева овладавање граматичким и лексичким материјалом. Савремени уџбенички комплет подразумева дидактичке приручнике који су међусобно повезани истом дидактичко-методичком концепцијом. Уџбеник је издвојен као централно и најважније дидактичко средство. Граматичком приручнику припада место помоћног средства у настави руског језика на нивоу основне и средње школе, као и у настави страног језика на нефилолошким факултетима. Обрађивање граматичких целина и усвајање граматичких правила треба да омогући употребу граматичког материјала у пракси и код ученика/студената допринесе развоју изражавања у писменом и усменом виду, постизању комуникативне и лингвистичке компетенције у поступном овладавању основним језичким вештинама (аудирање, говорење, читање, писање), што и представља основну функцију граматичког приручника. Иако има помоћну улогу у настави руског језика, не би требало у други план ставити важност усвајања граматичког материјала у његовом повезивању са лексиком, јер како је још Александар Белић говорио, „немогуће [је] дати реалну слику језика ако одвајамо облик од његова значења и општег смисла исказа, јер су они својим функцијама органски повезани. Ту се открива широк пут за методичара страног језика“ [в. у Н. Радошевић 1970: 9].

Као део уџбеничког комплета, или као изоловани приручник који се препоручује уз основни уџбеник, дидактичка граматика се не може заобићи у процесу постизања образовног циља наставе страног (руског) језика, без обзира на њену помоћну улогу у процесу наставе. Основни задаци наставе граматике састоје се пре свега у томе да ученици усвоје граматичка правила на продуктивном и рецептивном нивоу, да самостално препознају правила и постигну аутоматизам у њиховој практичној примени.

Грамматички приручник најчешће садржи теоријски део и систем вежбања за усвајање лексичког и граматичког материјала, што је презентовано по принципу научне систематике. Постојање граматичког приручника у оквиру уџбеничког комплета има своје оправдање, с обзиром на то да „елиминира парцијалност, омогућава стално враћање на граматичке и лексичке садржаје усвајане у претходним разредима, омогућава систематизацију чињеница и усвајање језика као система, а тиме и оспособљава за стварање исказа, за комуникацију на страном језику“ [Станковић 1981, 86 у К. Кончаревић 2002, 79]. Стога је оправдано што се на метаплану појавила потреба за граматичким приручницима у којима ће систем лексичко-граматичких чињеница бити изложен на научној основи, систематизован у складу са научним начелима, са теоријско-спознајним текстовима и апаратуром организације усвајања, са пратећим системом вежбања, у циљу стицања и формирања знања, односно лингвистичке компетенције њених корисника, почев од старијих разреда основне школе [исп. К. Кончаревић 2002: 40].

Усвајање граматичке материје има непосредни утицај на овладавање продуктивним и рецептивним говорним вештинама, има важну улогу у стицању комуникативне компетенције, с обзиром на значај лексичко-граматичког, синтаксичког и фонетског материјала у савладавању комуникативних задатака, правилном формирању исказа, као и разумевању говора или написаног текста. Имајући у виду ову сврху, требало би водити рачуна о томе да се граматички материјал уводи постепено, дозирано, усклађено са узрасним карактеристикама полазника и нивоом знања, водећи рачуна о увођењу и обради превасходно граматичког материјала који су у функцији комуникације. Препоручује се усвајање

граматичке грађе на нивоу реченице и текста, с обзиром на лошију резултативност увајања граматичке грађе презентоване изоловано, ван контекста.

Циљ усвајања граматичког материјала садржан је у овладавању вештином правилне употребе језичких јединица у говору, што условљава синтаксичку оријентисаност наставе граматике, увођењем, семантизацијом и усвајањем употребе граматичких појава на нивоу реченице. Увежбавање са циљем усвајања граматичког материјала такође треба конципирати на реченичном нивоу [исп. Балыхина 2007: 98-99]. Граматичке појаве се на тај начин усвајају комплексно, спрегнуто: морфологија у спрези са лексиком и синтаксом. Наиме, граматички материјал не би требало раздвајати од лексичког. Читање, писање и говорење налазе се у сталном комбиновању са граматиком. Требало би укључити и *матерњи језик* у циљу контрастирања граматичких појава у руском и српском језику, што је у функцији спречавања интерференције и подстицања позитивног трансфера из матерњег језика. Превођење би такође требало да буде заступљено као помоћна дисциплина у стицању граматичке и комуникативне компетенције. Дистрибуција материјала најчешће је линеарна по принципу прогресије, „од лакшег ка тежем“ и „од познатог ка непознатом“. Редослед презентовања материјала у граматичком приручнику најчешће има устаљени традиционални карактер, почев од фонетике, преласком на морфологију и синтаксу. Морфолошки део обично почиње презентовањем променљивих врста речи, почев од именица и именских речи (поделом именица на деklinације, парадигматским приказима), да би се наставило глаголима (подела на конјугације и врсте, приказом облика времена, стања, начина), за њима следе непроменљиве врсте речи, на које се наставља део о синтакси са свим њеним подсистемима (синтакса речи, синтагме, синтакса прости и сложене реченице, типови синтаксичких веза, функције реченичних чланова).

Представници руске лингводидактике С. А. Хавроњина и Т. М. Балихина наводе три принципа које би требало примењивати у настави граматике, од којих је најважнији принцип *систематизације* граматичког материјала [Хавронина, Балыхина 2008: 40].⁶

⁶ Ови принципи се односе на континуираност, систематизацију средстава за изражавање логичко-смисаоних односа и на употребу синонимијских средстава за изражавање истог садржаја.

Ваљано конципирани систем вежбања потребан је ради усвајања, усавршавања и аутоматизације граматичких знања и навика у говорној делатности.

Вежбања се могу класификовати према типу инструкције (захтева) и нивоу очекиване самосталности приликом њихове израде. На глобалном плану можемо их поделити на вежбања: а) за усвајање материјала и б) за примену усвојеног материјала у комуникацији. Усвајање материјала подразумева *преткомуникативни* тип вежбања, док су за примену материјала предвиђена вежбања *комуникативног* типа. Формирање граматичке компетенције врши се у циљу развијања и усавршавања продуктивног говора, као и изражавања у писаној форми на страном (руском) језику, изражавања ставова (усмено и писмено), дебатована, аргументована и одбране сопствених ставова. Говорне навике увежбавају се усменим и писменим одговорима на питања. Такође су заступљена вежбања супституције, трансформације, репродукције. У граматичком приручнику вежбања могу бити подељена према језичким нивоима на фонетска, граматичка, лексичка вежбања. У циљу примене усвојеног знања најчешће се прибегава вежбањима за творбу граматичких облика или синтагми у реченици. Присутна су и вежбања са изостављеним речима, које ученик треба да унесе, водећи рачуна о њиховом облику и значењу. Вежбањима трансформације остварује се аутоматизација сваке језичке појаве. Инструкције за оваква вежбања често се наводе у облику: „претворите активне реченице у пасивне“, „пребаците глагол из прошлог у садашње време“ и сл. За развој говорних вештина увежбавају се различити видови говорних активности у различитим комуникативним ситуацијама. У те сврхе користе се вежбања репродукције или препричавања садржаја, као стари традиционални тип. Заступљена су и описна вежбања у којима ученик (полазник) има задатак да опише неку ситуацију или да коментарише фотографију, цртеж, састави кратку причу на основу низа понуђених илустрација, опише различите ситуације или понашања на основу понуђених инструкција [Кончаревић 2002: 123-139].

Увежбавање рада са речником подразумева систем вежбања за развијање вештине оријентисања у речничком чланку и систем вежбања за одређивање најадекватнијег еквивалента у речнику. Најчешће се захтева одређивање основних облика за глаголе (инфинитив) и именице (номинатив). Инструкције (команде,

захтеви, налози) обично су формулисани у императиву: „одредите и у речнику проверите номинатив / инфинитив“; „подвуците у тексту... и пронађите у речнику“.

Сврха вежбања не састоји се само у провери знања, већ и у повратној спрези са учеником, што подразумева очекивану повратну информацију за ученика (корисника) о његовом напредовању. Правилно, креативно и инспиративно формулисану инструкцију ученици у већини случајева прихватају позитивно, као мотивациони фактор [в. Бим 1977: 273; Пассов 1989: 83; Кончаревић 2002: 176]. Понуђена решења задатака такође су у функцији самоконтроле и мотивације.

У вежбањима која садрже све елементе потребне за њихово решавање (теоријско-спознајне текстове са граматичким дефиницијама и објашњењима, табеларне и вантабеларне приказе облика, обрасце) од ученика се захтева да уоче, подвуку, запамте, прочитају, упореде, или да објасне и самостално изведу закључак.

Вежбања за усвајање лексичко-граматичких структура, са делимично датим елементима и унапред одређеним садржајем усмеравају ученике на формални аспект исказа, као и на његове морфо-синтаксичке карактеристике. Из ове групе вежбања издвојили смо неколико типова (према Кончаревић 2002; Кончаревић 2004):

1) Обликовање граматичке структуре реченице, што подразумева: а) дописивање наставка, б) дописивање префикса, в) постављање речи у одговарајући облик. Најчешће инструкције у оваквим вежбањима гласе: „Слова в скобках употребите правильно“, „допуните дијалог“ и сл.

2) Избор потребне речи у реченици и њено граматичко обликовање. Инструкције гласе „Вставьте необходимый по смыслу ... глагол в правильной форме“.

3) Замена једне речи другом без измене структуре реченице (нпр. „Глагол *быть* замените глаголом *ходить*“).

4) Формирање (састављање) синтагми, што може подразумевати а) синтагме према задатом моделу; б) трансформацију синтагми.

5) Састављање реченица на неколико начина, од којих ћемо навести а) састављање реченица граматичким обликовањем реченичних чланова, б) формулисање питања према задатим речима у реченицама и одговори на питања са ослањањем на задате речи, в) довршавање реченице на основу задатих речи, г)

синтаксичка трансформација реченице, д) спајање две реченице у једну, уз измену граматичке структуре.

Условно-комуникативна вежбања могу садржати задатак са питањем „Знаете ли како гласи облик за множину ове заменице/ именице?“

У зависности од узраста корисника и нивоа знања, у граматичке приручнике треба укључити различите типове преткомуникативних и комуникативних (условно-комуникативних) вежбања. Чињеница је да намена граматичког приручника одређује и степен заступљености конкретних типова вежбања, међутим, треба имати на уму позитивну страну комбиновања ових двају типова. У уџбеницима и граматичким приручницима потребно је примењивати разноврсне методичке приступе у циљу обликовања вежбања, ради бољег овладавања језиком и стицања комуникативне компетенције.⁷

Основу комуникативне компетенције чини владање страним језиком. Она се базира на говорној компетенцији, која се заснива на овладавању минимумом лексичко-граматичких средстава. Постизање комуникативне компетенције јесте основни циљ наставе страног језика. „Конечным результатом усвоения содержания обучения признается формирование **коммуникативной компетенции** – способности решать средствами изучаемого языка актуальные для личности учащегося и общества задачи общения в различных сферах: бытовой, учебной, производственной, культурной“ [Балыхина 2007: 42].

Хавроњина и Балыхина у табеларном приказу (в. Прилог) излажу три врсте компетенција. [Хавроница, Балыхина 2008].⁸

Настава језика у основној и средњој школи, што укључује и усвајање граматике, одвија се по етапама. Свака етапа подразумева презентовање и усвајање језичког материјала на лексичком, морфолошком и синтаксичком нивоу, уз вођење рачуна о томе да обим буде усклађен са циљевима наставе у датој етапи учења, као и о конкретном нивоу знања страног језика. Прва етапа је усвајање форме, што подразумева упознавање са новом граматичком појавом. Најчешће се за ову сврху

⁷ О комуникативној компетенцији у савременој интерпретацији в. [Раичевић 2009: 168-175].

⁸ Хавроница, Балыхина 2008 <http://web-local.rudn.ru/web-local/uem/iop_pdf/169-Havronina-Balyhina.pdf>

користи презентовање одређеног говорног обрасца на нивоу реченице, која се узима као полазни и показни облик за даље формирање истог типа реченица са новоусвојеном лексичком или граматичком појавом. Методски поступци за постизање ових радњи првенствено се односе на посматрање, анализу, упоређивање са граматичким појавама истог типа у матерњем језику, контрастирање у циљу проналажења идентичности, сличности или разлика, да би се на крају дошло до формулације правила у вези са датом појавом. Ради боље рекогносцирања и потоњег усвајања граматичког правила, потребно га је објаснити на страном и/или матерњем језику користећи концизна и јасна објашњења или инструкције. За ову етапу могу се користити и очигледна средства у виду графичког представљања, тј. цртежа, табела, графикона, схема и сл. Затим следи семантизација, а за њом препознавање и усвајање синтаксичке функције, да би граматичка јединица на крају нашла своју примену у комуникацији. Следећа етапа подразумева да ученици увежбавају усвојени граматички материјал и почињу са формирањем граматичких навика. Граматичке вежбе морају бити пажљиво одабране и добро организоване, усклађене са профилем полазника. Примери и задаци се дају на нивоу реченице, на лексичком материјалу или у предлошко-падежним конструкцијама, на нивоу синтагме. После адекватног броја вежбања сматра се да је циљ постигнут ако ученици стекну аутоматизам у коришћењу конкретних лексичких и граматичких појава, што је предуслов за формирање граматичке навике. Увежбавање, утврђивање и усвајање нове граматичке јединице најрезултативније се одвија на синтаксичком нивоу, те се стога најбоље илуструје примером у реченичном контексту, тако да и ученици стичу навiku уочавања примене граматичког садржаја на нивоу реченице, чиме се поспешује стицање граматичких навика, постизање аутоматизма у комбиновању језичких јединица у комуникацији.⁹ Наредна етапа односи се на постизање умења правилне употребе граматичких јединица у разноврсним комуникативним ситуацијама.¹⁰

⁹ «В практике преподавания русского языка как иностранного все морфологические формы вводятся на синтаксической основе и предъявляются учащимся в виде предложения, которое является минимальной речевой единицей, или словосочетаний, представляющих собой строительный материал для предложений. Принцип организации языкового материала на синтаксической основе позволяет более полно реализовать коммуникативную направленность обучения путём учёта процессов,

Ове етапе у учењу могу се дефинисати као временски периоди који се деле на *концентре*, односно на циклусе наставе током којих се усваја одређени језички материјал [Балыхина 2007: 99; Крючкова, Мощинская 2009: 140]. Принцип *концентризма* је од важности за селекцију и презентацију језичких и говорних садржаја у уџбенику, да би били распоређени као концентри различите обимности. Када се усвајају обимнији концентри, обавезно се подразумева обнављање градива које је садржано у претходном, мање обимном (ужем) концентру.¹¹ Наравно, ово не значи да се усвајање граматичког материјала одвија по принципу концентричних кругова, већ по својеврсној спиралној путањи, пошто сваки следећи концентар проширује и продубљује знања из претходног.¹² Дати принцип обезбеђује постепеност у напредовању „од лакшег ка тежем“, „од познатог ка новом“ [К. Кончаревић 2009: 51].

На овом месту навели бисмо најзначајније *дидактичке и лингвистичке принципе* наставе, који су одређени циљевима, задацима и методама (према Кончаревић 2002: 50-52).

Дидактички принцип *свесности* је од изузетног значаја за когнитивни приступ настави и подразумева *разумевање* језичких јединица и њихових функција. Може имати утицаја на конципирање теоријско-спознајних текстова, апаратуре

происходящих непосредственно в речевой деятельности, и объединить в учебном материале содержательную характеристику изучаемых явлений и лингвистические факторы, актуальные для оформления смысла высказывания.» [Крючкова, Мощинская 2009: 140].

¹⁰ О учењу руског језика као страног детаљније в. [Рожкова 1978; Рожкова 1983; Скљаров 1987: 114-118; Колодезнев 1988; Московкин, Щукин 2010; Щукин, Московкин, Капитонова 2014;].

¹¹ „Типовой грамматический материал располагается в **концентрической последовательности**: представление о каждом грамматическом явлении все более и более углубляется и расширяется. [Балыхина 2007: 99].

¹² «Принцип концентричности характеризует движение не по кругу, а по спирали, так как с каждым концентром расширяется и углубляется представление учащихся об изучаемом языковом явлении.» [Крючкова, Мощинская 2009: 140].

организације усвајања, микроструктуре параграфа, праксеометодичког аспекта унутарње структуре језичког и методичког садржаја уџбеника.

Принцип *очигледности* базира се на перцептивном прихватању наставног градива. Подразумева коришћење средстава предметног или аудитивног типа која могу носити лингвокултуролошку информацију страног језичког ареала. Утичу на обликовање метаструктуре уџбеника, илустративног материјала и праксеосемиотичког аспекта унутарње структуре школске књиге.

Принцип *активности* односи се на самостални рад ученика, односно организацију наставног процеса по паровима или групама (индивидуализација или диференцијација наставе). Има утицаја на метаструктуру уџбеника, на апаратуру оријентације и апаратуру организације усвајања.

Принцип *колективности* подразумева колективне облике рада: фронтални, групни, поред индивидуалног рада. Уџбеник следи овај принцип на нивоу апаратуре организације усвајања у вези са бројем и типовима вежбања, на нивоу текстова и илустративног материјала.

Принцип *проблемности* има у виду самостални рад ученика, или уз помоћ наставника. Овде је важна апаратура организације усвајања, у првом реду вежбања и задаци.

Принцип *развијајуће наставе* односи се на вежбања и илустративни материјал, који ученика треба да подстичу на стицање нових сазнања. Овде су важне апаратура оријентације и методички садржај уџбеника.

Међу **лингвистичким принципима** издвајамо принцип *системности* у посматрању језика као система. Стога се *граматика* не може учити одвојено од лексике, лексичко-семантичке карактеристике језичких јединица најбоље се објашњавају и илуструју у оквиру синтагме и реченице. Облици речи се не усвајају само на основу датих парадигми, већ у контексту (синтагма, реченица). За овај принцип важно је добро обликовати теоријско-спознајне текстове, као и апаратуру оријентације, нарочито на нивоу микроструктуре параграфа.

О другом лингвистичком принципу *концентризма* већ смо рекли неколико речи у вези са етапама у настави страног језика.

На усвајање страног (руског) језика утичу многи фактори, међу којима се **психолошки чиниоци** свакако не могу заобићи. Очекује се да уџбеник одговори на постављене захтеве који произилазе из развојно-психолошких карактеристика ученика [исп. Пешић 1998: 18-21]. Уџбеник који је у психолошком смислу подобан и прилагођен ученику има потенцијал да задовољи услове и принципе применљивости и усвојивости од стране његових корисника. Праћење развојних потенцијала ученика, антиципирање њихових могућности и потреба у развојној линији, подстицање његове интелектуалне активности неки су од задатака које уџбеник треба да испуни. Виготски је био мишљења да дете (ученик) може решавати постављене задатке и проблеме само уз помоћ одрасле особе, што даље са временом ствара искуство које га од заједничког рада са одраслима води ка индивидуалности и способности за самостално обављање и решавање задатака. Његов термин „*зона напредног развоја*“ („*Зона ближайшего развития*“) подразумева психички развој који прати учење и иде за њим [исп. Л. С. Выготский 1934: 222]. „Педагогика должна ориентироваться не на вчерашний, а на завтрашний день детского развития. Только тогда она сумеет вызвать в процессе обучения к жизни те процессы развития, которые сейчас лежат в зоне ближайшего развития.“ [Выготский 1934: 221]. Ученик двојако комуницира са уџбеником – директно и посредством наставника. Самим тим пожељно је да уџбеник буде вишезначно инспиративан за ученика у његовој комуникацији и интеракцији са њим, као и за наставника који има својеврсну двојаку улогу руководиоца и посредника у овом процесу. Психолошки чиниоци такође утичу и на мотивацију за учење, што је са своје стране повезано и са социјумом у коме се дете одгаја и сазрева. „Ментални развој је, дакле, по својој суштини социо-генетички процес, јер се током развоја интернализују културне творевине, као и постигнућа заједничке социјалне делатности“ [Пешић 1998: 12]. Треба имати у виду комплекс психолошких чинилаца који нису од мале важности у препаративној фази, приликом израде планова и програма, као и у процесу планирања и конципирања уџбеника страног језика.

Када је реч о ученицима нижих разреда основне школе, уџбеници станог језика су усклађени не само са планом и програмом, већ и са развојним и психолошким карактеристикама овог узраста. Доказано је у пракси да деца у овом

узрасту брзо савладавају градиво страног језика. Са становишта карактеристика школских уџбеника, нашу пажњу привлаче првенствено развојне карактеристике деце школског узраста. Овај период подразумева раздобље од шесте/седме године (полазак у школу) до пунолетства (завршетак средње школе) и обухвата временски распон од дванаест година, који подразумева два неједнака интервала – осам година основне и четири године средње школе. Иако је реч о размаку од само једне године, психолошке разлике између шестогодишњег и седмогодишњег узраста нису мале, што се са своје стране одражава и на усвајање страног језика. Шестогодишње дете има изражене имитативне способности, маштовито осмишљава своје место и улогу у измишљеним ситуацијама игре. У седмој години психо-физиолошки развој детета доводи и до новина у језичком развоју, због тога што улога имитативних способности није више примарна за постизање резултата у учењу кроз игру. Сада код детета почиње бржи и снажнији развој интелектуалних потенцијала. Оно полази у школу са зрелошћу у моторичком и спознајном смислу, спремно за нову активност – учење [исп. Кончаревић 2002: 24]. Дете почиње да схвата језик као средство које може бити употребљено за комуникацију и изражавање својих мисли, а не само у функцији игре. Ученик првог разреда суочава се са прилагођавањем на школска правила, стиче навике фиксирања пажње, слушања и тежње ка разумевању нових захтева са којима се суочава. Интелектуалне способности се развијају, услед чега дете у све већој мери постаје заинтересовано за свет око себе, почиње више да се информише и тражи одговоре на питања која га занимају. Језик и даље усваја интуитивно. Комуникација са колективом ствара нове контакте који могу погодовати успостављању вербалне комуникације како на матерњем, тако и на страном језику. Подражавачке способности омогућавају усвајање изговора и интонације страног језика без већих потешкоћа, с обзиром на то да је физиолошки развитак говорних органа још увек у току. Током другог и трећег разреда код детета се наставља емоционални и интелектуални развој. Ученик усавршава читање и писање, као и разумевање прочитаног, реченог, написаног, учи се конкретнијем изражавању, решава теже задатке. Усвајање језика и даље је интуитивно, нема свест о граматичким правилима, код ученика преовлађују имитативне способности у подражавању наставника. „Iako još ne zna gramatiku, ono upotrebljava rečenicu: 'Ja sam

doneo svoju svesku', koja se može reći i ako se nikad nije ni čulo da se govori o subjektu, predikatu i dodatku. Međutim, to je rečenica sa subjektom, predikatom i dodatkom“ [Levin Ž. et al. 1970: 196]. Ипак, ове способности лагано и готово неприметно почињу да се повлаче у други план, јер је за дете у овом узрасту карактеристично да све више посматра, размишља, упоређује. Појављују се и прва питања у вези са неким језичким правилима. Између трећег и петог разреда, у узрасту између десете и дванаесте године ученици су интелектуално зрелији и стабилнији, спремни за самостално учење, читање, писање. У том узрасту дете постаје свесно неких својих афинитета, међу којима почиње да издваја оне који су за њега приоритетни. У емоционалном и социјалном погледу дете проналази своје место и настоји да га стабилизује. Ученик почиње да увиђа неке узрочно-последичне односе и начине решавања нових проблемских ситуација. У овом узрасту стиче се способност схватања хијерархијских односа, формирање система појмова на основу посебних и релевантних обележја [исп. Кончаревић 2002: 26-27]. Ове узрасне карактеристике имају позитиван утицај на однос према учењу страног језика. Ученици почињу да упоређују страни језик са матерњим, покушавају међусобно да комуницирају на страном језику, користећи стечена знања. Понекад је то повезано са неком врстом игре надметања у „баратању“ страним језиком, често са уметањем елемената структуре матерњег језика у ову врсту комуникације. Учење је код њих још увек рецептивно, засновано на имитирању и репродукцији, али почињу се испољавати и индивидуалне карактеристике ученика, оригиналност и оријентација на разумевање структуре језика и законитости функционисања унутарјезичких правила. Све мање подражавају и све активније анализирају. Самим тим, ближи су и подложнији међујезичкој интерференцији.

Улазак у пубертет мења понашање ученика у школи и ван ње. Емоционални и социјални однос према најближој околини знатно је другачији. У школи долази до промена понашања и односа у одељенској микросредини, ставови према додаташњим приоритетима и вредностима најчешће се одбацују или постају мање важни, доминира бунтовни однос према ауторитету, мења се сфера мотивације, што свеукупно има утицаја на учеников однос према школи, наставницима и учењу. Истовремено, то је узраст у коме ученик има довољно високо развијене

интелектуалне способности, што се на плану учења страног језика уочава у способности усвајања граматичких чињеница и генерализација. То се очитује и у матерњем језику. За разлику од интуитивног усвајања језика, ово свесно препознавање, усвајање граматике и синтаксе матерњег језика може довести до транспонована правила матерњег језика у страни, што проузрокује грешке у страном језику. Ученици старијих разреда основне школе и средњошколци често умеју да кажу: „Кад мислим на правила, ја грешим“. За овај узраст карактеристично је интелектуално сазревање, које се огледа у развоју апстрактног мишљења, стицању способности за формирање сложенијих система појмова и њихових хијерархијских односа, као и способности за логичке операције (анализа, синтеза, индукција, дедукција, апстракција, генерализација), које су неопходне за усвајање како градива осталих предмета, тако и страног језика, што се односи и на савладавање граматичког материјала. Ово је узраст у коме се прелази на свесно (когнитивно) усвајање страног језика.

Полазећи од узрасних карактеристика за учење страног језика, пожељно је почети са учењем у раном узрасту, али животна доб није релевантна за постизање успеха у овладавању страним језиком. Важно је оптимално прилагодити метод и приступ начину усвајања ове материје у складу са конкретним узрастом.

Паралелно са узрасним, ученици се карактеришу и индивидуалним способностима за усвајање страног језика. На плану групе, односно школског одељења то се испољава у виду међусобних разлика између ученика, независно од њихових интелектуалних способности и степена мотивације на појединачном или одељенском/групном нивоу. Ученици остварују различити успех и степен напредовања не само у учењу страног језика, већ и у савладавању осталих школских предмета. Када је реч конкретно о материји страног језика, треба имати у виду низ фактора који могу утицати на успех у учењу. Код ученика се понекад у раном узрасту могу препознати предиспозиције за неки школски предмет. Међутим, предиспозиције не морају увек гарантовати успех у савладавању конкретног предмета. Успешно овладавање страним језиком подразумева и мотивацију за учење, стога способности и предиспозиције не играју релевантну улогу у овом процесу. Амерички психолог Л. Л. Терстон извршио је типологизацију менталних

способности и навео седам примарних које су релевантне за остваривање успеха у различитим сферама: вербалну флуентност (способност лаког проналажења речи, богатство вокабулара појединца, течно изражавање), способност разумевања вербално (речима) исказаних садржаја, нумеричке способности, способности представљања и замишљања просторних односа, меморију (запамћивање и репродуковање садржаја који се механички памте), способности резоновања (изналажења општих принципа, извођења правила и законитости из датих података) и способности перцепције. Овоме треба додати да се способности појављују различито у разним животним добима. Млађим узрастима својствена је општа способност, да би тек око 12-13. године почеле да се испољавају поједине способности, што се може односити и на учење страних језика.

Према неким лингводидактичарима, постоје индивидуалне језичке способности, као што су фонематски слух, меморија, говорно-мисаоне и опште језичке способности, које су урођене или последица процеса учења. Неки методичари сматрају да успех у учењу страног језика не зависи од способности, већ од метода и начина учења језика. У том смислу, сваки полазник има свој индивидуални приступ материји и може је савладати, али свако својим темпом (Ј. И. Пасов; М. Н. Вјатјутњев). То би обавезивало наставника да изабере методе које би највише погодиле индивидуалном учењу за сваког појединца понаособ, што би подразумевало широк спектар начина, метода и приступа учењу страног језика. Ако се у овом случају узимају у обзир индивидуалне психолошке карактеристике ученика, треба имати у виду и његове способности, начин комуницирања са околином, мотивацију за учење, лични когнитивни стил, заинтересованост за одређени метод рада и сл. Различите индивидуалне методе и приступе усвајања страног језика описао је Б. В. Бељајев, који је уочио различити темпо учења језика код ученика. Ученицима који припадају рационално-логичком типу („дедукционисти“) потребно је учење правила, генерализација, систематизација, образаца и модела, да би напредовали у учењу страног језика. Ученици интуитивно-сензуалног типа („индукционисти“) преферирају интуитивно усвајање и самостално детектовање правила у обрађиваном и утврђиваном језичком материјалу. О индивидуализацији наставе писано је осамдесетих година XX века у контексту

комуникативно-делатносног приступа (личностно-деятельностный подход к обучению). Овај приступ налаже наставнику да организује и руководи индивидуалним радом ученика, упућујући га у решавање задатака који су усмерени како на предметну и комуникативну компетенцију ученика, тако и на самог ученика као јединку. Овај принцип подразумева централно место самог ученика у процесу наставе, заједно са његовим личним афинитетима, мотивима, циљевима, менталним и психолошким карактеристикама.¹³ Наставник процењује ниво знања конкретног ученика и у складу са његовим афинитетима дефинише циљеве и методе наставе, која је усмерена на развој личности ученика. На тај начин циљ школског часа је подређен развоју личности ученика као индивидуума, али и целе групе појединаца. Организација наставе је у том смислу оријентисана на индивидуалне психолошке карактеристике, менталне и друге способности, мотивацију и афинитете ученика као личности. Теоријске основе личносно-делатносног (комуникативног) типа наставе дао је Ј. И. Пасов. По његовом мишљењу, интересовања ученика и његово животно искуство имају утицаја на развој комуникативне компетенције. Стога као релевантне факторе за организовање наставног процеса и комуникације на страном језику наводи животно искуство ученика, његове склоности, интересовања, жеље, његову уобичајену делатност, поглед на свет, емоције, статус у колективу. На тај начин је наставни материјал условљен афинитетима и интересовањима ученика, док ће емоције, поглед на свет и статус личности у колективу имати утицаја на осмишљавање, организацију и вођење часа у виду индивидуалног рада, односно рада по групама и у паровима.

Стицање комуникативне компетенције у свим видовима говорне делатности представља главни циљ наставе страних језика у основној и средњој школи, мада није једини. Постизање овог циља зависи и од индивидуалних карактеристика сваког ученика као појединца. Комуникативни ученици су активни и заинтересовани за комуникацију. Они су отворени за разговор и дружење, окренути су према средини у којој се налазе. Мање су окренути самосталном раду. Њихова разговорљивост и речитост имплицира давање приоритета интензивним методама учења језика. Овакви

¹³ Извор: <<http://psychlib.ru/mgppu/ZOsv-01/ZLD-244.HTM>>

ученици су увек концентрисани на говор, док је усредсређеност на језичка средства знатно мања, или потпуно изостаје. Њихова визуелна меморија је слабије развијена од аудитивне. Ови ученици су склони бржој и обимнијој језичкој и говорној продукцији, речитији су, али истовремено се код њих уочавају стереотипи и понављање одређених научених модела у говору.

Ученици који су мање комуникативни или испољавају пасиван однос у комуникацији окренути су према себи, мање су разговорљиви од претходних. Ограничено су окренути према средини, често се и повлаче у себе. Овакве особе су често емоционалне, али осећања најчешће држе у себи. Склони су самосталном раду, читању, проучавању. Интелектуалне способности су им веома развијене, вокабулар им је богатији. Они у раду показују темељност, систематичност, упорност. Њихова говорна и језичка продукција су мање него код комуникативно активних ученика. Међутим, мање комуникативни и интравертни типови показују боље и трајније резултате у усвајању знања, навика и умења поимања језичких законитости и употребе језичких средстава страног језика, него у развијању комуникативних вештина. Њихова визуелна меморија је јаче развијена од аудитивне, тако да су спори у обради вербалних инструкција примљених аудитивним путем. Они се брже сналазе у језичком систему, него у говорној делатности, али су темељни у решавању комуникативних задатака.

Коефицијент интелигенције такође има утицаја на успешност у учењу страних језика, мада није пресудан, посебно у основној школи. У средњој школи критеријуми су захтевнији, али не утичу на то да и просечно интелигентни ученици могу успешно савладати предвиђено градиво.

Процес памћења је психолошки процес који такође има утицаја на успешно учење страног језика. Меморисање значи чување, задржавање једном наученог садржаја. Овај процес се у првом реду манифестује обнављањем (репродукцијом) и препознавањем (рекогницијом). Учење страног језика се мање везује за намерно, циљано памћење – у већој мери оријентисано је на стихијско (не-намерно, не-циљано) запамћивање (лексички материјал се не може учити искључиво намерним запамћивањем).

Стварање радних навика код ученика један је од важнијих задатака школе и наставника. Радне навике се стичу поступно и перманентно. Ученици током свог школовања треба да усвоје одређене механизме и технике учења, што подразумева и начин понашања који ствара навику одвајања одређеног времена за рад. Учење страног језика подразумева континуирани рад, на шта су наставници дужни да укажу. Током времена ученик развија и индивидуалне технике учења које му могу обезбедити добре резултате.

Један од психолошких фактора који у великој мери може утицати на постизање резултата у учењу страног језика јесте постојање мотивације код ученика. Овај фактор у првом реду треба имати у виду при конципирању уџбеника, док се на обликовање граматичког приручника не мора односити, с обзиром на сврху дидактичке граматике. Са друге стране, међутим, у зависности од узраста и етапе учења страног језика, у неким сегментима граматичког приручника могуће је уношење мотивационо позитивних текстуалних и илустративних објашњења. На овом месту рећи ћемо неколико речи о мотивационом аспекту. Под мотивом се обично подразумева подстицајни порив који побуђује на делатност, унутрашњи покретач који руководи свешћу у активностима усмереним ка неком циљу. Постоје мишљења да мотив претходи циљу исто онако како узрок претходи последици. Ово се може сматрати тачним, уколико подразумевамо да се узрок и последица односе на спољашњу реалност, тј. на конкретне догађаје, док су мотив и циљ унутарње категорије које се тичу стања човекове свести. [исп. Арутюнова 2003: 387]. Само уколико је узрок транспонован у унутрашњи човеков свет, онда се он може третирати као покретачка снага, мотив за подстицање на одређену делатност. Мотив може бити свесног и несвесног карактера. Пошто јединка на основу мотива одабира низ поступака усмерених ка реализацији циља, то не представља само психолошки, него и интелектуални процес. Ако говоримо о унутарњој и спољашњој мотивацији, прва је индивидуална, својствена свакоме појединачно, док друга подразумева подстицаје, награде, похвале, на основу којих се ствара даљи позитивни однос према предмету и одржавање мотивације код ученика. На мотивацију за учење страног језика може утицати низ фактора. Један од њих је жеља за стицањем нових знања и искустава, потреба за новим лингвистичким и културолошким сазнањима, новим начинима

индивидуалног и колективног рада. На ово се надовезује социјални моменат, који подразумева утврђивање старих или стварање нових односа у одељењу на часовима страног језика. Такође као подстицај може послужити могућност коришћења елемената страног језика у интерној комуникацији на нивоу одељења, развијање такмичарског духа, могућност учествовања у приредбама на страном језику, као и слични подстицајни моменти. Један од подстицаја са којима се ученици срећу на самом почетку, приликом упознавања са предметом, јесте личност самог наставника и његов приступ ученицима. Наставник игра важну улогу, посебно у почетној етапи учења. Од наставника у великој мери зависи на који начин ће предвиђено градиво бити презентовано ученицима и у којој мери ће бити прилагођено њиховим могућностима. Наставно градиво треба да буде презентовано на занимљив начин, уз коришћење наставних средстава, посебно аудио-визуелних, када је реч о почетним етапама учења, али и касније. Од наставникове креативности зависи одржавање мотивације како појединаца, тако и читавог одељења [исп. Раичевић 2007: 320-331]. Часови не би смели да буду монотони. Променама у врстама активности на часу уноси се разноврсност и додатна мотивисаност ученика за предмет. Треба у наставу уводити материјале и активности за које су ученици заинтересовани, нпр. слушање музике, гледање видео-материјала дидактичке игре, певање, симулацију комуникативних ситуација из ученичке свакодневице, прављење тематских изложби, упознавање са страном културом, књижевношћу, музиком, сликарством, сценском уметношћу, спортом, информисање о начину живота вршњака-носилаца језика. Додатна настава и ваннаставне активности такође позитивно утичу на одржавање и чување мотивације код ученика, развијањем њихових интелектуалних и емоционалних страна личности. Посебно треба истаћи стимулативни значај похвала.

Улога уџбеника и уџбеничког комплета од изузетно је важног значаја у формирању услова и атмосфере за учење страног језика. Добра мотивациона основа у уџбенику формира се сагледавањем многих чинилаца које се односе на ученикове потребе. На том плану Ј. Пешић сматра да су потреба за читањем и размишљањем веома важне за ученике, али не треба занемарити ни потребу за осмишљавањем онога што се учи, за потврђивањем својих компетенција, или за естетким утиском. У том смислу требало би имати у виду да уџбеник води ученика кроз учење, у циљу успеха.

То значи да би се једна од функција уџбеника састојала у олакшавању процеса учења, уз одржавање континуитета напредовања ученика. То се може постићи, између осталог, сегментирањем градива на лако савладиве краће целине. Уџбеник би требало да подстиче на активност, јер пасивно учење може имати и негативног утицаја на мотивацију. Стога подстицање на активно учење даје позитивне резултате на мотивационом плану [Пешић 1998: 173-175].¹⁴ Са аспекта архитектонице уџбеника, важну улогу такође има пажљиво одабрана текстотека, прилагођена ученичким интересовањима и темама са којима се најчешће сусреће, илустративни материјал, као и занимљивост вежбања у којима се подстиче креативност и ментална активност, у великој мери одржавају мотивисаност ученика за учење страног језика. Савремена концепција уџбеника страног (руског) језика тежи креативности, што мотивационо делује на ученике, подстичући их на активно и креативно решавање задатака или налога у вежбањима. Такође директно утиче на позитиван однос према садржају уџбеника, што са своје стране погодује изграђивању културе опхођења са књигом. На овај начин се унутрашња и спољашња мотивација налазе у перманентном спреси, што ствара добру атмосферу за учење страног језика.

Негативан утицај на мотивацију могу имати различити негативни ставови или предрасуде у односу на неки страни језик, што може створити одбојност према њему. Негативан став се може стећи и непосредно, на основу личног искуства, или под утицајем непосредне околине, као и других фактора. Улога наставника у оваквим случајевима није лака, јер овакви ставови понекад могу у масовнијем броју. Објективни аргументи, истицање културних вредности на конкретном страном језику, као и креативни приступ настави могу превладати овакву ситуацију.

Од психолошких фактора значајних за учење страног језика навели бисмо трансфер, као утицај раније стечених знања и њихово коришћење приликом усвајања нових садржаја. За учење страних језика важни су лингвистички, екстралингвистички и индивидуално-психолошки фактори, односно генетска и типолошка блискост двају

¹⁴ Ј. Пешић издваја шест потреба ученика, „на којима се темељи мотивациони потенцијал уџбеника: потреба за когнитивном равнотежом и неравнотежом; потреба за потврђивањем властитих компетенција; потреба за аутономијом; емоционално-социјалне потребе; естетске потребе; потреба за осмишљавањем онога што радимо [Пешић 1998: 173].

језика, ниво знања и временска удаљеност између усвајања сличних садржаја, као и индивидуална способност и мотивација за учење језика. Сличност садржаја утиче на позитивни трансфер приликом обраде материјала. Лингвистички материјал у страном језику може се разликовати од матерњег, или бити присутан само у страном језику, а у матерњем одсуствовати. У том случају примарно усвајање одвија се на страном језику. Уколико је материјал сличан или идентичан, онда се обезбеђује позитиван трансфер (фацилитација).

Значај корелације психологије са методиком наставе страног језика заснива се на дефинисању психолошких детерминанти које су релевантне за овладавање језичком материјом, што имплицира стварање предуслова за изучавање методских принципа у учењу страног језика. Како каже Бељаев, „психологија должна прежде всего установить психологические закономерности владения иностранным языком, а затем помочь методике научно разработать основной метод обучения иностранным языкам и привести в соответствие с ним все частные приемы и способы этого обучения, попутно контролируя и то, что происходит в сознании учащихся тогда, когда они овладевают языком в условиях обучения“ [Бељаев 1965: 9]. Приликом конципирања граматичког приручника или уџбеника треба имати у виду и комплекс психолошких чинилаца који могу утицати на усвајање граматичког материјала, односно лингвистичког садржаја граматичког приручника.

Грамматички садржај се може уводити *линеарно*, тако што се граматичка појава презентује у читавој својој парадигми, а може бити уведен и у форми неколико *циклуса*, тако што ће се једна граматичка појава уводити у више наврата, сваки пут са детаљнијим објашњењима и илустративнијим примерима.

Селекција материјала у граматичком приручнику касније одређује дистрибуцију садржаја, тј. граматичког градива. Врши се селекција садржаја који обухвата фонетику и фонологију, лексику, морфологију, синтаксу, теоријско-спознајне текстове, информативне текстове, систем вежбања, као и количину градива, тј. обим свих оних елемената који су садржани у сваком од селектованих сегмената. Обим је условљен првенствено временским периодом који је предвиђен за рад са граматичким приручником, односно са уџбеником страног језика. Преглед садржаја презентује попис селектоване грађе и има функцију апаратуре оријентације.

Приликом редоследа увођења треба имати у виду поступност, што се остварује груписањем садржаја и његовом поделом на сегменте (секвенце), а затим се одређује и редослед увођења. Дидактичко транспоноване у гобалном смислу представља начин презентовања грађе, њено логичко повезивање, понављање и фиксирање етапа у раду, корелирање са уџбеником и осталим деловима уџбеничког комплета са циљем да ученици разумеју и усвоје граматичке, лингвистичке и лингвокултуролошке чињенице, те да стичу продуктивну усмену и писмену способност за комуникацију на страном језику.

Грамматичке навике и умења могу се стицати и интуитивним усвајањем грамматичких чињеница, уз опаску да тај метод може, али и не мора бити гаранција правилне употребе грамматичких облика у комуникацији. Ово зависи и од узраста ученика, пошто интуитивно усвајање грамматичких чињеница даје боље резултате у млађем узрасту, због психолошких предуслова. Касније ће правилна примена језичких знања зависити од тога да ли ученик наставља са учењем страног језика у континуитету, или га из неког разлога учи са мањим или већим паузама. У другом случају, када дође до пауза или чак потпуног прекида у учењу страног језика, може доћи до процеса заборављања, услед тога што грамматичко градиво није усвајано системски. Важно је ту чињеницу имати у виду, јер познавање грамматичких правила и модела, као и увежбавање њихове исправне примене кроз организована вежбања може дати резултат и постићи практични циљ, који подразумева аутоматизацију грамматичких навика и стицање умења (вештина) спонтане примене језичких јединица како у непосредној усменој, тако и у писменој комуникацији.

Једна од функција грамматичких приручника свакако је и проширивање вокабулара, усвајањем нових речи и њихових значења, уз коришћење већ научених речи, ради повезивања међуодноса у оквиру лексичког система. Приликом конципирања уџбеника страног језика потребно је формулисати и *језички минимум*, што подразумева фонетски, граматички, лексички и фразеолошки минимум. За почетну етапу учења језика важно је одредити фонетски минимум, упознавањем ученика са гласовним системом руског језика, артикулацијом гласова, правилима акцентовања, правилима изговора. Лексички минимум чине речи за активно и пасивно усвајање и у уџбенику се презентује најчешће у оквиру тематских

јединица.¹⁵ У граматичким приручницима садрже га теоријско-спознајни текстови и примери којима се илуструје изложени граматички материјал. Уколико је граматички приручник део уџбеничког комплета, лексички минимум је у корелацији са уџбеником. Приликом формирања лексичког минимума потребно је имати у виду заступљеност непроменљивих врста речи са њиховом синтаксичком функцијом, укључити творбене особине лексема, примере који илуструју лексичку спојивост, као и функционалност лексема (нпр. уз именицу *задача* мора требало би навести и глагол *решать/решить*, уз именицу *цель* не би требало изоставити глагол *достичь*, уз именицу *день* иде и именица *ночь*, уз придев *хороший* наводи се *плохой*, ради истицања антонимског односа) и сл. Овако селектване лексеме доприносе језичком наслућивању, а у систему вежбања требало би да постоје задаци који то подстичу. Када се у граматичком приручнику дефинише нека лексема, дефинисање треба да подразумева лоцирање лексеме, тј. одређивање њене припадност класи/категорији и њених семантичких карактеристика. Дефиниције морају бити научно утемељене. Објашњења, као и дефиниције представљају садржај теоријско-спознајних текстова и користе се приликом семантизације лексике, укључујући и безеквивалентну. Семантизација се може вршити на више начина. Навешћемо неколико: а) на очигледан начин, директним упоређивањем са очигледним предметима, што се односи у првом реду на лексику са предметним значењем, а очигледност се постиже помоћу фотографија, цртежа и осталог илустративног материјала, б) помоћу речи истог корена, истицањем међусобних творбених односа, в) помоћу унутарјезичких односа синонимије, антонимије, хомонимије, г) контекстуално, д) објашњењима дијахронијског типа, њ) превођењем на матерњи језик, проналажењем еквивалената. Јединице основног минимума најчешће се описују и семантизују на основу језичких појава које су добро познате, на основу ограниченог броја речи [исп. Новиков 1976: 55-56].

Грамматички материјал увек је конципиран у складу са степеном развијености лингвистичке науке, како на глобалном нивоу, тако и на нивоу појединачних

¹⁵ О тематској условљености лексике в. [Раичевић 1995].

социокултурних средина. Када је реч о методама усвајања граматичких садржаја у новије време, укључујући и савремени тренутак развоја лингвистичке и методичке науке, оно је засновано такође на два супротна, али међусобно корелативна приступа: *формалном* и *функционалном*. Такође, очигледно је и присуство конфротационог метода при поређењу лексичког и граматичког материјала страног (руског) и матерњег (српског/хрватског) језика. Треба такође водити рачуна о интерференцији и фацилитацији, када је реч о граматицима руског језика за кориснике носиоце неког од словенских језика. У вези са улогом интерференције у усвајању блискородног језика, Наталија Радошевић каже: „Тражећи компромис, оперативно мишљење говорног лица издваја и комбинује језичке елементе. Компромис се остварује комбинацијом елемената туђег и матерњег језика. При том матерњи језик нарочито интензивно тежи да наметне своје моделе. Они се помаљају у подсвести говорног лица као непотпуна аудитивна слика са јасно израженом методијско-ритмичком структуром израза“.¹⁶ Управо стога што се мора имати у виду позитивни и негативни трансфер у учењу, матерњи језик би морао бити саставни део лингвистичког садржаја граматичког приручника, ради контрастирања јединица страног и матерњег језика, у циљу уочавања идентичности, сличности и разлика у њиховој структури и функцији, што се односи на *теоријско-спознајне* текстове и *апаратуру организације усвајања*. Ово је посебно потребно у граматицима руског као инословенског језика у словенској говорној средини. [исп. К. Кончаревић 2002: 37].

Независно од тога што руски и српски (хрватски) језик спадају у групу генетски блиско сродних језика, са становишта језичке типологије уочавамо неке различите црте и особине које их међусобно удаљавају. Разлике се уочавају на фонетско-фонолошком, граматичком (морфолошком, творбеном и синтаксичком), лексичко-семантичком, стилистичком и лингвокултуролошком плану, што се често испољава као узрок појаве негативног трансфера (интерференције). Набројаћемо неке од разлика руског граматичког система у односу на наш. На фонетско-фонолошком нивоу руски вокалски систем се разликује по већем броју вокала; крајњи звучни

¹⁶ Н. Радошевић. *Неке одлике процеса усвајања блиско сродног језика и њихов значај за рационализацију наставе*. X конгрес међународне федерације професора страних језика (FIPLV) у Загребу, 1968. [в. Н. Радошевић 1970: 15].

сугласници се у изговору обезвучавају; у изговору руских речи примењују се правила редукције вокала; руски језик има другачије прозодијске одлике, пре свега нема мелодијски акценат; у руском сугласничком систему постоје меки и умекшани консонаната, те се негативни трансфер испољава приликом усвајања изговора палатализованих сугласника; на лексичко-семантичком плану уочава се чешћа употреба деминутива, а узрок негативног трансфера може произаћи из неразликовања опозиције одређеног и неодређеног крататања, као и употребе глагола са значењем „кретати се пешице“ и „кретати се превозним средством“ код носилаца српског (хрватског); на нивоу творбе речи поменућемо постоје неке афиксалне морфеме којих нема у српском језику, као што су постфикси *-ся/сь, -то, -либо, -нибудь*; руски језик има развијенију флективност, те на морфолошком плану под утицајем српског језика долази до неправилне употребе неких флексија; постоје различитости у граматичким категоријама рода, броја, падежа, бића, придевског вида, глаголских времена, облика као што су активни партиципи садашњег и прошлог времена и пасивни партицип презента; у погледу врста речи, српски језик је знатно архаичнији од руског [Мароевич 2011: 334]; на морфосинтаксичком плану греша се у употреби глаголске рекције; на синтаксичком нивоу руски језик се карактерише већим бројем пасивних конструкција, употребом краћег облика придева у атрибутивној функцији, као и другачијом употребом безличних, неодређеноличних и безличних реченица. Овим се не исцрпљује списак типолошких разлика између руског и српског (или хрватског) језика [исп. К. Кончаревић 2004: 149-150].

Грамматичке категорије руског језика које се разликују од блискородног матерњег (српског/хрватског), са неизраженом међујезичком аналогijом у већини случајева се теже усвајају од стране ученика, без обзира на то што их није тешко учити. Зато би теоријско-спознајни текстови у оквиру макроструктуре уџбеника/граматичког приручника, као и апаратура организације усвајања (вежбања) требало да садрже елементе конфронтационе анализе, која би била двосмерна и прилагођена профили корисника, у циљу подстицања фацилитације и спречавања интерференције. Када је реч о лингводидактички оријентисаном конфронтирању појава двају језичких система, од којих се један односи на са матерњи, уочавамо неколико праваца. За когнитивни (свесни) приступ карактеристично је укључивање

матерњег језика у наставу, у циљу лакшег разумевања и усвајања конструкција страног језика. Примену налази претежно у преводно-граматичком методу и неким комбинованим. Поређењу подлежу појаве у оба језика, ради уочавања сличности и разлика у начинима језичке материјализације мишљења. За директне методе, на које се односе аудио-визуелна, аудио-лингвална и сличне, карактеристичан је став да матерњи језик може отежати усвајање страног, с обзиром на специфичности структура сваког појединачно узетог језика.

Контрастирање у лингвистици и лингводидактици подразумева компаративно-историјски, типолошки и конфронтативни (контрастивни) метод. Компаративно-историјски метод налази примену у истраживању група генетски сродних језика са дијахронијског аспекта. Типолошка анализа оријентисана је на типолошку класификацију језика са синхронијског аспекта, поређењем формалних и структуралних црта, крећући од форме ка садржају. Синхронијски аспект карактеристичан је и за конфронтативни метод приликом поређења двају језика, али независно од њихове генетске сродности или типолошке припадности. Циљ је уочавање и фиксирање разлика, сличности или истоветности њихове структуре и функције, а поређење се врши на фонетско-фонолошком, граматичком (морфолошком и синтаксичком) и лексичко-семантичком нивоу, понекад на нивоу дискурса и лингвокултурологије.

У вези са терминолошким дистинкцијама, литература бележи термине *компаративна*, *контрастивна*, *конфронтациона* и *конфронтативна* анализа (руски термини: *сопоставительный*, *контрастивный*, *конфронтативный* метод). Постоје тумачења по којима се контрастивна лингвистика бави испитивањем општих разлика и супротности (контраста) међу језицима, а конфронтативна лингвистика међујезичким сличностима. Генезу настанка ових термина од 60-их година XX века до данас дао је Богдан Терзић, разматрајући ову проблематику у оквиру српске русистике. У образложењу терминолошке дистинкције Б. Терзић констатује да се појам ‘контрастивна анализа’ (‘контрастивна граматика’) код генетски несродних или удаљено сродних језика не може изједначавати са појмом ‘компаративна анализа’ (‘компаративна граматика’) код блискосродних језика. „Контрастивна граматика била би само део конфронтативне и то само онај део који има чисто

практичну примену, док би се конфронтативна граматика бавила чисто теоријским упоређивањем двају језика у дубинској и на површинској структури“ [исп. Б. Терзић 1999: 7-21]. Б. Терзић указује на предрасуде да је термин *конфронтативни* искључиво славистички, износећи мишљење да не постоје разлози, нити сврха за раздвајање ових термина према критеријуму генетске припадности језика, те сматра да „има потребе и за једним и за другим термином, било са становишта створене традиције, било са становишта одређених посебних садржаја који им се с оваквим или онаквим циљем данас приписују. Могуће их је употребити у ширем смислу као синониме или у ужем смислу са диференцираним значењима у зависности од циља језичког истраживања, као што је то показао П. Пипер.“ [Б. Терзић 1999: 7-21].¹⁷ Када је реч о конфронтирању (контрастирању) у вези са применом овог приступа у настави страног језика, сматрамо да ове термилошке разлике нису релевантне.

Савремена начела у настави руског језика заснована су, између осталог, на важности укључивања матерњег језика у процес овладавања страним (руским) језиком. Конфронтациона истраживања у радовима руских методичара допринела су афирмативном ставу према овом приступу.¹⁸ Теоријска утемељеност наставе руског као блискосродног језика у српској говорној средини бележи делатност Радована Кошутића и његов „диференцијални метод“, за којим следе радови Наталије Радошевић и Петра Митропана, као и потоњи радови из области лингводидактике и лингвистичке русистике аутора Вере Николић, Богољуба Станковића, Богдана Терзића, Јелке Матијашевић, Предрага Пипера, Радмила Маројевића, Ксеније Кончаревић и др. у којима су прихваћена начела когнитивно-контрастивног приступа и контрастирања у настави руског језика код нас.¹⁹

¹⁷ У вези са терминима контрастивни и конфронтациони Б. Терзић упућује на следеће радове: П. Пипер, *Између контрастивне и конфронтативне лингвистике*. Зборник радова, III симпозијум, Контрастивна језичка истраживања, Нови Сад, 6. и 7. децембар 1985. Нови Сад, 1986, стр. 401-408; Р. Маројевић, *Конфронтативна (контрастивна) лингвистика и теорија превођења као научне дисциплине*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXX/2, Нови Сад, 1987, стр. 27-32.

¹⁸ Радови В. Богородицког, Ј. Поливанова, С. Бернштајна, Л. Шчербе, В. Чистајкова, Н. Шанског, И. Барањикова и др.

¹⁹ Детаљније в. [Станковић 1979; Станковић 1997; Станковић 2007; Пипер 1980; Пипер 1991; Терзић 1987; Терзић 1999; Ярцева 1987; Кончаревић 1990; Кончаревић 2008: 196-202]

Улога матерњег језика у настави треба бити дозирана, како би погодно постизању комуникативних способности код ученика. Пажња се обраћа на аналогне и диференцијалне црте језичких појава у оба језика, као и на црте које не постоје у матерњем језику, а карактеристичне су за руски језик. Најчешће се примењује такозвано *скривено* контрастирање, осим у случајевима када треба радити на спречавању интерференције или подстицању фацилитације. Скривено контрастирање подразумева систем вежбања који је базиран на уочавању и спречавању типичних грешака које настају услед интерференције матерњег језика.

Међусобни однос између два језика може доводити до трансфера правила из матерњег језика у страни. До негативног трансфера долази ако се правила матерњег језика не подударују са страним језиком (интерференција), док позитивни трансфер подразумева аналогiju, или присутност правила из матерњег језика у страном (фацилитација).

За наставу страног језика важна је интерференција на нивоу говора, тј. микролингвистичка интерференција. Темом интерференције у у оквиру руског и српског језика бавила се Наталија Радошевић, узимајући у обзир начела психоллингвистике, неуроллингвистике, конфронтациону типолошку анализу руског и српског језика, као и податке добијене проучавањем говора ученика који су носиоци српског језика. Интерференција може бити примарно-секундарна, када на норму страног језика утиче норма примарног матерњег, као и секундарно-примарна у обрнутом смеру.

Од радова који се односе на конфронтационо проучавање руског и српског (српскохрватског) језика свакако издвајамо студију Б. Станковића *Интерференције у предикатским синтагмама руског и српскохрватског језика* [1979].

Селектовање и презентовање граматичког материјала требало би да предвиди постојање елемената конфронтационог садржаја у оптималном обиму. Конфронтациони аспекти би требало да буду заступљени у настави граматике руског језика, што је у функцији реализације комуникативног, образовног и васпитно-развијајућег циља наставе. Такође, од значаја су за стицање комуникативне

компетенције, а на вишим нивоима наставе и у формирању преводачке компетенције.

Граматицке приручнике такође можемо поделити и типолошки, те се према овом критеријуму могу класификовати на две основне групе: *практичне* и *теоријске*.

Практичне граматике су конципиране у складу са оријентацијом на одређену групу корисника са конкретним циљевима и задацима наставе, узимајући у обзир развојно-психолошке карактеристике ученика и способности за савладавање страног језика. У практичним граматицама морфолошки и синтаксички материјал је одабран, дат је у адекватном обиму, а језичке јединице су дате на синтаксичкој основи [Балыхина 2007: 95].

Теоријске граматике су намењене онима који су већ стекли лингвистичку компетенцију, најпре наставницима и студентима. Овај тип граMATИКА карактерише се темељитим, детаљним, објективним описима и дефиницијама приликом представљања и анализе граматичког и језичког материјала, свеобухватношћу, линеарним увођењем граматичких јединица: од фонетике и фонологије, преко морфологије (од именица и именских променљивих речи, преко глагола, до непроменљивих речи) до синтаксе, и сл.

Када је реч о граматицама руског језика, намењених корисницима који су носиоци блискородног инословенског (српског или хрватског) језика, до друге половине XIX века нису биле штампане у облику засебне књиге. Прва граMATИКА руског језика у Србији била је *Руска граMATИКА за српске школе* Јеврема Илића, штампана у Београду 1883. У овом тренутку последња објављена је *ГраMATИКА руског језика у поређењу са српском*, Предрага Пипера, изашла из штампе 2005. Опширнију анализу дајемо у поглављу 3.1.

1.1. Структура дидактичке граматике руског језика у инословенској (српској и хрватској) говорној средини

Структура је један од најважнијих елемената неког система. Општа методологија наука дефинише појам структуре као комплекс чврстих веза које карактеришу објекат у његовој целовитости и идентификовању са самим собом,

односно, како наводи *Большая советская энциклопедия*, скуп елемената који му обезбеђују „очување основних карактеристика у условима различитих спољашњих и унутрашњих промена“ [Большая советская энциклопедия 1976: т. 24, 598-599 у Кончаревић 1997: 118]. Мала „Просветина“ енциклопедија дефинише структуру као „распоред делова који формирају неку целину, за разлику од функције тих делова“, где се „структура или облик (нем. Gestalt), за разлику од прости комбинације елемената, схвата као једна целина у којој сваки део зависи од других и од саме целине“ [МПЕ 1978: т. 3, 325].²⁰

Под структуром уџбеника у првом реду се подразумевају елементи од којих је саздан. Елементе структуре можемо описати као „конкретна уџбеничка решења, инвентар свега онога што се може наћи у уџбеницима.“ [Плут 2003: 241]. Зујев, као што смо раније поменули, посматра уџбеник као издвојену укупност кохезионих елемената, али структуру уџбеника на метаплану лоцира као хијерархијски конституент структуре вишег реда – уџбеничког комплета: „Рассматривая учебник как совокупную структуру, нельзя забывать о том, что это структурное образование, в свою очередь, составляет подсистему структуры более высокого порядка, какой является учебный комплекс“ [Зуев 1976: 75]. И. Л. Бим подвлачи двојакост структуре уџбеника, поделом на спољашњу и унутарњу, које су у међусобно зависном односу. Спољашњу структуру чине сви делови уџбеничког комплета, рубрикација уџбеника на мање сегменте, распоред текстуалног и илустративног материјала у књизи.

У оквиру литературе на домаћем терену концепција уџбеника и његова структура поимане су као „синтеза захтева и селекција магистралних уџбеничких стандарда и норматива“ [Продановић 1982: 177], као распоред грађе и њена подела на мање логичке целине (поглавља, одељке, пододељке, параграфе), или као скуп норми у одређивању методолошких поступака важних за обликовање уџбеника, „захтеви и стандарди у погледу квалитета уџбеника“ [Малић 1986: 21].

Структура уџбеника може одражавати карактеристике система наставе у одређеном периоду, може представљати модел у оквиру одређене концепције и бити модел педагошког процеса, између наставника и ученика.

²⁰ Мала енциклопедија, 3. издање, т. 3, Просвета, Београд, 1978.

К. Кончаревић такође представља структуру на два нивоа и дели на: 1. *спољашњу* и 2. *унутарњу*. Спољашњу структуру чине: а) метаструктура, б) макроструктура и в) микроструктура. Унутарња структура има три аспекта: а) праксеосемиотички, б) праксеоинформацијски и в) праксеометодички.

Као што смо већ констатовали, граматички приручник као издвојена књига садржи теоријски преглед граматичке материје, а саставни део његовог садржаја често чини и систем вежбања за усвајање обрађеног граматичког материјала. Градиво у дидактичким граматикама презентује се сходно научним принципима систематичности излагања, независно од редоследа по коме се обрађује на настави. Постојање јединственог издвојеног граматичког приручника у поређењу са теоријско-спознајним текстовима лингвистичког (граматичког) садржаја у уџбеницима састоји се превасходно у одсуству парцијалног местимичног излагања лексичко-граматичког материјала, односно „испрекиданости“. Такође, дидактичке граматике пружају могућност обнављања, утврђивања и систематизацију градива обрађеног у претходним периодима. Сходно томе, дидактичка граматика може имати више функција. Поред лингвистичког и екстралингвистичког садржаја са којим се корисници упознају, што чини њену информацијску функцију, она има и трансформацијску функцију која се односи на начин презентовања граматичког садржаја. Функција систематизације односи се на утврђивање и систематизацију градива, као и самосталну контролу тачности израде задатака. Дидактичка граматика може имати више функција. Поред лингвистичког и екстралингвистичког садржаја са којим се корисници упознају, што чини њену информацијску функцију, она има и трансформацијску функцију која се односи на начин презентовања граматичког садржаја. Функција систематизације односи се на утврђивање и систематизацију градива, као и самосталну контролу тачности израде задатака. Такође треба имати у виду усклађеност са узрасним и психо-физичким карактеристикама корисника дидактичке граматике, а не би требало занемаривати ни мотивациону функцију.

1.2. Спољашња структура. Метаструктура дидактичке граматике.

Независно од наставног предмета, структура уџбеника може се поделити на елементе (компоненте структуре) према њиховом линеарном редоследу и месту које заузимају у књизи. На почетку уџбеника налазе се увод, предговор, садржај (технички, формални садржај који може бити и на крају књиге); на крају се могу налазити коментари, објашњења, регистри, предметни указатељи, библиографије, понекад поговор; у централном делу уџбеника налазе се поглавља, лекције, одељци [Пешић 1998: 189–205].

Као што смо констатовали, на нивоу метаструктуре, уџбеник је саставни део уџбеничког комплета, док су његове остале компоненте предвиђене за реализацију делова наставног процеса, свака са својом одређеном функцијом. Када је реч о настави страног језика, компоненте уџбеничког комплета, узете у ширем смислу, јесу радна свеска, аудио-материјал (у новије време и електронски аудио-визуелни), граматички приручник, речник и књига (приручник) за наставника. Из овог комплета могу изостати речник и граматички приручник. У складу са поменутиим, свака компонента овог комплета има своју структуру, стога ћемо и граматички приручник посматрати са становишта његове спољашње и унутарње структуре.

Под појмом *уџбенички комплет* најчешће се подразумевају материјали који су предвиђени уз основни уџбеник. Они морају бити конципирани за један школски предмет, за одређени разред (ниво учења), морају корелирати и бити подређени истим циљевима, задацима и садржајима наставе. Са главним уџбеником обједињени су и истовременим издавањем. Разграничава их функционална неједнакост, обавезност или необавезност употребе, аутономност, самодовољност, комплексност уџбеника и сл. [Арутјунов 1990: 39]. Број саставних делова уџбеничког комплета може се кретати од 7-12 (према неким руском ауторима), док у нашој средини најчешће достижу број између 3 и 5.

Говорећи о метаструктури граматичког приручника, можемо рећи да он не мора обавезно бити део уџбеничког комплета, узимајући у обзир пре свега намену граматичког приручника и профил корисника. С обзиром на то да су се прве дидактичке граматике руског језика у нашој средини појавиле у последње две

деценије XIX века, те да су се сукцесивно појављивале у наредним периодима који су бележили различиту заступљеност руског језика као наставног предмета у школама, дате околности су условиле и њихово место које често није подразумевало укључивање у уџбенички комплет. Известан број граматичких приручника настајао је у форми посебних, издвојених књига које официјелно нису чиниле део уџбеничког комплета, али су биле препоручиване као наставно средство.

Када је реч о уџбеничком комплету за основну школу, независно од тога да ли га посматрамо са аспекта његове целине, или имамо у виду његове посебне делове, његов централни део је основни уџбеник, док остали делови имају улогу помоћног средства. Такву функцију има и граматички приручник који је у склопу комплета, док сви конституенти заједно или појединачно имају своју важну улогу у формирању личности ученика и даљем њиховом оспособљавању за све самосталнији рад.

1.2.1. Спољашња структура - макроструктура дидактичке граматике

Макроструктура уџбеника подразумева његово сегментирање, односно рубрикацију на предговор, садржај (преглед садржаја у техничком смислу), централни део уџбеника, предметни регистар, библиографије, напомене и сл. Централно место у оквиру макроструктуре уџбеника заузима текст. Осим текста, макроструктура подразумева и вантекстуалне компоненте које се односе на апаратуру организације усвајања. Ову апаратуру чине питања, задаци, систем вежбања, табеле, схеме, илустративни материјал. К. Кончаревић наводи дистрибутивни модел у анализи макроструктуре уџбеника, са централном компонентом која је „оивичена“ периферним компонентама на почетку и крају књиге, представљених линеарно. Централни део садржи наставне целине са својом организацијом садржаја, док су остали делови (на почетку и крају уџбеника) повезани са централним делом и пружају додатне информације које помажу у раду са уџбеником. Такође, на крају уџбеника могу се налазити текстови за читање и превођење, табеле са лексичким и граматичким материјалом и сл. [исп. Кончаревић 2002: 89].

У дидактичким граматикама страног (руског) језика текстуална компонента је превасходно теоријско-спознајног карактера. Овакви текстови преносе лингвистички садржај са којим се упознају корисници граматичког приручника, садрже правила, класификације, елементе језичке старуктуре, анализе одређених језичких појава, лингвистичке коментаре. По форми могу бити краћи или дужи, док на плану садржаја могу презентовати дефиниције, синхронијске или дијахронијске коментаре, контрастивна објашњења, тј. закључке изведене на основу контрастирања страног и матерњег језика, или, са друге стране, граматичка правила изложена кратко, концизно, са аспекта практичне употребе конкретних језичких средстава. Вантекстуалне компоненте заступљене су табелама и вантабеларним прегледима у виду спискова, прегледа парадигми, класификација. Вежбања су најчешће презентована у облику нумерисаног низа задатака, понекад у форми табела. На исти начин представљена су питања. У неким граматичким приручницима на крају су дати кумулативни речници, или решења вежбања и задатака, у циљу самосталног контролисања степена усвојености градива од стране ученика.

1.2.2. Текст као компонента макроструктуре дидактичке граматике

У дидактичкој литератури *текст* се тумачи на више начина. Текст као уџбеничка категорија представља уређену целину са одређеном дидактичком функцијом. Према неким тумачењима, текст у уџбенику представља „збир комуникативних јединица изражених визуелним комплексом симбола“ [Лукић 1977: 39]. Истиче се као базична категорија макроструктуре уџбеника. У савременој лингводидактици, гледано са функционалног аспекта, текст је основа у којој су садржане нове лексичке и граматичке појаве, нови говорни модели. Текст је главни извор и носилац нових лингвокултуролошких информација, отуд и његова основна улога на макроплану уџбеника. Поделу на *текстове* и *вантекстуалне компоненте* налазимо код Д. Д. Зујева који *инструментално-практичне* и *теоријско-спознајне* текстове издваја у функцији презентације градива, док *вантекстуалне компоненте* омогућавају усвајање градива (онога што је садржано у текстовима) преко *апаратуре усвајања* и *апаратуре оријетације* [Зујев, 1988: 82–83].

Домаћи теоретичари такође истичу *текст* и *илустрације* (текстуално и визуелно презентован садржај), дидактичко-методичку апаратуру за усвајање садржаја (вежбања, питања и задаци, илустрације, речник), као и апаратуру за оријентацију у служењу књигом (уџбеником) или помоћну апаратуру [в. Коцић 2001: 131–134]. Текст има трансмисиону функцију, улога му је да преноси релевантне чињенице које су организоване у систем знања. Осим тога, као што наводи Ј. Пешић „потребно је обезбедити *освешћивање самог процеса стицања знања и система вредности* карактеристичног за ту област“ [Пешић 1998: 22].

Најважнија структурална компонента у уџбенику страног језика је *основни текст*, као давалац информација о језичком градиву које је предвиђено за дату етапу учења страног језика. Поред *основног*, уџбеник садржи и *допунски текст* [Зујев 1988: 97-110].

Текстови у уџбенику имају функцију решавања оних задатака који се односе на комуникативни минимум, посредством језичког материјала који представља средство за њихово решавање [исп. Арутюнов 1990: 109]. Очекује се да текст испуњава основне услове који га чине централном компонентом структуре уџбеника, да буде пажљиво одабран и конципиран у складу са релевантним чиниоцима који детерминишу наставни процес, посебно у конкретној етапи учења страног језика. Најпре је потребно осмислити информативну и едукативну базу која даље детерминише избор и дефинисање текста, његово дидактичко обликовање и инкорпорирање у уџбеник. „Основни поступак у идентификовању и дефинисању принципа организације уџбеничког текста састоји се у избору, анализи и систематизацији релевантних теоријских и емпиријских знања“ [Пешић 1998: 26]. Структура текста треба да буде кохерентна и јасно конципирана, повезана и завршена не само као мисаона целина, већ и са лингвистичког аспекта (на синтаксичком, лексичком, интонационом, стилистичком плану). Како наводи Зарубина, уџбенички текст одликују информативност, заокруженост (завршеност), кохерентност, подтекст, континуитет, прагматика и др. [Зарубина 1981: 20]. Текстови би требало да буду подстицајни, што значи да ученике активирају на самостално закључивање, уочавање и упоређивање међусобног односа између језичких појава и чињеница, њихових узрочно-последичних условљености, што је у функцији

развијања лингвистичког мишљења. У дидактичким граматикама потребно је структурирати текст на начин који није механички, већ подстиче учење са разумевањем, како би се на што мању меру свело учење напамет, без разумевања и повезивања чињеница.

Текстови аналитичког типа излажу језичке чињенице са аспекта њихове правилне употребе и функције, што доприноси стицању лингвистичке компетенције код ученика. У граматичким приручницима срећу се текстови који не само да објашњавају лингвистичке термине, већ и садрже термилошке одреднице, тј. елементе лингвистичког метајезика. Често се термини срећу већ на нивоу апаратуре оријентације, у прегледу садржаја на почетку или крају књиге, у инвентару наслова поглавља, одељака и параграфа који се именују према називима граматичких јединица, класа и категорија.

У складу са теоријом уџбеника и поделама домаћих теоретичара које наводимо, текстове делимо на *теоријско-спознајне*, *инструментално-практичне* и *инструктивне*.

1.2.3. Теоријско-спознајни текстови

Као што смо већ рекли, на плану макроструктуре јавља се потреба за *теоријско-спознајним* текстовима и апаратуром организације усвајања, у циљу стицања знања, односно стицања лингвистичке компетенције. *Теоријско-спознајни* текстови у уџбенику страног језика имају образовно-информативну функцију. У њима су изложени најважнији појмови, правила, дефиниције, систематизоване језичке чињенице и њихове функције, као и водеће, актуелне идеје у науци о језику. Они у дидактичком смислу транспонују релевантне лингвистичке појмове, баве се саставним елементима језика, објашњавају структуру језика, „излажу представе и генерализације везане за структуру и функционисање језичког система“ [Кончаревић 2002: 94–95]. Обим и садржај теоријско-спознајних текстова одређени су нивоом знања ученика. За граматички уџбеник је неопходно постојање оваквих текстова, док њихова квантитативна заступљеност и обим зависе од намене граматичког приручника и етапе учења на коју је конкретни приручник односи.

У оквиру овог типа текстова излажу се дефиниције и језичка правила, што је основ за формирање граматичких навика, односно *лингвистичке* компетенције. *Теоријско-спознајни* текстови могу садржати табеларне прегледе или спискове речи и реченичних примера у којима је представљена одређена језичка појава. Текст може садржати класификацију граматичких појава, као и објашњења дате класификације, што подразумева анализу структуре одређене појаве. Такође постоје текстови који садрже лингвистичке термине, што чини метајезички садржај текстова.

Грамматички приручници садрже текстове у којима се презентују и објашњавају граматичке категорије. То могу бити чак и инструментално-практични текстови, у зависности од начина презентовања граматичког материјала, што са своје стране зависи од намене граматичког приручника и концепције за коју се аутор определио у писању и одређивању његове архитектонике.

Када се у граматичком приручнику обрађују фонетика и фонологија, заједно са ортографијом, користе се текстови који садрже посебне словне знаке. То су графеме којима се означава гласовна вредност, транскрипцијски знаци, дијакритички ортографски знаци и сл. Често су текстови ове врсте додатно илустровани сликовним материјалом који садржи симболе, цртеже или фотографије положаја говорних органа приликом артикулације појединих гласова и сл. Када је реч о лексици (лексичко-семантички и лексичко-граматички материјал), изрази у оквиру текста су визуелно издвојени. Кумулативни речници који могу бити саставни део граматичког приручника такође се могу сматрати теоријско-спознајним текстовима. Они имају функцију семантизације, тј. објашњавања и превода непознатих лексема, тј. оних које се налазе у приручнику. Вербална семантизација је најчешћа, што подразумева објашњење, парафразирање на страном или матерњем језику, давање синонима, антонима, хомонима, фразеологизама са датом лексемом и сл. Могу се дати и напомене о стилистичком обележју лексеме. Значење лексема се илуструје у контексту, што је најчешће на нивоу реченице или краћег пасуса. Када је реч о илустрованим речницима, семантизација је сликовна, тј. визуелна. Презентовање морфолошког и синтаксичког материјала најчешће је текстуално и у форми морфосинтаксичких објашњења. Текстови могу садржати и табеле са парадигмама, примере на нивоу реченице, издвојене приказе промене именица, глагола и осталих

променљивих речи изван табела, цртеже којима су представљени синтагматски односи и сл. Дати облици се обележавају (издвајају) другим обликом слова, другом бојом или на неки други очигледни начин.

1.2.4. Инструментално-практични текстови

Инструментално-практични текстови објашњавају језик као предмет наставног процеса, без посебних анализа, често предвиђају ауторад, тј. самостално учење ученика и назначују методе које треба примењивати у процесу стицања знања. Овакви текстови представљају језички и говорни материјал, те су у функцији стицања комуникативне компетенције. У западној литератури користе се термини *аналитички* и *егземплификаторски* или *глобални* текстови. У дидактичким граматицама су присутни, али немају ширу примену.

1.2.5. Инструктивни текстови

Уџбеник садржи и текстове који представљају инструкције, упутства, савете које ученици треба да следе, што им олакшава стицање навике аутономног рада. Ту спадају и инструктивни текстови који поједностављују рад са уџбеником, тј. његову практичну употребу од стране корисника. У основи, они представљају *апаратуру оријентације* [исп. Зујев 1988; Пешић 1998; Дамљановић 2000; Кончаревић 2002]. Неки аутори их називају *организационим компонентама* [Ивић и др. 2008]. Уџбеник страног (руског) језика може садржати текстове *инструктивног* типа који могу бити слични инструментално-практичним текстовима, управо због тога што су намењени стицању практичних навика и умења. Међутим, инструментално-практични текстови намењени су развијању комуникативне компетенције, док су инструктивни текстови усмерени првенствено на постизање *развијајућих* циљева: развијање фонематског слуха, способности имитирања, осећај за граматику, што спада у специфичне језичке способности. Развијајући циљеви се такође односе и на развијање психичких способности које су у тесној вези са говорним способностима (меморија, концентрација), култивисање модела усменог и писаног вида општења, развијање

мотивације за даље овладавање језиком и отвореност за упознавање реалија везаних за језик и културу на страном језику.

Инструктивни текстови у дидактичким граматицама руског језика у српској/хрватској говорној средини подразумевају инструкције за израду вежбања, обрасце по којима треба извршити задатак за утврђивање пређеног граматичког градива, напомене у вези са изложеним граматичким појавама и правилима, као и текстове за ауторад, који најпре подразумевају превод на руски или на матерњи језик. Често се визуелно издвајају посебним графичким знацима, другачијим типом слова, бојом и сл. У уџбеницима и граматичким приручницима заступљен је матерњи језик у инструкцијама, ради лакшег разумевања. Инструктивни текстови повезани су и са *вантекстуалним компонентама* у приручнику.

1.2.6. Вантекстуалне компоненте

У оквиру макроструктуре уџбеника поменућемо и *вантекстуалне компоненте*, које се односе на *апаратуру организације усвајања* градива, *илустративни* материјал, *апаратуру оријентације* и *графичко* дизајнирање уџбеника. То су питања, задаци, табеле, инструктивни материјали, као и натписи испод илустрација и вежбања, истицање појединих делова истицања другом бојом или другачијим штампарским слогом [Зујев 1988, 128]. У оквиру апаратуре организације усвајања градива разматра се и систем вежбања за усвајање лингвистичког материјала свих нивоа. Такђе треба рећи да се инструкције (инструктивни материјал, најчешће у вежбањима) сврставају у неку врсту прелазног облика између текстова и апаратуре усвајања. То су најчешће инструкције, упутства за израду вежбања. Табеларни прегледи, као и графичка истицања сматрају се сегментом *илустративног* материјала, који са своје стране такође може имати више функција [К. Кончаревић 2002: 46].

Илустративни материјал даје додатне информације о материји, а ученицима врши функцију појачавања мотивације за учење. Илустрације треба да буду повезане са текстом, да би могле јасно функционисати. Оне могу имати и васпитно-образовну функцију [Плут 2003: 182]. Илустрације треба да подстакну на усмену и писану

продукцију [в. Кончаревић 2002: 102-103]. Илустративни материјал може бити представљен у виду цртежа, фотографија, табела, схема, графикона и сл. Може бити замена за текст, посебно у почетној етапи учења страног језика.

Фотографије, цртежи и табеле доприносе лакшем разумевању презентованог дидактичког материјала, стога имају дидактичку функцију. У ту сврху користи се и другачија врста слога, тј. другачији фонт или спационирање ради истицања појединих речи, различита боја слова и сл. Илустративни материјал користи се и при семантизацији, која се може вршити комбиновањем вербалних и илустративних средстава [Skljarov 1987: 114–118].

Илустрације се могу поделити на иконичке и симболичке.²¹ У иконичке спадају фотографије, реалистични цртежи, модерни стилизовани цртежи, портрети, док су симболичке илустрације представљене мапама, плановима, схемама, графиконима, дијаграмима, таблицама и формулама [Пешић 1998: 181].

У део макроструктуре уџбеника убраја се и *апаратура оријентације*, што представља помоћну апаратуру која ученицима треба да помогне у служењу уџбеником. Систем апаратуре оријентације чине различите компоненте, као и ликовно-графички знаци [исп. Пешић 1998: 146]. Кориснику није неважно постојање добро организоване апаратуре оријентације, јер она у великој мери доприноси бржем сналажењу у књизи, проналажењу траженог сегмента или информације, упућује на остале делове уџбеничког комплета, обезбеђује већу самосталност ученика и културу служења књигом. У ову апаратуру, према Зујеву, спадају: предговор, садржај (преглед садржаја, у техничком смислу), рубрике, знаци/симболи, библиографије, регистри и заглавља [Зуев 1988, 152], а све их обједињује ова техничка функција. Примера ради, преглед садржаја упознаје корисника са структуром и садржајем уџбеника. Логичке целине су најчешће наведене у хронолошком следу. Предговор упознаје кориснике са наменом уџбеника, циљевима и методама, структуром појединих делова, понекад садржи и нека конкретна упутства.

²¹ Класификацију формулисали: Требјешанин, Пешикан, Т. Ковач-Церовић [в. Пешић 1998: 181].

1.3. Спољашња структура. Микроструктура дидактичке граматике.

Микроструктура уџбеника представља архитектонику књиге на нивоу ситнијих сегмената. Она подразумева композиционе карактеристике параграфа као сегмента уџбеника. Материјални аспект параграфа односи се на текстуални садржај. Текстови у оквиру микроструктурног сегмента уџбеника посматрају се са становишта своје структуре, садржаја, количине (броја), лоцираности. Са друге стране, процесуални аспект микроструктурног сегмента детерминисан је апаратуром организације усвајања. Дидактичка граматика на микроплану садржи минималне јединице које имају своју аутономну структуру, садржај и функцију у оквиру књиге (одељак/ параграф/ лекција).

1.4. Унутарња структура дидактичке граматике.

Унутарња структура у литератури се назива и „дубинска структура“, односно форма. То је „логичко-методичка конструкција наставне књиге у целини“ [Шабалин 1973, 15]. Односи се на избор кода за реализацију наставних циљева (праксеосемиотички аспект), на начин организовања школског часа, редослед сегмената и сл. Шабалин наводи компоненте унутрашње структуре уџбеника, које се налазе у међусобној корелацији: а) обим наставне материје презентован кроз сваки сегмент (рубрикациону јединицу), број вежбања; б) континуитет садржаја уџбеника по вертикали (уџбеници различитих разреда, година, нивоа учења) и по хоризонтални (у оквиру једног разреда); в) пропорционалност јединица структуре (вежбања и правила), координација типова и врста вежбања, г) редослед увођења нових јединица садржаја (првенствено лингвистичког) и редослед компоненти структуре уџбеника; д) понављање јединица садржаја у рационалним временским интервалима (временско дозирање) и њ) контрола и самоконтрола. [исп. Шабалин 1973: 17 у Кончаревић 1997: 25].

У дефинисању унутарње структуре придржаваћемо се поделе коју дају К. Кончаревић и Д. Дамљановић, на основу проучавања радова руских

лингводидактичара.²² Унутарња структура је „суперструктура, структура трећег реда“, која има следеће компоненте:

(а) дозирање нове лексике, граматичких облика, конструкција и других јединица садржаја у оквиру лекције и на нивоу појединих њених компонената (вежбања, објашњења);

(б) сукцесија садржаја по „вертикали“ (у оквиру уџбеника за дати разред);

(в) пропорционалност јединица састава (вежбања и објашњења међу собом и унутар сваке подкатеорије, нпр., пропорционалност типова вежбања);

(г) редослед увођења нових јединица садржаја и компонената састава (вежбања, објашњења);

(д) понављање јединица садржаја у рационалним временским интервалима (временско дозирање) и

(ђ) остваривање контроле и самоконтроле [Шабалин 1974, 17-18; Кончаревић 2002: 63-65; Дамљановић 2000: 26-27].

Да би унутарња структура била реализована, на том нивоу је потребно задовољити одређене критеријуме и задатке, као што је формулисање задатака за вежбања, редослед вежбања, као и одабир знакова (семиотички код) који ће бити заступљени у књизи.

1.4.1. Праксеосемиотички аспект.

У оквиру унутарње структуре, праксеосемиотички аспект односи се на ниво, степен и начин реализације различитих семиотичких система, као што је нпр. аудио-материјал или његова уклопљеност у остале кодове који се перципирају визуелним или слушним каналима везе, а то могу бити графички симболи за упућивање или

²² „Унутрашња структура представља ‘дубинске системске везе’, које се манифестују у одабиру начела и опште стратегије учења, као и у хијерархији циљева и задатака, одн. у томе како се финални циљеви наставе рефлектују на циљеве дате године учења језика, на етапне циљеве (на пример, по видовима говорне делатности у оквирима теме, на конкретне задатке свакога часа, при чему под задатком подразумевамо циљ постављен у конкретним условима)“ [Бим 1981, 14-15].

обележавање конкретног граматичког садржаја за одређени ниво знања, одређену етапу учења и одређени разред.

У граматичким приручницима основни знаковни систем је текстуални. Овај знаковни код се налази у функцији развијања свих видова говорне делатности. Кодови се могу повезивати и сликовним знацима, мада илустрација може имати и издвојену индивидуалну намену: може бити илустрација за неку граматичку појаву (нпр. за глаголе кретања у руском језику); може имати и културолошку функцију и бити представљен у виду фотографија или другог илустративног материјала. Овај аспект подразумева и кодове у својој интеракцији, када се материјал представља комбинацијом сликовног и текстуалног начина презентовања.

Праксеосемиотички аспект унутарње структуре дидактичке граматике руског језика у српској/хрватској језичкој средини заступљен је најпре на нивоу текста, и то: у виду условних словних знакова за презентовање фонетског и фонолошког материјала, знакова којима се указује на морфеме, што подразумева у првом реду разликовање знакова за префиксалну, суфиксалну и коренску морфему, симбола за нулту морфему, посебних симбола у оквиру историјских коментара за неку граматичку појаву, дијакритичких знакова и ознака за акценцовани слог у речи и сл. Комбинација сликовног и текстуалног начина презентовања среће се у презентовању фонетског и фонолошког материјала у виду приказа положаја говорних органа при изговору одређеног гласа, табела које се односе на поделу самогласника по хоризонталном и вертикалном положају језика; у представљању граматичких облика могу се користити сликовни прикази значења предлога, комбинацији кодова у објашњавању значења неких глагола, нпр. повратних или глагола кретања (издвојено без префикса и са префиксима). Могу се срести симболи који упућују на одређене делове уџбеника, односно радне свеске или речника, као делова уџбеничког комплета, симболи за ознаку параграфа и сл.

У зависности од намене граматичког приручника и етапе учења страног (руског) језика, заступљеност и начин реализације различитих семиотичких система не може бити уједначен, али је у већој или мањој мери присутан у школским граматицама, те на тај начин олакшава корисницима служење књигом, а самим тим и процес усвајања изложеног граматичког материјала.

1.4.2. Праксеоинформацијски аспект

Параметри који обликују уџбеник/приручник у смислу одабира и организације језичког садржаја, са аспекта његовог дозирања, дистрибуције, фреквенције језичких и граматичких јединица одређеног нивоа (лексике и граматичких структура) односе се на праксеоинформацијски аспект уџбеника. Важан је и са становишта мотивације и оптимизовања наставе језичких вештина.

Једна од димензија овог аспекта је распоред понављања речи (дистрибуција речи). Узрост ученика и етапа учења страног (руског) језика детерминишу дозирање броја речи на једном наставном часу. Према проучавањима руских и српских лингводидактичара, за основношколски узраст не би требало уводити више од 10 лексема по једном часу, посебно ако је реч о граматичким облицима који се усвајају индуктивном методом. Број понављања би требало да буде највећи одмах после увођења лексеме, а затим би га на следећим часовима требало распоредити на дуже временске интервале уз мању фреквентност. Граматика руског језика у инословенској (српској и хрватској) говорној и социокултурној средини има низ специфичних обележја која утичу на начин обликовања глобалног модела уџбеника за дати узраст, образовни профил, етапу учења и одабрани методски приступ. Тиме је на изванстан начин условљен избор начина презентовања лингвистичког садржаја у граматичким приручницима овога типа.

1.4.3. Праксеометодички аспект

Комплекс параметара који карактеришу уџбеник са аспекта корелације његове структуре са структуром наставног процеса чини праксеометодички аспект уџбеника. Односи се на корелацију уџбеничке лекције и наставног часа са становишта времена које је одређено за етапе у наставном процесу – број часова за обраду, примарно утврђивање, утврђивање и сл. Он обједињује праксеоинформацијски и праксеосемиотички аспект. Структура уџбеничке лекције подразумева њену композицију, организацију, обим (омеђени опсег) и редослед презентованог материјала. Постоје разлике у структури наставних јединица, што је, између осталог,

условљено и одабраном концепцијом од стране самог аутора уџбеника, међутим, ако посматрамо унутарњу структурну организацију методских јединица у једном уџбенику, важно је водити рачуна о томе да се корисницима поједностави служење књигом.²³ Оваква структура се огледа у томе да је корисници могу препознати и у извесној мери предвидети бар следећи корак даљег садржаја уџбеника. Ово не представља универзални критеријум за све уџбенике, јер концепција зависи и од профил корисника. Понекад се јединствена структура у извесној мери нарушава, у циљу одржавања интересовања и мотивације ученика за рад. У уџбенику страног језика могућа су и комбиновања појединачних компоненти [исп. Раичевић 2011: 211].

Када је реч о корелацији структуре школске граматике са структуром наставног процеса, односно времена (броја наставних часова) које је потребно за обраду једне граматичке јединице, треба имати у виду неколико параметара, као што су узраст ученика, тежина или специфичност граматичког материјала који се обрађује на одређеном часу, његова заступљеност у одређеној методској јединици уџбеника. Стога праксеометодички аспект у граматичком приручнику носи неке своје специфичности у анализи разврставања и распоређивања садржаја и временски омеђених фаза у њиховој обради.

²³ Наставна *јединица* је најмањи сегмент грађе која се обрађује у оквиру наставног часа, док наставна *тема* представља делове програма који су тематски и научно повезани.

2.0. Садржај дидактичке граматике руског језика у српској и хрватској говорној средини: општи поглед.

У теорији уџбеника *садржај* се представља као једна од централних категорија. Глобална обележја уџбеника за различите предмете у наставном процесу у одређеној мери су слична. Она подразумевају основну поделу на *предметни* и *методички* садржај. Уџбеници страног језика, за разлику од уџбеника за остале предмете, имају *лингвистички*, *говорни*, *екстралингвистички* и *фабуларни* садржај. Разлике се, дакле, односе на параметре унутарње структуре, који одређују њен праксеоинформацијски и праксеометодички аспект.

Методика наставе као научна дисциплина давала је различита тумачења у вези са садржајем уџбеника страног језика. Међу руским теоретичарима поимање *садржаја* у теорији уџбеника еволуирало је током времена и кретало се од поистовећивања садржаја са структуром, дефинисањем садржаја као а) детаљног евидентирања сваког новог материјала садржаног у свакој лекцији уџбеника, б) лекција и в) азбучног речника [Рахманов 1957: 34, у Кончаревић 1997: 424], преко раздвајања на теоријски и практични материјал поделом на а) језички материјал у ужем смислу, б) информацијски материјал у који се убрајају правила и коментари, в) практични материјал са вежбањима и текстовима [Шабанов 1970: 33, у Кончаревић 1997: 425], до поделе на *језички* и *говорни* садржај [Шукин 1990. 24-27]. Овде бисмо поменули и руску теоретичарку И. Л. Бим која под уџбеничким садржајем подразумева „1) языковой и речевой материал, 2) выражаемое с его помощью предметное (внеязыковое) содержание и 3) действия с этим материалом в целях осуществления коммуникации“ [Бим 1981: 15]. Дакле, садржај би обухватао и екстралингвистички садржај, док се под трећом тачком подразумевају вежбања и текстови као део садржаја, а не као део структуре уџбеника, што ауторка касније коригује увођењем предметног и процесуалног аспекта у уџбенички садржај, где се под предметним поима језички материјал, а процесуални подразумева текстове и вежбања за увежбавање и усвајање језичког материјала. Поменућемо такође и Шабалинову концепцију [Шабалин 1974: 14-15] који раздваја наставни материјал од његове реализације, а језички материјал и правила његовог коришћења подводи под

лингвистички садржај. Шабалин под уџбеничким садржајем подразумева: а) *лингвистички* садржај (језичке јединице свих нивоа и правила за њихову употребу), б) *екстралингвистички* садржај (идејни, тематски, естетски), в) *непосредни* садржај (наставни текстови са фабуларног аспекта) и г) *методички* садржај (инструктивне напомене, методичке сугестије) [Шабалин 1974: 14-15, у Кончаревић 1997: 427]. Аутор напомиње да се ови садржаји у различитим контекстима могу преплитати.

Као што смо поменули, у савременој методици наставе страног (руског) језика уочава се разликовање *језичког* и *говорног* садржаја. *Језички* обухвата јединице језичког система на свим нивоима – фонеме, графеме, интонеме, морфеме, лексеме, синтагме, реченичне моделе и конструкције, дискурс, дакле: фонетски, лексички, граматички, ортографски, лингвокултуролошки, лингвостилистички садржај. *Говорни* садржај, пак, подразумева разговорне теме, ситуације, сфере општења, говорне чинове [Щукин 1990. 24-27].

У даљем разматрању уџбеничког садржаја придржаваћемо се концепције коју излаже К. Кончаревић, истичући да *садржај* уџбеника представља „логичку и методолошку конструкцију сачињену од пет компонената“, представљених као: а) *лингвистички* садржај, који обухвата све нивое језичких јединица не само са предметне, већ и са процесуалне тачке гледишта, као и њихово дидактичко обликовање које подразумева прогресију, дозирање, селекцију, презентацију, актуализацију; б) *говорни* садржај, који се односи на информационо-смисаоне категорије (категоријално-спознајне, емоционалне, волитивно-подстицајне), као и теме, ситуације, сфере општења и њихово дидактичко обликовање; в) *екстралингвистички* садржај, који глобално обухвата појмовно-информационе оквире тема у уџбенику, као и њихово дидактичко обликовање; г) *фабуларни* садржај, који се односи на фабуларни план инструментално-практичних текстова и њихово дидактичко обликовање, д) *методички* садржај, дидактички обликован, који пружа инструкције и сугестије за учење и аутономни рад (саморад) ученика, те подразумева да уџбеник садржи апаратуру мотивације и индивидуализације наставе. [Кончаревић 2002: 164]. Тумачење уџбеничког садржаја које даје К. Кончаревић узимамо као најприхватљивије, не ограничавајући се само на оквире наше теме. Сматрамо да је наведена концепција у научном смислу најоправданија, с обзиром на

своју утемељеност у широком спектру теоријских радова из домена методике наставе као научне дисциплине, као и на своју применљивост у пракси, посебно у оквиру русистике. У оквиру теме која се бави дидактичким граматицама руског језика у нашој (српској и хрватској) говорној средини, ова концепција пружа оптималну теоријску основу за анализу њихових садржинских карактеристика.

Када је реч о страном језику као наставном предмету у контексту других школских предмета, он се одликује својим специфичностима, као што су: беспредметност (одсуство конкретно одређеног предмета проучавања из области науке о језику), безграничност (није ограничен само на знања из области фонетике, лексике, морфологије, синтаксе, нити само на лингвокултуролошка знања), велика комплексност наставног садржаја и усмереност на практичну примену [исп. Кончаревић 2002: 40-42]. Стога се и уџбеник страног језика по неким својим обележјима разликује од уџбеника осталих предмета, јер не познаје поделу на предметни и методички садржај, већ има лингвистички, говорни, екстралингвистички, фабуларни садржај. Параметри који носе диференцијална обележја детерминишу праксеоинформацијски и праксеометодички аспект унутарње структуре уџбеника страног језика.

Примењујући ову концепцију тумачења уџбеничког *садржаја* на дидактичке граматике руског језика у нашој (српској и хрватској) говорној средини, поћи ћемо од чињенице да дидактичка граMATика представља граматички *приручник* који има за циљ да његови корисници усвоје граматички материјал, као и то да у зависности од профила корисника и облика наставе, овладају аутоматизмом употребе граматичких облика првенствено на фонетском, морфолошком и синтаксичком нивоу, што би означавало постизање комуникативне, а на вишем нивоу и лингвистичке компетенције. Узимајући у обзир концепцију *садржаја у уџбеницима* страног (руског) језика, поимање *садржинских* карактеристика *граматичких приручника* страног (руског) језика унеколико ће се разликовати, с обзиром на дефиницију уџбеника, са једне стране, као и, са друге стране, поимање дидактичке граматике као помоћне компоненте уџбеничког комплекта, у коме централно место припада уџбенику. Подсетићемо да се уџбеник карактерише обавезношћу употребе у васпитном процесу, самодовољношћу (задаци и циљеви могу се остварити без

додатног дидактичког материјала), сврсисходношћу, јединством теоријско-спознајног и практичног приступа језику и осталим сличним карактеристикама, што сматрамо довољним разлогом да граматички као издвојеној засебној књизи у савременој настави руског језика не би требало давати статус уџбеника, већ приручника. Уџбеник би требало да се одликује карактеристикама које такође може имати и граматички приручник, као што су читљивост и прегледност, прецизност, разумљивост, стога ове карактеристике не узимамо као диференцијалне.²⁴ У случајевима када дидактичка граматика на метаплану није инкорпорирана у уџбенички комплет и не представља његов интегрални део, већ представља засебну књигу која није обједињена са конкретним уџбеником (или уџбеничком серијом), она би се могла поимати као засебни уџбеник, али са извесним оградама. Пре свега, у вези са тиме требало би поћи од *намене* дидактичке граматике (у даљем тексту повремено ћемо користити назив *ГраMATика* као назив за дидактичку граматику, односно граматички приручник). Намена *ГраMATике* најчешће је назначена од стране самог аутора у *Предговору*. Уколико намена *ГраMATике* подразумева самостално учење страног (руског) језика, она најчешће садржи и *текстотеку*, усмерену на увежбавање примене граматичких појава методом њиховог превођења, у циљу активног и пасивног усвајања изложеног материјала. Такође уочавамо да такве *ГраMATике* садрже и систем *вежбања*, која су у функцији поменутог циља, уз опаску да највећи број *ГраMATика* подразумева управо укључивање вежбања. Готово је обавезно да *ГраMATика* садржи и примере, ради илустрације употребе граматичких појава и њихове контекстуализације, што се често односи на *говорни* садржај, а може носити и *екстралингвистички* карактер. Уважавајући заступљеност, мада неједнаку, свих пет облика садржаја у дидактичким граматикама руског језика у нашој (српској и хрватској) говорној средини, уочавамо да оне, с обзиром на своју намену, сврху,

²⁴ Навешћемо још неке карактеристике доброг уџбеника, према наводима домаћих истраживача. Предвидљивост уџбеника подразумева да треба бити написан на такав начин да одговара очекивањима корисника. Селективност представља карактеристику која налаже да у уџбенику остану само они садржаји који служе нечему што је смислено. Редундантност се руководи принципом који налаже да „оно што може бити речено барем два пута, заслужује да буде речено“ [Плут 2003: 241].

самосврху и циљеве којима су подређене, обавезно морају имати *лингвистички* садржај, с обзиром на то да он обухвата све нивое језичких јединица, не само у предметном, већ и у процесуалном смислу, што дидактичку граматику и чини књигом чији предмет проучавања јесу језичке јединице на свим (или готово свим) нивоима. Стога бисмо се у анализи *садржинских* карактеристика *дидактичких граматика* у нашој (српској и хрватској) говорној средини ограничили на њен *лингвистички* и *методички* садржај. *Говорни* садржај је у функцији постизања комуникативног циља наставе, а заједно са *фабуларним* и *екстралингвистичким* доприноси стицању лингвокултуролошке компетенције. Ови садржаји такође имају своје место у дидактичким граматикама, пре свега приликом навођења ситуација и сфера општења у којима одређена граматичка појава налази своју примену, међутим, на њих ћемо обратити пажњу у делу рада који се бави анализом сваке *Граматики* понаособ, сматрајући да оне, с обзиром на време настанка, своју структуру и намену, презентују овај садржај на посебан начин, узимајући у обзир концепцијска опредељења и остале факторе који су могли имати утицаја на обликовање конкретне *Граматики*. На исти начин анализираћемо и *фабуларни* садржај, који је такође заступљен у дидактичким граматикама, првенствено када је реч о инструментално-практичним текстовима, без обзира на њихову спорадичну заступљеност у њима. На *екстралингвистички* садржај скренућемо пажњу на исти начин. С обзиром на то да ће о наведеним садржајима бити речи у оквиру поглавља 3.1. које се односи на појединачни опис дидактичких граматика руског језика објављених од 1883. до 2005. године, засад ћемо се посебно задржати само на кратком прегледу појмова *лингвистичког* и *методичког садржаја* у тачкама 2.1. и 2.2.

2.1. Лингвистички садржај.

Функција *лингвистичког* садржаја састоји се у овладавању говорном делатношћу, као и стицању лингвистичке компетенције која подразумева знања о руском језику као систему и о његовој структури. Он обухвата језичке јединице на свим нивоима језичког система. Треба такође истаћи и мотивациону улогу лингвистичког садржаја који би требало да подстиче ученика на учење руског језика

и позитивно утиче на подизање нивоа језичке културе. Када се руски језик учи у блискородној словенској језичкој и социокултурној средини, лингвистички садржај може плодотворно утицати на стицање знања, навика и умења у матерњем језику, поређењем језика у оба смера, од руског ка матерњем и обрнуто. Када је реч о лингвистичком, а конкретно лексичком садржају граматичког приручника (*Граматики*), он углавном бива условљен основним лексичким фондом који се базира на неком од речника (руско-српском, руско-српскохрватском, односно српскохрватско-руском) или на лексици која је примерена намени *Граматики*. Када је реч о старијим граматичким приручницима чији се циљ састоји у томе да се њени корисници оспособе за читање дела руске књижевности у оригиналу, лексички садржај је у основи прилагођен том циљу.

Лингвистички садржај у дидактичким граматицама подразумева презентовање фонетског, лексичког и граматичког садржаја. Анализа се односи на прогресију и дозирање садржаја који треба усвојити, дистрибуцију и фреквенцију (понављање) садржаја, семантизацију лексике, типологију вежбања, принципе који су коришћени приликом презентовања граматичког садржаја (нпр. индукција или дедукција, контрастивност или иманентност, текстуално презентовање или излагање илустративним, односно сликовним материјалом). Инвентар граматичких јединица, класа и категорија такође спада у лингвистички садржај дидактичке граматике, али он је детерминисан наставним програмом.

2.2. Методички садржај.

Када је реч о уџбенику страног језика, методички садржај се може диференцијално посматрати у две равни: а) методичке инструктивне напомене и коментари аутора у вези са сврховитим начинима коришћења уџбеника у циљу најефикаснијег и најрезултативнијег усвајања знања, стицања навика и вештина; б) дубински методички садржај у виду компоненти апаратуре мотивације и индивидуализације наставе. [Кончаревић 1997: 522]. Инструкције којима аутор упућује кориснике у оријентацију и рад са уџбеником могу бити саставни део предговора (у уџбенику или приручнику за наставника), теоријско-спознајних

текстова, система вежбања и посебних ауторских ремарки, специјалних методичких инструкција у оквиру апаратуре организације усвајања.

Предговор, као што је већ речено, има функцију презентовања методичког садржаја уџбеника/приручника. У њему су најчешће изнети основни подаци о материјалу садржаном у уџбенику и његовој намени, појмовном апарату, доминантном методу учења страног језика по датом уџбенику/приручнику као основном/помоћном дидактичком средству, основне информације о мета-, макро- и микроструктури, циљевима који се желе постићи савладавањем градива, као и инструкције у вези са коришћењем уџбеника. Понекад садржи и податке о аутору /ауторском тиму и опис метода коришћених приликом конципирања књиге. Текст предговора треба да буде информативан, интересантан, подстицајан, ваљано и исправно обликован на језичком и стилском плану, еквивалентан реалном садржају уџбеничког материјала. По форми треба да буде концизан, адекватне дужине, у складу са карактеристикама читалаца којима је адресован.

3.0. Дидактичке граматике руског језика у српској и хрватској говорној средини. Почети наставе руског језика у Србији.

Почетком осамдесетих година XIX века појавила се потреба за посебним уџбеником по коме би се могла учити и усвајати граматичка правила руског језика у српској (и хрватској) језичкој и социокултурној средини.²⁵ Откако је руски језик 1849. уведен у београдску Богословију као обавезни предмет, што уједно озваничава почетак институционализованог и систематизованог учења руског језика у Србији, протекло је 34 године до појаве првог граматичког приручника на подручју српског (и хрватског) језика. Највећа продукција дидактичког материјала за учење руског језика у српској и хрватској говорној средини, почев од друге половине XIX века, посвећена је општеобразовном профилу. Из ових разлога определили смо се за анализу школских, дидактичких граматика (граматичких прегледа и приручника) руског језика чија је примарна намена оријентисана на кориснике који руски језик у нашој средини уче у основној и средњој школи, узимајући у обзир чињеницу да се и школске граматике могу примењивати у универзитетској настави, на нефилолошким факултетима. Граматике намењене универзитетском проучавању руског језика стога излазе из оквира нашег истраживања. Будући да нису непосредни предмет наше анализе у овом раду, њих приказујемо у форми краћег дескриптивног осврта.

Прва граматика руског језика на овом подручју појавила се 1883. године. Била је то *Руска граматика за српске школе* Јеврема Илића у четири издања, а за њом су уследила три издања граматике Милоша Анђелковића (1903, 1908. и 1922), Радована Кошутећа (1914. и 1919), Стјепана Куљбакина (1929), Димитрија Ђуровића (1931). У периоду између два светска рата нису штампани нови граматички приручници руског језика, а граматички материјал је обрађиван у оквиру постојећих посебних уџбеника руског језика. У основношколској и средњошколској настави руског језика, која се на српскохрватском језичком подручју одвијала од 1945. године, примењивано је више основних уџбеника, као и дидактичких граматика. У периоду после Другог светског рата у Загребу је 1948. године издата граматика Мирослава Кравара (*Gramatika*

²⁵ Детаљније о почецима учења руског језика у српским школама в. још у [Дамљановић 2000; Пипер 2006; Кончаревић, Дамљановић 2010].

ruskoga jezika za više razrede srednjih škola), а за њоме се хронолошки појављују и граматике Годора Маневића (1950. и Маневић et al. 1967. године), Радослава Пољанеца (1953. и 1973.), Наталије Радошевић (1959.), Вере Николић (1966.), Јелице Дреновац (1971.), Богољуба Станковића и Љубице Несторов (1978. и 1999.), Радмила Маројевића (прво издање на српскохрватском 1983. и издање на руском језику са историјским коментарима: *Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*, 2001. и 2015.), Бранка Тошовића (1988.), Дојчила Рудана (Д. Рудан, М. Добрић 1998.), Миле Стојнић и Предрага Пипера (2002.), те *Грамматика руског језика у поређењу са српском* Предрага Пипера (2005). Од граматичких прегледа који су изашли после 2001. године поменућемо и *Практичну граматiku руског језика (фонетика и морфологија)* Надежде Лаиновић Стојановић из 2002. и 2006., објављену у издању Филозофског факултета у Нишу, као и *Практикум из граматике руског језика* Љубе Милинковића, објављен 2006. у издању ЗУНС. Из овог списка нећемо изоставити још два граматичка прегледа. Један је приручник са вежбањима који је преведен са руског језика и приређен за штампу у СР Србији крајем 70-х година ХХ века. То је *Грамматика руског језика* на 93 странице, према приручнику С. А. Хавроњине и А. И. Широченске *Русский язык в упражнениях*, превео ју је и приредио Бранислав Грујић, а изашла је у Бору 1978. Други је објављен 1913. у Хајделбергу, намењен је носиоцима српског језика, потписао га је Војислав Петровић („чиновник консулата Северо-америчких Сједињених држава, студент књижевности на Београдском Универзитету“) и носи наслов *Елементарна граматика руског језика (kleine russische Sprachlehre für Serben)*: метода Gaspei-Oto-Zauer, на 163 странице са речником (с. 152-163).

Почеци институционализоване наставе руског језика у Србији везују се, као што смо већ навели, за средину ХИХ века, тачније за 1849. годину (мада се ово датирање може померити за 123 године уназад), а у Црној Гори за 1869. Нешто раније, руски језик је у Румунији 1928. уведен као наставни предмет први пут изван

Русије, односно изван граница њене територије тога доба. У Бугарској почиње званично да се учи 40-х година XIX века.²⁶

Настава руског језика у Србији почела је у београдској Богословији, захваљујући Дмитрију Рудинском, некадашњег професора Духовне семинарије у Кишињову, као и Сави Сретеновићу, Николи Новаковићу, Алимпију Васиљевићу и Никанору Зисићу. Од 1863. године при Великој школи почиње факултативни курс руског језика под руководством Алимпија Васиљевића, а с јесени 1877. отвара се Катедра за руски језик и књижевност при Историјско-филолошком одсеку. Крајем XIX века руски језик почиње да се учи на Нижој војној академији и Вишој женској школи у Београду. У српске гимназије уведен је 1902. године. Први уџбеник за руски језик као наставни предмет био је *Учитель руског језика* Алимпија Васиљевића, а штампан је 1862. Теоријских студија у вези са методиком предавања руског језика није било све до 1946. године, када су изашле *Методске напомене за наставнике руског језика* Петра Андрејевича Митропана, у коме аутор истиче да је важно поћи од сродности двају језика, што може бити и олакшавајући и отежавајући моменат у учењу руског језика. Овде би требало поменути чланак Петра С. Протића из 1903. *Руски језик у средњим школама*, који говори о циљевима и задацима наставе руског језика, наставном плану и програму, уџбеницима, наставницима, као и студију П. Мајзнера *Увод у изучавање руског језика с нарочитим обзиром на школе и самоуке* из 1904. године, која се може сматрати првим систематским радом из области русистичке лингводидактике у нашој средини.

Теоријском утемељењу наставе руског језика у Србији свакако је допринео *диференцијални метод* Радована Кошутића, развијен у његовим уџбеницима: *Примери књижевног језика руског*, *Примери књижевног језика пољског*, *Граматика руског језика* и *Граматика пољског језика*. За Кошутићев метод најважније је било поступно и систематском упоређивање језичких појава у руском и српском, као блискосродним језицима, због појава интерференције у процесу усвајања. У Кошутићевом методу учачамо корене тзв. когнитивно-контрастивног метода, који ће се у руској лингводидактици појавити двадесетак година после објављивања

²⁶ О овоме в. [Кончаревић, Дамљановић 2010; Пипер 2006: 17-24].

његове *Руске граматике II Облици* (у раду Ј. Д. Поливанова *Опыт частной методики преподавания русского языка узбекам*, 1935. године). Радован Кошутић је утемељио методику наставе руског језика, наставу културе, утврдио је и основе тумачења руске граматике у српској језичкој средини, као и основе школске лексикографије, увидео је значај проучавања књижевних текстова у циљу стицања језичких и лингвокултуролошких знања, што представља део његових заслуга за славистичка истраживања у нашој средини.

Током XX века методика наставе руског језика доживљава успоне и падове, услед неких околности ванјезичке природе. У периоду између два рата драстично је редукована настава руског језика. После другог светског рата, захваљујући Петру Митропану и његовим *Методским напоменама за наставнике руског језика* из 1946. наша русистичка лингводидактика доживљава успон и ново теоријско утемељивање, које ће обухватити наредних петнаестак година. Поновно укидање руског језика као наставног предмета после Резолуције Информбироа јуна 1948. доводи до пада продукције русистичких методичких радова све до 1960. године, када почиње поновни успон за научни развој методике. Средином 70-х година почиње трећа етапа њеног усавршавања, које ће потрајати наредних петнаестак година и донети најблиставија остварења у целокупном дотадашњем развоју. Тада се појављују монографске студије В. Николић (1979), Б.Станковића (1979), Б.Тошића (1985).²⁷ Интензивирају се дисертацијска истраживања, снажно расте продукција методичких прилога у периодици, афирмишу се наши методичари на међународним конгресима МАПРЈАЛ-а, прате се доминантни токови у светској русистичкој лингводидактици, шире се интересовања на специјализоване методике образовних профила (посебно нефилолошких). Деведесете године доносе низ неповољних околности за развој ове научне дисциплине, међутим, и у таквим околностима научни радови из ове области објављују се у часописима и зборницима. И поред тога што је у односу на претходне етапе домаћа русистичка лингводидактика 90-х почела да каска за актуелним тенденцијама у свету, треба рећи да су у овом периоду одбрањене три докторске дисертације из области лингводидактике (В. Раичевић, Д. Дамљановић, К.

²⁷ Поменућемо и две *Методике наставе руског језика* [Костић 1968 и Николић, Межински 1984].

Кончаревић), што је, са своје стране, допринело и појави нових серија уџбеничке литературе. Када је реч о дидактичким граматикама руског језика, подсетићемо да се 90-х година појављују две збирке граматичких вежбања *Давайте лучше говорить по-русски*, аутора Д. Рудана и М. Добрић, у издању београдског Завода за уџбенике и наставна средства, намењене ученицима средњих школа, 2002. излази из штампе граматички приручник *Руски језик: изговор, граматика, конверзација, вежбе* М. Стојнић и П. Пипера, 2005. је објављена *Грамматика руского језика у поређењу са српском* П. Пипера, а Љ. Милинковић објављује *Практикум из граматике руского језика* 2006. у Београду.

3.1. Дескрипција и анализа дидактичких граматика руског језика у српској и хрватској говорној средини. Хронолошки преглед.

Опис и анализу дидактичких граматика вршимо са аспекта њихове *структуре, садржаја и функције*, што су базичне категорије модела дидактичке граматике руског језика намењене носиоцима блискосродног инословенског (српског и хрватског) језика.

Као што смо у уводном делу рекли, дидактичку граматичку дефинишемо као функционалну књигу са дидактички транспонованим системом лингвистичких појмова и генерализација, што је неопходно и довољно за постизање комуникативне и лингвистичке компетенције на оном нивоу и у оном обиму који је адекватан циљевима наставе за сваки конкретни образовни профил. Дидактичка граматика поседује свој посебно уређени дидактичко-методички инструментаријум, којим се кориснику излаже граматички материјал, а у складу са одређеним психолошким, лингводидактичким и лингвистичким начелима. У граматичком приручнику селекција садржаја најчешће обухвата језичке јединице свих нивоа, имајући у виду сегменте и обим свих оних елемената који су садржани у сваком од селектованих сегмената. Обим је, као што смо раније навели, у непосредној зависности од временског периода који је предвиђен за рад са граматичким приручником. Приликом редоследа увођења треба водити рачуна о поступности, која се постиже груписањем садржаја и његовом поделом на секвенце. Дидактичко транспоноване у

гобалном смислу представља начин презентовања грађе, њено логичко повезивање, етапно усвајање, корелација са уџбеником и осталим деловима уџбеничког комплекта (у зависности од концепције наставе) у циљу усвајања граматичког, лингвистичког и лингвокултуролошког материјала и оспособљавања за продуктивну усмену и писмену комуникацију на страном језику.

У наредном поглављу дајемо опис и анализу већег броја објављених граматичких приручника чија је примарна намена оријентисана на дидактичку примену у настави на нивоу основне и средње школе. С обзиром на то да смо се определили за хронолошки приказ школских граматика на нашим просторима, почећемо од прве објављене.

3.1.1. Јеврем Илић, *Руска граматика за српске школе*, 1883.

Прва школска граматика руског језика које је објављена у Србији била је *Руска граматика за српске школе* аутора Јеврема Илића. Изашла је из штампе 1883. године. Замишљена је као практична граматика. Намењена је ученицима српских средњих школа који почињу да уче руски језик, али који већ имају предзнање. Написана је на српском језику, док су термини дати на руском, са изузетком једног дела синтаксе. Имала је четири издања: прво 1883, штампано у Краљевско-српској државној штампарији, друго прерађено издање из 1893., штампано у истој штампарији, треће исправљено из 1903. штампано у Државној штампарији Краљевине Србије и четврто из 1908., такође у издању исте штампарије. Ова *Граматика* се преко три деценије користила у српским школама, тачније до 1914. године, када је из штампе изашла Кошутићева граматика.

Према својој макроструктури *Граматика* садржи три већа поглавља: О гласовима (3–21), О речима (21–100), О реченицама (100–162). На микроплану подељена је на: Предговор (III–V), Преглед (садржај) (VII–XI), Приступ (1–2), поменута три поглавља (3–162), Регистар (163–166), Руско-српски речник (167–206), Исправке (207–208). Прво поглавље садржи одељке: Слова и гласови руског језика, Самогласници, Сугласници и особине њихове, Акценти. Друго поглавље: Променљиве речи, Именице, Придеви, Заменице, Бројеви, Глаголи, Непроменљиве речи, Прилози, Предлози, Свезе, Усклици. Одељци у трећем поглављу су: Просте реченице, Сложене реченице, Приређивањем сложене реченице, Подређивањем сложене реченице, Ред речи и реченица, Писмени знаци реченичног слога. Најмањи структурни део граматике је параграф (укупно 127). Сваки параграф садржи граматичко правило и објашњење илустровано примерима. Регистар садржи 295 појмова са указивањем на странице у књизи на којима су дата објашњења у вези са значењем, употребом или функцијом конкретне лексеме. Дата су тумачења и начин изговора самогласника (*а, о, и*), сугласника (*з, д, л, н, с, т*), употреба везника (*а, и, ибо, или, но, то, что, чем*), прилога (*больше, весьма, гораздо, домой*), предлога, предлошко-падежних конструкција, неких глагола, заменица, основних и редних

бројева. *Регистар* обухвата 295 речи, док *Речник* садржи 2321 одредницу руског језика са српским преводним еквивалентима.

Приступ садржи три параграфа у којима аутор укратко упознаје кориснике ове књиге са карактеристикама руског говорног језика, развојем руског књижевног језика и кратким прегледом историје руског писма (помиње примање хришћанства, реформе Петра Великог, као и утицај руског грађанског писма на наше ћирилично). Говорећи о заједничком генетском пореклу руског и српског језика, аутор помиње великоруско, малоруско и белоруско наречје.

Илић у *Предговору* наводи да се при изради граматике служио „радовима најбољих зналаца руског језика, као што су Ф. Буслајев, А. А. Потемба, Л. И. Поливанов, В. Ј. Стојуњин, Говоров и др.“, али и школским граматикама српског језика, пре свега *Српском граматиком* Стојана Новаковића. Илићева граматика настала је у време када још увек доминира компаративно-историјски метод, мада га аутор не примењује стриктно и доследно, с обзиром на намену ове *Грамматике* и профил њених корисника.

Фонетско-фонолошки део *Руске граматике* садржи четири одељка: Слова и гласови руског језика, Самогласници, Сугласници, Акценти. Аутор контрастира руски и српски графички систем, истичући оне графеме по којима се ти графички системи разликују. Наводи да у руском фонетском систему постоји глас „између *z* и *x*” (реч је о фарингалном *x*), који се изговара у речима *Бог, легко, когти, мягче, легче*, а за њега не постоји посебан знак у графичком систему.

Графеме *ъ* и *ь* објашњава како са синхронијског, тако и са дијахронијског аспекта. Синхронијско је објашњење њихове функције, док је дијахронијски приступ исказан у њиховом сврставању у самогласнике, имајући у виду вокализацију прасловенских полугласника у савременом руском језику. Са историјског аспекта објашњена је и разлика рефлекса прасловенских *or, ol, er, el* (група *tort, tolt, tert, telt*) у руском и српском језику.

Илић врши поделу именица на три деклинације. Примери парадигми именица презентовани су табеларно, са прегледом падежних наставака. Употреба је дата у примерима.

Придеви су класификовани на дуже и кратке. Илић излаже начине њиховог грађења, парадигму и степене поређења.

Заменице су подељене на личне, повратне, присвојне, показне, упитне, односне, одређене, неодређене. Презентовано је њихово деклинирање и употреба на нивоу реченице.

Бројеви су класификовани према саставу и значењу, чиме Илић у тумачење материје о бројевима уноси елементе творбе речи, као и функционални принцип. Презентована је промена бројева, уз примере употребе. Подела на просте и сложене бројеве дата је према њиховим структурним елементима. Бројеви од 11–19 настали су слагањем одговарајућег простог броја, предлога *на* и облика насталог скраћивањем броја *десять: один-на-дцать*.

Прилози, предлози, везници и узвици размотрени су у оквиру непроменљивих речи, са аспекта творбе, значења и употребе. Прилози се тумаче и према настанку (од именица, заменица, придева, бројева, глагола), а према значењу подељени су на 12 група. Илић даје детаљан списак са укупно 115 прилога. Предлози су подељени на просте и сложене, према формалним карактеристикама. Неки префикси поимају се као предлози, с обзиром на то да су настали од њих (наведени као предлози у префиксалној улози).

Занимљиво је навести да Илић у оквиру параграфа о предлошко-падежним конструкцијама наводи примере који илуструју употребу предлога *для* са генитивом у значењу *узрока*, иако се овај предлог у највећем броју случајева среће у значењу циља: *И для того приехал я сюда из Петербурга не прежде, как на пятый день. Он так сказал для меры стиха.*

У делу о синтакси Илић представља главне чланове реченице (предикат и субјекат), док споредне посматра кроз њихову синтаксичку функцију и њиховог значења. Према синтаксичкој функцији они стоје уз главне делове реченице, повезани рекцијом или конгруенцијом. Уз њих објашњава прилошке одредбе (адвербијале) за место, време, начин, меру и степен, које се могу налазити у односу рекције или ван синтаксичке везе.

Проста реченица деле се на упитне и одричне. Упитне су подељене на реченице са упитним заменицама, упитне реченице са речцом *-ли* и упитне реченице

без упитне речце у којој се питање поставља интонацијом. За постављање питања користе се речце *разве* и *неужели*, када упитна реченица изражава неверицу или чуђење. Презентована је и одрична реченица са речцама *нет*, *не*, *ни*, са одричним заменичким речима *никто*, *ничто*, *нечега*, *некого*.

Сложене реченице су подељене на независно-сложене и зависно-сложене, уз дефинисање и класификација за обе групе, уз навођење примера и указивње на неке разлике између српског и руског језика. Независно-сложене реченице подељене су на саставне, раставне и супротне. Према својој функцији Илић их дели у три подгрупе: атрибушке, субјекатско-предикатско-објекатске и адвербијалне. Адвербијалне зависне реченице су подељене према значењу на зависне реченице места, времена, погодбе (реченица са кондиционалом), поређења, намере, узрочно-последичне.

Ј. Илић је репрезентивним примерима на нивоу синтагме и реченице илустровао граматички материјал и презентована правила. Одломци и реченице из књижевних дела истакнутих руских писаца, пословице и изреке које је аутор брижљиво одабрао чине посебну вредност ове Граматике не само у лингвистичком, већ и у културолошком погледу.

3.1.2. Јеврем Илић, *Руска граматика за српске школе*, 1893.

Друго, прерађено издање објављено је десет година после првог. Аутор уноси неке измене и скраћења. О неким граматичким категоријама дате су само краће информације или су сведене на табеларни приказ. Тадашња реформа наставе страних језика захтевала је мање учешће граматике у наставном процесу, те је поглавље о синтакси знатно скраћено. Део о морфологији такође је скраћен, али и допуњен акценатским правилима, док је материја о глаголима проширена, а именице другачије подељене, на пет врста. Примери из књижевних текстова намењени за читање и превођење, груписани су и смештени на крај *Граматике*, ради лакше оријентације и боље прегледности граматичких правила. По мишљењу Н. Радошевић, у другом издању Илићеве *Граматике* види се и утицај руске граматике П. Будманија [Радошевић 1970; 1973].

Друго издање Илићеве *Граматике* видно је измењено на плану макроструктуре. У поређењу са првим издањем, прилично је краће (према пагинацији, за читавих 200 страница). На макроплану има три већа поглавља: О гласовима (1-9), О речима (9-77), О најглавнијим разликама у синтакси (79-84). Микроструктуру чине: Предговор к другом издању (III-IV), Преглед (Садржај граматике) (V-VII), одељци: Слова и гласови руског језика (1-9), О променљивим речима (9-70), који обухвата пододељке: Именице (с. 9-29), Придеви, Заменице (29-35), Бројеви (35-42), Глаголи (42-69); затим одељак Непроменљиве речи (70-77), Неке особите речи у руском језику; Породична имена и употребљавање породичних имена у разговору (77-79); Најглавније разлике у синтакси (79-85); Примери за читање и увежбавање (85-90) у оквиру трећег поглавља; Речник (91-96), који обухвата 374 лексеме, што је знатно мање него у првом издању. Изостављени су Приступ и Регистар. Најмањи структурни део граматике је параграф (укупно 364). Сваки параграф садржи граматичко правило са објашњењем и примерима који их илуструју.

У Предговору другом издању аутор наводи да је извршио исправке и скраћивање материјала изложеног у првом издању: „Према ономе што сам опазио, при предавању рускога језика, прерадио сам ‘Руску граматiku’ тако, да се сада разликује од првог издања. Први и трећи део (о гласовима и реченицама) скратио сам, избацивши као излишно све оно, што је једнако у српском и руском језику; а други део (о речима) попунио сам правилима о акцентима и пространијим излагањем глаголских облика. Глаголе сам класифицирао по основи неодређеног начина, а именице сам по промени поделио на 5 врста, те ће тим бити сваком олакшан труд око учења рускога језика у колико је изведена већа сличност између српске и руске граматике.“ Такође, напомиње да се приликом приређивања овог издања служио и књигама *Русское правописание* Ј. К. Грота, као и Будманијевом Практичном граматиком рускога језика за самоуке.

Описаћемо само неке издвојене делове из овог дугог, прерађеног издања Илићеве *Граматике*.

Прво поглавље (фонетика и фонологија), као што смо навели, садржи шест поглавља. Изговор умекшаних *т* и *д* објашњава се као изговор српских *ћ* и *ђ*. За

графему *ы* наводи се да има свој „особити глас, који чини средину између *и* и *у*“, те попут П. Будманија упућује на подражавање оригиналног изговора изворних говорника („може се научити само од рођенога Руса“). Транскрибован је као *иу* (можда би требало *уи*). Такође за тврдо *л* наводи да се може само од рођенога Руса научити. Код подела слова и гласова задржава став да су тврди и мени знак – самогласници.

У поређењу руских гласова с нашим аутор такође на дијахронијски начин објашњава вокализацију полугласника, кроз објашњење српског непостојаног *а* и руских непостојаних вокала *е* и *о*. У овом другом издању у већој мери је заступљен диференцијални принцип, што и из предговора произилази.

У првом делу одељак о изговору је допуњен новим правилима, као што је нпр. изговор вокала *а*, *о*, *и*, *ы*, *я*, *ю* у неким конкретним позицијама. Наставци су навођени по старом правопису – *аго*, - *ого*. Текст *Роза и крапива* дат је у циљу вежбања, са изговором и преводом на српски језик.

Морфологија је централни и најобимнији део, проширен је материјалом из поглавља о синтакси (прво издање из 1883). Неке врсте речи су анализирани са аспекта њихове синтаксичке функције, што ову Граматику чини напредном у односу на време њеног настанка. Све речи су акцентоване, за разлику од првог издања. Акцентска правила присутна су на више места.

Именице типа *время*, *знамя* сврстава у пету врсту, уз напомену да се ове именице завршавају на *-мя*, а њихова основа на *-мен*, као у српским именицама средњег рода на *-ме* (од старословенског назализованог вокала предњег реда *л*). Наводи да се именице ове врсте мењају у једнини исто као именице четврте врсте, осим у инструменталу једнине, где имају наставак *-емъ*, а не *-ью*, а у множини се мењају као именице друге врсте на *-о*. Такође, у оквиру именица женског рода аутор прецизира да „имена женских особа и женских животиња постају од мушких имена или као што у нас бива, или сличним начином наставцима: *-а*, *-я*, *-ка*, *-овка*, *-ица*, *-ница*, *-иня*, *-ца*.“, уз примере на с. 21.

У одељку о глаголима исправљена је непрецизност у вези са презентском основном, уврстио је вокале *е/и* у наставак, док их је у првом издању посматрао као део основе (прво издање, параграф 191). О глаголским основама Илић каже: „Две су

глаголске основе као и у нас: *основа начина неодређеног и основа садашњег времена*“. Промену прве и друге конјугације глагола у презенту наводи као *први и други облик* садашњег времена. Прошло време контрастира са стањем у српском језику, наводећи све разлике, одим сличности – да у оба језика имају „прошастаи придев од којег постаје прошло време и у нашем и у руском језику“. Врсте глаголских облика дели на пет врста. Прва, трећа и пета врста деле се у разделе по основи садашњег времена. Прва врста има седам раздела. Трећа врста има два раздела. Пета врста има шест раздела. Од глаголских прилога објашњава облике на -*учи, -јучи. Будући – будући, делајући – радећи, пекући – пекући*. Овакав облик имају само глаголи *прве* конјугације, као ни глаголи са суфиксима *-ова, -ева*, осим оних који имају акценат на првом слогу у садашњем времену: *ковать – кую – куючи; жевать (жвакати) – жую – жуючи*. Уз напомену да се ретко употребљава. Бројеве је поделио на основне и сложене, збирне, редне, деоне (разломци). Непроменљиве речи презентоване су слично као у првом издању.

На крају књиге (шест страница) налази се лексика семантизована у речнику.

Треће исправљено издање објављено је 1903, а четврто непромењено 1908. године.

Сва четири издања Илићеве *Граматике* богато су илустрована примерима за сваку језичку (граматичку) појаву. С друге стране, део који садржи речник даје нам информацију о тадашњој концепцији наставе руског језика: граматика се усвајала у првој етапи наставе, усвајањем граматичких правила и примера. Морфологија је централни део у сва четири издања Илићеве *Граматике*, који се према врстама променљивих и непроменљивих речи сегментира на мање структурне делове – одељке и пододељке. Када је реч о променљивим врстама речи, Илић их у већини случајева тумачи са формално-граматичког аспекта, мада спорадично уноси и елементе функционално-семантичког приступа у тумачење значења облика компаратива и суперлатива придева, затим код дефинисања и употребе заповедног и условног начина. Илић уноси и елементе творбе речи када тумачи именице, придеве и бројеве.

Друго, треће и четврто издање не садрже примере из књижевних дела у оквиру параграфа, већ су на крају *Граматике* груписани Примери за читање и

превођење, састављени од засебних реченица и везаних текстова, у функцији вежбања.

Детаљан опис свих издања *Руске граматике за српске школе* дала је Д. Дамљановић у својој студији *Руски језик у Србији, уџбеници до 1941. године* [Дамљановић 2000: 216-233]. О делатности Јеврема Илића такође пише К. Кончаревић [Кончаревић 2010: 77-89], стога смо се ми ограничили краћим описом прва два издања ове *Граматике*.

Ради илустрације прилажемо неке странице из првог и другог издања Илићеве *Руске граматике*, где се уочавају неке разлике у погледу увођења нове материје. Материју о придевима одабрали смо као слободан узорак који показује један од начина на који је Илић скраћивао прво издање, као и једно од вежбања у другом издању (в. Прилози).

3.1.3. Милош Анђелковић, *Практична руска граматика за средње школе*, 1903.

Као један од младића који су од стране српских црквених и просветних власти послати у Русију ради образовања у тамошњим духовним школама, Милош Анђелковић (1868-1931) је похађао Кијевску Духовну Академију. По повратку у Србију радио је као професор и начелник Министарства вера у пензији²⁸.

Прво издање своје Практичне граматике објавио је у Београду 1903. године, у издању Државне штампарије Краљевине Србије. За рецензенте су одређени Александар Белић, професор Велике школе и Петар С. Протић, професор Богословије, који су му замерали неке недоречености и нетачности, као и недоследно поштовање диференцијалног принципа, што је подразумевало посебно истицање различитости и евидентирање сличности појава у оба језика. Анђелковић у поднаслову наводи да је *Грамматика* рађена „по Будманију и другим писцима“. У краћој „Напомени“, која има функцију Предговора, Анђелковић наводи основну намену ове *Грамматике* која је конципирана као граматички приручник за почетни курс руског језика. Аутор сматра да се материјал може обрадити за 15 часова, те да се полазници за свега три месеца могу оспособити за читање књижевних дела на руском језику.²⁹

Према својој метаструктури ова Грамматика се могла примењивати уз уџбенике тога времена и бити једна од компоненти уџбеничког комплета, мада се могла користити и за самостално учење руског језика.³⁰ Микроструктура подразумева поделу на три основна поглавља и десет целина, које су такође раздвојене на одељке са поднасловима. Параграфи нису предвиђени, стога њихову функцију врше

²⁸ [Пилиповић 2012: 84-85]

²⁹ Анђелковић у Напомени наводи: „Ко овако буде радио, тај слободно може веровати, да ће, најдаље за 3 месеца моћи изучити руски језик и бити оспособљен користити се производима богате руске књижевности“ (Анђелковић 1903)

³⁰ У то време штампана је *Руска читанка за средње школе* Настасије Глушчевић из 1901. и 1905, као и *Учитељ руског језика* Петра С. Протића из 1905. (одобрен као помоћни уџбеник). *Речник руско-српски* Милоша Анђелковића штампан је исте 1903. године, кад и његова *Грамматика*.

поднаслови одељака, односно нумерација пасуса у оквиру одељака. У три поглавља садржај је подељен на следећи начин: фонетски материјал (с. 1-12), морфологија (с. 12-59) и кратке напомене из области синтаксе на половини једне странице (с. 59). Целине обухватају једну фонетску и девет морфолошких. У првој се обрађују гласови (односно између гласова и графема за њихово бележење), затим се прелази на врсте речи, које чине по једну засебну целину (именице, придеви, заменице, бројеви, глаголи, прилози, предлози, везници, узвици).

Одељци имају своје називе. Навешћемо их према редоследу и пагинацији у књизи. Почиње се од азбуке (с. 1-2), која је приказана табеларно у четири колоне (штампана велика и мала слова, курзивна велика и мала слова, глас слова, тј. како се изговара, име слова, тј. како се зове); Разлика између руске и српске азбуке (с. 2); Подела слова и гласова (с. 2); Подела самогласника, сугласника и полугласника према њихову изговарању (с. 3); О акценту (с. 3); Разлике у изговарању самогласника (с. 3-8); Разлике у изговарању сугласника (с. 8-10); Још неке важније напомене о сугласницима (с. 10-11); О полугласницима (с. 11-12); Главнији правописни закони (с. 12); Именице (с. 12-13); Прва врста (с. 13-15); Напомене к првој врсти (с. 15-16); Друга врста (с. 16); Напомене к другој врсти (с. 17); Трећа врста (с. 17-18); Напомене к трећој врсти (с. 18); Четврта врста (с. 18-19); Напомене к четвртој врсти (с. 19); Пета врста (с. 19); Неодређени и одређени придеви (с. 20); Мењање придева у одређеном виду (с. 20-22); Напомена к придевима одређеног вида (с. 22); Мењање придева у неодређеном виду (с. 22-24); Напомене к придевима неодређеног вида (с. 24); Поређени придеви (с. 24-25); Напомене к првом и другом ступњу поређења (с. 25); Личне заменице (с. 26-27); Напомене к личним заменицама (с. 27); Присвојне заменице (с. 28); Напомене к присвојним заменицама (с. 28-29); Упитне и односне заменице (с. 29); Показне заменице (с. 29-30); Опште заменице (с. 31-32); Неодређене и одречне заменице (с. 32); Прости и основни бројеви (с. 32-34); Промена простих бројева (с. 34-36); Збирни бројеви (с. 36); Редни бројеви (с. 37); Разломци (38-39); Глаголи (с. 39-40); Напомене к садашњем времену (с. 40-46), које поред садашњег обухвата и будуће време, прошло време, заповедни начин, погодбени начин, глаголске прилоге и глаголске придеве; Трпно стање (с. 46); Примери мењања глагола (с. 47-51); Неправилни глаголи (с. 51-52); Прилози (с. 53); Предлози (с. 53-54);

Напомене односно предлога (с. 54-55); Свезе (с. 55-56); Усклици (с. 56); Неке особите речи у руском језику (56-57); Породична имена (с. 57); Употребљавање породичних имена у разговору (с. 57-58); Деминутиви (умањена имена) код именица (с. 58); Аугментативи (увећана имена) код именица (с. 58); Деминутиви код придева (с. 59); Аугментативи код придева (с. 59); Главније напомене из синтаксе (с. 59). Укупно 57 одељака. Преглед садржаја није укључен у књигу.

Аутор је навео *Граматику* П. Будманија, која му је послужила као модел за израду овог граматичког приручника. Поред Будманија осећа се и јак утицај Јеврема Илића, посебно када је реч о формулисању објашњења неких правила и неким од наведених примера. Оно што чини основну разлику између Анђелковићеве и Илићеве граматике односи се на приступ, тачније одсуство компаративног и компаративно-историјског приступа приликом описа и анализе језичког материјала. У овој граматици је на синхронизмом плану описан морфолошки ниво руског језика, без компаративно-историјских коментара, док је конфронтирање руског и српског језика заступљено у опису графема и изговора неких гласова.

Кратко, сажето и на практичан начин дата су објашњења именичких речи и њихових дефлекција, презентовање глагола и грађење глаголских облика. Потреба за сажетим објашњењима имала је за последицу неке непрецизности, као и непотпуна или не сасвим тачна објашњења граматичког материјала. Примећује се недоследност у селекцији и редоследу презентовања материјала, што се огледа у неуједначеном давања значаја појединим граматичким појавама и правилима: општа правила се недовољно објашњавају или њихово објашњење изостаје, док су неке појаве и појединачна правила истакнута, независно од њиховог реалног значаја.

Део *Грамматике* који се односи на фонетику почиње табеларним приказом руске азбуке и кратким указивањем на разлике у односу на српску азбуку.³¹ Анђелковић је ову Граматику писао пре реформе руског правописа 1918. године, те су међу словима руске азбуке присутни: *і* (десетерично *и*), *Ѣ* (јат), *Ѡ* (фита) и *ѵ* (ижица). Тврди и меки знак аутор назива тврдим и меким полугласницима. Поделу

³¹ Анђелковић констатује да руска азбука „личи на српску азбуку, али да се у нечему и разликује од ње. Разлика је између српске и руске азбуке у томе, што руска азбука нема ових 6 слова: *ђ, ј, љ, њ, ћ* и *и*, а има 12 слова којих нема наша азбука, и то: *э, ѝ, і, щ, њ, њ, њ, Ѣ, ю, я, Ѡ, ѵ*.“ (Анђелковић 1903: 2).

вокала изводи према тврдоћи/мекоћи, аналогно са поделом сугласника, те у тврде вокале спадају *a, o, y, ы, э*, док су њихови меки парњаци: *я, ю*, (за вокале *a* и *y*), *и, і, ѷ* (за вокал *ы*) *е, Ђ* (за вокал *э*), а самогласник *o* остаје без свог „меког парњака“. Говорећи о руском акценту, ограничава се објашњењем да се увек „изговара као наш оштар“ краткосилазни акценат (чиме уноси елементе конфронтационг приступа), те да се у писаном виду не бележи, осим у случајевима диференцирања значења условљеног местом акцента у речи, за шта наводи примере: *замóкъ* (катанац), *зáмокъ* (замак, град), *мукá* (брашно), *му'ка* (мука). Аутор се даље посвећује објашњавању основа изговорне норме. Елементе диференцијалног приступа уочавамо у одељку који говори о разликама у изговору руских и српских вокала. Пажњу обраћа на изговор руских самогласника, обележених графемама: *a, e, и, і, o, ы, Ђ, э, я, ю, ѷ*. Према Анђелковићевим објашњењима, вокал *a* се изговара као *ја* када се налази у позицији после *і*, за шта су неведени примери *христіанинъ* (хришћанин), *Италианецъ* (Италијанац).³² Самогласник *e* се изговара као *је* на почетку речи и слога, и у позицији после *ь*, као неакцентовани вокал, а под акцентом после *ш, ч, щ, ц, њ* (шѣлк, чѣрнѣй), изузев речи у којима се изговара као „чисто *e*“ (женщина). Именицу *лицо* наводи у облику *лицѣ*. Вокал *и* се изговара као *ји* на почетку речи, после вокала и после *ь* (*их, мои, лисѣ*). Самогласник *o* се изговара као *a* у једносложним предлозима (*o, со, во, до*), пре акцентованог слога (*собака, говоритъ*), у генитиву једнине придева (молодаго).³³ Самогласник *ы* аутор представља као глас са специфичним изговором „који се може чути само код правог (рођеног) Руса“ (Анђелковић 1903: 6). Артикулацију објашњава почетаним положајем говорног апарата за изговор гласа *и*, да би се изговорио глас *у*. Глас *э* изговара се као српско *e*. Дат је пример *экзамен* (испит), чији изговор је приказан у форми „экзамен“, не узимајући у обзир прелазак *к* у *г* услед једначења сугласника по звучности. Акцентовано *я* изговара се као *ја*, када није под акцентом изговара се као *e* или *је* (*тяну, ячмень*), док се у постфиксу *-ся* изговара као *a*. Овде се по старом правопису наводи облик *ея* (данас *еѣ* – облик

³² Правило савременог руског правописа налаже да се етноними пишу малим словом.

³³ Дат је наставак *-аго* по старом правопису. Изговор инфинитива глагола *говоритъ* представљен је у облику *гавариѣ*. Аутор користи српску ћирилицу за транскрибовање и представљање изговора наведених речи.

генитива и акузатива једнине личне заменице *она*) у коме се *я* изговара као *јо*. Самогласник *ю* посматра се у контексту слогова са сугласницима који му претходе. У одељку о сугласницима Анђелковић објашњава изговор умекшаних *д* и *т* испред *е*, *и*, *я*, *ю*, *ь* као *ћ* и *ђ*, што не одражава прецизно изговор ових гласова у руском језику. У трећем издању Граматике (1922. године) ову констатацију неће битно мењати. Презентовање разлика у изговарању сугласника у руском и српском језику обухватају сугласнике *в*, *г*, *с*, *ч*, *ш*, *џ*. Сугласник *в* се посматра у сугласничкој групи *вств*, изговор *г* као *в* објашњен је у оквиру придевског и заменичког наставка, као и прилога *сегодня*. Једначење по месту творбе објашњено је у вези са сугласником *з* испред *ж* и *ч* (*извозчик*, *приезжий*), једначење по звучности/беззвучности дато је у примерима *сбирать*, *сговориться*, *селать*, *сзываютъ*, где се *с* изговара као *з*. Изговор глагол *сжечь* дато је у облику *зжеч*, где се изговор групе *зж* не објашњава као дуго меко *ж* [*ж'*:], нити као дуго тврдо *ж* [*ж*::]. Удвојени сугласници у писању не утичу на изговор и чују се као један сугласник (*ссора*, *единственный*), док се сугласник *ч* изговара као *ш* у речима *что*, *скучно*. Сугласник *щ* се у речима са сугласничком групом *щн* изговара као *ш* (*помощник*, *мощно*).

Део *Граматике* посвећен морфологији Анђелковић је конципирао по узору на друго издање *Граматике* Јеврема Илића. Именице је поделио на пет врста према падежним наставцима. *Првој* врсти припадају именице мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на *ъ*, *ь* и *й*. Напомиње да је *-ъ* „тврд наставак“, али ако се нађе после *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, *ц*, онда *-ъ* постаје „мек наставак“. Уочавамо да последњи сугласник основе аутор дефинише као наставак. У својству репрезентата за парадигму именица прве врсте узете су именице *дом*, *слонъ*, *сарай*, *царъ*, *ножъ*, *месяцъ*. За именицу *дом* није дат облик номинатива множине *домá*, већ архаични облик *домы*. Напомене садрже осам тачака у којима аутор скреће пажњу на специфичности промене код неких именица, односно одступања од норме, што обухвата генитив једнине на *-у/-ю*, наставак *-у/-ю* у локативу једнине са предлозима *в* и *на*, именице које се завршавају на *-ёнок*, *-анин/-янин*, множина именица *друг*, *князь*, *брат*, локатив једнине са наставком *-и* код именица на *-ий*, номинатив множине на *-á/я*. По *другој* врсти мењају се именице средњег рода које се у номинативу једнине завршавају на *о* или *е*. Репрезенти су именице *окно* и *море*.

Парадигме за све врсте именица дате су у вантабеларном прегледу, у коме падежи нису обележени својим називима, већ бројевима од 1 до 7.³⁴ У четири тачке дате су напомене уз именице ове врсте. Односе се на генитив једнине са непостојаним вокалима *o/e*, на локатив именица које се завршавају на *-ие* (знание, учение) и на именицу *год*, која се у једнини мења по првој, а у множини по другој врсти. *Трећа* врста обухваа именице женског рода које се у номинативу једнине завршавају на *a/я*. Пример за парадигму су именице *рыба* и *пуля*. Напомене садрже 4 тачке које се односе на наставак *-и* у дативу и локативу једнине именица које се у номинативу једнине завршавају на *-ия* (*молния, Россия*), непостојано *o* и *e* код именица које се завршавају на сугласничку групу, наставак *-ей* у номинативу множине именице које се завршавају на *ч, ж, ш, щ*, као и специфичностима генитива множине именица на *-ня*. *Четврта* врста односи се на именице женског рода на сугласник (аутор издваја *ь* као наставак), са примером парадигме именице *кость*. У напоменама су изложене специфичности промене именица *мать, дочь* (*матерью, дочерью*), *церковь, лошадь, дверь* (*лошадьми, дверьми*). Не помињу се именице *pluralia tantum* *дети, люди*. По *петој* врсти мењају се именице средњег рода на *-мя*. Репрезент ове промене је именица *время*. Аутор није навео напомене које би се односиле на неке именице ове деклинације, али је поменуо именицу *дитя* навео у свим падежним облицима једнине и множине.

Придеви су подељени на одређене и неодређене. Аутор наводи да неодређени придеви имају кратке наставке: за мушки род *ъ* и *ь*, за женски род *a* и *я*, за средњи род *o* и *e*. Касније даје парадигму неодређених придева, што наводи на нетачан закључак да кратки придеви имају категорију падежа и да се мењају по моделу придева на *-ов/-ев*. Дат је пример *Петров, Петрова, Петрово* и множина за сва три рода *Петровы*, са променом кроз све падеже. Парадигма одређених придева изложена је у вантабеларном прегледу, променом придева *добрый, добрая, доброе* за сингулар и облицима *добрые, добрыя, добрыя* за сва три рода множине, што су данас

³⁴ Под бројем 5 дат је вокатив, који се у руском језику изједначава са номинативом, осим у неким случајевима, када има свој облик (звательный падеж): *Господи! Боже!* Скраћени облик *Тань* (Таня!), *мам* (Мама!), *пап* (Папа!) није унет.

архаични облици, с обзиром на то да придеви немају категорију рода у множини. За меку промену репрезент је придев *синий* у сва три рода једнине и множине. Компарација придева дата је у виду кратких објашњења и напомена, а рађена је по узору на *Граматику* Јеврема Илића.

Одељак о заменицама почиње парадигмом личних заменица за прво, друго и треће лице једнине и множине, као и личне заменице за свако лице *себя* која нема облик номинатива и облике за множину. Напомене се односе на заменице трећег лица са предлозима („добијају у почетку *н*“), заменицу *себя* у облику датива (*себе*) која има функцију појачавања исказа. Следе присвојне заменице *мой, твой, свой, наш, ваш*, посесивна заменица *свой* за свако лице и за треће лице „непознатог или упитног“ *чей*. Репрезент за парадигму је заменица *мой, моя, моё* и облик множине за сва три рода *мои*. Напомене се односе на употребу присвојних заменица трећег лица *его, её, их*. Образац за промену упитних заменица су *кто, что, сколько*, за које су дати сви падежни облици, а набројане су још: *который, которая, которое, какой, какая, какое, каковой, каков*. Показне заменице представљене су парадигмом заменица *этот, эта это* и облика множине *эти*. Такође је дат преглед падежних облика заменице *тот, та, то* и множина за сва три рода *те*. Такође су дати падежни облици за опште заменице *весь, вся, всё, сам, самый, каждый, всякий*, док су за одричне и неодређене дати примери промене заменица *никто, ничто, некоторый, несколько, кто-то, кто-нибудь, кто-либо, что либо*. Уочавамо да је и овај одељак изложен по узору на Илићеву *Граматику*.

Одељак о бројевима садржи попис бројева од *один* до *сто*, уз напомену да се 150 може рећи и *полтора*. Парадигму простих бројева реперезентован је бројевима *один, одна, одно, одни, два, две, три, четыре*, као и бројевима *сто, сорок* и *девять*. Дата је и множина броја *сто* у облицима свих падежа (*ста, сот, стам, ста, стами, стах*). Следе опште напомене о збирним и редним бројевима, као и о разломцима. Промену збирних бројева репрезентују бројеви *двое, четверо*, а презентована је и промена бројних именица *полтора, полторы, полтора*. У напоменама за редне бројеве аутор је навео и пример *друг другу* у значењу *један другом*, пошто претходно изједначава бројеве *второй* и *другой*, што се не би могло сматрати прецизном тврдњом.

Одељак о глаголима почиње представљањем облика инфинитива, који се дефинише као неодређени начин (према руском називу *неопределённая форма*) и одређивањем суфикса *-ть, -ти, -чь* (аутор их назива *наставцима*). Одмах следи напомена да се инфинитив може употребити уместо императива у значењу изричите наредбе (*молчать = ћутите!*), што је тачна констатација, али не и најважнија коју треба дати одмах на почетку дела о глаголима. Аутор прелази на садашње време у своја „два облика“, што представља прву и другу конјугацију. Дат је преглед презентских личних наставака и промена глагола *писать, читать* (прва конјугација) и *кричать, хвалить* (друга конјугација) кроз сва лица једнине и множине презента. Напомене се односе на презент глагол *есмь* који се употребљава у црквенословенском језику, док у руском налази примену у облицима трећег лица једнине и множине: *есть* и *суть*. Будуће време уводи се за глаголе свршеног вида. Аутор узима глагол *быть* као свршени глагол и даје облике простог будућег времена које има наставке презента (*буду, будешь, будет, будем, будете, будут*). Овај облик користи даље у представљању сложеног будућег времена које се гради од несвршених глагола. Дат је пример глагола *видеть* у облику сложеног будућег времена. Пре него што пређе на прошло време, аутор даје основне информације о *прошастом глаголском придеву* који настаје од инфинитивне основе додавањем суфикса *-л* за мушки род, *-ла* за женски, *-ло* за средњи и *-ли* за сва три рода у множини, уз напомену да се овај облик употребљава само у прошлом времену, те га стога „руски граматичари не стављају у ред глаголских придева“. Када објашњава прошло време, аутор скреће пажњу на то да за исказивање прошле радње у руском језику постоји само перфекат, који у нашем језику одговара пређашњем свршеном и пређашњем несвршеном времену. Сем тога, у напомени се наводи да се руски перфекат разликује од српског по одсуству „споне“, тј. глагола *бити* у презенту. Прелазећи на заповедни начин, дају се кратке дефиниције и основне информације о овом облику, које се односе на друго лице императива у једнини и множини, треће лице једнине и множине (*пусть идёт/идут*), облик којим се исказује жеља (*да здравствует король*), као и облик за прво лице множине императива. Кратка објашњења дата су за погодбени начин, глаголске прилоге и глаголске придеве. Сви облици посматрају се са формалне стране, те је творба погодбеног начина

представљена двојако: а) *прошастии глаголски придев + бы/б* и б) друго лице једине заповедног начина као погодба (*не воспользуйся мы, другие бы воспользовались*, да се нисмо ми користили, други би се користили). На сличан начин објашњени су глаголски прилози и придеви. Трпно стање изложено је у поређењу са српским, објашњено је да се гради од глагола *быть/бываь* и трпног придева глагола. У наведеним примерима фигурирају трпни партиципи садашњег и прошлог времена у краткој форми (*я посылаем*, шиљу ме или пошиљан сам; *я был посылаем*, ја сам био пошиљан; *я был послан*, био сам послат; *буду посылаем*, бићу пошиљан; *будь посылаем*, буди пошиљан; *будь послан*, буди послат). На крају одељка о глаголима дати су примери вантабеларних прегледа за све глаголске врсте и промена и преглед неправилних глагола, у које су убројани глаголи *бежать, хотеть, дать, ехать, сесть, лечь, есть* (јести) и *идти* (са алтернативним старијим обликом *итти*). Уочавамо да је овај преглед пренет из првог издања Илићеве *Руске граматике*.

Одељци о непроменљивим речима сведени су на попис најфреквентнијих прилога, везника и узвика, са преводом на српски језик. Предлози су изложени нешто детаљније од осталих непроменљивих врста речи, презентовани су у предлошко-падежним конструкцијама. Аутор их је класификовао према падежима са којима се слажу, наводећи да се „предлози слажу са једним, са два или са три падежа“ (Анђелковић 1903: 53). Само са генитивом слаже се предлози: *для* (за, ради), *вдоль* (низ), *вместо* (место), *внутри* (унутра). Само са дативом слаже се предлог *к*. Само са акузативом: *про* (о, за), *чрез* или *через* (преко, кроз). Само са локативом слаже се предлог *при*. Са генитивом и инструменталом слаже се предлог *между* (међу). Са генитивом и акузативом слаже се предлог *сквозь* (кроз). Са акузативом и инструменталом: предлози *за, под, над, пред*. Са акузативом и локативом: предлози *в, на, о* (*об*). Са генитивом, акузативом и инструменталом слаже се предлог *с*. Са дативом, акузативом и локативом: предлог *по*. Уочавамо да је *сквозь* сврстан у предлоге са генитивом и акузативом, иако није карактеристичан за генитив, као и предлог *о* (*об*), који је аутор уврстио у предлоге са акузативом.

Под насловом „Неке особите речи у руском језику“ на стр. 56 Анђелковић објашњава употребу и значење неких речи (првенствено речца), попут *бышь, ведь, да, мол, дескать, же, небось, ну, стало-быть, то и дело, тем не менее* и сл.

Употреба патронима дата је укратко, под насловима „Породична имена“ и „Употребљавање породичних имена у разговору“, што уноси елементе лингвокултурологије у ову *Граматику*, без обзира на то што је основно објашњење изложено у виду кратке информације: „Цело име свакога Руса чине: а) крштено име, које сваки при крштењу добија; б) презиме по оцу и в) презиме породино, нпр.: *Алесандръ Сергѣевичъ Пушкинъ*.“ (Анђелковић 1903: 57). Такође је кратко објашњен начин ословљавања, те аутор наводи: „Руси у разговору не говоре један другом: господине уз име, као што је то код нас обичај, него зову један другог крштеним именом и презименом по оцу“ (Анђелковић 1903: 57). На крају *Граматики* аутор излаже краћи осврт на деминутиве и аугментативе код именица и придева (именички деминутиви: *нож-ножик, кафтан-кафтонец, рука-рученка, слово-словцо, ухо-ушко*; именички аугментативи: *дом-домище; дурак-дурачина*; придевски деминутиви: *беленький, синеватый, сухонький*; придевски аугментативи: *сухохонький, пребелый, белѣхонький*), уз навођење најчешћих суфикса и префикса за деминуцију и аугментацију.

Синтакса није представљена у овој *Граматици*, осим у форми кратког осврта на последњој страници (59), под насловом „Главније напомене о синтакси“, где се наводе четири објашњења у виду напомена. Прве две односе се на употребу и значење инструментала у примерима који се односе на безличне реченице и еквативни инструментал: *сняло пожаром* и *лететь стрелой*, док су друге две посвећене одричним заменицама у примерима: *нечего делать, нечему удивляться, негде сесть, кто бы он ни был, сколько ни говори* и сл.

Анђелковићева Граматика садржи примере на нивоу лексике, притом се значење не објашњава на синтаксичком нивоу, давањем примера употребе у оквиру руске реченице (осим спорадично, у појединачним случајевима), већ се семантизација врши давањем превода лексема на српски језик: *соловей* (славуј), *муравей* (мрав), *друг* (пријатељ), *мать* (мати), *извозчик* (кочијаш), *четверть* (четвртина), *осмуха* (осмина), *сахар* (шећер), *собака* (псето), *будь* (буди), *будьте* (будите), *делать* (радити) и сл. У морфолошком делу нису дата експлицитна објашњења у вези са глаголским видом, као ни напомене о функционалном аспекту

неких граматичких категорија. У овој *Граматици* не постоје вежбања и задаци, као ни текстови у циљу увежбавања граматичког материјала, читања и превођења.

Практична руска граматика за средње школе је кратка, сажета и била је у складу са захтевима свога времена. То се пре свега односи на реформисање наставе страних језика, која је у то време подразумевала минимизирање граматичког садржаја. Можемо рећи да је ова *Грамматика* својом концизном концепцијом постигла свој циљ, као књига намењена за почетни течај руског језика. „Прегледна и кратка граматика могла је послужити и за прво упознавање са руским језиком и за систематизацију граматичке материје усвојене индуктивним путем. Стога је Анђелковићева књига била прихваћена и већ 1908. године објављено је друго издање на свега 48 страна текста.“ (Дамљановић 2000: 236). Међу недостацима издвајају се местимичне непрецизности, неуједначеност навођења чињеница према њиховој важности, изостављање неких важнијих правила, неуједначена линеарност и повремено нарушавање смера излагања „од познатог ка непознатом“, „од лакшег ка тежем“

3.1.4. Милош Анђелковић, *Грамматика руског језика за средње школе и самоуке*, 1908.

Друго издање Анђелковићеве граматике изашло је у Београду, има 48 страница, што је за 11 страница мање од претходног. Аутор наводи да је ово издање „сасвим прерађено“, међутим, уочили смо да је садржај у извесној мери коригован, првенствено у погледу редоследа изложеног материјала и скраћивања неких делова, што се не би могло схватити као потпуно прерађена претходна *Грамматика*. На макроплану ова *Грамматика* подељена је на два већа поглавља: фонетику (с. 3-14) и морфологију (с. 14-48), којој је посвећено знатно више места него фонетици. Синтакса је потпуно изостављена као посебна целина. На микроплану садржи следеће одељке: Руска азбука (с. 3-4); Разлика између руске и српске азбуке (с. 5); Подела слова и гласова (с. 5-6); Акценат (с. 6); Изузетно изговарање неких самогласника (с. 6-12); Изузетно изговарање неких сугласника (с. 12-14); Именице (с. 14-24); Придеви (с. 24-29); Поређење придева (с. 29-31); Заменице (с. 31-36); Бројеви

(с. 36-41); Глаголи (с. 41-48); Прилози (с. 48); Предлози (с. 48); Свезе (с. 48); Усклици (с. 48).

Уочавамо да је аутор прерадио неке делове, што се битно не одражава на архитектонику *Граматике*. Извршено је скраћивање неких делова, као и премештање деминутива и аугментатива именица и придева, личних имена и патронима у поглавља о именицама и придевима. Исправљене су неке неправилности и непрецизности, видно су скраћени одељци о непроменљивим речима. Аутор није битније мењао дефиниције из првог издања *Граматике* у вези са изговором руских гласова. Тврди и меки знак (ъ и ь) у овом издању назива *безгласницима*, док је њ полугласник. Наилазимо и на неке нетачне дефиниције, од којих наводимо једну, која се односи на изговор крајњих меких сугласника у речима. Аутор наводи да се у речима *теперь* и *здесь* не изговарају меко *р* и *с*, са претходном тврдњом да само рођени Руси могу то изговорити, а да ми у овим речима изговарамо тврдо *р* и *с*. Претпостављамо да је ова тврдња условљена недовољним обраћањем пажње на разлику у изговору руских тврдих и меких сугласника, с обзиром на то да се време настанка првог и другог издања Анђелковићеве *Граматике* подудара код нас са почетком проучавања изговора и скретања пажње на опозицију тврдих и меких сугласника у руском језику. То је време када се почиње озбиљније сагледавати место и улога фонетике у настави страних језика, почиње се поклањати пажња изговору и улози фонетике у настави језика. У раду *Изговор руског језика*, Мајзнер је 1904. навео основна фонетска обележја руског језика која треба обрадити и усвојити током наставе. Како наводи Д. Дамљановић, „Овде се први пут у нашој стручној литератури наводи постојање опозиције тврди/меки сугласници, описује се њихов изговор, затим обележавање мекоће сугласника, изговор самогласника у позицији под акцентом и неакцентованом слогу, редукација самогласника, изговор самогласника *ы* и друго.“ (Дамљановић 2000: 236-237). Анђелковић није укључио ове аспекте у сва три издања своје *Граматике*, а о томе ће писати Радован Кошуткић у *Граматички руског језика II* и *Руским примерима*, који заједно чине уџбенички комплет.

3.1.5. Милош Анђелковић, *Грамматика руског језика за средње школе и самоуке*, 1922.

Ово је треће издање Анђелковићеве *Грамматике*. Штампана је у београдској Свеславенској Књижарници, а за разлику од претходна два издања има 63 странице, што је за 4 странице више од првог и за 15 више од другог издања. Макроструктура је конципирана исто као у претходном издању и садржи два поглавља: фонетику (с. 3-17) и морфологију (с. 17-63). По својој микроструктури издељена је на следеће одељке: Разлика између српске и руске азбуке (с. 5); Подела слова и гласова (с. 5); Подела самогласника и сугласника према изговарању (с. 5); Акценат (с. 6); Изузетно изговарање неких самогласника (с. 6-14); Изузетно изговарање неких сугласника (с. 14-17); Именице (с. 17-29); Употреба имена и презимена (с. 29-30); Придеви (с. 30-35); Поређење придева (с. 36-38); Заменице (с. 38-46); Бројеви (с. 46-53); Глаголи (с. 53-62); Неправилни глаголи (с. 62); Прилози (с. 62); Предлози (с. 62); Свезе (с. 63); Усклици (с. 63). Недостају Предговор и преглед садржаја.

Као и у претходним издањима, аутор на почетку даје азбуку у форми табеле, уз евидентирање разлика између руске и српске азбуке. Иако је ово издање изашло из штампе после руске правописне реформе (1918), неке графеме су представљене према старом правопису: *јат* (Ѣ), *фита* (Ѳ), *ижица* (Ѵ), *десетерично и* (і), које аутор наводи као „ђесеђеричное и“ и објашњава његово порекло из црквенословенског језика.

Слова и гласови су подељени на самогласнике, сугласнике, безгласнике (ъ, ь) и један полугласник (й), као у другом издању. У зависности од позиције, *ижица* може бити самогласник и сугласник, уз напомену да се готово и не користи, уместо ње пише се *и*. Даља подела сугласника врши се на меке и тврде. Нека правила изговора карактеристична су за време настанка граматике и односе се на стару изговорну норму. Када је реч о изговору умекшаних сугласника *т* и *д*, аутор их нетачно транскрибује као српско *ћ* и *ђ*, те даје примере: *деньги* – *ђењи*, *летать* – *љетаћ*. Када је реч о изговору гласа *ы*, држи се констатације из претходних издања *Грамматике*, према којој га може изговорити само прави Рус. У одељку о гласовима дата правила изговора, али са неким нетачностима. Када је реч о „безгласнику“ *ъ*, Анђелковић

наводи да се његова улога састоји само у томе да сигланизира тврди изговор неког сугласника, укључујући и именице мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на тврди сугласник, обележен тврдим знаком њ. Аутор изоставља улогу тврдог знака као *деоног* (разделительный знак) на граници префикса и корена, када корен почиње гласом [j]. Такође из претходног издања своје *Граматике* понавља једну недовољно тачну дефиницију у вези са изговором меких *p'* и *л'* на крају речи, тврдећи да „то умекшање ми Срби не можемо изразити“, већ да ове гласове, за разлику од Руса, изговарамо „обично“, то јест тврдо.

Поглавље посвећено морфологији почиње од именица, које дели на пет врста, као у претходним издањим. Првој врсти припадају именице мушког рода које у „првом падежу“ једнине имају наставак *-ъ, -ь, -й*, што указује на то да *тврди* и *меки знак* и даље не тумачи као обележиваче тврдоће и мекоће, као што ни *-й* не дефинише као последњи сугласник основе, већ као наставак. Образац за тврду промену је именица *плод-ъ*. Уз именице прве врсте даје једанаест напомена, које обухватају именице на *-ж, -ш, -ч, -щ, -к, -г, -х*, наставак *-у* у генитиву и локативу једнине, именице које се завршавају на *-онок/-ёнок, -анин/-янин*, у чему се битно не разликује од претходних издања.

За меку промену репрезентативни узорак за приказ парадигме је именица *гвозд-ь*. У напоменама су дате специфичности неких именица на *-[j]*.

Као и у претходна два издања *Граматике*, другој врсти припадају именице средњег рода на *-о* и *-е* у номинативу множине. У напоменама наводи неке специфичности именица *чудо, небо*, као и код именица на *-ко, -же, -че, -ше, -ще, -це*. Трећа врста обухвата именице мушког и женског рода на *-а/-я*. Дате су неке напомене, нпр. за множину именице *курица (куры), гостья, статья*. Четврта врста подразумева именице женског рода које се у номинативу једнине завршавају на *-ь*. Уз ову деклинацију дато је седам напомена, од којих се неке односе на правила старог правописа. По овој врсти се мења и именица *пламень*, која у инструменталу има наставак *-емь*. Такође и именице *люди* (овом приликом не помиње се облик *дети*). По петој врсти мењају се именице које се завршавају на *-я*, а основа им се завршава на *-ен*. Дат је образац *имя* за именице ове врсте, као и *дитя*, за коју аутор наводи облик номинатива множине *дети*.

Лингвокултуролошки коментар о руским именима, са кратком информацијом у вези са етикецијом, такође је остао из претходних издања.

Ни у презентовању придева не уочавамо битније разлике. Степени поређења придева представљени су суфиксима за њихово грађење (аутор их назива наставцима), а понавља се и обраћање пажње на облике са префиксом *пре-* (аутор га назива речцом), којим се такође може изразити значење суперлатива. Анђелковић не издваја придеве који могу имати ступњеве поређења, као ни оне који их не могу градити.

Када је реч о заменицама, такође не постоји никакав теоријско-спознајни текст који би дефинисао ову врсту речи, већ се одмах прелази на њихову промену („Личне заменице мењају се овако“). Дати су и основни коментари у напоменама за сваки од набројаних типова заменица, као и напомена у вези са придевском променом заменица *толикій* и *оний*, које се данас не употребљавају.

Бројеви су представљени без виднијих измена, уз одговарајуће коментаре и напомене. У делу о разломцима дати су изрази *осмуха* за 1/8 и *полтретья* за „два цела и једна половина“ (2,5).

Одељак који се односи на глаголе такође је изложен без важнијих измена у односу на претходна издања. Садашње време је такође приказано без дефиниције, одмах се прелази на презентовање наставака, али без дефинисања основа, тако да су наставци приказани за обе конјугације заједно. Будуће време, глаголски прилози и придеви, перфекат, заповедни начин, императив, условни начин, трпно стање изложени су без видљивијих измена, осим што су понегде дати другачији примери. Поменућемо да аутор износи неке сугестије, које су обликоване у виду правила, тако се у одељку о одричним реченицама може наћи формулација: „каже се.../не каже се“. Аутор наводи да се српски модел „*ја нисам, ти ниси*“ на руском каже „*я не, ты не*“.

За разлику од првог издања, погодбени начин се назива *условни* и уместа двојако, аутор га представља тројако – на постојећа два вида грађења, додат је још један који бисмо могли представити овако: *если бы + лична заменица + прошаста глаголски придев* „глагола од кога хоћемо да направимо условни начин“ (с. 59).

На крају Граматике (с. 62-63) представљени су неправилни глаголи, са упућивањем на страницу 42 (*хотеть, бежать, дать, сесть, лечь, есть*). Дати су

кратки спискови у којима је наведено по неколико прилога, предлога и везника. У другом и трећем издању *Граматике* предлози нису представљени у предлошко-падежним везама, нити су уз њих дата појединачна објашњења у напоменама.

У сва три издања Анђелковићеве *Граматике* не налазимо експлицитно експониране теоријско-спознајне текстове, осим спорадичних краћих дефиниција. Граматичке појаве се не дефинишу посебно, већ се представља њихова формална страна, начин грађења (творбе), наставци или афикси карактеристични за конкретне облике и сл. Када је реч о глаголским облицима, учили смо неке непрецизности код одређивања инфинитивне и презентске основе. Напомене углавном садрже формално-граматичке коментаре. Избор материјала је у складу са потребама корисника, тј. усклађен са принципима важећим за почетни течај руског језика у време настајања ових трију издања *Граматике руског језика*, посебно имајући у виду „самоуке“ кориснике, којима је ова књига такође адресована. Ова кратка и концизна *Граматика* подстиче индуктивно размишљање, изложени материјал је, уз извесне изузетке, у довољној мери одабран према репрезентативним узорцима, првасходно на лексичком нивоу, што корисницима омогућава усвајање нових лексема и њихових облика. Међутим, њихова употреба у већини случајева није дата у оквиру синтагми или реченица, већ најчешће семантизацијом која је спровођена презентовањем српских преводних еквивалената. Организација лингвистичког садржаја дата је претежно линеарно, од лакшег ка тежем, уз неке изузетке у презентовању, што се очитује у местимичној недоследности на плану селекције и редоследа материјала, те неуједначености истицања значаја појединих граматичких појава. Конфронтирање се спроводи местимично, најчешће једносмерно (од руског према српском језику), диференцијално (истицањем разлика), коментарима попут „за разлику од нашег језика“, „исто као код нас“, „на руском се каже...“, а код нас се каже...“, „када се упореди руска азбука са српском“, „разлика између руског... и српског...“ и сл. Највише је заступљено у опису графема и изговора неких гласова. Позивање на српски језик заступљено је фрагментарно, најчешће у виду преводне семантизације или обраћањем пажње на лексеме које су семантички или фонички сличне српским. Дидактички материјал је објашњен синхронијски, без компаративно-историјских коментара, осим ретких поређења са црквенословенским језиком. Лингвистички

садржај неуједначено је приказан, када је реч о језичким нивоима. Аутор даје приоритет фонетско-фонолошком и граматичко-лексичком нивоу, премда сви аспекти ових нивоа нису уједначено третирано. Вежбања за усвајање и утврђивање граматичког материјала аутор није предвидео. Треће издање *Граматике* М. Анђелковића и уџбеник П. С. Протића, намењен средњошколским корисницима (ученицима гимназија и средњих школа) настале су 20-х година XX века, у време покрета за реформу наставе живих страних језика, који је крајем XIX и почетком XX века постојао у Европи, те није заобишао ни Србију. Реформатори су се залагали за свођење граматике на најмању меру и оријентацију према текстовима [исп. КК, прилози за историју, 2010. Стр. 27]. Узимајући у обзир наведене карактеристике овог граматичког приручника, он је, заједно са *Речником* испунио основне захтеве свога времена.

3.1.6. Перо Будмани, *Практична граматика руског језика (за самоуке)*, Загреб, 1888.

Перо Будмани (1835-1914) био је хрватски лингвиста, лексикограф и гимназијски професор. Поред руског, познавао је и латински, италијански, немачки, француски, грчки, пољски, санскрт, арапски. Познато је његово дело *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, штампано у Бечу 1867.

Практична граматика руског језика (за самоуке) изашла је у Загребу 1888. године, пет година после првог издања Илићеве *Руске граматике за српске школе*. Доживела је добре оцене, тако да је касније имала још једно издање. Настала је, као и Илићева, у време компаративно-историјског правца у лингвистици, што се местимично одражава у понеком историјском коментару аутора. Иако је овај метод доминирао у време настанка ове *Грамматике*, дијахронијских објашњења у њој има мало. Из наслова закључујемо да напомена „за самоуке“ одређује и намену ове практичне граматике – намењена је свима који намеравају самостално да уче руски језик, ван институционализоване и организоване наставе. Аутор у предговору наводи да је *Грамматику* конципирао по узору на Алекејева, Манасевича, Вимазала, који су писали граматике руског језика за Немце, али ју је конципирао у складу са чињеницом да је руски језик блискородан хрватском, односно српском језику. У вези с тим придржавао се диференцијалног принципа (који четврт века касније уводи и развија Р. Кошутић у својој *Грамматизи* издатој 1914. године). Будмани обраћа пажњу на оне језичке појаве у руском језику које су другачије од хрватског и српског, првенствено на лексичком плану. Истиче да руски језик не схвата „kao posve tuđi i nepoznati jezik, nego kao takovi, kod kojega treba samo učiti, u čem se razlikuje od našega.“³⁵ Предговор садржи основне информације о намени и концепцији ове *Грамматике*, као и неке савете корисницима. Будмани се ослањао на дотадашње граматике, посебно када је реч о вежбањима, које је преузео највише из руске хрестоматије Голотузова. Грамматика је намењена и онима који желе да се оспособе за читање дела руских писаца у оригиналу. С тим у вези, аутор саветује да би најбоље

³⁵ Поред ове напомене, Будмани у предговору каже и следеће: „Radi toga ne tumače se riječi koje se i onako razumiju (...)“

било почети од Пушкина, а затим наставити са читањем дела Љермонтова, Тургеева, А. и Л. Толстоја, Гогоља, Гончарова, Достојевског, Писемског, да би се касније могле читати и драме Грибоједова, Островског и других, када се руски језик боље савлада првенствено у погледу лексике, јер је, како каже аутор „ruski jezik u familijarnom govoru pun idijotizama i fraza koje je teško tuđincu razumjeti“ (претпостављамо да је аутор имао у виду идиоме). Будмани препоручује умерено коришћење речника, сматрајући да би то негативно утицало на мотивацију, јер „tom teškom i dosadnom radnjom lako [može] da omrzne i čitanje“, те саветује усвајање лексике „по смислу“. Аутор препоручује што више читања и писања, али и конверзације, упућујући на изворне говорнике (саговорнике), ако за то постоји могућност: „Za vježbanje u govoru pak ne ostaje drugo nego govoriti i opet govoriti, i to ako se može, s rođenijem Rusom; ali svakako mnogo i za to pomaže vježbanje u čitanju, a još više u pisanju“. На крају *Граматике* постоји додатак који чине текстови за читање и превођење, као и речник.

По својој метаструктури ова граматика представља самостални граматички приручничко, што се уочава и у наслову, одредницом „за самоуке“. На макроплану, основу структуре чине три поглавља: Фонологија (с. 1-19), Етимологија (с. 19-121) и Синтакса (с. 121-122) – треће се условно може назвати поглављем, јер на само две странице говори о основним разликама у синтакси и неким особеностима руског језика. Најобимније је друго поглавље Етимологија, под којом се подразумева морфологија. На микроплану *Граматика* је подељена на следеће сегменте: Предговор (I-IV), Садржај (Gdje je što) (V-VII), Фонологија (1-19), Етимологија (19-121), Синтакса (121-120), Изабрани комади за читање и превођење (123-144), Рјечник за превођење с рускога (146-158), Рјечник за превођење на руски (158-165). По својој микроструктури Граматика је сегментирана на одељке и параграфе, којих има 434 на 165 страница. У оквиру целе граматике дато је 35 вежбања. На 123. страници почиње посебан део *Граматике* са текстовима за читање и превођење („Изабрани комади за читање и превођење“), којих има 13. Чине их одломци из књижевних дела. На страницама 146-157 налази се кумулативни речник за превођење на српски/хрватски, који на својих 11 страница има око 400 одредница са преводним еквивалентима, док је на страницама 158-165 дат речник за превођење на руски, који на 8 страница

садржи апроксимативно 280 одредница са преводним еквивалентима у руском језику. Речник је састављен на основу текстова за читање и превођење. Најмањи структурни део је параграф. У сваком параграфу даје се граматичко правило са објашњењем и примерима. Када је реч о текстовима, највише су заступљени инструментално-практични са језичким материјалом и вежбањима. Теоријско-спознајни текстови своде се на краћа практична објашњења граматичких правила са формално-граматичког аспекта, често без дефинисања граматичке појаве. У напоменама и „биљешкама“ дају се додатна објашњења са местимичним дијахронијским коментарима. Када се узме у обзир дистрибуција градива, као и концепција целог овог граматичког приручника, можемо закључити да он превазилази своју намену, назначену у Предговору, те свакако доприноси постизању комуникативне компетенције и овладавању језичким вештинама читања, писања и говорења (изостављамо аудирање, јер ни у једном вежбању нисмо запазили инструкцију: „слушајте текст“ или „поновите текст“). У апаратури организације усвајања градива постоје вежбања која су махом истог типа. Као што смо рекли, укупно је 35 вежбања, која се своде на усвајање нових речи, превођење са руског на српски (хрватски) и обрнуто. Вежбања су нумерисана римским бројевима.

Прво поглавље садржи шест одељака: Руска букваца, Разлике у изговарању самогласника, Акцент, Сугласници, Испоређивање рускијех гласова са нашим, Неки ортографички закони.

На почетку је дата руска азбука у две табеле: једна приказује штампана велика и мала слова, њихове називе и вредности, а друга је са штампаним и писаним великим и малим словима. Аутор коментарише појаве које се разликују од хрватског/српског језика, даје основну поделу самогласника и сугласника по месту и начину творбе, као и по тврдоћи/мекоћи (вокале такође дели на тврде и меке). Овде ћемо скренути пажњу на то да П. Будмани не користи назив „хрватски“ или „српски“, већ „наш“ језик. После излагања основних правила акцентовања у руском језику следи прво вежбање у коме се захтева правилно акцентовање руских речи: *Бога, нога, ногу, душа, душу, плести, мука, кума, потом, истина, богатство, лисица, имена.*

После вежбања прелази на *упоређивање* руских и наших гласова, објашњавајући *разлике* у изговарању руских и српских самогласника и сугласника. Изговор меког „d“ не пореди са *нашим* језиком, већ га објашњава помоћу чешког *d'* и мађарског *gy*, без објашњења артикулације. Скреће пажњу на крајње самогласнике који следи после једног или два сугласника, али донекле одступа од оригиналног књижевног руског изговора, тврдњом да се он најчешће не изговара, дајући пример дијалекатског изговора *корабль (korap')*, што касније срећемо и код Ђурвића.

После сваког оваквог сегмента следи вежбање у коме се захтев своди на читање краћег текста и превођење, што је у функцији тада важећег граматичко-преводног метода.

Када говори о разликама између самогласника руског и нашег језика констатује да се оне не могу у потпуности сагледати без познавања других словенских језика. После побројаних разлика у самогласничком систему, следе вежбања која су дата по истом принципу као претходна.

У делу о ортографским правилима констатује да се руски правопис придржава етимологије, али са неким одступањима (*женитѣба, свадѣба, заря*). Када је реч о именицама *лицо* и облику инструментала *карандашом*, аутор их издваја као одступање од етимолошког ортографског принципа, наводећи да би требало писати *лицѣ* и *карандашѣм*. Издвојена правописна правила наводи у осам тачака (параграфи: 45-52). Пошто је ова *Граматика* писана тридесет година пре реформе правописа, навођени су примери по тада важећим ортографским правилима. Тако, на пример, аутор наводи да се свака реч у руском језику завршава на самогласник или на *ь, ъ, ѣ*, што је аналогно закону отвореног слога.

У овом делу *Граматике* Будмани нас упознаје са неким граматичким облицима, у функцији ортографских правила. Међутим, тежиште ставља на *употребу* ових облика у комуникацији, што уноси елементе функционално-семантичког приступа, премда доминира формално-граматички аспект. Заправо, аутор даје преглед облика који се разликују од нашег језика било по форми, било по значењу или по својој функцији. То уједно користи и као метод увођења нових речи и њихове семантизације у презентованим примерима. Са терминолошког аспекта, за граматичке појаве користи латинизме, попут *супстантив, адјектив* и сл. Кратки

облик придева термилошки одређује као *номинални адјектив*, док дуги облик придева назива *номинални* или *сложени* облик. У овом одељку изложене су основне информације о предикативној функцији краћих облика придева. Аутор уводи једноставно објашњење: „као да је од онога [дужег] постао скраћивањем“ [Будмани 1888: 12]. После сваког одељка који садржи одређени број параграфа следе обраћања у вези са правилима акцентовања за обрађену граматичку појаву (овде: о акцентовању краћих облика придева), да би после тога уследио сет вежбања. У овом вежбању захтев се састоји у томе да се напамет научи одређени број руских речи и њихова значења. Захтев је дат у форми инфинитива, у значењу императива („*Nauciti na izust*“). Следеће вежбање предвиђа превођење са руског језика. Наводимо ово вежбање у коме је дато неколико простих реченица, као и кратких дијалога у виду питања и одговора:

Волкъ звѣрь. – Груша плодъ. – Роза цвѣтъ. – Я человекъ. – Ты мальчикъ. – Она дѣвочка. – Вода холодна. – Перо легко. – Свинець тяжѣль. – Отець богатъ. – Мать больна. – Сынъ молодъ. – Дочь добра. – Дитя слабо. – Зверь ли медвѣдь? – Да, онъ зверь. – Зверь ли воробей? – Нѣтъ, онъ птица. – Серебро не золото. – Богатъ ли твой дядя? – Нѣтъ, онъ бѣденъ. – Гдѣ нашъ братъ? – Онъ дома. – Дома ли сестра? – Да, и она дома. – Здоровъ ли ты? – Я здоровъ. – Поздно ли теперъ? – Ещѣ не поздно. – Кто эта дѣвица? – Эта дѣвица моя тѣтка. – Кто этотъ господинъ? – Онъ мой тестъ. – А эта дама? – Она моя тѣща. – Мы не богаты, мы бедны. – Вы не молоды, вы стары.

Следеће вежбање налаже превод на руски језик, где се понављају неке реченице које су биле дате на руском језику у претходном вежбању. Циљ ових вежбања је меморисање лексике и њено утврђивање превођењем у оба смера.

Medvjed je zvijer. – Vrabac je ptica. – Je li ruža cvijet? – Ja sam otac. – Ti si moj brat. – Ona je njegova sestra. – Je li hladna voda? – Pero nije teško. – Zlato nije lako. – Ruža nije plod. – Srebro je bijelo. – Otac je star. – Mati je dobra. – Je li bogat sin? – Kći nije slaba. – Je li stric doma? – Da, jest doma. – Je li zdrav? – Nije, slab je. – Sad je kasno. – Ko je ovo žensko čeljade? – Ovo je moja tašta (punica). – Ko je ova djevojka? – Ovo je moja kći. – Gdje je tvoj tast? – On je doma. – Olovo nije srebro. – Mi smo zdravi, jeste li vi zdravi? – Ne, mi smo bolesni (больны).

Инфинитив се не дефинише ни морфолошки, ни семантички, не објашњава се његово значење, нити место у морфолошком систему. Објашњење почиње од представљања његове форме, без издвајања суфикса *-ть*, *-ти*, *-чь*. Аутор не диференцира афиксалне морфеме, већ са чисто формалног аспекта констатује да се инфинитив карактерише меким знаком на крају, насталом од некадашњег *и*, које се у инфинитиву одржало само под акцентом. Суфикс се у инфинитиву означава, мада не експлицитно, приликом поређења руских глагола на *-чь* са нашим на *-ћи*. Са конфронтационог аспекта представљен је акценат инфинитива руских глагола, уз истицање разлика између два језика и навођењем примера: *пасти* према нашем *pasti*, премда без семантизације руског глагола, што може довести до извесних недоумица.

Презент је представљен поређењем руских и наших личних наставака. Промену глагола прве деκлинације назива „први облик презента“, за који наводи примере: *писаць*, *делать*, *плести*, *печь*, *стричь*, док је друга деκлинација названа „други облик презента“, уз примере: *хвалить*, *строить*. Презент ових глагола представљен је облицима за сва три лица једнине и множине.

У параграфу о имперфективним и перфективним глаголима, даје кратке информације о футуру простом и сложеном.

На крају првог поглавља дата су вежбања V и VI. Од ученика се захтева да пронађу руске еквиваленте за инфинитивима наших глагола: *скакати*, *мазати*, *бости*, *тећи*, *молити*, *творити*, *водити*, *вратити*, *просити*, *висјети*, *топити*, *ловити*, *држати*, *учити*, *сушити*, *појити*. Следећи задатак је трансформација инфинитива у презент и промена по лицима. Захтев је изражен на следећи начин: „Како су руски infinitivi i cijeli prezenti glagola?“ Следеће вежбање је попут претходних, која од корисника захтевају превођење неколико једноставних потврдних и упитних реченица са руског и на руски језик.

Друго поглавље је названо *Етимологија*, што заправо подразумева морфологију. Оно има девет одељака: Супстантив, Адјектив, Замјенице, Бројеви, Глагол, Адверби, Приједлози, Конјункције, Интерјекције. Свака од ових глава садржи одељке који су подељени према морфолошким појавама.

У делу под насловом „Деκлинација супстантива“ дата је табела са падежним наставцима за именице мушког, средњег и женског рода тврде и меке промене,

једнине и множине. Уз ову табелу наведене су и најважније *разлике* између руске и наше деклинације, које наводи у осам тачака.

Аутор не прецизира поделу именица на деклинације, већ их диференцира према категорији рода и типу основе. За именице мушког рода са основом на тврди, односно меки сугласник наведене су именице *плод, башмак, слон и волк* у свим падежима једнине и множине, док именице *гвоздь, покой, царь, злодей* наводи као образац за меку промену и даје их кроз све падеже једнине и множине. Аутор издваја именице са основом на *-ж* и *-ц*, сврставајући их у категорију „меканогa супстантива“, за шта даје *образца нож, месяц, ёж, кузнец*. Скреће се пажња на непостојане вокале *о, е* и на акценат именица мушког рода.

Апаратура оријентације не предвиђа посебне знаке за упућивање на одређене делове *Граматики*, нити апаратуру повезивања сегмената који говоре о истој граматичкој појави, што би корисницима олакшало оријентацију. Један од разлога лежи у томе што се аутор не придржава доследно линеарности дистрибуције материјала у презентовању граматичких појава. С једне стране, материјал се излаже поступно, од лакшег ка тежем. Са друге стране, редослед именских врста речи даје се наизмеично, према категорији рода. После именица мушког рода следе дуги облици придева мушког рода, затим долазе именице средњег рода, после којих уводи придеве средњег рода. Исто поступа са именицама и придевима женског рода.

Деклинација дугих придева („сложени адјективи“) дата је табелу са придевским наставцима за тврду и меку промену, после чега следи приказ парадигме. За тврду промену образац су придеви: *добрый, глухой, синий, свежий*.

После овог дела следе вежбања VII и VIII. Инструкција захтева промену синтагми попут *седой старик, белый голубь* по падежима, ради увежбавања именичких и придевских наставака. Идентично као у претходном сету вежбања, треба превести краће реченице у оба смера.

У шестом делу деклинирају се именице средњег рода, према именицама *слово, море, лицо*. Указује се на непостојано „о“ и „е“. Аутор понекад коментарише неке падежне облике, чинећи то спорадично. Такође местимично врши поређење са црквенословенским облицима.

Придеви средњег рода представљени су по својим диференцијалним обележјима у односу на номинатив једнине и множине придева мушког рода.

Одељак о именицама мушког и женског рода на *-a* долази после одељка о императиву и вежбања бр. IX, конципираног по идентичном моделу који је примењен готово на сва вежбања у овој *Граматици*.

Дистрибуција граматичког материјала вршена је на другачији начин, не само у односу на Илићеву граматику. У лонгитудиналном праћењу потоњих граматичких приручника које су се на терену српског и хрватског говорног подручја појављивале током дванаест деценија после Будманијеве *Грамматике*, уочавамо да се она у погледу организационих принципа и конструкцијских решења разликује од великог броја постојећих дидактичких граматика руског језика штампаних на овом подручју. Разлике се односе пре свега на редослед презентовања граматичког материјала. Док се он у већини граматика подразумева као стандардна форма по којој се морфолошки материјал излаже мање или више устаљеним редом (именице – придеви – заменице – бројеви – глаголски облици – непроменљиве речи), Будмани га излаже у својеврсном наизменичном следу сменљивости. Тако после именица мушког и женског рода на *-a* следе именице женског рода на *-ь*, да би их смениле упитне и личне заменице. Презентовање заменица наставља се после неких глаголских облика (перфекат, активни партиципи) и патронима. После њих се враћа заменицама (релативне и показне), да би се накратко поново вратио на глаголе (рефлексивни глаголи). После адверба прелази на пасивне партиципе, након њих на бројеве. Посебну пажњу потом посвећује глаголима, које класификује по редовима и разредима према критеријуму односа презентске и инфинитивне основе. Међутим, излагање материје о глаголима наизменично се комбинује са другим облицима и врстама речи у следећем редоследу: први, други, трећи разред првог реда глагола - наставак *-у* у генитиву и локативу једнине мушких супстантива – четврти разред првог реда глагола – номинатив множине мушких супстантива – глаголи петог, шестог, седмог разреда првог реда – именице средњег рода *время, знамя...* – други ред глагола – императив првог и трећег лица – трећи ред глагола – посесивни адјективи – четврти ред глагола – наставци код женских имена – пети ред глагола – деминуција и аугментација код супстантива – трећи разред петог реда глагола – деминуција и аугментација код адјектива –

кондиционал – четврти разред петог реда глагола – префикси (аутор их назива „приједлози сложени с глаголима“) – везници – узвици.

Парадигме су дате табеларно или у виду прегледа ван табела, издвојено од основног текста.

Као што смо рекли, деклинација именица мушког и женског рода на *-а* следи после параграфа о императиву. После деклинације сложених придева женског рода *добрая, глухая, синяя, свежая*, у вежбању бр. X треба деклинирати сингме *острая игла, святая душа, вечерняя заря, праведный судья, милый дядя*, а вежбање XI понавља претходне моделе (списак речи које треба научити и по десетак реченица за превод на српски, односно руски језик).

Супстантиви женског рода на *-ь* представљени су прегледом падежних облика именица *кость, ночь, лошадь, мышь*. Скреће се пажња на писање облика инструментала једине по старом правопису (наставак *-ию*). Посебно су издвојене именице *мать* и *дочь* са проширеном основом у косим падежима, као и *путь, пламень*, као једине именице мушког рода у оквиру ове деклинације (данас је то само именица *путь*, а *пламя* је именица средњег рода).

Скреће се пажња на то да облик руског перфекта одговара облицима перфекта, аориста и имперфекта у нашем језику.

Заменица *свой* објашњава се као „нешто што није туђе“ и оно што не припада граматичком субјекту, што је илустровано примером „у меня *свой* дом“. Иако се аутор не упушта у даља објашњења, овакво објашњење са илустративним примером упућује на диференцирање употребе заменица *мой* и *свой*.

Назнаке екстралингвистичког садржаја уочавамо у параграфу о деклинацији придева, дату у табелама, где аутор помиње називе градова: *Харьков, Царицын, Бородино*, а занимљиво је да руско име *Егор* преведено је као *Ђурађ*.

Део о активним партиципима не садржи њихову експлицитно изложену творбу, значење и специфичност у превођењу на наш језик. Даје се објашњење о употреби прошлог партиципа само у значењу перфекта, због чега се у руским граматикама не наводи као партицип. За активне партиципе наводи да су истог порекла као и герунди и да се чешће срећу у књишком језику („*обычни су код писаца, а не код народа*“). Према овом аутору, партицип прошли се разликује од герунда

прошлог само по томе што има придевске наставке. Тврдња је чисто формалне природе, без лингвистичког образложења.

Лингвокултуролошки садржај уочавамо у параграфу о мушким и женским патронимима, када објашњава њихову употребу при ословљавању.

У одељку о показним заменицама (аутор их назива „демонстративне“) даје и облике *сеј, сје, сја*, као и облик множине *си* кроз падеже.

Веома кратко објашњава сложени суперлатив са формално-граматичког аспекта, као и адвербе за начин (без увођења осталих адверба), пасивне партиципе и пасивни глагол, чије значење објашњава помоћу превода на наш језик.

Основни и редни бројеви названи су *кардинални* и *ординални*. У представљању редних бројева по јединицама, аутор полази од броја 1 до 23, затим прелази на интервале од по пет бројева (30, 35, 40), да би наставио са десетицама, од броја 50 до 100. Троцифрени број 135 дат је као модел са нумеричком вредношћу десетица и јединица већом од нуле, да би се прешло на бројеве од 300 до 1000 са интервалом од сто јединица. Дат је четвороцифрени број 1887, са нумеричком вредношћу стотина, десетица и јединица већом од нуле. Претпостављамо да је реч о години када је аутор писао ову *Граматику*, што је по свему судећи и послужило као мотивација за навођење управо овог броја. Следећи бројеви изложени су према међусобним интервалима од хиљаду јединица (2000, 3000, 4000, 5000), да би овај списак био завршен бројевима са међусобним интервалом од по десет хиљада јединица (10000, 100000, 1000000). Преглед је дат у виду две колоне – лева приказује нумерички облик бројева, а у десној су дати њихови вербални еквиваленти (речима представљене). Деклинација бројева дата је у виду прегледа. Пажња се скреће на бројеве који се завршавају на меки знак, пошто се деклинирају као *женски супстантиви* на *-ь*, док се *тысяча* и *миллион* по својим *формалним* карактеристикама сврставају у супстантиве. Наводећи разлике између два језика, аутор скреће пажњу и на неке сличности. Модел номинативне и акузативне конструкције *број + супстантив* има идентичне карактеристике у оба језика. Када се конструкција са бројевима *два, три, четири* налази у номинативу и акузативу, *супстантиви* су у облику дуала, који је једнак генитиву једнине, док са осталим бројевима стоје у генитиву множине.

Вежбање XIX предвиђа увежбавање бројева првенствено са аспекта ортографије, што може представљати и један од начина меморисања нове лексике. Захтев је дат у императиву. „*Напиши руски ове бројеве*“: 11, 45, 97, 114, 238, 333, 479, 524, 612, 719, 1017, 4884, 7246, 10352, 1136846. Вежбање XX додаје рачунске радње сабирања и одузимања. Аутор користи везник *да* у значењу везника *и*: „Сложи 3456 да 78912“, уз објашњење поступка на руском језику („два да шест, осем, один да пет, шест“ итд), не уводећи образац *два да шест равняется осми, один да пет равняется шести* итд. За одузимање не даје образац *вычесть из двенадцати пять, већ двенадцать без пяти*.

У глави о редним (ординалним) бројевима даје се објашњење да се сви осим *третий* деклинирају као тврди придеви, због чега посебно издваја приказ промене редног броја *третий*. Представљени су бројеви од *первый* до *миллионный*, према истом критеријуму као и основни. Касније у поднаслову „*Додатак кардиналним бројевима*“ истиче *разлике* у употреби колективних бројеве средњег рода *двое, трое, четверо, пятеро, шестеро, семеро* итд. Разлике се односе на употребу са именицама *pluralia tantum* (*двое суток*) и именицама мушког рода које означавају мушка лица, уз навођење примера: *трое учеников, пятеро детей, нас било двое* (превод: *било нас је двојица*). Не бисмо се у потпуности сложили са овим тврдњама, осим у случају посматрања искључиво са чисто *формалног* аспекта. У српском језику су у употреби синтагме *троје ученика, петоро деце*, а *двое* може значити и две особе женског пола – *нас две*. Са именицама *pluralia tantum* навешћемо синтагме *двоја врата, четверо / четворе наочара, двоје панталона*, мада су у употреби и конструкције са лексемом *пар* за парне појмове: *два пара панталона, два пара наочара*. У овом делу поменути су и адјективи *двои, трои, четверы*, који се ретко употребљавају, а деклинирају се као *двое, трое*. Разломке назива „сломци“ или „фракције“, *један и по каже* бележи као „подруги“. У виду прегледа дата је деklinација за *полтора* (мушки род), *полторы* (женски род), *полторы* (множина).

Вежбање XXI конципирано је на исти начин као претходна, увежбавају се рачунске операције множења и дељења. О бројевима ће касније бити речи у сегментима о изражавању времена.

У деловима који презентују материјал о заменицама *кто, что, который* констатује да се неодређене заменице добијају додавањем „*слога не*“, да би се добили облици *некто, нечто, некоторый*, чије значење сматра синонимичним са заменицама *кто-то, что-то, какой-то*. Заменице *никто, ничто, ничей, никакой* назива негативним заменицама и констатује да су исте као код нас. Дато је значење и парадигме заменица *сам, сама, само, сами*, као и употреба заменица *сам и самый*.

Предлози су презентовани са сваким падежом понаособ. Аутор овде инсистира на *сличностима* између оба језика, те наводи да је руски предлог *до* идентичан нашем *до*, руски предлог *у* одговара нашем предлогу *у* са *генитивом*, или предлогу *код*. Примери значења употребе предлога дати су у облику кратких објашњења, нпр. „*внутри se upotrebljava kod stajanja, а внутрь kod micanja: я живу внутри города*“ (Будмани 1888: 70). Навешћемо примере илустрације разлика између руског предлога *в* и нашег *у*: предлог *в* са *акузативом* показује неку меру (*в пять рублей, дом в три этажа*); прелазак у ново стање или службу (*произвести в офицеры*), док *в* са *локативом* може значити даљину (*в двух шагах от меня*). Са диференцијалног становишта посматрају се руски и наши предлози *о, с, по*.

У одељцима насловљеним „*Додатак к...*“ Будмани се у више наврата враћа са новим објашњењима већ разматраних граматичких појава. Именицама ће се вратити још у вези са наставком *–у* у генитиву множине и наглашеном наставку *–у* у локативу једнине са предлозима *в* и *на*, именицама мушког рода које у номинативу множине имају акцентовани наставак *–а*, именицама мушког рода са нултим наставком у генитиву множине. У време настанка Граматике аутор не познаје термин „*нулти наставак*“, те констатује да се код ових именица *не разликују номинатив једнине и генитив множине* (*сапог, солдат, человек*), осим код именице *волос*, код које у генитиву множине наставак прелази на други слог. „*Додатак к множини мушкијех супстантива*“ показује именице са суфиксом *–анин/-янин* у номинативу једнине, као и именице са наставком *–ья* у номинативу множине; „*Додатак к деklinацији супстантива средњег рода*“ представља именице *время, знамя...*, именице *дитя, небо*. Дат је и генитив множине именице *солнце – солнцев*. Именице женског рода налазе се и у параграфу о именицама женског рода које су настале од појмова који су означени именицама мушког рода, суфиксима *–а, –я, –ка, –овка, –ица, –иня, –ша*. То су

именице *кума* (од *кум*), *гостья* (од *гость*), *соседка* (од *сосед*), *львица* (од *лев*), *царица* (од *царь*), *барыня* (од *барин*) *купчиха* (од *купец*), *майорша* (од *майор*). Наводи се именица *учительша* (од *учитель*), која је данас ван употребе.

Именице се разматрају и у одељку под насловом „*Деминуција и аугментација код супстантива*“. Аутор не дефинише појам деминутива и аугментатива, већ одмах наводи суфиксе који су карактеристични за творбу деминутива, односно аугментатива. Будмани их назива *наставцима*. Најчешћи именички деминутивни суфикси су: *-ок*, *-онок/-ёнок*, *-ик*, *-ец*, *-ица*, *-ка*, *-ко*, *-ышко*, *-це*, уз напомену да акценат никад није на последњем слогу код деминутива женског рода. Са функционалног аспекта, разликују се деминутиви, хипокористици и пежоративи, или како их Будмани одређује: „*deminutivi kojima se prikazuje preziranje na ono o čem se govori postaju nastavcima*: ишко, ишка за *muški rod*, ишка, ёнка за *ženski*, ишко за *srednji [род]*“ [Будмани 1888: 102].

О придевима се говори у оквиру наслова „*Посесивни адјективи*“, где су представљени придеви настали од именица које означавају животиње: *рыбий*, *-бья*, *-бье*, *козий*, *мыший*, са једне стране, односно *клоповий*, *сомовий*, *слоновий*, *воловий*, са друге стране, са суфиксом *-ов*. Овој групи придева припадају они који значе „*челјаде*“: *человечий*, *пастуший*, *бабий*, *девичий*, *ребячий*. Овде спадају и придеви *Божий* и *вражий*, који су по свом значењу *персонални* адјективи. Такође се наводи наставак *-ний* којим се творе придеви од прилога за *време* и *место*: *зимний*, *осений*, *летний*, *прежний*, *передний*, *крайний*, *нынешний*, што се данас посматра као суфикс *-н* и наставак *-ий*.

Будмани се бави придевима у параграфима о простом компаративу и суперлативу придева и у оквиру адјективне деминуције и аугментације, где износи кратко правило: суфиксима (аутор их назива „*наставцима*“) *-еньк*, *-оньк*, као и *-оват*, *-еват* граде се деминутиви који адјективима дају слабије значење; аугментација се добија суфиксима *-ёхоньк*, *-ёшеньк*. У *конфронтационом* погледу, Будмани констатује да се аугментатив у руском језику може добити додавањем префикса *пре-* (аутор је назива *речцом*), као и у нашем језику. Пример: *пресухой*.

Глаголски начини се још разматрају у параграфима о првом и трећем лицу императива и кондиционалу.

У вежбању XXIX лексика за усвајање је дата у облику списка издвојених речи и њихових преводних еквивалената. Следе реченице и текст које треба превести на наш језик. Гледано по вертикали кроз цео граматички приручник, део вежбања који захтева превод реченица на руски језик увек је мањи по обиму. Руске лексеме увек се наводе у загради. Наводимо још један пример овако конципираног вежбања:

Увено је (свануть) рошљеднји (последній) свијетак (цвѣтокъ). – Prozebao sam (прозябнуть). – Ptica је *mahnula* krilom. – Већи dio [od] grada стоји на вишем бријегу ријеке, а мањи на нижем. – Старији брат има веће биће (имѣние). – Он је био мој највјернији пријатељ (другъ). – Elbrus (Эльбрусъ) је највиша *gora* на Kavkazu (Кавказъ). – Neка on govori! – Da bude volja Tvoja! – Pođimo! (Budmani 1888: 93).

Од деветнаесте главе Будмани почиње са детаљнијим презентовањем граматичког материјала који се односи на глаголе. Прво издваја четири глагола која се издвајају од свих осталих, што такође налазимо и у Илићевој *Граматички*. Будмани наводи два глагола у првом лицу (*есм*, *вел*) и два глагола у инфинитиву (*дати*, *ести*), у чему се огледа извесна недоследност у навођењу облика.

Остали глаголи класификовани су на *редове* и *разреде*. Шест редова глагола дато је према инфинитивној основи, и то: а) први ред представљају глаголи којима се подударују корен и основа; б) други ред чине глаголи са суфиксом *-ну-* испред суфикса *-тъ*; в) трећи ред је са суфиксом *-е-*; г) Четврти ред је са суфиксом *-и-*. д) Пети ред чине глаголи са суфиксом *-а-*; њ) Шести ред се односи на глаголе са суфиксом *-ова/-ева*.

Даље се неки *редови* класификују по *разредима*, према завршетку презентске основе, који Будмани назива карактер.

По том „najzadnjem slovu (harakteru) prezenta“ први ред се дели на седам разреда.

Први разред има презентску основу која се завршава на *д*, *т*, нпр. *плести*, *обрести*, *брести*, *вести*. Међу овим глаголима нашао се и инфинитив глагола *расти*, наведен у форми дублетног облика *рости*, без објашњења у вези са алтернацијом вокала у корену овог глагола. Савремена норма налаже да презентска основа овог глагола гласи *раст-*, а инфинитивна гласи *рос-*.

Други разред има презентску основу која се завршава на *с*, *з* (нпр. *нести*, *везти*).

Трећи разред је са презентском основном на *б* или *в* (нпр. *грести/гребу*, *жити/живу*).

Четврти разред чине глаголи са презентском основном која се завршава на *г* или *к* (нпр. *беречь/берегу*, *волочь/волоку*).

Пети разред има презентску основу која се завршава на *н* или *м* (нпр. *жати/жну*, *мять/мну*, *жати/жму*, *понять/пойму*).

Шести разред представљају глаголи са презентском основном која се завршава на *р* или *л* (нпр. *тереть/тру*, *переть/пру*, *молоть/мелю*).

Седми разред првог реда глагола подразумева презентску основу која се завршава на самогласнике: *а*, *и*, *у*, *ы*, *е* (*ѣ*), уз навођење глагола за сваки од разреда.

Други ред глагола не познаје разреде.

У оквиру трећег реда глагола, први разред овог реда има презентску основу која се завршава на *-е* (*ѣ*). Пример за промену је глагол *умѣть*. Аутор за сваки глаголски разред истиче облике *инфинитива*, *презента*, *перфекта*, *императива*, *герунда презента*, *герунда прошлог времена*, *партиципе презента* и *перфекта актива* и *пасива*.

За други разред трећег реда глагола наведен је глагол *велеть*. Издвојен је глагол *бдеть*, код кога се *д* не мења у *ж*: *бдю*, *бдишь*.

Четврти ред глагола није подељен по разредима. Код њих се идентично, тј. на *и* завршавају инфинитивна и презентска основа. Модел је глагол *ценить*.

Пети ред глагол говори подразумева инфинитивну основу на *а*.

Први разред петог реда глагола има презентску основу која се завршава на *а*.
Пример: *делать*.

Други разред петог реда има презентску основу која се завршава на *ј*. Пример је глагол *писать*, уз наведене остале глаголе из ове групе.

Трећи разред петог реда подразумева глаголе чија се презентска основа завршава на сугласник „иза којег се ништа не умеће“. Пример је глагол *братъ*. Напомиње се да ови глаголи мењају презентску основу, а друга група оваквих

глагола не мења основу у садашњем времену (*ждать – жду, сосать – сосу, лгать – лгу, ткать – тку*).

Четврти разред петог реда подразумева глаголе који се завршавају на сугласник, а у инфинитиву и прошлим временима умећу наставак –*я*. Презентска основа се завршава на –*ј*. Наводи се пример: *сеять*. У ову групу спадају глаголи *лаять, смеяться*, као и глаголи са суфиксом –*ва*: *давать, ковать, совать*.

Пети разред шестог реда обухвата глаголе чија се основа садашњег времена завршава на *и*. Наводи се пример *держать*. Овде спадају и глаголи *кричать, лежать, молчать, спать, стоять*, дакле глаголи друге конјугације.

У фусноти на с. 112. Будмани наводи да је поделу глагола изнео према класификацији Добровског и Миклошича, с тим што је додао пети разред петог реда, који је по Миклошичу сврстан у други разред трећег реда.

Подела према класификацији Добровског и Миклошича изузетно је прецизна, али може бити компликована за кориснике који не поседују лингвистичку компетенцију, посебно за ученике и самоуке који се оспособљавају за читање руске књижевности у оригиналу. Последња вештина подразумева разумевање прочитаног текста, не обавезно и остале језичке компетенције. Глаголски материјал унеколико недоследно дистрибуира, према редоследу који смо представили. Уколико то није условљено изворима које је користио приликом обликовања ове *Граматике*, претпостављамо да се аутор определио за овакво комбиновање и смењивање глагола са другим врстама речи из жеље да направи кратке паузе у презентовању прецизне, али тешке за усвајање класификације глагола, имајући у виду да би то могло позитивно утицати на мотивацију ученика.

После ове опсежне анализе глагола, у оквиру наслова „Неке особине рускога језика“ Будмани излаже основне карактеристике руског језика, у чему уочавамо лингвокултуролошке елементе.

У одељку под насловом „Приједлози сложени с глаголима“ аутор заправо има у виду *префиксе*. Имамо утисак да овде није реч о ауторовој термилошкој недоумици, већ о томе да већи број префикса води порекло од предлога.

Адверби су подељени на прилоге за место, време, начин, мноштво, тврђење и одрицање. У оквиру временских адверба разликују се прилози за стајање, примицање и одмицање.

Основне информације о глаголима свршеног и несвршеног вида налазе се у „Додатку к перфективнијем и имперфективнијем глаголима“. Подела по виду рађена је према руској граматици Востокова, у којој глаголи имају три вида: *перфективни* (совершенный), *несвршени* (неокончателный), *итеративни* (многократный). Перфективни имају *једнократни* (однократный) и *дуљитељни* (длительный) вид. Имперфектни разликују *опредељени* (определенный) и *неопредељени* (неопределенный) вид. Међу овим глаголима нашли су се и неки глаголи кретања, које П. Будмани не издваја као посебну групу.

У глави 32 дате су основне информације о везницима (*конјункцијама*), које дели на: копулативне, дисјунктивне, компаративне, конклузивне, кондиционалне, каузалне, декларативне, финалне, концесивне, адверсативне и интерогативне. Следе узвици (интерјекције).

После одељка под насловом „Неке особите ријечи у руском говору“ аутор прелази на ситаксу. Ово поглавље није опширно, јер се инсистира на диференцијалним обележјима, те су у центру пажње најважније разлике у синтакси између руског и нашег језика.

Као издвојени део (с. 123-145) следе текстови за читање и превођење. Аутор је уврстио 14 текстова, одломака из дела руских писаца, попут Пушкина, Тургенева, Гончарова, Гурјева, Љермонтова, Крилова, Њекрасова: *Лошадь и кошелёк*, *Неожиданная встреча*, *Пир у верховнаго суцества*, *Враг и друг*, *Щи*, *Похорони на море*, *Иван Кузьмин и его жена Василиса Егоровна*, *Вид поля битвы после взятия Плевны*, *Снегурка*, Пушкинови стихови *Последние цветы*, Љермонтовљеви стихови *Ангел*, Криловљева басна *Волк и лисица*, Њекрасовљеви стихови *Забытая деревня*, Криловљева басна *Рак, лебедь и щука* дата је у форми факсимила оригиналног рукописа. Рећи ћемо неколико речи о вежбањима која су у основи базирана на делимичном лексичко-граматичком структурирању са унапред одређеним садржајем, састављана су према формално-граматичком моделу, усмерена на формално-граматички облик, тј. његову морфолошку структуру. Једнообразна су по типу,

најчешће подразумевају: а) меморисање нове лексике учењем речи и њихових преводних еквивалената и превођењем текстова у оба смера и б) замена једног граматичког облика другим. Како градиво одмиче, тако и вежбања постају обимнија, додају се лексички и граматички материјали који се обрађују, тако се у вежбања постепено уносе називи за дане и месеце, неки културолошки појмови, да би се касније прешло на фразеологизме, паремије, текстове басни, текстове о Катарини II и сл. Имамо утисак, међутим, да су тежина и сложеност градиране према обиму материјала за вежбање, више него према тежини захтева. У неким вежбањима није најјаснија намена датог текста – читање и превођење, или само читање.

3.1.7. Радован Кошутећ, *Граматика руског језика, књига II – Облици*, 1914.

По мишљењу Кошутећевог ученика Кирила Тарановског, *Граматика руског језика II Облици* Радована Кошутећа надмашује његову *Граматику пољског језика* (рађену по узору на граматику Адама Крињског), као „плод дугогодишњих студија руског књижевног језика и самосталног испитивања разговорног језика руске интелигенције“ [Тарановски 1949-1950: 512-517]. Радован Лалић нешто касније, поводом стоте годишњице рођења Р. Кошутећа, подвлачи његов научни метод учења руског језика у словенској говорној средини, наводећи да „учење словенских језика код словенских народа има своје специфичности, да се мора поставити на другу основу него учење осталих језика или учење словенских језика у несловенским земљама“, што се управо односи на уочавање диференцијалних црта како између свих словенских језика, тако и између два словенска – руског и српског. Тај метод је применљив и у другим срединама, али Кошутећ га је изградио и наменио „у првом реду нама, односно онима који познају српскохрватски језик“³⁶. Кошутећ у Предговору за *Примере књижевног језика руског* истиче да је потребно обраћати пажњу на различитости, јер „учити руски, то значи, углавном, учити значење непознатим речима, а код речи једнаких или сличних по облику хватати разлику између свог и руског језика“³⁷.

Кошутећево дело оставило је дубоког трага у русистичкој лингводидактици XX века, коју је Радован Кошутећ утемељио, али и подстакао на даља истраживања како на пољу методике, тако и у теорији наставе руског језика у српској говорној средини и методике наставе руског језика као инословенског.

Детаљан опис Кошутећеве *Граматике* даје Д. Дамљановић у својој студији *Руски језик у Србији* [2000: 237-248], стога ћемо се ограничити само краћим описом овог капиталног Кошутећевог дела које свакако заслужује издвојену студију, као и

³⁶ [Лалић 1966: 1]

³⁷ Р. Кошутећ, 1927, књ. I, стр. IX.

целокупна његова делатност на пољу изучавања словенских језика, књижевности и културе.³⁸

Грамматика руског језика. II. Облици, као што смо већ помињали, свој методолошки приступ заснива на евидентирању и анализи релевантних разлика између руског и српског језика, које најчешће проузрокују интерференцију (негативни трансфер) и појаву типичних грешака код носилаца српског језика који уче руски као блискородни страни језик. Кошутећев „диференцијални метод“ се и данас примењује у настави руског језика, како на нивоу основне и средње школе, тако и на универзитетском нивоу. Диференцијални метод подразумева стално системско упоређивање језичких елемената руског и српског језика, са аспекта двају блискородних словенских језика. С обзиром на то да су у процесу учења блискородног језика присутна два процеса узајамног деловања (интерференција и фацилитација) не анализирају се само разлике, већ и сличности (мада се Кошутећ више бави разликама). Кошутећ објашњава правила руског језика превасходно са становишта дијахроније, али користи и синхронију, првенствено онда када руски језик пореди са српским. Богдан Терзић истиче да Кошутећ примењује компаративно-историјски приступ у анализи блиске генетске сродности руског и српског језика, да би на синхронијском плану објаснио њихове међусобне разлике [Терзић 1972: 65-66].

Грамматика руског језика. II. Облици штампана је 1914. То је друга засебна књига која је, стицајем околности, хронолошки објављена пре прве („Гласови“), посвећене питањима фонетике и фонологије. *Облици* су посвећени морфологији. Кошутећ је не назива *Морфологија*, већ користи српски еквивалент *облици*. На макроплану не издвајају се већа поглавља, већ један централни део подељен на пет одељака који садрже променљиве врсте речи: именице, заменице, придеве, бројеве,

³⁸ Дело Радована Кошутећа представља неисцрпни извор славистичких проучавања, о његовом животу и раду постоји бројна литература, на чији један део упућујемо, додајући још нека имена, у првом реду имајући у виду радове у оквиру домаће русистике [Живановић 1986: 123-125; Живановић 1986: 9-20; Терзић 1965; Терзић 2006: 25-31; Маројевић 1986; Николић 1986; Станковић 2007; Борисенко-Свинарскаја 2007: 13-19; Борисенко-Свинарскаја 2008: 43-48; Кончаревић 2008: 389-402].

глаголе (с. 1-276). На крају сваког одељка налази се „*додатак*“, издвојени део са додатним објашњењима. На микроплану *Облици* су подељени на Предговор (V-VI), Преглед садржаја (VII-XVI) и централни део са 414 параграфа на 276 страница.

Кошутећ у овој граматици посебно истиче делове који се односе на наставнике, студенте универзитета и средњошколце који озбиљно уче руски језик, што је у књизи штампано боргисом. Укупно има 38 таквих параграфа.

Први одељак *Именице* (имена существительные) обухвата параграфе 1-98 (с. 1-52). Кошутећ класификује именице на пет деклинација, те овај одељак садржи пет пододељака, за сваку од деклинација посебно. Именице су класификоване према роду и облику номинатива једнине.

Првој деклинацији (првој врсти) припадају именице мушког рода са основом на *сугласник* и на *-й*, осим именица *путь, пламень*. Као пример за парадигму наводи примере: *слон, плод, царь, гвоздь, обычай*.

Именице *господь Христосъ; сосѣдъ, чортъ, господинъ, хозяинъ, человекъ* Кошутећ наводи као изузетке и разматра разлике између српске и руске парадигме ових именица које се односе на падежне наставке и правила акцентовања.

Другој деклинацији припадају именице средњег рода са тврдом основом и наставком *-о*, као и именице са меком основом и наставком *-е*, са примерима *место, море*. Посебно се скреће пажња на множину именица *колѣно, око, ухо, небо, чудо, судно*, које се карактеришу проширивањем или скраћивањем основе, као и падежним наставцима.

Трећу деклинацију (III врста) чине именице мушког и женског рода на *-а, -я*, у оквиру које Кошутећ говори о именицама са наставком *-ло* и непроменљивим малоруским презименима са наставком *-ко*. Најпре се објашњавају са аспекта историје језика, а затим са *функционално-семантичког* аспекта. Наведени су и илустративни примери који потврђују диференцирање значења.

Четвртој деклинацији (IV врста) припадају именице *сажень, мать, дочь, путь, пламень*, док су у пету сврстане именице *время, бремя*, именице са основом на *-ят (ребята)* и именица *дитя*. У додатку Кошутећ говори о именицама *pluralia tantum*, као и о непроменљивим именицама страног порекла. У вези са наведеним

именичким врстама објашњавају се карактеристике именица са основама на *-к, -г, -х, -ч, -ж, -ш, -ц, -ц*, са алтернацијама последњег сугласника основе.

Кошутећев функционално-семантички приступ олакшава примену ове *Граматике* на часовима руског језика, што је профилише као изразито практичну граматiku. Кошутећ је сматрао да учење напамет не доноси жељени резултат, те се залаже за учење језичких правила са разумевањем. На пример, саветује да промену именица по падежима не треба учити као песмицу, већ уз помоћ илустративних примера у виду кратких реченица.

Заменице обухватају параграфе 99-142, на стр. 52-70. Овај одељак садржи класификацију заменица по значењу, њихову промену по падежима (именичка, заменичка и сложена декинација), а приказане су и диференцијалне црте између руског и српског заменичког система. Кошутећ и у овим одељцима излаже историјске коментаре. Заменице је класификовао по значењу на: присвојне, показне, упитне, односне, одричне и неодређене.

Наведени су изрази: *мы с тобой, мы с вами, вы с ним*, диференцијалне црте са српским језиком и сфера њихове употребе у руском. Такође, скреће пажњу на значење заменице *свој* у изразима *здесь все свои* или *он сам не свой*. За треће лице множине личне заменице *они*, Кошутећ наводи и облик *оне*, што представља као карактеристику народних говора. Такође, према истом моделу тумаче се присвојне заменице *мой, моя, моё...*; *нашъ, вашъ* и њихова парадигма, значење израза *по-моему, по-твоему*, показне заменице *тот, этот, сей, таков*, неодређене заменице *кое-кто, кое-что; некий* и њихова значења, а као и упоређивање са српским еквивалентима.

Придеви се обрађују у параграфима 143-200 (с. 70-118). Обрађени су кратки придеви, затим они чија се основа завршава на тврди или меки сугласник, као и присвојни придеви са наставцима *-ов, -ев, -ын, -ин*. Са компаративно-историјског аспекта Кошутећ објашњава да придеви у руском језику воде порекло од облика кратког придева и заменице *-јъ, -ја, -је*.

Бројеви су обрађени у параграфима 201-248 (с. 119-143). Кошутећ их представља у виду списка простих (до броја 5000000 – *пять миллионъ*), редних и збирних бројева, затим се обрађују разломци и неодређени бројеви, којима се изражава неодређена количина. Са функционално-семантичког аспекта говори се о

употреби и значењу бројева у конструкцијама за изражавање времена (дан, датум, месец, година, изражавање времена по сату).

Глаголи су најобимнији део ове Граматике, обухватају параграфе 143-276. Обрађују се глаголски облици, лични глаголски наставци, глаголске основе, глаголски облици од презентске основе (основе садашњег времена), глаголски облици од инфинитивне основе, конјугације, повратни глаголи, вид глагола и одричност код глагола, што су уједно и наслови мањих структурних целина.

Глаголски облици подељени су на просте (презент, императив, инфинитив, глаголски прилог садашњи и прошли, партиципи и глаголска именица) и сложене (сложено и просто будуће време, кондиционал, пасив). Од глаголских основа разликују се презентска, инфинитивна и глаголска, која се добија одбијањем суфикса од презентске основе (*плет-* < *плет-ѐ-шь*). Према презентској основи глаголи су подељени на четири врсте, које су даље подељене на разделе и редове, према инфинитивној основи. Промене су презентоване табеларно и у виду списка.

И у овом делу *Граматике* Кошутећ примењује диференцијални метод. Он пореди глаголски систем руског језика са српским, из чега изводи закључак да је српски језик богатији у погледу глаголских времена.

Диференцијалне црте се анализирају на нивоу категорија. Када говори о реченицама, Кошутећ истиче да се српска реченица заснива на глаголу, за разлику од руске у којој се уочава „нагомилавање именица“. Такође примећује да је за руску реченицу карактеристична употреба пасивних конструкција, за разлику од српског. На нивоу спојивости речи, он примењује диференцијални метод и наводи руске примере који се разликују од српских. Кошутећ је у различитој лексичкој и синтаксичкој спојивости речи видео један од главних узрока међујезичке интерференције. Променљиве врсте речи Кошутећ анализира на формално-граматичком, функционалном и семантичком нивоу, перманентно их конфронтира, из чега издваја диференцијалне црте. Важно је поменути да Кошутећ свако правило илуструје примерима који указују на то *како* исправно примењивати језички материјал, што подстиче лакше усвајање граматике руског језика.

Како је Кошутећ током свог образовања стасавао на основама младограматичарског правца у лингвистици, у основи његовог методолошког

приступа настави руског језика у инословенској говорној средини стоји дијахронијски принцип, тј. компаративно-историјски метод анализе језичких појава. Како наводи Б. Станковић, „компаративна и дијахронијска сагледавања служе рационалном и функционалном усвајању словенских језика уз развијање свести о словенској узајамности“³⁹, или како Б. Терзић примећује: „в его работах мы находим и элементы 'атомизма' и элементы 'историзма' (при синхронном описании языка)“, мада то не значи да језик није тумачио као систем. Историзам је био средство „дубљег проницања у структуру два блискородна језика“, у циљу лакшег усвајања руског језика од стране носилаца српског језика [Терзић 1972: 65-66].

Кошутећ није губио из вида улогу матерњег језика у усвајању руског, као блискородног језика. Овај приступ не може функционисати без конфронтационе анализе инословенског (руског) језика са српским, како у наставном процесу, тако и у примени резултата конфронтације језика.

Кошутећево конфронтације је махом унилатералног типа, усмерено од руског према српском језику, што је било у складу са циљевима наставе страних језика у његово време, оријентисаним на рецептивне способности, оспособљавање за разумевање прочитаног текста и његово превођење на матерњи језик.

У Кошутећевим *Облицима* није експлицитно презентован, ни у целини обухваћен синтаксички ниво руског језика. Међутим, примери су изложени на плану реченице, објашњења су претежно давана на синтаксичкој основи, а *текст* је база за усвајање лексичко-граматичких појава, чиме Кошутећ обједињује језик, књижевност и културу.

Граматику руског језика II Облицу је и данас корисна за ученике и студенте који изучавају руски језик (без обзира на, за данашње време, помало архаичну терминологију), с обзиром на то да већ читаво столеће сведочи о значају и далековидости Кошутећевог метода са елементима савременог функционалног приступа у методици наставе руског језика код нас.

³⁹ Б. Станковић, *Основна Кошутећева полазишта у области методике наставе инословенских језика у српској средини* <<http://www.rastko.org.rs/rastko-pl/stogodina/bstankovic-kosutic.php>>.

3.1.8. Ст. М. Куљбакин, *Руска граматика за VII и VIII разред реалних гимназија 1929.*

У периоду између два светска рата у Србији су изашле три граматике руског језика: било је то треће издање *Грамматике руског језика за средње школе и самоуке* Милоша Анђелковића (1922. године), Куљбакинова *Руска граматика за VII и VIII разред реалних гимназија* (1929) и *Руски књижевни језик* Димитрија Ђуровића (1931).

Након што је 1920. емигрирао из Русије у Југославију, где постаје професор Православног богословског факултета у Београду и редовни члан Српске Краљевске академије наука (од 1925. године), Куљбакин наставља да се бави русистичким лингвистичким истраживањима. У Србији 1922. године излази његова *Краткая сербская грамматика для русских*, као и *Старословенска граматика* на 168 страница у издању Државне штампарије Краљевине Југославије [Терзић 2000: 23]. *Руска граматика за VII и VIII разред реалних гимназија* Ст. М. Куљбакина у издању Свесловенске књижарнице М. Ј. Стефановића излази у Београду 1929/1930. У Предговору и наслову назначена је намена *Грамматике*. Аутор је изразио наду да се она може користити и ван институционализованог наставног процеса, од стране корисника који су заинтересовани за почетно проучавање руског језика. За детаљнија обавештења је упутио на „обимне књиге проф. Радована Кошутића“, имајући у виду *Граматику руског језика I. Гласови*, издату 1919. у Петрограду, којом се Куљбакин служио у неким одељцима књиге.

Руска граматика за VII и VIII разред реалних гимназија има укупно 93 странице (на последњој се налази *Додатак о интерпункцији*). Основна пажња поклоњена је фонетици и морфологији, док је синтаксички материјал приказан у мањем обиму, уз навођење најважнијих особина руског језика на синтаксичком нивоу.

На макроплану *Грамматика* има три поглавља: Гласови и азбука (с. 1-30), Облици (с. 30-84) и Синтакса (с. 84-92), са укупно 211 параграфа. Књига почиње Предговором (на једној страници) за којим следи списак од 20 основних скраћеница.

Прво поглавље *Гласови и азбука* у 72 параграфа обрађује правила изговора, промене у сугласницима и сугласничким групама, једначење сугласника по звучности, обезвучавање сугласника на крају речи („сугласници јасни и мукли на крају речи“), једначење сугласника по мекоћи, месту и начину образовања, упрошћавање и испадање сугласника, акценат. Аутор у овом делу даје главне одлике руске фонетике поредећи је са српском. На крају овог поглавља конфронтирају се стари и нови правопис („одношај новог правописа према старом“). Друго поглавље *Облици* односи се на морфологију. Обрађује именице, заменице, придеве, бројеве и глаголе у 111 параграфа (73-183). Синтакси је посвећено само 28 параграфа, (184-211).

На почетку првог поглавља аутор даје кратку дефиницију руског језика, указујући да на светски значај руског књижевног језика „у чијој основи лежи великоруски (и то средишњи-московски) народни дијалекат“.⁴⁰ Азбука је представљена у штампаној и писаној варијанти са српским еквивалентом. Такође је дата и азбука старог правописа пре реформе 1918. године, са графемама *І і, Ъ њ, Ѡ ѡ, V v*.

Руски гласови презентовани су у поређењу са српским, указивањем на разлике и објашњавањем природе тих разлика, што је илустровано акцентованим примерима, за које су у загради дати преводи на српски језик. Неки параграфи су пропраћени напоменама, у којима се објашњавају одступања од норме или се детаљније описује изговор датог гласа. Апаратура упућивања на параграфе са додатним објашњењима прегледно је организована. С обзиром на то да граматика у основи даје стари правопис, објашњења прате стару ортографију. Тако се, између осталог, издваја графичко *–аго, –яго* (савремени наставак *–ого, –его*).

Постфикс *–ся* у овој *Граматници* објашњен је као енклитички облик повратне заменице *–ся* који ствара облике повратних глагола. Дати су примери за тврди изговор овог постфикса: *моешься, хвалимся, видимся* и изговор *моешс^а, хвалимс^а, видимс^а*. У опису се графички издвајају редуковани вокали, нпр. *молотьба = м^алад’ба́*. Аутор објашњава и изговор гласовних целине у предлошко-падешким

⁴⁰ Из Предговора *Граматике руског језика* Ст. М. Куљбакина.

конструкцијама (предлог + именица), илуструјући изговор фонетских речи примерима: *въ саду = ф-саду (у башти), въ теплѣ = фт'епл'е*.

Један параграф (32) посвећен је једначењу сугласника на границама између две речи. Аутор објашњава да се та појава једначења врши „ако између прве и друге речи нема прекида у изговору“, и даје примере: *родѣ свой = рот-свој, рабѣ твой = рап-твој*. Свака од ових појава пропраћена је добро одабраним примерима. Пажња је посвећена и изговору удвојених сугласника који се изговају кратко: *русскій = рúскиј, искусство = искúств^а*.

У параграфу 50, посвећеном упрошћавању и испадању сугласника, аутор у виду напомене ситним слогом објашњава настанак књижевне норме у изговору група *-чн* и *-чт* као [шн] [шт]: *т'ш'н > ш'н > шн; т'ш'т > шт*.

У параграфима посвећеним акценту, аутор указује на различиту природу акценатског система у српском и руском језику. Уједно, покушава да систематизује нека општа правила места акцента у именицама, сложеницама, глаголским облицима, бројевима, придевима, где се подудара у оба језика.

Под насловом „Главне одлике руске фонетике према српској“ у 14 параграфа (од 58 до 71), конфронтирањем систематизује основне сличности и разлике у фонетици руског и српског језика. Мноштвом примера објашњава руско непостојано *о*, односно *е (ѣ)* у односу на српско непостојано *а*. Такође упоређује руске двосложне групе *-ере-* са српском групом *-ер*, наводећи примере *берегѣ – брег, среда – среда, берѣза – бреза, передѣ – пред*, као и групе *-оро-* са *-ра* (*городѣ – град, ворона – врана, корова – крава*), групе *-оло-* са српском *-ла-* (*волосѣ – влас, колосѣ – клас, голосѣ – глас*) и са српском *-ле-* (*молоко – млеко, полова – плева*). За носиоце српског језика корисно је и поређење српских примера са вокалним *р* са четири еквивалентне варијанте у руском језику: групе *-ор-*, *-ер-*, *-ро-* и *-ре-*, за шта наводи примери: *горло – грло, сердце – срце, кровѣ – крв и крестѣ – крст*). Аутор повезује дијахронију са синхронијом и у објашњењу за руске групе *-ол-*, *-ло-* којима одговара српско *у*, пореклом од старијег вокалног *л* (постоји у чакавском дијалекту – *vlk. slnce*). Наведени су примери са преводним еквивалентима: *волкѣ – вук, долгѣ – дуг, солнце – сунце, блоха – бува*. Руском *-ел* и *-ле* такође одговара српско *у*: *желтѣ – жут, слеза – суза*. У овом делу дато је и објашњење да руском иницијалном *в* одговара српско *у* :

вдова – удовица, внукъ – унук, вторникъ – уторник. Такође наводи да руском *ы* одговара српско *и* (*быть – бити, мышь – миш, рыба – риба, вы – ви, мы – ми*), као и да руско *л* понекад одговара српском *о* иза вокала: *бѣль – бео, цѣль – цео, даль – дао, молилъ – молио.* На овом месту не улази у објашњење појаве преласка *л у о* на крају речи/слога у српском језику.

Параграф 72 посвећен је односу новог правописа према старом, где је у 9 тачака изложена реформа старог правописа, као што је нпр. избацивање старог „*јата*“ (ѣ), уместо којег је сада *е* (*бѣда – беда, рѣка – река, лѣто – лето*), избацивање *ъ* на крају речи које се завршавају на тврд сугласник (*домъ – дом, сынъ – сын*), избачено десетерично *і* замењено је графемом *и* (*міръ – мир, Россія – Россия*), уместо избаченог *ѳ* пише се *ф* (*каѳедра – кафедра, ариѳетика – арифметика*), обезвучавање у префиксима *из-, воз-, раз-* нови правопис бележи по фонетском принципу (*иссохнутъ – иссохнуть, возстать – восстать, разсказать – рассказать*), наставак у генитиву јединице мушког и средњег рода придевске деklinације уместо старих *–аго, –яго* уведено је писање *–ого, –его* (*краснаго – красного, синяго – синего*), у генитиву јединице личне заменица *она* уместо *ея* пише се *еѣ*, облик номинатива и акузатива множине женског и средњег рода придевске сложене деklinације уместо *–ья, –ія* пише се као и за мушки род *–ые, –ие* (*добрыя сѣстры – добрые сѣстры, быстрыя воды – быстрые воды, синія волны – синие волны, свѣжія яйца – свежие яйца*), и облик личне зменице женског рода *она* у множини пише се *они*, уместо старог онѣ.

Централни део ове *Граматке* посвећен је морфологији. У општим напоменама аутор указује на сличности и разлике између српских и руских именица. Међу *разликама* истиче облике датива, инструментала и локатива множине у српском и руском језику. Именице у руском језику подељене су на пет врста, што је такође наведено као сличност за оба језика.

У прву врсту спадају именице мушког рода са основом на сугласник, који може бити тврд или мек. Аутор систематизује разликује између тврде и меке промене, уз напомену да завршетке ове деklinације треба упоредити са одговарајућим српским. Указано је и на категорију *живо – неживо*, са једнакиошћу акузатива и генитива у првој категорији, док је акузатив код друге једнак номинативу.

У посебним параграфима аутор истиче одступања од основне поделе, називајући их изузетима. У параграфу 75 дате су именице на *-ч, -ж, -ш, -ц, -щ* уз тумачење да су ове именице из меке промене прешле у тврду, нпр. именице на *-ц*: *отець, купець* у инструменталу једнине имају наставак за тврду промену –ом: *купцомь, отцомь*. У параграфу 76 даје се мешовита промена именица мушког рода *сосѣдъ* и *чортъ (чѣртъ)*, које се у једнини мењају по тврдој, а у множини по мекој промени. Параграф 77 посвећен је промени именице *Господь*, са меком основом у номинативу и наставцима тврде промене у осталим падежима. Вокатив ове именице (*Господи*) у овом параграфу се не помиње, већ се упућује на параграф 73. Именице *путь* и *пламень*, као једине именице мушког рода које не припадају првој деklinацији издвојене су у параграфу 78. Именицама мушког рода *pluralia tantum* (*очки, штаны, щипцы*) посвећен је параграф 79. Под насловом „Колебање између тврде и меке промене“, у параграфу 80 обрађене су именице са неједнаком основом у различитим падежима. Неједнакости код неких именица наведене су у поређењу са српским. Скренута је пажња на непостојано *о* и *е* у руском, односно непостојано *а* у српском језику (*сон – сна – сну* у руском и *сан – сна – сну* у српском; *пѣс – пса – псу* у руском и *пас – пса – псу* у српском). У параграфу 81 објашњава се именица *Христось*, која у осталим падежима губи свој грчки наставак *-ос* (*Христа, Христу*), док је у параграфу 82 објашњено да именица *хозяинь* у множини има другу основу *хозяева*. Од 83-93 параграфа Куљбакин у 11 тачака објашњава одступања у појединим падежима. У параграфу 83 реч је о партитивном генитиву и наставку –у код именица „са материјалним значењем, када се има на уму један део те материје“ (*немного сахара, чашка чаю*), као и код именица *домъ, бокъ, родъ, часъ, глазъ* и збирне именице *народъ*. Следећи параграф посвећен је локативу једнине са акцентованим наставком –у код већег броја једносложних именица са предлозима *въ* и *на*, уз примере: *въ аду, на балу, въ бою, на берегу, въ бору* (именица *бор* је у значењу *шума*). Параграф 85 говори о наставак *-и* у локативу једнине код личним именима са основом на *-й* (*Дмитрій – Дмитриј, Евгений – Евгениј*). У параграфима 86 и 87 говори се о наставцима *-е, -а (я)* у номинативу множине код неких именица. 1) Наставак *-е* имају именице са сложеним наставком *-ан-ин* или *-ин-* које обележавају порекло, националност или сталеж (*славянинъ – славяне, англичанинъ – англичане,*

гражданинъ – граждане, дворянинъ - дворяне). У напмени је ситним слогом објашњено да именице *татаринъ* и *болгаринъ* најчешће имају наставак *-ы* у номинативу множине. 2) Наставак *-а (-я)* је увек наглашен у именицама: *берегъ – берега́, бокъ – бока́, бѣгъ – бѣга́, вечеръ – вечера́, глазъ – глаза́* . Поменути су и случајеви паралелне употребе наставака *-а* и *-ы*, којима се диференцијара значење (*волоса́* и *волосы*, *года́* и *годы*, *мѣха́* и *мѣхи'* , *хлѣба́* и *хлѣбы*, *цвѣта́* и *цвѣты*). Параграф 88 посвећен је да именицама мушког рода тврде и меке промене које су свој стари облик номинатива множине замениле обликом номинатива једнине збирне именице на *-ья*: *братъ – братья́, другъ – друзья́, клокъ – клочья́*. Понекад постоје оба наставка која диференцирају значење: *зубы – зубья́* (зупци), *листы – листьѣя́, мужи – мужья́, сыны – сыновья́*. У параграфу 89 наводе се облици генитива множине са нултим наставком (Куљбакин га назива обликом „без икаквог наставка“). То су именице описане у параграфу 86 (*славянинъ – славяне – славянъ, англичанинъ – англичане – англичанъ*), *волосъ-волоса-волосъ, глазъ-глаза-глазъ, разъ-разы-разъ*. Параграф 90 посвећен је наставцима за генитив множине *-ей, -евъ (-ѣвъ)*, као и именицама на *-ья* у номинативу множине, код којих од места акцента зависи да ли ће имати *-евъ (-ѣвъ)* и *-ей* у генитиву множине, уз напомену да је чешће *-евъ (-ѣвъ)*. Наведени су примери: *братья-братьевъ, клочья-клочевъ, кумовья'-кумовьѣвъ, коренья-кореньевъ* (али *корни-корней*), као и *князья-князей, друзья-друзей, сыновья-сыновей, мужья-мужей*. У напмени се ситним слогом указује на облике осталих падежа ових именица у множини. У параграфу 91 се подсећа на једнакост номинатива и генитива код именица које означавају категорију бића, али наведени су и поједини изрази са очуваним обликом акузатива који је једнак номинативу: *пошѣль въ попы, пошѣль въ монахи, его взяли въ солдаты*. Параграф 92 говори о именици *люди*, чији облик инструментала нема наставак *-ями*, већ гласи *людьми*. Параграф 93 овог поднаслово посвећен је месту акцента код именица прве врсте. Куљбакин их класификује у три основна типа: а) акценат је на кореновом вокалу у свим падежима једнине, а у множини се преноси на наставак, б) акценат је на кореновом вокалу и у једнини и у множини, в) акценат прелази на наставак у генитиву, дативу, инструменталу и локативу једнине. Сва три типа илустрована су примерима, уз упућивање на параграфе у којима су наведене именице обрађене.

Друга врста подразумева именице средњег рода са наставком *-o* у тврдој и *-e* у мекој промени. За пример парадигме узете су именице *стадо* и *поле*. После датог прегледа ових именица у једнини и множини, у напомени је ситним слогом указано да овој деклинацији припадају и именице *singularia tantum* (*ворота, дрова, уста, чернила*). Аутор сугерише упоређивање са српским именицама средњег рода „које немају једнину“. Параграф 95 обрађује именице са основом на *-ж, -ш, -ц, -ч, -ш*, које су некад спадале у меку промену. Сада те именице припадају тврдој промени ако им је акценат на наставку: *лицó, яйцó, плечó*. Ако је, пак, акценат на основи у номинативу једнине имају *-e*, у инструменталу *-емъ* по мекој промени, док се у генитиву множине понашају као именице са тврдом основом (*се'рнце, сердца, сердцемъ*, генитив мн. *сердецъ* са непостојаним *e*). Следећи параграф говори о именицама на *-ьѣ* (ружьѣ) које су некада имале меку промену, као и именице на *-ie* (*-ье*), али се *e* под акцентом променило у *o* (*-ьѣ*), те су делимично прешле у тврду промену. Параграф 97 обрађује специфичности именица на *-ко*. У параграфима 98-102 обрађене су именице са сачуваним дуалом (*око – очи, ухо – уши*), именице које су стари облик номинатива множине на *-а* замениле обликом збирних именица на *-ья* (*дерево – деревьа, звено – звеньа, крыло – крылья*), именицама *небо, чудо*, које у множини проширују основу суфиксом *-ес* (*небеса, чудеса*). У напоменама су дата нека акценатска правила. Именице друге врсте, као двосложне и тросложне подељене су у шест група према месту акцента (на основи или на наставку) у облицима једнине и множине. Наведени су примери именица, са упућивањем на параграфе у којима су обрађене.

У трећу врсту спадају именице женског рода и понеке именице мушког рода, са завршетком *-а* (*-я*). Наведени су примери за преглед парадигме: *баба, миля, стая*, чиме су обухваћене именице са основом на *-j*. Указано је и на алтернативни краћи наставак *-ой, -ей* поред дужег *-ою, -ею*. Наводе се и примери именица *pluralia tantum* (*чары, хоромы, оковы, брюки*). До параграфа 111 Куљбакин обрађује именице на *-ія* (делом црквеног, делом страног порекла) са карактеристичним наставком *-и* у дативу и локативу једнине (*Марія – Маріи*), именице *доля, броня*, које у генитиву множине немају нулти наставак, већ *-ей*: *долей, броней*. Пажњу посвећује и именицама са основом на два узастопна сугласника, са непостојаним *-o* или *-e* и

наводи примере: *овца – овець, игла – иголь, сестра – сестѣрь, сабля – сабель, капля – капель* и *pluralia tantum сутки – сутокъ*. Ови непостојани вокали појављују се и код деминутива, али нису доследни код сугласничких група: *бездна – безднъ, волна – волнъ, искра – искрѣ*. У оквиру треће деклинације обрађене су и именице на *-ня*: *дыня – дынъ* и именице *басня – басенъ, башня – башенъ, деревня – деревенъ* са сугласником испред *ня* и непостојаним вокалинама *-е /-о*. Напомиње њихову карактеристику да се мекоћа у изговору облика генитива множине не одражава на правопис. Последњи 111 параграф о трећој врсти именица посвећен је акцентима у виду напомене. И ту Куљбакин условно издваја три типа: 1) именице са сталним акцентом не на крајњем слогу, углавном двосложне типа *рыба, слава, сила*, 2) двосложне именице са акцентом на крају у свим падежима једн. и мн. типа *хвала, краса* и 3) двосложне именице са покретним акцентом, као и тросложне именице са променљивим акцентом.

Четврта врста обухвата именице женског рода на меки сугласник, чија мекоћа се бележи меким знаком, чак и када се завршавају на *ч, щ* (*ночь, вещь, жѣльчъ, печь*) или на *ж* и *ш*, што не утиче на тврди изговор (*ложь, рожь, мышь*). Парадигма је дата у виду прегледа ван табеле. Образац за промену су именице *дверь* и *мышь*. Издвојене су именице *pluralia tantum дрожжи, сани, отруби*, као и неколико именица са покретним вокалинама у корену или основи: *ложь – лжи – ложью, любовь – любви – любовью, церковь – церкви – церковью*, од којих издваја промену именице *морковь* са стабилним вокалом у основи: *моркови - морковью*. Такође се у четвртој деклинацији издвајају именице са наставком *-ьми* уместо *-ами /-ями* у инструменталу множине: *костьми, плетьми, лошадьми*. Параграф 114 посвећен је правилима акцентовања у четвртој врсти, док су у параграфу 115 издвојене две именице *мать* и *дочь*, које проширују основу суфиксом *-ер-* (*матер-, дочер*). Именице четврте деклинације Куљбакин упоређује са еквивалентним именицама у српском језику, подвлачећи разлике у генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине. Именице *путь* и *пламень* нису разматране, поменуте су само у параграфу 78, у оквиру прве деклинације као једине именице мушког рода које њој не припадају.

У пету врсту спадају именице средњег рода са основом на *-ен*, осим у номинативу и акузативу једнине, где се завршавају на *-я*. У српском језику

завршавају се на *-е*, а у осталим падежима имају исту проширену основу. Преглед парадигме је дат на примеру именице *имя – имени*. У напомени се издвојено ситним слогом истиче да именице *время, знамя, племя, стремя* имају исти акценат као *имя*. У параграфу 117 говори се да је промена именица на *-ен* слична промени именица које углавном означавају младунчад на *-ят-* у множини: *телятя, ягнята, поросята, цыплятя*. Куљбакин их у једнини наводи као именице мушког рода са сложеним наставком *-ёнокъ, -онокъ (телёнокъ)*. Из овог правила изузима се именица *дитя*, којој је посвећен 118 параграф. Она у једнини има наставак *-ят*, док у множини мења коренов вокал и мења се по четвртој врсти – *дети-детей*. Параграф 119 бави се именицама страног порекла које су у руском језику непроменљиве: *пальто, трюмо, сопрано*, као и географски називи *Токіо, Гоби, Арно, По*, презимена *Клемансо, Гейне*. Ситним слогом у напомени аутор истиче презимена жена на *-ичъ* и *-ко* која такође познају само облике номинатива: *госпоже Мицкевичъ, госпожи Короленко*, али не помиње презимена мушкараца на *-ич* и *-ко*, која такође имају нулту промену.

Наредних 11 параграфа посвећено је теми Заменица. Поделу заменица аутор је извршио на а) *личне* и повратну *себя* и б) *показне, упитне* и друге. У параграфу 120 дата је промена личних заменица првог и другог лица једнине и множине, као и заменице *себя*. Параграф 121 говори о свим осталим заменицама које имају различиту промену од личних, а имају заједничке падешке наставке које наводи. Такође указује на то да заменичка промена може бити мека и тврда. У параграфима 122, 123 и 124 дата је деклинација заменица тврде промене (*тотъ, самъ, тотъ*). Параграфи од 125 до 130 посвећени су заменицама меке промене. Као образац узета је промена личне заменице *онъ, она, оно*, као и облици множине који су тада припадали норми: *они* за мушки, *они* за средњи и *оне* за женски род. Посебан параграф 127 посвећен је промени заменица *нашъ, вашъ* које чувају наставке за меку промену, иако је задње *ш* отврдло. У параграфу 128 обрађују се заменице *что* и *чей*, а у 129 показна заменица *сей*, која у једнини већим делом има основу *се-*, док у множини основа гласи *си-*. Параграф 130 посвећен је заменици *весь*, која у инструменталу једнине мушког и средњег рода и свим падежима множине има облике тврде промене, а у осталима се мења према мекој.

Придеви се обрађују у параграфима 131-146. На почетку је дато објашњење да именичка деklinација придева у руском језику није очувана, те да су стога у употреби само облици номинатива једнине (*старъ, стара, старо*) и номинатива множине (*стары* за сва три рода). У напомени се указује да су само у народним песмама сачувани облици генитива (*добра молодца*) и датива једнине (*добру молодцу*). У свим падежима очувана је само сложена придевска деklinација тврде и меке промене. Параграф 133 обрађује придеве чија се основа завршава на *-ж, -ш, -ч, -ц* који су се некад мењали по мекој промени, што се огледа у појединим падежима. Придеви са основом на *-ч, -ц* имају наставке меке промене: *горячий, тощій*. Придеви са основом на *-ц* имају наставке тврде промене: *кущій* као *старый*. У параграфу 134 издваја се промена посесивних придева на *-ій* (*Божій, Божье, бабій, бабье*), као и придева меке промене типа *синій*. У параграфу 135 ситним слогом је издвојена напомена у вези са супстантивизираним адјективима који чувају сложена придевску деklinацију. Аутор их класификује по родовима: а) мушки род *городовой, пожарный, рядовой, проходжий*, б) ж.р. *столовая, булочная, передняя*, с) с.р. *жаркое, приданое*. Параграф 136 објашњава придевску деklinацију презимена на *-ой, -ий* (*Толстой, Раевский*). Напомена уз параграф 137 односи се на присвојне придеве на *-овъ, -евъ* (*отцовъ, братовъ*), који један део облика имају по именичкој деklinацији, а други део по сложеној придевској, као и нека презимена за мушка лица (*Поповъ, Князевъ*). Параграф 138 посвећен је присвојним придевима на *-инъ*, чија употребе је чешћа од претходних. Презимена која потичу од присвојних придева имају наставке именичке деklinације у локативу једнине. По мешовитој деklinацији се мења и придев *Господень*. Параграф 141 посвећен је акцентима код придева, које аутор разврстава у шест група.

Компаративу и суперлативу придева посвећено је пет параграфа, од 142 до 146, од чега се четири односе на компаратив. Компаратив се дефинише као први степен поређења и формира се на два начина. Порекло облика *более* (болђе) Куљбакин изводи из номинатива једнине средњег рода компаратива који одговара српском *боље*, али у значењу *више* и сврстава га у прилоге, чиме објашњава његову непроменљивост, док се позитив придева мења по падежима: *более сильный* (јачи) – *более сильного*. Српски облик компаратива придева пореди са руским обликом

простог компаратива (слабије : слабе). У руском језику он има предикативну функцију: онъ *слабее*, она *слабее*, оно *слабее*. Параграф 143 истиче атрибутивну функцију компаратива *бóльший*, *-ее*, *ая* (већи) поред позитива *большой* (велики), *мéньший* – *малый*, *стáрший* – *старый*, *млáдший* – *молодой*. У параграфу 144 детаљно објашњава грађење простог компаратива, као и сугласничке алтернације: промена *к*, *г*, *х* прелазе у *ч*, *ж*, *ш* (*жаркий* – *жарче*, *мягкий* – *мягче*, *дорогой* – *дороже*, *тихий* – *тише*); сугласници *т*, *д* прелазе у *ч*, *ж* (*богатый* – *богаче*, *твёрдый* – *твёрже*); сугласничка група *ст* прелази у *щ* (*чистый* – *чище*); уснени сугласници добијају *л'* (*в* прелази у *вл'*, *п* у *пл'*, *ф* у *фл'*, *м* у *мл'*, *б* у *бл'* (*дешёвый* – *дешевле*). Параграф 145 презентује компаратив неких придева са наставком *-ше* (*долгий* – *дольше*, *далёкий* – *дальше*, *тонкий* – *тоньше*). Исти наставак *-ше* имају компаративи *лучше* према позитиву *хороший*, као и *меньший* према позитиву *малый* и *бóльше* према позитиву *большой*. У напмени 1 овог параграфа даје се објашњење да поред компаратива *меньше*, *бóльше*, *дальше* постоје и облици *менее*, *более*, *далее*. Напомена 2 овог параграфа посвећена је акцентима у облицима компаратива. Суперлативу је посвећен параграф 146 који презентује два начина грађења суперлатива: заменица *самый*, *-ое*, *-ая* са позитивом придева (*самый вёрный* другъ, *самая дешёвая* бумага) и помоћу суфикса *-тыйший*, *-тыйшее*, *-тыйшая* (аутор га дефинише као наставак). У предикатској употреби суперлатив се не мења, а компаративи *лучший*, *высший*, *низший*, *худший* имају и функцију суперлатива.

Пет параграфа (147-151) посвећено је бројевима, који су подељени на *просте*, *збирне* и *редне*. У параграфу 147 дата је парадигма простих бројева *одинъ*, *два*, *три*. Повезује се промена бројева *пять*, *шесть*, *семь*, *восемь*, *девять*, *десять* са именицама четврте врсте, према обрасцу *дверь*. Параграф 148 бави се променом бројева од 11 до 20 према обрасцу броја *пять*. Параграф 149 презентује промену по десетицама и стотинама. Посебно се даје цела парадигма стотина (*двѣсти*, *триста*, *четыреста*, *пятьсотъ*), уз скретање пажње на промену оба дела сложеница. Број *тысяча* мења се према обрасцу именица женског рода са меком основом. У параграфу 150 дата је промена збирних бројева *двое*, *трое*, *четверо*, *пятеро*, *шестеро*, *семеро*, *восемьро*, *девятиро*, *десятеро*. Параграф 151 посвећен је редним

бројевима од *первый* до *миллионный*, те њиховој промени по сложеној придевској деклинацији. У напомени су издвојено дати разломци.

Глаголу и глаголским облицима Куљбакин посвећује велику пажњу. Обрађује их у 32 параграфа (152 до 183), на 20 страница (64-83). Уводна објашњења односе се на конфронтациони типолошки опис система глаголских облика у руском и српском језику, по коме је руски једноставнији у поређењу са српским, због одсуства пређашње свршеног, пређашње несвршеног и давно прошлог времена, губитка разлике између облика за сва три лица множине, непознавања облика будућег времена које би одговарало српском *-ћу*. Уједно, истиче се да руски језик има облике за које не зна српски језик, као што су радни и трпни глаголски придеви (партиципи) садашњег времена и радни партицип прошлог времена. У параграфу 153 дат је презент глагола по лицима у поређењу са српским облицима. Куљбакин констатује разлике у 3. лицу једнине, 1. и 3. лицу множине. У погледу формирања облика садашњег времена глаголе начелно дели на две врсте, према наставцима 2. лица једнине и 3. лица множине презента. У следећим параграфија дата је промена глагола I и II врсте у презенту, као и напомене о акцентима презентских глаголских облика. Инфинитив је представљен са формалног аспекта, у првом реду суфиксом *-ти* (аутор га презентује као *наставак*), сачуваним у руском само када је под акцентом. Са акцентом на основи инфинитив се завршава на *-ть* (примери: *знать*, *писать*, *молоть*). Конфронтативно представља инфинитив у српском језику на *-ћи* са руским на *-чи* када је под акцентом, односно на *-чь*, са акцентом на основи, из чега сагледавамо старији облик руског инфинитива на *-чи* код глагола са сугласничком осномом. Конфронтациони приступ Куљбакин примењује у анализи односа презентске и инфинитивне основе (параграфи 158 и 159), евидентирајући сличности и основне разлике у оба језика. Уз навођење српских и руских глагола и њихових наставака за облике 1. и 2. лица једнине и множине, констатује се велики степен сличности, са једне стране, што подстиче процес фацилитације у усвајању руског глагола. Са друге стране, констатују се и главне разлике, што је одлика диференцијалног приступа који би требало да утиче на спречавање негативног трансфера (интерференције). У наведена два параграфа упоређено је око 110 глаголских лексема, углавном истокоренских, од којих је око 55 разматрано у

сагледавању сличности и исто толико у евидентирању различитости глаголског система оба језика, према критеријуму међуодноса презентске и инфинитивне основе.

Заповедни начин презентован је са формалног становишта као посебан облик за 2. л. једнине и множине. За ове облике објашњена су три начина грађења заповедног начина у руском језику. Императив за 3. л. једнине и множине са речцом *пусть* упоређује се са истим обликом у српском језику, док се у значењу императива 1. лица могу употребити и облици простог будућег времена (*пойдѐмъ, прочтѐмъ*), које аутор карактерише као садашње време свршених глагола. У напмени се даје облик императива са речцом *да* уз 3. л. једнине и множине презента (*да будетъ, да будутъ, да здравствуетъ*).

Прошлом времену су посвећена два параграфа. У поређењу са српским језиком наведене су основне разлике које се односе на одсуство аориста и имперфекта у руском језику. Објашњена је и творба облика на *-л* који је увек везан за инфинитив, као и формирање облика перфекта код глагола са инфинитивом на *-чь*, код глагола са сугласничким основама на *б, с, з*, код глагола чија се основа инфинитива завршава на сугласнике *т, д* и код мање групе глагола са одступањем у односу перфекатске и инфинитивне основе (*умереть – умеръ*). У напмени уз овај параграф ситним слогом су дата општа правила акцентовања облика прошлог времена, подељена у три групе.

Футуру и погодбеном начину посвећен је по један параграф. Облик будућег времена дат је у форми простог и сложеног, а напмени се наводи да се уместо *буду* може употребити облик *стану* (*стану творить*). Погодбени начин је упоређен са српским сложеним обликом, с том разликом што је руско *бы* постао заједнички за сва три лица једнине и множине, те се осећа као непроменљива речца.

Глаголским придевима (партиципима) и глаголским прилозима посвећено је пет параграфа. Глаголском придев садашњег времена актива посматра се као наслеђени старословенски облик и стилска одлика књижевног руског језика. Истиче се да овај облик имају само несвршени глаголи Куљбакин налази аналогију са српским глаголским прилогом садашњим, уз навођење примера *плету-щій, моля-щій, спя-щій*. Глаголске прилоге садашњег и прошлог времена објашњава са формално-

граматичког аспекта. Суфиксе *-а /-я* назива наставцима. Облике на *-учи*, које су одлике народних говора, пореди са српским обликом на *-ући* уз пример *идући, рису косу плетучи*. Напомиње да се од неких глагола не гради овај облик, нпр. од глагола *мочь, печь, течь*, подсећајући на порекло сугласничких инфинитивних основа (*плести, вести, грести, мочь < мог-ть, печь < пек-ть*). За глаголски прилог прошлог времена не издваја суфикс *-в /-вши*, већ истиче да поред уобичајеног наставка *-ши, -вши* постоји и облик на *-в* за глаголе свршеног вида (*выбравши* или *выбравъ*). Параграф посвећен глаголском прилогу прошлог времена штампарском грешком носи број 164 уместо 169. Глаголски придев прошлог времена актива такође објашњава на исти начин, дајући његове формалне одлике. Суфикс *-и /-ви* не издваја као посебну морфему, већ га припаја придевском наставку и тумачи као *наставак* за грађење овог облика (*-иий, -шее, -шая, виий, -виее, -виая*), што је условљено нивоом развоја лингвистичке науке и њеног терминолошког система у време настанка ове *Граматики*. Трпни глаголски придев такође посматра са формалне стране, наводећи начин грађења од презентске основе и *наставка -мъ, -мо, -ма*. За партицип прошлог времена пасива (аутор га именује као *прошасти*) такође наводи суфиксе *-н, -ен* и *-т*, поредећи га са српским обликом. Дати су примери за све три групе: за глаголе са инфинитивном основом на *-а (-я)*: *братъ – бранъ, читать – читанъ, удержать – удержанъ*, код глагола са инфинитивном основом на сугласник: *сплести – сплет-ти – сплетенъ, привести – привед-ти – приведенъ*). Овај наставак се јавља и код основе инфинитива на *-и* (*заслужить – заслуженъ*), док релативно ретки партиципи на *-т* имају четири случаја а) глаголи са основом инфинитива на *-а (-я)*, које одговара српском *-е*: *взять – взятъ, взято, взята*), б) глаголи чију основу инфинитива чини корен на *-и, -ы, -у, -ѣ*: *крыть, разуть, одѣтъ*), в) глаголи чију основу инфинитива чини група *-ере, -оро, -оло* (*тереть – тёртый, пороть – поротъ, колоть – колотъ*) и д) глаголи чија основа инфинитива садржи наставак *-ну* (*тронуть – тронутъ, двинуть – двинутъ*). О Трпном стању говори се у параграфу 172, где се каже да се то стање код глагола изражава помоћу сложених облика који се састоје од трпног партиципа „дотичног“ глагола и облика помоћног глагола *быть*. За повратне глаголе наводи да се добијају додавањем повратне заменице *-ся /-сь* (српски облик *се*).

Перфектним и имперфектним глаголима посвећена су два параграфа. Значење имперфективних одређено је трајањем и учесталашћу радње. Наведени су и најчешћи суфикси *-ну* за тренутно (*тронуть, крикнуть*), *-ыва, -ива* за итеративно значење (*полѣживать, видывать*). Глаголи са инфинитивном основом на *-а* (*писать*) имају имперфектно значење, као и глаголи без префикса са инфинитивном основом на *-и*. Скреће се пажња на префиксалне имперфектне глаголе (*приходить, пролетать*), као и на префиксалне код којих акценат одређује перфектност, односно имперфектност (*выходи'ть* – излазити и *вы'ходить* – однеговати, подићи).

Од параграфа 176 до 183 дати су обрасци конјугација, где су у виду вантабеларног прегледа наведени облици за сва лица једнине и множине садашњег времена, заповедни начин, будуће време, инфинитив, партиципи садашњег времена активни и пасивни, глаголски прилози, пасивни глаголски придеви. Навешћемо неке од глагола из овог прегледа: *нести* (*несу, несёшь*), *звать* (*зову, зовёшь*), у параграфу 177 дат је глагол *тронуть* (*трону, тронешь*), затим глагол *рѣзать* (*рѣжу, рѣжешь*), *читать* (*читаю, читаешь*), *молоть* (*мелю, мелешь*), *просить* (*прошу, просишь*), *держать* (*держу, держишь*), *летѣть* (*лечу, лешишь*), и у 183 глаголи *дать* (*дамъ, дашь*), *ѣсть* (*ѣмъ, ѣшь*), као и *быть* (*есмь, еси, буду, будешь*), који се поимају као неправилни глаголи. У фусноти је напоменуто да се употреба глаголских облика *есмь, еси* изгубила и среће се у „старом језику“.

Последње поглавље ове граматике посвећено је синтакси. Од 184 до 211 параграфа особине излаже основне синтаксичке категорије у руском језику, поредећи их са српским. На самом почетку у параграфу „Подмет“ указује се на разлике између српске конструкције „ја и ти“ и руске „мы съ тобой“. „Подмет и прирок“ излажу се у пет параграфа. У вези са помоћним глаголом, аутор указује на неке специфичности у потврдним и одричним реченицама. Објашњен је и случај руске конструкције са подметом у генитиву и глаголским обликом *нет* (*меня нѣтъ дома*). Пример *Пролетѣла стая голубей* илуструје слагање збирне именице *стая* у функцији подмета са једнином глаголског облика у функцији прирока. У супротном, ако се збирна именица мења у множини захтева прирок у множини (*братья говорятъ*). Помоћни глагол *есть* у множини има функцију прирока када одговара српском значењу *имати*: *есть счастливые люди* – има срећних људи. Такође се скреће пажња

да су придеви у атрибутивној функцији увек у одређеном (дужем) облику: *онъ добрый человекъ*, док се неодређен придевски облик употребљава само предикативно: *онъ добръ – он је добар*. Компаратив у предикативној функцији не мења се у роду (*онъ красивѣе, она красивѣе, оно красивѣе*). Разлике у употреби падежа у руском и српском језику илустроване су примером одређивања односа између предмета *Она сестра Ивана* и српским еквивалентом са именом у дативу: *Она је сестра Јовану*. Поред различитих специфичности, Куљбакин додирује и тему реакције са аспекта разлика између два језика (нпр. *надати се чему – надѣяться на что*).

Предлози се разматрају функционално, са аспекта њихове употребе. Дат је списак на коме се налази 21 руски предлог са описом употребе и преводом на српски. Параграфи 195 и 196 говоре о предлозима којих нема у српском језику, са списком од 8 семантизованих предлога: *для, вопреки, внѣ, кромѣ, сверхъ, у* са генитивом, *сквозъ, черезъ* са акузативом, коме су додата два сложена предлога *изъ-за* и *изъ-подъ*.

Следе параграфи у којима се помињу неке конструкције, попут српске конструкције *да + презент* којој одговара руска конструкција *инфинитивом*.

Поднаслов „Свезе“ обједињује параграфе од 199 до 209. Дати су најчешћи везници: *и, да, ли, или, на, но, а, же*, као и везник *ли* који је уједно и упитна партикула.

Свега 11 краћих параграфа (201-211) посвећено је синтакси сложене реченице. На непуне три странице објашњавају се зависносложене реченице (аутор их назива *подређене* реченице). Куљбакин у сваком параграфу даје кратак преглед адвербијалних зависнослужених реченица. Са формалног аспекта придржава се идентификовања *везника* који су карактеристични за сваки тип адвербијалних реченица, да би их илустровао примером са преводом на српски језик, без детаљнијих коментара значења. Почиње се од временске *подређене* реченице са везницима *когда, пока, какъ только, лишь только, едва лишь, послѣ того какъ*; узрочне реченице представљене су везницима *так как* (писано са цртицом *такъ-какъ*), *потому что*; намерне реченице препознатљиве су по везнику *чтобы*, који аутор наводи као једини циљни везник, без објашњавања повезаности хетероагентивних реченица са предикатом намерне реченице који у том случају не

може бити у инфинитиву, већ мора бити у перфекту; за последичне реченице наводи се везник *что*; погодбене реченице одређене су везницима *если, если бы, когда бы*; допусне реченице најчешће имају везнике *хотя, хотя бы*. Такође су представљене исказне реченице са везником *что* и *поредне* (поредбене) реченице са главним везником *какъ*. Подређеним реченицама са глаголским прилогом посвећен је параграф 209, а релативне реченице са релативном заменицом *который* или *какой*, *что* презентује параграф 210, док последњи параграф 211 бави релативним реченицама са глаголским придевом.

Ову *Граматику* завршава *Додатак о интерпункцији*, који у пет тачака са примерима указује на *занету* као основну разлику између руских и српских интерпункцијских правила.

Дидактичка намена ове Граматике условила је аутора да користи првенствено синхронијски приступ граматичкој материји, уз ређе дијахронијске коментаре. Граматичка правила, законитости и појаве усвајају се дедуктивном методом, од генерализованих констатација према примерима који уједно имају функцију илустровања употребе обрађеног језичког средства. Конфронтирање језичких јединица руског и српског језика одвија се у оба смера, што је карактеристично за Куљбакина. Основни смер је од руског ка српском, али у неким деловима присутно је и конфронтирање које иде од српског ка руском језику. У претходно издатим *Грамматикама*, укључујући и Кошутејеве *Облике*, доминира једносмерно конфронтирање.

Морфологија је презентована са научног аспекта. Куљбакин повезује појаве на свим нивоима, од фонетско-прозодијског, преко дериватолошког, до синтаксичког. Имајући у виду ову карактеристику, Куљбакинова *Грамматика* се по овом принципу придружује *Грамматикама* Јеврема Илића и Радована Кошутејевих. Граматички материјал, чињенице и генерализације Куљбакин излаже линеарно, од лакшег ка тежем (принцип нарастања тешкоћа). Аутор није предвидео текстове за читање и превођење, као ни систем вежбања. Њихово одсуство могло је бити покривено уџбеничком литературом тога времена, а посебно када је реч о текстовима, имајући у виду да је 1926. изашло треће издање Кошутејевих *Примера књижевнога језика руског*. Куљбакинова *Грамматика* одликује се великим бројем одабраних примера са

преводним еквивалентима који илуструју употребу представљених лингвистичких чињеница. То су лексеме, синтагме и краће реченице, што Куљбакинову *Руску граматику* приближава корисницима и чини је адекватном својој намени и прилагођеном профилу корисника. Поступним усвајањем материјала који је у овој књизи презентован текстовима теоријско-спознајног типа, прилагођеним и често сведеним на облик дефиниције, ученици завршних разреда реалних гимназија могли су стећи основе за комуникацију на руском језику.

3.1.9. Димитрије Ђуровић, *Руски књижевни језик*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1931.

У Србији између два светска рата руски језик се учио редуковано, а од високошколских установа постојао је на Филозофском факултету, где га је на матичној катедри предавао Радован Кошутић. У периоду када је Ђуровић добио намештење да предаје руски језик на Првославном богословском факултету, а од 1930. до 1937. и на Војној академији у Београду, настаје Ђуровићева књига *Руски књижевни језик*. Објављена је 1931. у издању Издавачке књижарнице Геце Кона у Београду.⁴¹

Овде ћемо рећи да се после Ђуровићевог *Руског књижевног језика* чекало 17 година на појаву следеће *Граматике*. У том међувремену граматика се учила само из следећих уџбеника: М. С. Московљевић, *Уџбеник руског језика. Практичне вежбе. Преглед граматике. Читанка. Речник*, Београд, 1939; В. А. Моторнов, *Практични курс руског језика. Фонетика (карактеристичне особине). Граматика. Штиво. Кључ за разумевање руских дијалеката*. Београд, 1940; П. Ђорђевић, *Руски у сто часова. Увођење у руски језик*. Београд, 1940. На српском и хрватском говорном подручју наредни граматички приручник појављује се после Другог светског рата, 1948. у Загребу. Аутор је Мирослав Кравар.

Ђуровић у Уводу своје књиге (с. 3-9), нити у наслову/поднаслову није експлицитно напоменуо профил корисника којима је намењена ова *Граматика*.

На метаплану ова књига представља посебан уџбеник (има својства уџбеника и приручника) који није инкорпориран у уџбенички комплет, што је одлика свих додаташњих граматичких приручника, с обзиром на околности којима је у то време била изложена настава руског језика у Србији. Његову макроструктуру можемо поделити на пет целина: Увод (с. 3-9), у коме се излажу уводне напомене о руском језику, Руска графика и ортографија (с. 9-13), Фонетика (с. 13-33), Морфологија (стр. 35-99) и Синтакса (стр. 103-117), што чини укупно 134 параграфа на 136 страница.

⁴¹ О животу и научном раду Д. Ђуровића в. [Кончаревић 2009: 497-508]

Грешком је дошло до погрешне нумерације параграфа, који су обележавани од 1 до 125, затим поново од 109 до 115. На крају књиге је *Додатак* (с. 119-130) са текстовима за читње, превођење и граматичку анализу. Аутор је уврстио 11 краћих књижевних текстова – одломци из старе руске књижевности (одломак из *Слова о Игоровом походу*, одломак из *Приче о новгородској белој камилавци*), неколико Тјутчевљевих песама, краће приче и одломци из дела Толстоја, Корољенка, Тургењева и Мерешковског. Све текстове и примере на руском језику аутор је акценцовао.⁴²

У Уводу аутор истиче упечатљиву одредницу језика, који је „израз душе народа, слика његових мисли, осећања, расположења, појмова, жеља. Народ уноси у свој језик своја запажања и разумевања, читаво богатство своје душе, размишљања моралног и верског осећања, своја знања, свој хумор и искуство; зато је језик главни његов споменик.“ У овом етнолингвистичком екскурсу, аутор износи тврдњу да је руски језик један од најбогатијих, са најбогатијом књижевношћу. У дијахронијском коментару наводи да се руски развио из прасловенског језика, упућујући на историју језика, упоредну граматику словенских и индоевропских језика.

Већи део увода аутор посвећује руској графици у еволутивном развоју, објашњавајући реформу правописа у 13 тачака: замена љ („јат“) у *е*, *ѳ* („фита“) у *ѳ*, *і* („десетерично *и*“) у *и* и др. Уједно, аутор износи своје неслагање са правописном реформом, тачније са избацивањем знакова љ и *і*, тврдећи да се у московском говору љ није потпуно изједначио са *е*, због продуженог изговора овог вокала. На крају уводног дела, аутор одаје признање лингвистима Ј. Бугеу, А. А. Шахматову, а посебно Р. Кошутићу и шведском лингвисти Лунделу.

Централни део књиге почиње *Физиологијом гласова и фонетиком*, што представља новину у односу на претходне граматичке прегледе. Ђуровић скреће пажњу да гласовне промене треба изучавати у контексту физиологије гласова:

⁴² У књизи учавало и штампарске грешке, као што је употреба слова српске азбуке наместо руских, извесне пермутације, употреба погрешних знакова и сл., што је од стране аутора евидентирано на крају књиге, мада у списак нису унете све грешке настале у штампању.

„Физиологија гласова изучава органе речи, помоћу којих се стварају гласови у овом или оном језику, наречју, говору извесног времена.“ Према овом принципу извршио је класификацију гласова. Према Ђуровићевом мишљењу, артикулација говора која се усваја од детињства, постаје навика и постаје систем. Утицај етнолингвистике и Вунтове *Етнопсихологије* огледа се у схватању националне природе физиологије гласова: „У том смислу језик својом материјалном страном, т.ј. гласовима јавља [се] као претставник и најсигурнији чувар националности.“ Док физиологија проучава процес настајања гласова, фонетика проучава само акустичку перцепцију језика. Управо овај спој, ово јединство представља новину у тадашњој науци о језику код нас. Аутор истиче и учешће психичких (тј. психолошких) фактора у животним процесима језика. Другим речима, Ђуровић поима језик као социјалну категорију подложну променама, а ту хронолошку постепеност у животу језика изучава историја језика. Аутор излаже гледишта лингвиста (Хермана Паула, Бертолда Делбрика, Ј. Будае) о улози личности и народне психологије у језику.

Следећи параграф посвећен је *Графици и изговору*, где је реч о савременом руском правопису са 32 слова за ознаку гласова, с тим што два слова – љ и њ нису гласови, већ само знаци, чију улогу пре реформе језика аутор укратко објашњава, у шта укључује и стање у прасловенском језику, као и старословенско писање (*грьд, плънь*). У наредном параграфу објашњава се *пуногласност*. Аутор истиче да у руском, за разлику од српско-хрватског и осталих словенских језика постоје групе *оро, оло, ере, еле*, понекад и *ело*, између сугласника у основи речи. И ове појаве илустроване примерима *борода, голова, берег, молоко* тумаче се еволутивно, од прасловенског *bořda, *gořva. Контрастивно се објашњава да руским пуногласним облицима са нагласком на првом слогу одговара српскохрватски штокавски дугосилазни акценат –râ, lâ: *góрод = grâd, móлод = mlâd*.

У следећем параграфу *Мекани самогласници* аутор дели руске самогласнике на *мекане е* (ѣ), *ѐ, и* и *тврде*, што је такође представљено са дијахронијског аспекта, од прасловенског преко старословенског до савременог руског. Изговор се пореди са српскохрватским („нешто уже“, „слабије од наглашеног“ и сл.). У параграфу посвећеном *Јотовању*, ненаглашене слоге транскрибује као редуковане („уски изговор“), нпр. *ясно – jáснʹ, ядро – jѐдрó*. Следе параграфи посвећени *Јоти – j и*

неслоговном *й* са дијахронијским објашњењима за непостојање посебног слова за овај глас у старословенском језику. Изложено је и његово обележавање у руском језику, у зависности од позиције (крај слога или речи, на граници између префикса и корена и сл.).

Наредни параграф послећен је вокалима које Ђуровић назива *тврди самогласницима* (*а, о, у, њ, э*). Њихов изговор се описује разликама у јаком и слабом положају (степени редукције). Под акцентом се изговарају јасно (јаки положај), а „у противном случају вредност у изговору им је померена – зависно од тога колико и како су удаљени од наглашеног слога“. Условни транскрипциони знак *ε* објашњава као „уско *е*“ (*жара - жєра́*) и *α* као „слабо уско *а*“ (*борода - бѣрада́*). Параграф 11 презентује *сугласнике* као тврде и меке, „у зависности од тога, да ли се налазе пред меканим самогласницима или не“. Дијахронијски коментар односи се на стање у прасловенском језику: сугласници *ж, ш*, настали јотовањем од *г, х*, репрезентовани су примерима из литванског и прасловенског језика. Пореди их са српскохрватским, истичући да се сви изговарају исто као у нашем језику, осим *д, т* и *л*, чији је изговор описан.

Посебан параграф обрађује *увек меке сугласнике* – *ч, ш*. Изговор *ч* у групи *чн* бележи као *ш* (*шн*) уз пример: *молочник - м^ал^ошн^нк* и напомену да је ово карактеристика московског говора, настала упрошћавањем изговора. Паралелно, наводе се примери са изговором *ч*: *ночной, дачник, речной*. Наводи се изговор *ч* као *ш* у заменици *что* и везнику *чтобы*.

Параграф 14 посвећен је *умекшаним сугласницима*, а изговор *с’* и *з’* пореди се са начином изговора лексема *сјекира, зјеница, изјелица* у Црној гори. Умекшани *к’, г’, х’* објашњени су еволутивно (у прасловенском су испред *е, њ, ѓ, і, њ* прелазили у *џ, ж, ѓ*, а испред *ђ* дифтошког порекла – у *с, dz, s*).

Следе параграфи о *умекшавању сугласника испред умекшаних гласова*. За изговор *б, в, м, н, ф* дат је пример *љубви* са транскрипцијом: *л’уб’в’и’*. Параграф 19 (*Изговарање сугласника на крају речи*) говори о појави обезвучавања сугласника у карајњој позицији: *кровѝ – кроф’, лоб – лоѝ, сад – сат*. Аутор издваја *изговарање енклитичког облика заменице себја*: *–ся*. Параграф посвећен *нагласку* детаљно је обрађен. Подељен је на више тачака. Под а) *Појам о количини гласа*, са дефиницијом:

„количина гласа је време, које је потребно ради изговора овог или оног гласа у извесним условима, друкче рећи – *количество* гласа се зове краткост или дужина његова у изговору.“ Овде се износи податак да је нормална дужина гласа 1½ дужа од одговарајућег кратког (наглашеног вокала у нормалном темпу говора); б) *Спајање гласова, слог*. Уводећи појам слога („спајање гласова, које се изговара само једним напором ваздуха“), аутор износи став да *сливање артикулације* „и јесте прави живи глас језика, док изоловани глас чини само теоријску претставку“; в) *Појам о нагласку*. Аутор уводи појам двојачке природе јачине гласа у руском језику: *непрекидну* и *прекидну*, што се презентује у контрастирању са српским језиком, уз кратко објашњење природе нашег акцента: „узлазан нагласак бележимо са ´, кад је на дугом слогу, а на кратком или полудугом знаком ` . Дуг низлазни бележи се знаком ˘, а кратак низлазни знаком ˙: ббј, вра̑на. У српскохрватском језику карактеристична је музикална страна нагласка“. Своја детаљна разматрања Ђуровић поткрепљује студијом Ј. Будеа. Природу руског акцента је дубље и свестраније истражио Р. Кошутић, показавши да руски акценат може бити покретан, да је ненаглашени слог увек кратак, док наглашени може бити и дужи или краћи, и да су уместо разноликих прасловенских нагласака створена два основна типа у руском језику: кратак низлазни за затворене и узлазни за отворене слоге. Посебан параграф посвећен је *Стиху руске народне поезије*. Аутор наводи да је стих заснован на тонском принципу, базираном на ређању наглашених и ненаглашених слогова, уз примену дељења на стопе. Ово је последњи параграф поглавља посвећеног фонетици.

Други део *Морфологија* обухвата највећи део књиге, посвећено му је највише параграфа (35- 113). Аутор на почетку даје традиционалну дефиницију морфологије као науке „о облицима појединих речи, које ове добијају у саставу израза при слагању подмета и прирока, као и њихових додатака“. По традиционалном граматичком учењу врши поделу речи на променљиве и непроменљиве, наводи руске термине за деklinацију – *склонение* и конјугацију – *спряжение*. У систем деklinације сврстава облике рода, падежа и броја, а у систем конјугације облике радње, начина, лица и времена.

Параграф *Речи и облици* презентује морфеме и творбене начине помоћу приставка (префикса) или суфикса. Уводи се термин *темат* (основа), који се састоји

од корена и бар једног суфикса, што је важно за систем деклинације и конјугације који у већини случајева зависи од начина градње темата или морфолошки непроменљивог дела речи. Основа се објашњава са историјског аспекта, примером индоевропског *u/koj*, прасловенског *vlъsi*, где је тематски вокал –*o*, а наставак за номинатив множине је –*i*. Аутор уводи термине *основна припадност* (део речи или припадност гласовне стране с којом је везано извесно соновно или реално значење – *основа*) и *формална припадност* речи (разноликост њене гласовне стране која уноси ту разноликост у значење основне припадности – *афикс*).

У параграфу *Порекло граматичких категорија* наводи се *формално* (производно) значење речи и њено *етимолошко* (првобитно) значење, уз напомену да се облик речи добија само у реченици.

Следећи параграф *Значај категорија речи у животу језика* презентује поделу речи на категорије. Дијахронијска објашњења ни овде не изостају.⁴³

У параграфу *Деклинације именица* по узору на школске граматике које „уче да у руском има четири деклинације“ Ђуровић такође дели именице на четири врсте: по првој се мењају именице мушког рода на тврди и умекшани сугласник (-*ъ*) и на –*й*, –*o*, –*e*, као и именице средњег рода на –*o*, –*e*; по другој – именице мушког и женског рода на –*a*, –*я*; по трећој – именице женског рода на умекшани крајњи сугласник (-*ь*) и именица мушког рода *путь*; по четвртој деклинацији – именице женског и средњег рода које добијају *нарастак* (проширење основе), пример: *церковь*. Следи презентовање промене по деклинацијама, уз истицање 4 разноликости у првој деклинацији. Тврда именичка промена мушког рода наводи се контрастивно, према диференцијалном принципу (уочавање различитости). Као репрезенти дате су именице *дед*, *набор*, *мещанин*, *овраг* и кратки придев *добр*. Промена именица мушког рода на мек сугласник дата је контрастивно, а као репрезенте наводи именице

⁴³ Ђуровић даје стање у прасловенском језику који је имена делио на пет категорија: 1) именица м. р. на –*ъ* или –*ь*: *godъ*, *konъ*; именице ср. р. на –*o*, –*e* (с ген. једн. на –*a*) *lěto*, *pol'e*; 2) имена м. р. на –*ъ* (-*u*), која су у ген. једн. имала наставак –*u*: *synъ*, *medъ*, *volъ*; 3) имена ж. р. на –*a* или –*i*, која су у ген. једн. имала –*y* (*ы*), –*e*; 4) имена м. р. и ж. р. на –*ь*, а у ген. једн. на –*i*: **gostъ*, **zvěrъ**, *žiznъ*; 5) имена која су у ген. једн. имала наставак –*e*: **kamy*, **dъnъ*, **mati*, **svekry*, **imę*, **tele*, **slovo*. Руски је, као и други словенски језици извршио извесне промене у томе, као и у многим облицима.

урожай, пахарь и плетень. У параграфу *Особине неких падежа* аутор пореди савремене појаве са прасловенским облицима. Тако наводи *вештаствене* именице које означавају количину или меру нечега са флексијом у генитиву једнине – у, –ю уместо –а, –я: *фунт сахару*. Објашњенен су и именице *дом, лес, вид* које испред предлога *из* добијају флексију –у, са акцентом на предлогу: *из виду, из лесу*. Имена (именице): *алтын, аришин, волос, глаз, гусар, драгун, кадет, раз, сапог, солдат, турок, улан, гренадир, цыган, человек, чулок* у ген. мн. имају облике једнаке номинативу једнине. Помињу се облици *вокатива* код којих се сачувао црквенословенски облик: *Боже, Господи, Иисусе Христе!* Наглашени наставак –у у локативу једнине такође се објашњава (за имена „мртвих“ бића с једносложном осном) уз примере: *ад, бал, берег, бок, бой, бор, бред, бег, вал, верх, воз, век, ветер, глаз, долг, Дон /река/, дух, дым, жар, круг, Крым, лад, лёд, лёт, лоб, луг, лес, мёд, мост, мел, нос, отпуск, пир, плот, плен, пол, полк, пост, труд, пах, пыл, рот, рай, ряд, сад, снег, строй, сук, счёт, тыл, хмель, ход, чад, час, шкап, шаг*. Ђуровић наводи и неке именице са акцентованим наставком –а, –я уместо –ы, –и, уз примере: *бок-бокá, глаз-глазá, лекáрь-лекаря, учíteль-учителя*. Објашњење за овај облик дато је са дијахронијског аспекта, у вези са губљењем дуала и зближавањем двојине мушког рода неких именица (*шаг, ряд*), паралелно са облицима парних предмета. За именицу *дом* Ђуровић наводи двојак облике номинатива множине: *дóмы* и *домá* (први облик срећемо у Анђелковићевој граматици), што наводи и за именице *год, волос*: *гóды-годá, вóлосы-волосá*, без диференцирања значења. У вези са претходним, аутор наводи и именице које у зависности од флексије диференцирају значење: *цвет-ы* (биљке), *цвет-а* (боје), *мех-и* (мехови), *мех-а* (коже), *образ-ы* (слике, начини), *образ-а* (иконе), *зуб-ы* („у човека или животиње“), *зуб-ья* („зупци у тестере“), *лист-ы* („хартине или плеха“), *лист-ья* („у дрвећа“), *корн-и* („у дрвећа или у речи“), *корен-ья* („у неких биљака“), *сын-ы* (отаџбине), *сынов-ья* (у родитеља), *муж-и* (људи), *муж-ья* (супрузи).

Именице средњег рода на –о аутор упоређује са именицама мушког рода тврде промене, именица на –ко имају двојаку флексију: –а (*блюдо–блюда*) и –и (репрезент *яблоко-яблоки*). *Мека именичка промена средњег рода* потиче од некадашњих основе на –јо. Репрезенти су именице *пол-е, ружь-ё, имен-ие*.

Историјски развој ових именица изложен је почев од прасловенских облика, преко аналогije са именицама тврде основе. Дати су и примери именица са основом на *ж*, *ш*, *ч*, *ш* и *ц*: *училище*, *плечó*, *сёрдце*, *лицó*, уз навођење облика инструментала једине са флексијом –*ем* или –*óm*: *училищ-ем*, *плеч-óm*, *сёрдц-ем*, *лицóm*.

Параграф 46 говори о *другој деклинацији*. Представљене су: а) *Тврда именичка промена мушког и женског рода* на –*а* са претходним тврдим сугласником о репрезентима: *вод-а*, *воевод-а* – *вод-ы*, *воевод-ы*; б) *Мека именичка промена мушког и женског рода*, са репрезентима: *врем-я* (именица средњег рода), *судь-я*, *комисси-я*.

Именичка промену женског рода – мека и отврдла сврстана је у посебан параграф, где спадају све именице женског рода са основом на –*а* иза отврдлих сугласника *ж*, *ш*, *ц* и меких *ч*, *ш*. Репрезенти су именице: *груша*, *лужа*, *туча*, *девица* – *груш-и*, *луж-и*, *туч-и*, *девиц-ы*. Аутор објашњава настанак неких облика именица овог типа, нпр. наставак –*ей* у генитиву множине, који је настао аналогijом са некадашњим обликом на –*ѣі* –*ѣіь* > *ей*: *лебедѣй*, *гостѣй*, уз коментар да се у *књижевном* језику употребљавају само облици *свечей*, *юношей* поред *народног* облика *свеч*, *юнош*.

Параграф 49 посвећен је *Трећој деклинацији*, у коју спадају именице женског рода на –*ь* и именица мушког рода *путь*. Ђуровић ове именице класификује према сугласнику на крају основе у номинативу једине: на –*бь* (*прорубь*), –*вь* (*обувь*), –*мь* (*озимь*), –*ть* (*плеть*). Дато је историјско објашњење, као и контрастирање са српским језиком. Акцентатске варијанте представљене су једносложним именицама са сталним акцентом у једини на самогласнику у корену (*боль*, *грусть*, *пыль*), именицама *ночь*, *мель*, *цепь*, *смерть* које у акузативу једине преносе нагласак на предлоге *на*, *за*, „кад од њих зависе“ (*на́ смерть*, *на́ ночь*, *за́ ночь*, именицама *площадь*, *скатерть*, *степень*, *четверть*, *стерлядь* које преносе нагласак на флексију, почев од генитива множине. Већина именица на –*ость* и –*есть* имају сталан нагласак на слогу испред суфикса (*гáдость*, *гумáнность*) или на трећем слогу с краја речи (*влиятельность*, *гра́мотность*), док врло мали број именица ове деклинације има акценат на четвртом слогу од краја (*де́ятельность*).

Параграф 50 (*Четврта деклинација*) аутор почиње дијахронијским приказом именица које су некад припадале овој групи: именице мушког рода с основом на –*н*;

именице средњег рода са основом на *-ten*; именице средњег рода са основом на *-et*; именице средњег рода са основом косих падежа на *-es*; именице женског рода са основом на *-er*; именице женског рода са основом на *-ъv*. Аутор објашњава да је систем ове деклинације потпао под утицај других деклинација, што се појачавало у словенским језицима. У руском књижевном по овој деклинацији се мењају именице средњег рода на *-мя* (*имя*), затим именице *дитя*, *небо*, *чудо* и именице женског рода *мать*, *дочь* и *церковь*, што указује на суфиксално проширивање основе, који је послужио као критеријум за припадност четвртој деклинацији. Некадашњи облици једнине на *-am* (*-et*) изгубили су се у руском књижевном језику, осим код именице *дитя*, где су се сачували само у неким пословицама: „Дай Бог нашему теляти волка поймати“. У множини су сачувани: *жеребята* (ждребад), *поросята* (прасад), *телята* (телад). Параграф 51 (*Деоба именица према односу лица к предметима чија се имена употребљавају*) посвећен је *личном односу* говорника према предметима (презир, љубав, нежност), што је критеријум за називе ових именица (имена): „повећана [имена], умањена, од милоште, презрена“. Деминутиве, хипокористике и аугментативе Ђуровић посматра са семантичког и творбеног аспекта, те наводи инвентар аугментативних, деминутивних и хипокористичких суфикса. *Повећана имена* граде се помоћу наставака *-ина* (*дурачина*), *-ице* (*ножице*, *бревнице*), *-ица* (*головица*, *ножица*). *Умањена имена* граде се суфиксима *-ц-* (*блюдце*, *винцо*), *-иц-* (*водица*, *вещица*), *-ец-* (*братец*, *письмецо*), *-ъц-* /Ђуровић га наводи у овом облику/ (*дельце*, *стекольце*), *-к-* (*дощечка*, *дорожка*), *-ек-* (*камешек*, *кусочек*), *-ок-* (*башичок*, *листок*), *-ёнок-* (*цыплёнок*, *ягнёнок*), *-ик-* (*домик*, *кончик*). *Имена од милоште* граде се суфиксима: *-ушк-* (*бабушка*, *жёнушка*), *-юшк-* (*зорюшка*), *-ышк-* (*зёрнышко*, *стёклышко*), *-еньк-* (*маменька*), *-енк-* (*вишенка*, *песенка*). *Имена којима се изражава презрење* имају суфиксе: *-ушка* (*деревишка*, *избушка*), *-ишка* (*бородишка*), *-ишко* (*голосишко*), *-ёнка* (*коровёнка*), *-онка* (*книжонка*).

На страници 55, параграфом 52. уводе се *Придеви*.⁴⁴ Аутор почиње од историјског осврта на настанак придева у прасловенском језику (додавањем падежних облика заменице *ы* на падежне именичке облике).

Поделу придева према значењу врши на три групе: а) описне, б) односне према *материјалу, времену и месту*, в) присвојне. Према облицима или флексијама дели их на две групе: а) одређене и б) неодређене.

Описни могу изражавати каквоћу предмета. Овде Ђуровић наводи суфиксе -*аст, -ист, -ёхоньк, -охоньк, -ёшеньк* за творбу аугментативног значења описних придева (*бородастый, зубастый, душистый, извилистый, белёхенький*). Суфиксе -*еват, -оват* за деминутивно значење Ђуровић наводи без указивања на значење мере (*подслеповат, сутуловат, беловатый, кисловатый*). Суфиксе -*еньк, -оньк* (иза *к, г, х*) наводи у вези са творбом хипокористика (*беленький*).

Придевску промену уводи поделом на тврду и меку промену односних и описних придева, у одређеном и неодређеном облику (наведени су наставци за тврду промену -*ый, -ая, -ое, -ой, -ая, -ое*, наставци за меку промену -*ий, -ая, -ее, -ий, -ья, -ье*). Ђуровић уводи и термин *отвдрла промена* придева са основом на *ж, ш* или *ц*, уз објашњења историјског развоја. Као репрезенте за промену тврдих и отврдлих издваја придеве *добрый, добрая, доброе, добрые* и *свежий, свежая, свежее, свежие*. Поред графијских одлика по савременом руском правопису аутор наводи и транскрипцију (*добрѣ, с'в'ѣжьи*). Као репрезенте за меку промену узима придеве *синий, лисий*. И овде даје транскрипцију изговора (*с'ин'џи, л'ис'џи*) кроз све падеже, у виду вантабеларног прегледа.

Присвојни придеви представљени су еволутивно, настанком од именица, додавањем суфикса -*ов* и -*ев* за м.р. и за ж.р. -*ын, -ин*: *Петр-ов, цар-ев, сестр-ин, лисиц-ын*. Неки од ових придева се употребљавају као именице (супстантиви). У промени се од придева разликују по наставку -*е* (ѣ) у локативу једнине. Као

⁴⁴ Услед поменутих техничких омашки и штампарских грешака које се односе и на нумерацију параграфа, у *Садржају* је параграф придевима обележен бројем 43, док у књизи носи број 52. Налази се на с. 55, што одговара пагинацији наведеној у *Садржају*.

репрезенте за промену присвојних придева аутор наводи придеве *царев*, и *сестрин* у облицима свих падежа за сва три рода, приказане вантабеларно.

Ступњеви упоређења (стѣпени сравнѣния) доследно се излажу са историјског аспекта у свом еволутивном развоју од прасловенског, преко црквенословенског и староруског, до савременог руског језика. Конфронтирање са српским језиком односи се на суфиксацију (српскохрватско *-ји* < прасловенско *-ји*; *сх -ији* < прасл. *-ѣји* : *млад+ји = млађи*), уз евидентирање различитости (у руском језику ови облици су непроменљиви и имају предикативну функцију („саставни део прирока“).

Први степен поређења у руском језику гради додавањем „израза“ *бдлее* (бдлђе) на позитив придева (*блее сильнѣи*).

Облици другог степена поређења (суперлатива) у прасловенском језику грађени су префиксом **пајі*: *пајідобрејѣ*, који се и данас употребљава у српскохрватском језику, док се у савременом руском гради помоћу суфикса *-ейи*, *-и*, а иза шуштавих сугласника додаје се суфикс *-айи*: *умн-ейи-ий*, *луч-иий*, *легчайи-ий*. Заменички облици овог степена мењали су се као заменички придеви одређеног облика позитивног карактера. Временом су се именички облици изгубили и у савременом књижевном језику сачувало се само неколико старих непроменљивих кратких облика у предикативној функцији (*хуже*, *ише*, *меньше*, *больше*). Суперлатив се гради и помоћу „израза“ *самѣи* или *всех*, *всего*, *пре*, *вс-*, *раз-*, *наи*. Наведени су примери: *самѣи сильнѣи*, *сильнее всех*, *выше всего*, *предобрыи*, *наибольшѣи*, *разудалѣи*, *Всесильнѣи*, *Всемогуции*. Као репрезенте промене аутор наводи придев *сильнейишѣи*. У примедби (напомени) дате су сугласничке алтернације код дугих и кратких придева са основом на *к*, *г*, *х*.

Заменице су подељене на личне, показне, упитне, присвојне, одређене, неодређене и одриичне.

Личне заменице дате су еволутивно и контрастивно не само са српскохрватским, већ и са осталим словенским језицима (синхронијски), као и са прасловенским (дијахронијски). Према истом принципу разматра личне заменице *я*, *ты*, *мы*, *вы*, *он*, *она*, *оно*, као и повратну заменицу *себя*. Порекло личне заменице трећег лица (*он*, *она*, *оно*) износи са историјског аспекта (пореклом су показне заменице). Промена је дата вантабеларно.

Показне заменице этот, тот, такой, таковой, экий, этакий настале су спајањем заменица ради појачања мисли. Као репрезенте наводи промену заменица: *тот, то, та, те; этот, это, эта, эти*.

Упитне заменице кто и что су такође прасловенског порекла **kъ*, **čъ* и **to*. Могу бити упитне и односне, без ознака рода и броја. Облик генитива заменице *чего* (изговор ч'евѣ) аутор објашњава историјски, као и облике осталих падежа. Дата је и промена са транскрибованим изговором заменице *чей* за сва три рода једнине и множине.

Присвојне заменице дате су еволутивно и парадигматски, са репрезентима промене: *мой, моё, моя, мои; наш, наше, наша, наши*. За означавање припадности предмета трећем лицу аутор издваја генитив заменице трећег лица – *его, её, их*.

Заменице одређеног облика представљене су лексемама: *всякий-ая-ое, самый-ая-ое, иной-ая-ое, каждый-ая-ое, весь-всё-вся* и *сам-а-о*, њиховом парадигмом и значењем. За заменице *весь* и *сам* промена је представљена издвојено.

Неодређене и одричне заменице које се творе од упитних помоћу додавања префикса: *не, ни* или суфикса (аутор их наводи овим називом) *-то, -либо, -нибудь*. Када се префикс *не* или *ни* додаје заменицама *сколько, кто, что, чей, какой, кого, чего* добијају се неодређени облици *несколько, некто, нечто, ничей, никакой, некого, ничего, нечего*. Затим аутор наводи парадигму. Заменичко значење имају и неки бројеви: *один, друг (другой) – друг друга*. Бројеви су подељени на прости и редни. Број *один* потиче из прасловенског, аутор га пореди са српскохрватским, пољким и чешким језиком. У руском језику овај број има родове и падежне облике заменичког типа, као и у осталим словенским језицима. Бројеви *два* и *оба* (**dъva*, **oba*) представљени су еволутивно, заменичким (**dъvoju*, *обоју*, **dъvĕta*, *обѣта*) и именичким облицима (ген.лок. **dъvu*, **obu*, дат.инст. **dъvoma*, *обома*). Промену бројева *пять, шесть, семь, восемь, девять* и *десять* пореди са променом именице *кость*. Бројеве *одинадцать, двенадцать, тринадцать, четырнадцать, пятнадцать, шестнадцать, семнадцать, восемнадцать* и *девятнадцать* аутор конфронтира са српским језиком. Историјски је представљен настанак бројева од 11 до 14 одавањем простих бројева 1-4 броју 10, а од 15-19 додавањем кратких редних бројева на број 10. Број 40 (сорок) настао је од грчке речи τεσσεράκοντα (четрдесет). Дата је

парадигма за бројеве *сорок*, *девяносто* и *сто* (мају флексију –а), као и бројеви до *двести*. Бројеви *триста* и *четыреста* објашњени су творбено и еволутивно, а у савременом руском се мењају се као број *двести*. Према истом принципу описани су бројеви *пятьсот*, *шестьсот*, *семьсот*, *восемьсот* и *девятьсот*. Број *тысяча* (<*tysęšta, црквенословенски: *тысжита* и *тыслиита*, српскохрватски: *тисућа*) мења се као именица *душа́*, а акценат је увек на *ты́*, док се *миллион* мења као именице мушког рода на сугласник.

Редни бројеви су у прасловенском имали одређени и неодређени облик. Аутор даје историјски преглед њиховог настанка преко словенско-балтичке заједнице и црквенословенског до савременог руског. Помиње се облик *вторá*, као део лексема *полтора-полторы*, као и облик *сам-друг* у значењу *нас двоје*. Израз *другой* (у односу на редни број *второй*) добио је значење *друкчији*: *Он совсем другой человек*. Остали бројеви добијају редни / одређени облик додавањем наставка –*ый*, –*ая*, –*ое* или –*ой*, –*ая*, –*де* на неодређени облик (*пять – пятый*, *шесть – шестой*, *сорок – сороковдй*, *девяносто – девяностый*). Од *тысяча* редни број се добија додавањем придевског суфикса *н* <*ьп- и заменичког облика –*ый*, –*ая*, –*ое* (*тысячный*). Редни бројеви се мењају као придеви одређеног облика типа *добрый-ая-ое* или *синий-яя-ее*.

Следећи су *Збирни бројеви*, који се као и у српском граде од простих: *двое*, *трое*, *четверо*, *пятеро*, *семеро*. Као репрезентативни узорак аутор наводи промену *двое*, *трое*, *четверо*, *пятеро*, *семеро*.

Разломачни бројеви образују се помоћу префикса *пол* (половина): *полтора* (уместо *один с половиной*), *полтретья*, *полтораста* (150). Префикс *пол* се додаје и именицама у значењу „половина“: *полдня*, *полгода*, *полчаса*. Префикс *полу* имају и неки придеви: *полукруглый*, *полуоткрытый*.

Глаголима. Аутор их дефинише као речи којима се означава радња / стање лица или предмета. Објашњава се значење речи *глагол* (од глаголати), и даје се историјски осврт на глаголе у прасловенском језику, где су се разликовали *прави* глаголи – речи које имају конјугацију, и друге речи које имају глаголску основу, али немају облике конјугације (неодређени начин, супин и глаголски придев). Лични глаголски облици за 1. и 2. лице означавали су само лице, те није била потребна употреба подмета ради ознаке једног од та два лица **риšo*, **риšeši* - **ја риšo*, **ту риšeši*.

Представљена су два основна глаголска *стања*: радно или прелазно и средње – непрелазно. Од непрелазног глаголског облика стварало се трпно и повратно стање. Повратно помоћу повратне заменице **sę* у акузативу и у дативу **si*, ради ознаке неправне повратне радње. Трпно стање се стварало спајањем глаголских придева у трпном стању с облицима помоћу глагола **byti*. Словенски језици су од индоеврпског наследили особину дељења на тематско и нетематско конјугирање.

Ђуровић издваја две конјугације: глаголи с основом на –е и с оновом на –і, уз напомену да се глаголи у науци деле на више класа или конјугација. По Лескиновој подели класификују се према основи садашњег времена и има их пет. Од основе садашњег времена градили су се облици садашњег времена, заповедног начина, глаголског придева радног и трпног стања, а од основе „начина неодређеног“ (инфинитива) облици аориста и имперфекта, као и инфинитив, супин и глаголски придеви прошлог времена радног и трпног стања. Руски језик је изгубио многе прасловенске облике – Ђуровић објашњава историјски историјски след губљења ових облика. Најзад, глаголи могу показивати свршеност или несвршеност радње или стања, као и учесталост.

Садашње време у савременом руском језику код глагола тематске конјугације представљено је личним наставци садашњег времена. Глаголи нетематске конјугације у већини случајева су старе облике заменили новима, нпр. стари облик „имамъ“ изгубљен је и замењен обликом *имѐю*, а сачувао се облик 1. лица једнине *ем*, 2. лица једнине *еишь* и 3. лица једнине *ест*. У глаголе *прве* конјугације, чија је основа садашњег времена на –е, спадају: глаголи код којих се наставак неодређеног начина – *тъ/-ти* спаја непосредно са кореном: *знатьъ, житьъ, везти, нести, вести*; глаголи са суфиксом –*ну*: *дунуть, свиснуть*; глаголи са суфиксом –*ива, -ыва*: *отчаиваться, разношивать, рассказывать*; глаголи са суфиксом –*ова, -ева*: *советовать, потчевать*; глаголи с основом неодређеног начина на –*а, -я, -е*, који се не губе у садашњем времену: *читатьъ, забавлять, уметь*. У глаголе *друге* деклинације спадају: глаголи са основом неодређеног начина на –*и*: *любитьъ, ходитьъ, купить, носитьъ, молиться*; глаголи с инфинитивном основом на –*е*, које се губи у облицима презента: *глядеть, смотреть, тепеть*; глаголи са инфинитивном на –*а* иза шуштавих

(„шумних“): *молчать, торчать*. Глаголе: *быть, дать, есть* савремена граматика је уврстила у неправилне, као и глаголе *бежать* и *хотеть*.

Прошло време уводи се са историјским коментаром стања у прасловенском и староруском. Од XII века руски језик изоставља помоћни глагол у 1. и 2. лицу. У данашњем руском књижевном језику при изражавању прошлог времена употребљава се уз „прошаста глаголски придев“ лична заменица уместо помоћног глагола: као репрезенти издвојени су глаголи *писать* и *видеть* у облицима једнине и множине, представљени вантабеларним списком.

Будуће време представљено је од прасловенског стања, преко старословенског и староруског. Конфронтира се са српскохрватским језиком. Изложено је само сложено будуће време. Поред облика са глаголом *быть*, у руском језику употребљава се и конструкција с глаголом *иметь* у значењу футура: *имею писать*, а у великоруским говорима постоји конструкција и са обликом футура глагола *стать / стану*: *стану писать*.

Заповедни начин такође је представљен еволутивно, од прасловенског стања до савременог руског, који је од старих облика заповедног начина на *-ь* сачувао само израз: *ежь* (графички *ешь* - једи). Презентовани су сви облици императива.

Погодбени начин се у прасловенском изражавао спајањем глаголског придева прошлог времена с личним облицима аориста помоћног глагола **byti* или погодбеног начина помоћног глагола **bitь*. Руски је сачувао ту конструкцију, с том разликом што се некадашњи облик 2. и 3. л. једнине аориста глагола **byti* (староруски *быхъ, быхомъ*) претворио у непроменљиву узречицу *бы*.

Глаголи су према критеријуму трајања подељени на: 1) несвршене, којима се показује да радња није завршена или њена трајност у садашњем, прошлом или будућем времену: *читать – читаю* (стање траје), *читал* (радња је трајала, али се не зна да ли је завршена), *буду читать* (радња ће трајати, али се не зна хоће ли се завршити); 2) свршене, којима се показује да је радња завршена, те зато нема садашњег времена, само прошло и будуће – *я прочёл* (радња је завршена), *прочту* (радња ће почети и бити завршена); 3) неучестане, којима се означава тренутно дејство помоћу суфикса *-ну* који се изоставља у облицима прошлог времена –

воскреснуть, исчезнуть, крикнуть; 4) учестане, којима се показује вишекратно понављање радње, гради се помоћу суфикса *-ыва, -ива*.

Глаголски придеви (партиципи) почињу глаголским придевом *радног* стања *садашњег* времена. У руском језику су прасловенски суфикси дали *-уч* и *-яч*, у српском *-у, -ућ* и *-ећ*. У руском књижевном језику замењени су старословенским *-уц, -яц*. У руском језику глаголски придеви: *несущий, несущая, несущее; молящий, молящая, молящее; молящийся, молящаяся, молящееся* мењају се по падежима, родовима и бројевима, као и придеви одређеног облика.

Глаголски придев *радног* стања *прошлог* времена у прасловенском је грађен додавањем суфикса *-ь* на инфинитивну основу, ако се завршавала на сугласник, и суфиса *-вѣ, -вѣѣ* ако се завршавала на самогласник. Касније се овај облик претворио у глаголски прилог, изгубивши некадашњи систем падежног мењања. Уместо њих је прешао на облике са *-вши-* или *-и-*: *писавший, писавшая, писавшее, взявший, взявшая, взявшее, шедший, шедшая, шедшее*.

Глаголски придев *трпног* стања *садашњег* времена у прасловенском се градио од глагола прве тематске конјугације помоћу суфикса *-ом-* иза тврдих сугласника и *-ем-* иза меких гласова без слоговне вредности. Српскохрватски језик није сачувао ове облике.

Глаголски придев *трпног* стања *прошлог* времена у прасловенском се градио додавањем суфикса *-t-* и *-n-* (*-en-*) на инфинитивну основу.

У прасловенском је *прошати* глаголски придев служио као саставни део прилога. Облик има само родове: *-л, -ла, -ло*, мн. *-ли*: *писал, писала, писало*.

Глаголски прилози почињу од облика за садашње време, који је постао од некадашњег глаголског придева садашњег времена на *-уч-и, -юч-и*. Аутор даје дијахронијски осврт од најстаријих облика, до савременог глаголског прилога садашњег времена на *-я / -а*. Облик *будучи* употребљава се за облик глаголског придева *трпног* стања *садашњег* времена, уз напомену да се *будучи* употребљава с кратким обликом *трпног* стања *садашњег* времена: *будучи собираем, будучи рассылем*.

Глаголски прилог прошлог времена гради се додавањем суфикса *-в, -ши, -вши* на инфинитивну основу: *дать, да-вши, или да-в, запереться-запершись*. Помоћу

глаголског прилога прошлог времена од глагола *быть* (*быв* или *бывши*) и кратког облика глаголског придева прошлог времена трпног стања изражава се трпно стање глаголског прилога прошлог времена: *быв читан, быв читана, быв читано, быв читаны*. Аутор у две колоне представља преглед трпног стања у руском језику

Глаголи несвршеног типа

Свршеног типа

Начин неодређени.

Быть собира́ему, собира́емым
(муш. и ср. рода)

Быть со́брану, со́бранным
(муш. и ср. рода)

Быть собира́емой (жен. рода)

Быть со́бранной (жен. рода)

Садашње време.

Я собира́ем-а-о

Ты собира́ем-а-о

(в. Прилози).

Бесуфиксни глаголи дати су у облику инфинитива, 1 л. и 2 л. једине презента, а за неке глаголе дато је и 3. л. једине, понегде и сва три лица у множини. Изложени су у виду списка:

-ть: класть, красть, лезть, пасть, прясть;

-ти (с нагласком): блюсти, гнести, грясти, итти (данас ийти), пасти, трясти;

-ть и ти: брестъ или брести, везти, вести, грести, мести, нести, плести;

-чь, кад је крајњи сугласник корена *г* или *к*, који заједно са *ш* (у инфинитиву) прелазе у ч: беречь, влечь, лечь, мочь, печь, обречь, изречь, наречь, стеречь, стречь, сечь, течь.

Дата је и промена ових глагола прве конјугације:

блюсти-блюду-блюдёшь...

мочь-могу-можешь, можем-могут

брести-бреду

мести-мету

беречь-берегу, бережёшь...

нести-несу

вести-веду, обречь-обреку-обречёшь... дато је још 29 глагола.

У прошлом времену облици су: *брёл-брела-брело, брели, плёл-плела-плело-плели, грёб, гребла-гребло; берёг-берегла-берегло*. Глагол *идти* представљен је обликом са удвојеним *т*: *итти*, док са префиксима има једно *т*: *зайти, войти, подойти*.

Глаголи са суфиксом *и* и *–ять*. Глаголи са суф *-и* пред суфиксима *–ть* или *–ти* спадају у другу конјугацију, осим једносложних глагола прве конјугације: *битьь-бью, бьешь, бей, брить-брею-бреешь-брей, вить-вью, вьешь, вей, гнить-гнию, гниешь, жить-живу, живёшь, живи*. Глаголи који се завршавају на *–ять*, припадају првој конјугацији.

Прилозима је посвећен параграф 110. Приликом поделе према значењу, Ђуровић износи већи број прилошких лексема. Подељени су на: 1) прилоге за показивање места: *где, куда, туда, там, сюда, дóма, домой, везде, возле, подле, вне, близ*; 2) времена: *когда, тогда, всегда, иногда, вчера, сегодня, прежде, после, ныне, рано, поздно, утром, вечером, весной, зимой, давеча, древле, нынче, напередни, раньше, сейчас, теперь, тотчас, уже, уж*; 3) начина радње: *как, так, сјак, этак, сплошь, мельком, еле, прочь, пешком, пуце, стремглав, тайком, искренно, искренне, иначе, мимоходом, черезчур, поперёк, подлинно, вероятно, разве, действительно, едва, конечно, мол, дескать, нет*; 4) прилози за каквоћу: *дурно, хорошо, светло, мило, прямо, криво*; 5) прилози за количину: *много, мало, однажды, дважды, трижды, четырежды, пополам, всего*. Знатан број прилога ствара се помоћу предлога *в*: *вблизи, внутрь, встарь, впервые, вдруг, вскоре, внаймы*.

Предлози показују однос једног лица и предмета према другоме у реченици, они управљају падежним облицима имена, пред којима стоје. Аутор даје списак предлога према падежима. Са генитивом стоје ови предлози: *у, без, для, ради, до, из, из-за, из-под*; са дативом: *к*; са акузативом: *про, сквозь, чрез*; са инструменталом: *над*; са локативом: *при*. Са два падежа – са ген. и инструменталом: *между, меж*; са акуз. и INSTR.: *за, под, пред*; са акуз. и лок.: *в, на, о (об)*. Са три падежа: са ген. акуз. и INSTR. – *с*; са дат. акуз. и локат. – *по*. За наведене случајеве дати су примери.

Свезе су, као и остале непроменљиве речи, изложене на синтаксичком плану. Оне показују различите односе између имена и реченица. Према тим односима свезе се деле на: 1) на свезе за спајање: *и, да, ещѐ, притом, также, тоже, даже, не только но и, то-то, и-и, частью-частью* (уз примере на с. 97). 2) за показивање супротности: *а, ан, но, до, же (ж), напротив* (уз примере). 3) свезе за показивање једног од два или више претпостављених узрока: *или-или, либо-либо, иль, ли, ль* (уз примере). 4) упитна: *ли* (уз примере) 5) *недостаје*, претпостављамо да је грешка

техничке природе. 6) за поређење (испоређење, како наводи аутор): *как-так, слово, точно, подобно, чем-тем, нежелли, чем, как будто, что* (уз примере). 7) за узрок: *потому, потому что, за то что, затем, что, так как, оттого что (ибо)* (уз примере). 8) последичне: *когда, сперва, сначала, потом, наконец, во-первых, во-вторых, с тех пор как, в то время как, лишь, лишь только, едва, до тех пор пока, пока, меж тем как, чуть, чуть только, прежде нежелли, прежде чем* (уз примере). 9) погодбене: *если-то, ежелли-то, коль-то, кого, ли-то* (уз примере) 10) циља: *чтобы*. 11) допуне: *хотя то, однако, впрочем, правда, положим, допустим, пусть, пускай, лишь, всё-таки, тем не менее, несмотря на то, при всём том, как ни, сколько ни, где ни, куда ни*. 12) закључне: *так, итак, следовательно, стало быть, значит, выходит*.

Усклици се деле по значењу. Израз страха изражава се усклицима: *ой, ах*; израз радости: *ура!*; израз чуђења: *а! ба! ой-ли!* ; израз претње: *ужо!*; израз сажаљења: *эх, ох, увы, ахти*; израз уверености: *да-да, ей-ей, (зов) ей, гей*; одговор: *а, ась, ау*; израз негодовања: *тфу*; израз забране: *тс, цыц*; израз приморавања: *ну, ну-же, ну-те*; смех: *ха-ха-ха!*; израз уморности: *ух!*; презрења: *фи*; давања: *на, на-те*. Има их насталих од других речи: *вот, вон, спасибо*.

Треће поглавље *Из синтаксе* почиње параграфом *Појам о психолошкој и граматичкој основи речи*, што је новина у односу на претходне граматике. Ово поглавље карактерише се темељитом анализом и репрезентативном грађом.

Ђуровић полази од тврдње да су у руском књижевном језику реченице двојаке према психолошкој основи речи. Основе представа повезују се у акту размишљања, ради саопштавања састава речи другима. У једним реченицама субјект и предикат одговарају једном реченичном члану, који је већином изражен једном речју, нпр. *Снег!* У другим реченицама субјект и предикат се изражавају самостално сваки у засебном члану реченице, а ова има два састава тако да главни члан једнога од ова два састава одговара субјекту, а главни члан другога састава – предикату. У граматичком смислу чланови оваквих реченица зову се подмет и прирок: *В школе учит учитель; Мы вернулись из города*. У првом случају подмет је *учитель*, а прирок – *учит*; у другом је *Мы* – подмет, *вернулись* – прирок. Постоје и реченице у којима се граматички састави не слажу: *У меня есть деньги; Это дело пустяки*. У првом случају *деньги* као члан састава не слаже се с чланом *есть*: *деньги* је облик множине,

а *есть* – једнине. У српскохрватском: *Имам новац*. У другом случају *пустяки* је у множини, а *дело* у једнини. У српскохрватском: *То је ситница* или *То је лако*.

Граматичко јединство састава речи, слагање подмета и прирока, као и осталих делова реченичког састава представља средство израза целине: *Падающий на дворе белый снег*, чији делови су изражени са неколико речи, али је целина изражена у овом граматичком везивању речи *снег, белый, падающий*, сви у облику номинатива једнине мушког рода. Ђуровић овакво спајање (конгруенцију) назива граматичко јединство.

Положај главне и зависне речи показује се на неколико начина: 1) пре свега, морфолошким обликом речи, тако да је зависна реч у зависном облику; 2) односим положајем речи у реченичком саставу, уз то зависна реч заузима одређено место према главној; 3) интонацијом; 4) измењеним значењем речи.

Бројеви имају независан облик у подмету и у допуни, а зависан у допуни падежа, почев од генитива. Придеви, глаголски придеви, придевске заменице и бројеви употребљавају се само у зависном облику, као и облици инфинитива и глаголског прилога. *Ред речи у реченици* у руском језику зависи, као и у нашем, од узајамних односа главних и зависних речи. У овом параграфу аутор објашњава многе синтаксичке везе у реченици. Само се предлози и свезе употребљавају без одступања и увек претходе падежним облицима именица, личних заменица, одређених придева и глаголских придева.

Просте бесприрочне и бесподметне реченице употребљавају се за изражавање садашњег времена и просте бесприрочне реченице: *Ветер! Гроза! Пожар!* као и у осталим словенским језицима. Подмет такође може бити изостављен. Овакве реченице су: 1) личне, у којима субјект одговара одређеном или неодређеном лицу; 2) предметне, у којима субјект одговара предмету или појави. Примери: *Ведь вишь народец! По-русски – то ни один из них не знает! Черти, ах черти, какую лошаль увели! Не смех, а явно злость. Что он красно говорит – вишь невидаль какая! Вы все врёте – экая чепуха!*

Подмет се дефинише као представа о првом и другом лицу; о лицу које говори, и о лицу коме се говори; затим представа о живом и мртвом бићу, о ознаци или појави, и, најзад, представа о спајању појаве с представом о броју, одређеном или

неодређеном. У овој функцији може бити лична заменица У књижевном језику подмет може бити и непромењива реч, уместо именице: *Это „если бы“, отнесенное к прошедшему, к невозможному, сбылось.* Број: *Их было трое или четверо.*

Прирок се не изражава само глаголом, већ може бити изражен именицом и придевом. За ове последње аутор налази примере још у староруском, староиндијском и грчком језику. У савременом руском изостајање споне (копуле) повукло је за собом избегавање облика *есмь* у садашњем времену. Ђуровић наводи и друге помоћне глаголе у копулативној функцији: *казаться, стать, делаться, становиться, являться, представляться* и др.

Када је реч о глаголском предикату, Ђуровић наводи и облик инфинитива у тој функцији: *Я схватил кости, и бежать.* Узречице настале од глаголских основа такође могу бити у функцији предиката: *Я ее окрикнул... она вдруг хлоп на диван.*

Безличне реченице су обично оне у којима главни члан не изазива представу ни о лицу, ни о предмету. Било их је и у прасловенском, а у словенским језицима се евидентира процес сличан као у немачком и романским језицима, услед чега се уз глаголску форму појавио заменички субјекат, као нпр. у украјинском (аутор га наводи као малоруски): *Воно так и є,* или у руском (великоруски): *Больше ста человек оно будет* (аутор истиче да је пример преузет од А. А. Шахматова, стр.75). У руском књижевном постоји овакав тип реченица: *Оно, конечно, Александр македонский герой, но зачем же стулья ломать.*

Подметове додатке аутор представља двојачко: једни показују својство или општу ознаку предмета, док се другима изражава каквоћа којом се обележава предмет. У првом случају реч је о именском, а у другом о придевском додатку. *Именски* може бити: 1) испред подмета: *Оба отличные математики, они сверх службы давали уроки;* 2) иза подмета: *Он, мошенник, лошадь свою пустил ко мне в огород.* Може се изразити именицом, показном заменицом (*То, чем ты жил, твой порядок жизни он уже не годится для нас*), целом реченицом (*И вдруг грозная вест „Холера в Москве!“ разнеслась по городу*). *Придевски* додаток може бити: 1) придевски (атрибутивни): *Личный состав наших профессоров был очень удачный;* 2) придевско-предикативни: *Он увидел тут тонкую хитрость, как всегда во всем видят хитрость люди подобные Лаврушке;* 3) предикативно-придевски: *Берейтер*

узнал Пьера по его шляпе, белевшей в темноте; 4) придевски односни додатак: *Петя решился к тому месту, гду был государь.*

Проста допуна може бити именска и глаголска. *Именска* допуна означава зависност именице од друге именице као главне у реченици, изражене у субјекту. Означава зависност именице у облику акузатива, датива, аблатива и локатива. Генитивом се може означавати: 1) припадање (*книга Петра Ивановича, дом отца*); 2) однос једног дела према целини, тзв. односи генетичког, просторног и временског карактера (*Я сейчас потеряла браслет, и главное, подарок брата, сама не знаю как. Под старость лет из вашего дома выезжать приходится*); 3) однос каквоће (*Это был человек лет семидесяти*) и 4) дељења (*фунт сахару*). *Датив* се употребљава и уз облике од глагола *быть*. *Аблатив* се ређе употребљава. *Глаголска допуна* је тројака: Генитив који означава да се глаголска радња протире само на једном делу предмета или на површини овог; генитив који означава удаљавање или одвајање дејства од предмета; треће, генитив при одрицању. Генитив удаљавања: *А теперь бежал этого счастья, чтоб искать другого*. Акузатив објекта односи се на прелазне глаголе: *Рука руку моет. Пишу письмо*. Акузатив иза инфинитива прелазног глагола с одрицањем: *Не стану описывать Оренбургскую осаду*.

Датив се најчешће налази иза безличних глагола: *ему не хочется*. Или се именица спаја са глаголом лица: *Голодной куме хлеб на уме*. Датив иза прилога добија назив лица спојеног са ознаком времена, при чему је ознака изражена прилогом: *Мне скучно. Никто не говорит со мною*. Датив иза инфинитива у улози допунског глаголског члана: *Да и как же не случится этому все чаще и чаще?* Етички датив: *Ну, туда ему и дорога*.

Аблативни облик се употребљава са облицима глагола *быть*, кад аблатив показује ознаку с којом се спаја главна представа: *Он был воеводой; Ваши слова тому причиною*. Честа му је употреба са трпним глаголским облицима: *Учитель любим учениками*. Ђуровић у даљем објашњавању допуна износи значења данашњег инструментала у адвербијалној функцији. Наводимо неколико примера. Аблатив узрока: *Осёл мой глупостью в пословицу вошел*. Аблатив упоређења служи ради одређивања карактера радње: *Клубами черный дым несется к облакам*. Аблатив

начина: *Идём шагом*. Аблатив количине: *Убогие, нищие, сотнями на его хлебе живали*. Аблатив простора: *Идём дорогой*.

Допунски придевски додаци могу бити у прироку (предикату), у правој допуни (објекту) и у једном од падежа почев од генитива као односна допуна. Допунски придевски додатак у прироку: *Поехал туда для порядка, а возвратился пьян*; у савременом руском језику он има облик инструментала: *Понятно, что Наполеону казалось, что причиною войны были интриги Англии*. Додатак праве допуне: *Не мне быть судьёю*. Односна допуна је везана уз предлог. Оваква допуна може зависити од значења именице: *У двери в комнату они на секунду останавливаются, как бы не решаясь войти*.

Сложене реченице дефинисане су као израз у коме има два или више личних глаголских облика у улози прирока (субјекта). Ђуровић их дели на *независне* („приређене“) и *зависне* („подређене“). *Независне* су повезане свезама: *и, а, да, но, зато, только, лишь, однако*: *Солнце вышло, и мы собрались в путь; Иван читает, а Петр слушает*. *Зависне* реченице су двојачке: а) *односне* (придевске), настале од именског додатка и б) *прирочне* (зависне) настале од глаголског додатка.

Односне у свом саставу, поред главне речи (прирока), имају и другу реч која се непосредно односи на подмет и са којим је граматички повезана. Овакве реченице се непосредно или помоћу предлога *в, на, по* и *для* везују са главним заменичким облицима: *Проехали они дорогою, по которой мы обыкновенно ездим*. Наведене заменице могу бити изостављене, кад се глаголски облик прирока у зависној реченици претвори у глаголски придев садашњег или прошлог времена: *Люди, которые гуляют в лесу, дышат свежим воздухом* може се заменити реченицом *Люди, гуляющие в лесу, дышат свежим воздухом*.

Прирочне зависне реченице аутор дефинише као оне у којима прирок обично показује: предмет, начин, услов, узрок, време, намеру или циљ радње, изражене прироком главне реченице. Реч је о адвербијалним зависносложеним реченицама. Оне могу бити допунске (објекатске), ако су постале од праве допуне и ако њихов прирок служи као ознака карактера радње прирока главне реченице. Обично се везује са главном реченицом свезом *что* или *кого* са предлогом *на, о*: *Знаю, что думаешь; Знаю, о ком думаешь*; Узрочне се везују са главном реченицом свезом *что*, којој

одговара у главној реченици израз *потому, ибо, так как, оттого, за то*. Ђуровић овде не издваја везнике *ибо, так как*, који су лоцирани у зависној узрочној, док *потому* и *оттого* лоцира у главној реченици. Наведени су примери: *Не писал я ему потому, что у меня не было времени; Сербия жертвовала много своих сынов, так как велика была жажда освобождения*. Даље се наводе карактеристике и примери за последичне реченице (*Иван Грозный настолько был суров, что бояр зашивал в медвежье шкуры*), погодбене са везницима *если, если бы, ежели бы, когда бы* (*Если скажешь правду, прощу тебе*), допусне са везницима *хотя, хоть, пусть, пускай* (*Хотя ты много работаешь, пользы мало имеешь*), начинске (*Иван пишет так, как его учили*), циљне или *намерне* са везником *чтобы* коме у главној одговара *для того, затем* – у савременим граматикама *для того чтобы* припада зависној реченици (*Мы ходили в школу, чтобы приобрести знание*), сливене (*Мы здесь и пили и ели; Киев не только столица начальной России, но и культурно торговый узел*).

Придевски додаток може се употребити у множини, када се односи на неколико предмета у једнаком броју, нпр. *Враждовавшие дядя и внук протянули друг другу руку*. Прирок се може слагати и са најближим предметом: *Мой ум и сердце просвещает*.

Уметнуте реченице Ђуровић пореди за српским језиком. Оне значе: 1) став неког другог лица: *Ты, говорят, великий художник*; 2) степен уверености: *Я, кажется, об этом вам говорил*; 3) лице које изражава извесно мишљење: *Пусть сохнет, говорит свинья*; 4) уношење одређеног значења: *Знаю по газетам, что был, положим, Добролюбов, а что он писал, не знаю*; У уметнуте изразе спадају: *мол* – скраћени облик некадашњег императива 2. л. једнине – *молвь* од *молвить*: *Куда, мол, она мою книжку дела? Де је постало од заповед.начина* глагола дѣяти „говорити“, заправо од дѣй-: *Скажи барину: гости де ждут. Дескать је настало од дескажет: Ты дескать невеста. Небось потиче од не бойся у значењу ведь, конечно: Небось, не спросил обо мне*. Уметнуте речи могу бити и облици: *кажется, казалось бы: Он, казалось, чувствовал свое достоинство*. Израз *бывало* радњу која се у прошлости понављала: *Бывало я одна с ней сижу в ее спальне, а она мне говорит*. Као уметнути израз може служити и глагол у неодређеном облику (инфинитиву): *Его, зная, дома нет*.

Додатак на крају књиге (с. 121-130) чине руски књижевни текстови, од старих народних, преко старе руске књижевности, до одломака из дела руске књижевности деветнаестог века. То су текстови: *О правде и кривде*, Из „*Слова о походе Игоревом*“, *Повесть о булом клобуке*, *Как мужик гусей делил* Л. Н. Толстоја, три Тјутчевљеве песме (*Эти бедные селенья...*, *Умом Россию не понять*, *Два единства*), „Слепой музыкант“ Корољенка, одломци из Тургеневљевих прича *Два богача* и *Могилы Базарова* (из романа „*Отцы и дети*“), одломак из чланка Д. Н. Мерешковског, као и одломак из *Злочина и казне* („*Преступление и наказание*“) Ф. М. Достоевског.

После *Додатка* следи *Литература предмета*, где је указано на 11 значајних радова из руске лингвистике, од Р. Кошутића до А. А. Шахматова). На страници *Исправке*, указано је на 17 штампарских грешака (има их двоструко више). Књигу завршава *Садржај* на 4 странице.

У поређењу са граматикама претходног полувековног периода (готово пет деценија између 1883. и 1931. године), *Руски књижевни језик* Димитрија Ђуровића одликује се детаљном обрадом целокупног материјала, посебно фонетике (акустичко-артикулациона страна и акцентологија), као и творбе речи и синтаксе.⁴⁵

Преовлађујућа конструкцијска решења за граматике тога периода нису предвиђала експлицитно изражени систем вежбања, као ни питања и задатке. Друго издање Илићеве граматике, Кошутићеви *Облици* и Куљбакинова *Грамматика* опскрбљене су вежбањима, за разлику од осталих граматичких прегледа, док Ђуровићева *Грамматика* садржи малобројна вежбања која су преводног карактера, оријентисана на творбу граматичких облика.

Аутор се позива на *Принципе историје језика* Х. Паула, на *Етнопсихологију* В. Вунта, затим на Б. Делбрика, на Будеов рад из 1910. године, као и на сопствене радове поводом реформе руског правописа. Утицај Вунта и Паула на Ђуровића очитује се у његовом поимању фонетике неодвојиво од физиологије гласова (што представља новину, посебно у вези са националним особеностима физиологије

⁴⁵ Аутори пре Кошутића презентовали су фонетику са формалне стране, уз класификацију гласова и краће сликовите описе артикулације, док је синтакса презентована у првом издању Илићеве граматике и код Куљбакина у скраћеном виду.

гласова), скретању пажње на елементе творбе речи, упућивању на упоредну граматику словенских и индоевропских језика, посматрању лингвистичких појава кроз призму психологије, физиологије и етнолингвистике. Ђуровић често упућује на Кошутећеве радове, чији утицај на Ђуровића је више него очигледан. Попут Кошутећа, Ђуровић описује и анализира језичке појаве са компаративно-историјског и синхронијског аспекта, где је дијахронија подређена синхронији, док морфолошке појаве не презентује само са формалне стране, већ и са аспекта синтаксе и семантике. Контрастирање врши у оквиру акцентуације у оба језика и начина графичког бележења тврдох и меких сугласника (с. 25-27). Ђуровић не инсистира само на интерференцији насталој услед релевантних различитости између два језика (Кошутећев „диференцијални метод“), већ указује и на релевантне сличности, као полазну основу за позитивни трансфер (фацилитацију). Обострано (*билатерално, двосмерно*) конфронтирање Ђуровић спроводи претежно у смеру од руског језика ка српском (нешто мање у обрнутом смеру), а овај приступ први пут је примењен у Куљбакиновој *Граматици*. Код Ђуровића преовлађује дедуктивни начин усвајања материјала, у чему се не разликује од претходних аутора. Ђуровић излаже морфолошки материјал у вези са фонетско-фонолошким нивоом и са аспекта творбе речи, али у извесној мери занемарује синтаксички план презентовања. То се огледа у приказу парадигми, апстрахованом од њихове употребе на нивоу реченице. На синтаксичком нивоу се објашњавају везници и предлози, као непроменљиве речи са својом синтаксичком функцијом. Када је реч о лексичкој и синтаксичкој спојивости, Ђуровић им не придаје већи значај, како на унутарјезичком плану, тако ни на међујезичком. Не разматра их са аспекта утицаја на појаве интерференције. Неке појаве описане су у свом историјском развоју, као нпр. развој личних заменица или историјски разлози за губљење копуле код глагола у облику презента. Увођењем психоллингвистичких и етнолингвистичких елемената у презентовање материјала Ђуровић уноси једну од новина у писање граматичких приручника. Остале новине односе се на детаљно излагање синтаксичке материје, творбених модела, повезано, спрегнуто представљање језичких нивоа, указивање на специфичне синтаксичке појаве уз примере са преводом на српски језик, коришћење дијалекатских облика српског језика у сврху лакшег конфронтирања и уочавања сличности. Материјал је

изложен у складу са принципима научне систематике, употребом адекватне терминологије у теоријско-спознајним текстовима, уз навођење репрезентативних примера. Новину представља и нови реформисани правопис којим је штампана ова граматика, што није било карактеристично за тадашњу литературу из области русистике. *Руски књижевни језик* се може категоризовати као практична граматика, мада има и одлике теоријске. Аргументацију за њену практичну (дидактичку) намену налазимо у чињеницама које се односе на неке њене структурно-садржајне карактеристике. Наиме, чињеница је да апаратура организације усвајања није експлицитно изражена, што ову *Граматику* типолошки може одређивати у теоријском смеру, међутим, текстови у *Додатку* намењени су за читање и граматичку анализу, што их функционално сврстава у категорију вежбања. Презентовање језичког материјала, чињеница и генерализација, као и његово селектовање вршени су линеарно (од лакшег ка тежем – принцип нарастања тешкоћа), наведен је велики број примера за илустрацију употребе представљеног лингвистичког материјала. Примери су акцентовани, транскрибовани, а њихови преводни еквиваленти су у функцији контрастирања, као и лакшег усвајања. Све наведено наводи на закључак да у типолошком смислу превалира њен дидактички карактер, мада не треба занемарити висок критеријум који је постављен у вези са нивоом језичког предзнања реалних и хипотетичких корисника ове књиге, што се очитује у начину презентовања и детаљној обради лингвистичког материјала.

3.1.10. Kravar Miroslav, *Gramatika ruskoga jezika za više razrede srednjih škola*. Zagreb, 1948.

Првих година по завршетку Другог светског рата осетила се потреба за новијим средњошколским граматичким приручником, пошто је од 1945. године руски језик омасовљен у школама нове послератне државе (ДФЈ, ФНРЈ). Ово је први граматички преглед који је изашао из штампе после Ђуровићевог *Руског књижевног језика* из 1931. године. *Грамматика руског језика* за више разреде средњих школа објављена је у Загребу 1948. године, у издању Накладног завода Хрватске. Кравар је своју *Грамматику* закључио и потписао марта 1948. (податак из Предговора: „U Zagrebu, mjeseca ožujka 1948. M. K.). Исте године мења се статус руског језика – после доношења Резолуције Информбироа крајем јуна 1948. године руски језик је укинут као наставни предмет. Краварова *Грамматика* конципирана је у складу са тадашњим привременим наставним програмом. Предвиђена је за ученике који су лексичко-граматичка и говорна предзнања стекли током трогодишњег учења руског језика у нижим разредима средње школе.⁴⁶ На макроплану *Грамматика* је подељена на четири већа поглавља: 1. *Гласови* („I DIO“, с. 1-45), 2. *Облици* („II DIO“, с. 46-171), 3. *Творба ријечи* („III DIO“, с. 172-197), 4. *Синтакса* („IV DIO“, с. 198-305). Поводом редоследа увођења граматичке материје, аутор у Предговору наводи: „Razumije se, da je podjela gramatike na četiri dijela stvar dogovora i sistema, pa će nastavnici dobro učiniti, ako – ne vodeći uvijek računa o toj podjeli – budu uzimali gradivo onim redom, kako bude tražila sama nastavna praksa.“. Аутор на тај начин допушта увођење дидактичког материјала према редоследу обраде, мада се у самој граматичкој књизи определио за традиционални редослед увођења. По својој микроструктури *Грамматика* садржи Предговор (с. V-VI), Садржај (с. VII-XIII), Увод (с. XIII-XVI), шеснаест одељака у оквиру четири поглавља (укупно 185 параграфа) и Стварно казало (с. 307-312). Апаратура оријентације организована је помоћу предметног указатеља („stvarno

⁴⁶ У савременом образовном систему ово су виши разреди *основне* школе, од VI до VIII.

kazalo“) и упућивањем на конкретне параграфе, на различитим местима у књизи. Најмања јединица је параграф.

У *Уводу* су изложене основне лингвистичке и лингвокултуролошке информације у вези са руским језиком, историјом, књижевношћу и културом. Московски говор („московско наречје“) описано је као средишње између северноруских и јужноруских говора, од Пскова према југоистоку до реке Оке, затим до Урала, дате су основне карактеристике, као што је нпр. *окање* у севернорским говорима.

У првом делу обрађени су гласови, почев од приказа руске азбуке са 32 словна знака, њиховим називима и изговором, уз напомену да се наглашено *e* пише као *ě* и чита се као *jo*. Уз ово објашњење аутор износи историјски коментар.

Изговор гласова прати транскрибовање (транскрипцијске знаке аутор назива „фонетички алфабет“), у ову сврху аутор користе се латинична слова (аутор их назива „хрватска латиница“) и посебни договорни знакови: *ī* (за „јери“), *ə* („нелабијализовано о“), *γ* („звучно грлено х“).

Самогласници су подељени на *тврде* и *меке* по паровима, уз напомену да сваком „тврдом“ самогласнику (осим *ы*) одговара један „меки“ и обрнуто. Аутор наглашава да је самогласник *ы* посебан глас који не постоји у нашем језику и упућује на параграф 4.2. у коме објашњава артикулацију овога гласа. У транскрипцији га бележи знаком *ī*. Данас се не бисмо могли сложити са поделом вокала на тврде и меке, међутим, уколико условно прихватимо ову поделу и принципе по којима је подела извршена, онда бисмо могли прихватити да глас *ы* има „меки“ еквивалент – глас *и*. Изговор самогласника изложен је према вертикалном и хоризонталном положају језика и класификован на високе, средње и ниске, односно на вокале предњег, средњег и задњег реда. Објашњава се артикулација сваког вокала понаособ уз навођење примера – лексема, којима су илустрована наведена објашњења.

Сугласници су такође подељени на тврде и меке. За правописна правила у вези са бележењем меких сугласника у слоговима са графемама *я, е, и, ё, ю*, односно тврдых сугласника у слоговима са графемама *а, э, ы, о, у* дати су примери одговарајућих лексема: *вал, сэр, был, нос, лук, дал*, у односу на *вѣл (mlitav), сер (siv), нѣс (nosio), люк (lûk), даль (daljina)*, уз њихову семантизацију која доказује могућност

диференцирања значења тврдих и меких фонема (термини графема, фонема, морфема у то време нису били у употреби код нас, стога ни аутор не оперише овим називима). Објашњава се артикулација меких и умекшаних сугласника, уз навођење примера.

Следи део о ненаглашеним самогласницима и њиховом изговору. На с. 11 Кравар констатује да се руски самогласници „само у наглашњим слоговима изговарају јасно, а у ненаглашеним се слоговима покраћују, слабе и мијењају своју боју. То слабљење и покраћивање ненаглашених самогласника, праћено обично и промјеном њихове боје, зове се *редукција самогласника*.“ [Кравар 1948, 11].

У одвојеним пасусима под називом „биљешка“ аутор излаже своја запажања, додатна лингвистичка објашњења, или историјске коментаре.

Следи поднаслов о руском акценту, његовој природи и основним карактеристикама. У „биљешци“ се са конфронтационог аспекта наводи да у руском изговору нема дугих, нити узлазних слогова, као што су наши.

У делу о скуповима сугласника излаже се материјал о једначењу сугласника по звучности и феномену њиховог обезвучавања на крају речи. Једначење сугласника по месту изговора пропраћено је белешком о подели сугласника по начину изговора, једначење сугласника по мекоћи, те правилима њиховог изговора. Удвојене сугласнике аутор назива *двоструки* сугласници и објашњава њихов изговор у различитим позицијама. Обрађено је и губљење сугласника. Затим је под насловом „Примјер рускога изговора“ наведен краћи текст „Два плуга“. Графички је организовано да се у левој колони налази текст на руском језику, док је у десној транскрипција, а у фусноти је дат превод (с. 24).⁴⁷

У одељку о гласовним променама наведене су сугласничке алтернације, од којих у најчешће спадају: превој, непостојани вокали, преглас. Превој (чередование гласных) или промена самогласника у корену речи представљен је превојним низовима: *е:о, о:а, е:у:ништа, о:ы:у:ништа, и:ой* и примерима лексема. Преглас (перегласовка) или промена самогласника условљена суседним гласом представљена је примерима *подем – конѐм, платѐе – ружѐе* и сл. Покраћивање (сокращение) вокала *и → њ, я → њ, е → ѝ, ю → ѝ*. Непостојани вокали *о* и *е* дати су уз контрастирање и

⁴⁷ В. Прилози.

историјски коментар настанка ове појаве у словенским језицима. Од промена сугласника наводе се и објашњавају палатализација и јотовање. Под посебним поднасловом *Руски гласови према нашим* заступљено је контрастирање, и то диференцијални принцип, са навођењем разлика између два језика. Наведени су и неки еквиваленти: аутор издваја меке самогласнике *я* и *ю*, којима одговарају наши скупови *ја, ју*, уз примере: *яма : јама, в бою: у боју, моя : моја, юг: југ*. Вокал који се разликује од нашег и карактеристичан је за руски језик јесте глас *ы*. Наведене су и неке аналогне појаве: руском *о* на почетку речи одговара *је* у нашем језику. Наводе се примери *один : један, озеро: језеро*. Међу еквивалентним појавама аутор наводи сугласнике *ч, ж*, којима често одговарају наши сугласници *ћ, ђ*: *хочу: хоћу, межа:међа, реже:рјеђе*. Руском *ч* одговара понекад наше *џ* испред *р*: *черта:џрта, черв: џрв*. Затим *л* на крају речи или слога, које је у нашем језику прешло у *о*, затим руске групе *ер, ор, ре, ро*, којима одговара наше вокално *р*, као и руске групе *ел, ол, ле, ло*, којима је еквивалентно наше *у*. Кравар је ове карактеристике груписао у диференцијалне црте, указујући на аналогију и еквиваленцију. Белешка после овог одељка садржи краћи историјски коментар аутора.

Следе основне карактеристике руског правописа. Објашњава се писање тврдох и меких самогласницима у слоговима, писање тврдох и меког знака, страних речи, сложеница, великих и малих слова. Такође се износе правила преношења из ретка у редак, дају се основни правописни знакови и основне информације о резултатима правописне реформе из 1918. године, чиме се и завршава прво поглавље који се бави фонетиком и фонологијом.

Друго поглавље „Облици“ бави се морфологијом и почиње од врста речи. Деклинирање је названо *промена имена по падежима*, која се зове деклинација или „склањање“. Под *именима* аутор подразумева именице, придеве, бројеве и заменице, уз објашњење у фусноти да руски називи не полазе од облика врста речи, већ од њихове синтаксичке функције. После краћег теоријско-спознајног текста о руском падежном систему, Кравар прелази на именице и њихове морфолошке карактеристике. Класификује их на четири врсте. Првој врсти припадају именице мушког рода на сугласник, на меки знак и на *-й [-j]*, као и именице средњег рода на *-о/-е/-ё*. Другој врсти припадају именице „већином женског рода“ на *-а/-я*, по трећој

врсти мењају се именице „већином женског рода“ на –ь, док у четврту врсту спадају именице средњег рода на –я (*время*).

Именице прве врсте са основом на тврди сугласник репрезентоване су примерима *слон* и *стол*, кроз све падеже једнине и множине. У напоменама се скреће пажња на категорију живо/неживо. За именице са основом на меки сугласник дати су примери *коњ* и *сарай*. У напоменама се говори специфичностима именица са основом на грлене сугласнике *к, г, х*, на *ч, ж, ш, ц* и писањем *и*, односно *ы*. Такође се говори о „особитим облицима“, који се односе на неке именичке флексије (наставак –у у генитиву једнине, –а у номинативу множине, –у у локативу једнине, именице са суфиксом –ин), да би на крају сваког одељка било речи о акценту, у овом случају – именица мушког рода.

Парадигма именица средњег рода репрезентована је именицама: *слово, поле, ружьё*, за сваки тип ове промене. Аутор наводи да су номинатив и акузатив у једнини једнаки, док је у множини акузатив једнак номинативу или генитиву, у зависности од категорије живо / неживо. Белешка садржи коментаре, нпр. да именице на [-ј] (аутор их наводи као именице са основом на –ий: *здание, знание*) у локативу једнине имају наставка –и уместо –е. Према утврђеном редоследу, у напоменама које следе после приказа парадигме говори се о неким специфичностима, нпр. о непостојаним вокалима код именица ове врсте (са додатним објашњењима у *белешци*), о *особитим облицима*, међу које у овој именичкој врсти убраја именице са наставком –ья у номинативу множине и наставком –ьев у генитиву множине (*крыло, перо*), затим именице на –ко (*яблоко*), са изузетком *войско, облако* (наставка –а у номинативу множине, –ов у генитиву множине именице *облако* и наставка –ø у генитиву множине именице *войско*). Поред разлика, аутор скреће пажњу на сличности, нпр. код именица *око, ухо*, које пореди са нашим језиком у вези са променом задњенепчаног (*грленог*) сугласника у непчани. Следе правила акцентовања именица ове врсте.

За другу врсту издвојени су репрезенти *стена, рыба* (за основе на тврд сугласник) и именица *пуля* за основе на меки сугласник. Кроз напомене ученици се упућују у специфичности појединих именица, као што су оне са основом на –ий (ном. једн. на –ия) са наставком –и у дативу и локативу једнине, као и именице са основом

на грлени сугласник (*рука*), на непчани (*груша, свеча*), на *ц* (*птица, овца*). Напомене и белешке се такође односе на именице са непостојаним вокалима, док су *басня, башня*, као и *деревня, семья, гостья* сврстане у *особите* облике. На крају, по већ устаљеном редоследу, следи коментар о нагласку именица друге врсте.

О именицама треће врсте аутор износи кратак историјски коментар о њиховом настанку и пореклу од старих *и-основа*, уз истицање чињенице да се највећи број таквих именица сачувао и у нашем језику. Овој врсти припадају све именице женског рода са графичким завршетком *-ь* и основом на непчани сугласник, нпр. *вѣсть, власть* и др. Репрезент за парадигму је имениц *кость*.

Кроз напомене и белешке, према установљеном принципу, аутор издваја именице са непостојаним вокалом *о* (*ложь, рожь, вошь, любовь, церковь*). Међу *особитим* облицима своје место имају именице са проширеном основом суфиксом *-ер* (*мать* и *дочь*), варијантни инструментал множине именица *кость* и *дверь*, уз историјски коментар о томе да је наставак *-ями* дошао касније из *а-основа*, као и именица *сажень*, чији је генитив множине једнак номинативу једнине. Аутор посебно обраћа пажњу на именице *путь, люди, дети*, притом именицу *люди* сврстава у именице мушког рода, *дети* у именице средњег рода, не наводећи их као именице *pluralia tantum*, већ као множину за именице *человек* и *дитя*. Са становишта савременог руског језика, не бисмо се могли сложити са овом констатацијом, с обзиром на то да се облик *дети* семантички поима и употребљава као облик множине за именицу *ребёнок*, а облик *ребята* нема значење „деца“ (множина од „дете“), већ „друштво“, „екипа“, „момци“.

У вези са именицама четврте врсте одмах је дат кратак историјски коментар о њиховом пореклу. Репрезентативни образац за промену по падежима је именица *время*. У *особите* облике убраја се именица *дитя*, са проширеном основом *-ят* (дати су падежни облици *дитя, дитяти* итд), као и именица *семя*, која не проширује основу суфиксом *-ен*, као остале именице ове врсте, већ суфиксом *-ян*. У ову врсту убрајају се и именице са номинативом множине на *-ята/-ата*. На крају су дати коментари у вези са акцентовањем ових именица.

Одељак о придевима. Садржи поделу на кратке и дуге облике, уз коментар да се придеви у речницима наводе у свом полазном облику, номинативу једнине дугог

облика мушког рода. Аутор наводи придеве који имају само кратки облик (присвојни придеви на *-ов, -ев, -ин*), придеви *рад, горазд*. Присвојни придеви који имају само дуги облик имају суфикс *-ск* и наставак *-ий* за мушки род. Овде су убројани и придеви на придеви са суфиксом *-н* (на *-ний*), градивни придеви, као и *большой, голубой, карий*.

Према распореду увођења, аутор најпре излаже о кратким придевима, дефинише их као облик номинатива, уз дијахронијски коментар да су се некада мењали по именичкој промени, као и у нашем језику. Класификација се врши према тврдоћи/мекоћи основе. У напоменама се говори о придевима са непостојаним вокалима и о акценатским специфичностима кратких придева.

Када је реч о дугим придевима, прва напомена се односи на то да они имају све падежне облика, као и у нашем језику. У оквиру белешке дат је кратки историјски коментар о настанку дугих придева чији су наставци настали од старе заменице **јь, *ја, *је*, која је уз кратки облик имала функцију одређеног члана. Даље следе придеви са основама на тврди сугласник. Репрезент за промену је придев *белый*, са облицима за женски и средњи род *белая, белое* и множину *белые*. Придеве са основом на меки сугласник репрезентује придев *синий*. После вантабеларног приказа деклинирања, следе коментари формално-граматичких, морфолошких карактеристика дугих облика придева, као што су писање наставака после грлених и непчаних („веларних“) сугласника. На крају, према устаљеном редоследу, следе правила акцендовања.

Придеви са основном на *-ов, -ев, -ин* издвојени су као једини који имају све падежне облике. Уз историјски коментар у оквиру белешке, презентован је придев *отцов* са променом по падежима у сва три рода. Презимена на *-ов, -ев, -ин* у локативу немају наставак *-ом*, већ *-е*. Белешка скреће пажњу на инструментал ових презимена, због заменичког наставака, док је у нашем језику за оваква презимена карактеристичан именички наставак, те се на примеру *с Петров-ым, с Пушкин-ым* илуструје ова различитост (у нашем језику правилно је *с Петров-ом, с Пушкин-ом*), док географски називи имају именичке наставке (Киев – Киев-ом, Ростов – Ростов-ом).

Одељак о поређењу придева почиње од степена поређења, начина грађења компаратива и краћег дијахронијског и контрастивног коментара о компаративним суфиксима (аутор их назива „наставцима“). Руско *-ёе* одговара нашем *-ији*, руском суфиксу *-ше* еквивалентан је *-ши* у српскохрватском. У једној од „биљежака“ аутор изводи порекло облика *глуб-же* од облика на *-ше*, у коме се глас *ш* регресивно асимиловао по звучности према *б*. Наведени су и примери са суфиксом *-че*: *легче, легче, жесточе* и сл.

Суперлатив је представљен у форми једног простог и неколико сложених. Аутор наводи осам придева који граде облик на *-ший* (*высший, низший, старший, младший, лучший, худший, больший, меньший*), као и њихово значење. Наведени су и примери суперлатива који се гради са прилогом *наиболее*.

После придева следи одељак о бројевима. Аутор их дели на главне (количественные), редне (порядковые), збирне (собирательные), разломке (дробные), деоне (разделительные) и на бројне прилоге (количественные наречия). Парадигма главних бројева представљена је уз напомене и белешке. Аутор упућује на параграф 145, где је изложено детаљније о слагању главних бројевима са именицама и придевима. Према истом принципу презентовани су и остали бројеви.

Заменице су подељене на осам група: личне, повратна заменица *себя*, присвојне, показне, упитне, односне, одређене и неодређене. Аутор је изложио основне карактеристике заменица, дати су и приказ њихових парадигми, али не истиче њихову синтаксичку функцију. Неодређена заменица *ничего* представљена је као генитив облика који у номинативу гласи *ничто*, без диференцирања значења заменице *ничего* и заменице *ничто*. Облик *друг друга* аутор назива узајамно-неодређеном заменицом, уз непотпуну семантизацију – дат је превод *један другог*, без облика *једна другу, једно друго, једни друге, једне друге, узајамно*, предлошких падежних облика *једно с другим, једни о другима* и сл.

У кратком одељку о прилозима представљени су начине њихове творбе, без објашњења значења и синтаксичке функције. Репрезентативни примери изостају, као и дијахронијски коментари.

Одељак о глаголима почиње на 118. страници у параграфу 77. Подела глагола извршена је по значењу и виду. По значењу су подељени на прелазне (транзитивне),

непрелазне (интранзитивне), повратне (рефлексивне). У белешци се истиче да непрелазни глаголи немају пасивне партиципе. По виду могу бити несвршени (имперфективни), од којих су једни трајни (дуративни), а други учестали (итеративни) и свршени (перфективни), док посебну врсту свршених глагола чине тренутни глаголи.

Руски глагол има следеће облике: неодређени облик (инфинитив), три времена, три начина, два лика (актив и пасив), два глаголска прилога, четири глаголска придева. У белешкама Кравар врши контрастирање са нашим језиком, из чега изводи закључак да у руском језику не постоји пређашње трајно време (имперфект), пређашње свршено или аорист, прошло свршено (плусквамперфект), као ни посебни облик за будуће свршено време или футур егзактни, тако да се облик *буду читать* може двојако превести: *читаћу* и *будем читао*. Такође, у руском језику не постоји посебан облик за кондиционал прошли, те се облик *читал бы* преводи на два начина: *читао бих* и *био бих читао*.

У одељку о творби глаголских облика представљен је начин добијања двеју глаголских основа: инфинитивне и презентске. Ни овога пута није изостављен одељак о акцентовању инфинитива и презента. Према наставцима у презенту аутор представља две конјугације.

За прости и сложени футур дати су примери, али изван реченичног контекста.

Прошло време представљено је са аспекта његове творбе од инфинитивне основе и суфикса („наставка“) *-л, -ла, -ло, -ли*. Од глаголских начина презентован је императив са аспекта његове творбе. Облик императива на *-ь* посматра се као облик са скраћеним „наставком“ *-и*, што по мишљењу аутора значи да наставак овде не постоји, већ само знак за мекоћу сугласника. После императива и кондиционала прелази на глаголске прилоге (герунде) и партиципе, објашњавајући их превасходно са формалног аспекта, уз коментар да повратни глаголи никад не граде краћи облик герунда перфекта на *-в*.

Кравар дели глаголе на четири врсте, према презентској основи. У презентској основи издваја суфикс и наставак (нпр. суфикс *е/ѐ* у 2. лицу једнине презента *нес- ѐ – шь*), што одговара тематском вокалу. Првој врсти припадају глаголи са основом на *-е*, другој врсти припадају глаголи чија презентска основа настаје суфиксом *-не*

(*тонуть, то-не-шь*). Трећа врста подразумева глаголе чија презентска основа настаје суфиксом *-је-* (*пис-а-ть, пише-шь*, од **pis-je-šъ*). Четвртој врсти припадају глаголи са презентском основом која настаје суфиксом *-и-* (*носить, нос-и-шь*). У белешци аутор изводи закључак да се по првој конјугацији мењају глаголи прве, друге и треће врсте, док се по другој конјугацији мењају глаголи четврте врсте.

Према творби инфинитивне основне врсте, глаголи се деле на разреде. Тако у *прву врсту* спадају: глаголи чија се презентска основа гради суфиксом *-е*, а према творби инфинитивне основе, глаголи прве врсте деле се на *два разреда*. Први разред чине глаголи чија је инфинитивна основа једнака глаголској. У својству примера наводи се глагол *нести*. Наводе се специфични случајеви са две основе: инфинитивном и презентском, нпр. *тер-* и *тр-*. Наведен је пример глагола *тереть*.

Други разред чине глаголи чија инфинитивна основа настаје суфиксом *-а*. Као пример наводи глагол *ждать*. Кроз напомене и белешке аутор наводи специфичности неких глагола „са посебним облицима“, као што су *брать, звать, лгать*, или глаголи *знать, спать*, који имају инфинитивне облике по овој, а презентске по четвртој врсти.

Друга врста представљена је глаголима који презентску основу граде суфиксом *-не* (*тонуть / то-не-шь*), док се у напоменама истичу специфичности појединих глагола несвршеног вида који граде прошло време, герунд и партицип перфекта актива без суфикса *-ну* (*гаснуть/гас, гасла, -ло, -ли, гасши, гасший*).

Трећу глаголску врсту аутор дели на два разреда. Први разред подразумева глаголе чија је инфинитивна основа једнака глаголској. Пример: *делать*. У напомени се скреће пажња на глагол *стать* који има презентске облике по другој врсти. Другом разреду ове врсте припадају глаголи чија инфинитивна основа постаје суфиксима *-а-, -я-, -ва-*. Примери су *писать, лаять, ковать*.

У четврту врсту спадају глаголи који праве *презентску* основу суфиксом *-и*. Пример: *носишь*. Први разред ове групе подразумева глаголе чија се *инфинитивна* основа гради суфиксом *-и*, тако да је једнака презентској.

Другом разреду припадају глаголи чија се инфинитивна основа гради суфиксом *-е* или *-а* (од *ѣ*), тако да се ови глаголи деле у две групе: са инфинитивном

основом на –е- (од *ѣ*), уз пример глагола *видеть* и глаголе са инфинитивном основом на –а- (од *ѣ*) са примером *кричатъ*.

У неправилне глаголе аутор убраја глаголе *дать, есть, идти, ехать*, према критеријуму одсуства тематског вокала у презентској основи код једних глагола и суплетивних основа код других.

Трећи део *Граматики* посвећен је творби речи. Корисници се упознају са структуром речи (корен, префикс, суфикс, наставак). Речи по саставу дели на: а) „корјените“ (непроизводные), које се састоје од корена, те им се подударају корен и основа, б) изведене (производные), код којих је основа грађена од корена и суфикса и в) сложене (сложные) које су грађене од два или више корена (аутор не наводи основе, него корене). Творбу именица Кравар почиње од суфиксације, уз навођење најчешћих суфикса прве и друге врсте. Суфиксима прве врсте граде се именице „са посебним значењем“. Аутор има у виду оне именице које нису аугментативи, деминутиви или хипокористици, те немају ни такве суфиксе. Наведени су суфикси *-тель, -чик, -щик, -ец, -арь* код именица *nomina agentis*; *-ак, -ник, -чик, -щик* код именица *nomina professionis*; *-ак, -ик, -ок, -ач, -ун, -иш* код именица које значе неку ознаку лица; *-ек, -ик, -ист* код именица које значе политичку припадност или научно занимање и многи други. Суфиксима друге врсте творе се аугментативи, деминутиви, хипокористици, као и мушки и женски патроними. Такође по истом принципу аутор презентује и творбу придева, наводећи најчешће суфиксе који учествују у њиховој творби. Такође је дата и творба глагола, уз напомену да у руском језику постоји мали број коренских глагола, већином су настали суфиксацијом, што им у одређеној мери мења значење.

Четврто поглавље посвећено је синтакси и почиње од реченице. Појам реченице аутор дефинише као „скуп речи или само једну реч која изриче потпуну мисао“. Реченице су подељене према *садржају изречене мисли* на: а) изјавне или декларативне (повествовательные), б) упитне или интерогативне (вопросительные), в) заповедне или императивне (повелительные), г) узвичне или екскламативне (восклицательные), а све оне могу бити потврдне или одричне. Следи увођење главних делова реченице са примерима који их илуструју. У оквиру просте реченице

говори се о субјекту и предикату који може бити прост и сложен (именски и глаголски). Следе реченични додаци: објекат, атрибут, апозиција, адвербијал.

Према критеријуму начина на који су изречени главни делови у реченици, аутор је их је поделио на: а) потпуне, б) непотпуне, в) личне, г) безличне и д) неодређеноличне.

У оквиру сложене реченице представљене су независно сложене (аутор употребљава термин „успоредно сложене“) и зависно сложене. Првом типу припадају саставне, супротне, раставне, закључне. Зависно сложене дели на субјектне, предикатне, објектне, атрибутне и адвербне. Субјектне могу бити: односне, изричне и неуправна питања. Предикатне реченице су првенствено односне, које понекад могу имати последични или начински смисао. Објектне реченице се појављују као изричне, односне, или као неуправна питања. Атрибутивне реченице су углавном односне, док су адвербне реченице подељене на: месне (локалне), временске (темпоралне), начинске (модалне), узрочне (каузалне), намерне (финалне), последичне (консекутивне), погодбене (кондиционалне), допусне (концесивне). Све ове реченице могу се за главну везивати везником, а могу бити и без везника. Примерима на руском језику и пратећим преводом на српскохрватски илустровани су сви наведени случајеви. Даље следи управни и неуправни говор, као и ред речи у реченици.

Употреба врста речи у реченици разматра се од 233 до 305 странице. Врсте речи подељене су на самосталне и помоћне. Самосталне служе као делови реченице, то су именице, придеви, бројеви, заменице, глаголи и прилози. Помоћне речи нису делови реченице, оне означавају односе међу њима. То су предлози, везници и честице. Изван реченичне везе стоје узвици.

Следе категорије рода и броја код именица, у поређењу са српскохрватским, затим дуги и кратки придеви, који се не разликују по значењу (као у српскохрватском језику), већ по употреби. Дуги придеви могу вршити атрибутивну и предикативну функцију уместо кратког придева, понекад и уместо именице. Аутор такође говори о синтаксичкој функцији бројева, заменица, глагола, глаголског вида. Глаголе кретања представља као одређене и неодређене глаголе. За све случајеве наведени су примери.

Прилози имају улогу адвербних ознака. Дат је списак најчешћих прилога за место, време, начин, количину, узрок, сврху. Следи функција предлога, који су презентовани вантабеларним списком најчешћих, према значењу. Везници су подељени на „успоредне“ (сочинительные) и зависне (подчинительные). Успоредни се деле на: саставне, супротне, раставне и закључне. Зависни су подељени на: изричне, временске, начинске, узрочне, намерне, последичне, погодбене и допусне. Честице су подељене на упитне, узвичне, узносне (усилительные), одричне *не* и *нет* и потврдну речцу *да*.

О употреби падежа говори се са аспекта значења свих падежа и њихове синтаксичке функције. Под насловом „Употреба глаголских облика“ аутор даје преглед глаголских облика и њихових значења, уз примере на руском језику и пратећи превод на српскохрватск (хрватскосрпски). Објашњена је и примерима илустрована употреба презента, футура, перфекта, императива, кондиционала, инфинитива, герунда, партиципа и пасива.

На крају *Граматики* налази се предметни регистар, списак литературе и попис грешака са исправкама. Према пагинацији, ова *Грамматика* има укупно 312 страница.

Аутор је овај граматички преглед конципирао у складу са тадашњим потребама наставе руског језика, што је и навео у Предговору. Материјал се уводи линеарно, распоред поглавља и одељака условљен је научном систематиком, као и редослед увођења, који одговара устаљеном традиционалном приступу. *Грамматика* се одликује прецизношћу и тачним навођењем назива језичких јединица. Морфеме прецизно издваја и тумачи. У оквиру фонетике транскрибовање врши условним латиничним знацима. Класификације су извршене према важећим нормама у лингвистичкој науци (руске вокале дели по тврдоћи/мекоћи, месту творбе, као и према вертикалном и хоризонталном положају језика, скреће пажњу на правила редукције, сугласнике алтернације и сл.). Контрастирање врши најчешће полазећи од руског језика, поредећи морфолошке карактеристике појединих облика у оба језика и истичући у првом реду диференцијалне црте, али не занемарујући њихове сличности. Дијахронијски коментари дају се чешће за променљиве врсте речи. У делове о врстама речи уводи елементе деривације. *Грамматика* је написана у традицији коју

бележимо од Ј. Илића, П. Будманија, конципирана према приступу преовлађујућем у Кошутићевој граматици и као таква је одговорила захтевима свога времена.

3.1.11. Т. Маневић, Ј. Т. Богичевић, А. А. Миловидов, *Граматика руског језика за средње стручне школе, 1950.*

Граматика руског језика за стручне средње школе (изд. Весник рада, 1950) на метаплану чини део уџбеничког комплета истих аутора, који се састоји од уџбеника руског језика и Читанке са речником за средње економске школе. Штампана је на 140 страница. Макроструктуру чине три поглавља: Основи фонетике (с. 8-15), Реченица (с. 16-25) и Облици (с. 25-137). Микроструктура је подељена на одељке првог поглавља, као и одељке трећег поглавља, и то: Напомена (с. 2), Азбука (с. 3-5), Именице (с. 25-47), Придеви (с. 47-72), Заменице (с. 72-78), Бројеви (с. 78-87), Глаголи (с. 87-113), Прилози (с. 113-118), Предлози (с. 118-129), Свезе (с. 129-132), Речце (с. 132-134), Узвици (с. 134-137), Правопис свеза (с. 137); на крају се налази прилог – лист са исправљеним штампарским грешкама.

Садржај *Граматике* је усаглашен са наставним програмом, предвиђеним за овај вид школовања. Теоријска грађа која се односи на *именице* и *глаголе* изложена је на српском језику, док је за остале врсте речи дата на српском и руском. Поглавље о реченици написано је на руском језику. Књига садржи већи број примера и задатака за рад у школи и код куће. Аутори у Предговору наводе да „руске речи блиске по изговору и значењу са српским нису превођене“. У Предговору је назначено да је др Ј. Т. Богичевић обрадио прилоге, предлоге, свезе, речце и узвике, А. А. Миловидов је написао део о придевима, заменицама и бројевима, док је Т. С. Маневић обрадио остале делове овог граматичког приручника.

После Предговора, на почетку овог граматичког приручника дата је азбука са основним информацијама о графичком и гласовном систему руског језика, у поређењу са српском ћирилицом. Аутори издвајају „чисто руска слова“, како их називају. У објашњењу изговора диграма напомиње се неправилност писања „й+у“, већ само *ю*. На исти начин објашњава се писање *ё*, осим у страним речима. Уочава се константно поређење изговора руских гласова са изговором српских. На крају се закључује: 24 знака су иста „и нама и Русима“. У *Основама фонетике* издвајају „тврде“ и „меке“ самогласнике, полувокал „ј“ или „слабо ј“, које се изговара на почетку личних заменица трећег лица „их“. Дата је и транскрипција умекшаних

сугласника, уз објашњење правила изговора и напомене „како не треба“ и „како треба“ изговарати. У оваквој подели и терминологији огледа се утицај првих *Грамматика* руског језика у нашој средини. Подела вокала по тврдоћи/мекоћи превазиђена је и не уочава се у потоњим граматикама.

Сугласници су подељени по звучности/беззвучности. Основне информације о правилима изговора и правописа илуструју се примерима (нпр. *спеши и спиши с доски слова*). Као илустрација дати су Пушкинови и Љермонтовљеви стихови, као и одломци из Криловљевих басни. После ових објашњења следе *Повторительные упражнения на всё пройденное*. Инструкције за вежбања су следеће: *обратите внимание на рифмы в следующих стихотворениях*, где се од ученика тражи транскрибовање неких стихова, преписивање и учење напамет (*спишите их и выучите наизусть*). Инструкције су дате у другом лицу множине. У овим вежбањима се захтева и уочавање речи које се римују или исто звуче, али различито се пишу (*грудь / нибудь / путь; мог / венок*), уз уочавање појаве обеззвучавања на крају речи. Дат је и текст песме *Катюша*.

Следи део на руском језику који говори о *реченици*. Она се дефинише као „*сочетание слов или отдельные слова, выражающие законченную мысль*“. Врши се подела на *вопросительные, восклицательные, повествовательные*. Чланови реченице се дефинишу као „*слова в предложении, связанные между собой по смыслу*“, а та веза се остварује одређеним питањима. По саставу реченице су подељене на *простое нераспространённое и простое распространённое*) и сложене. За просту проширену реченицу дат је пример *Хороший ученик в классе внимательно читает книгу*. Разлаже је на реченичне чланове помоћу питања: *кто?* – *ученик (подлежащее)*; *что ученик делает?* – *читает (сказуемое)*; *какой ученик?* – *хороший (определение)*; *что ученик читает?* – *книгу (дополнение)*; *где ученик читает?* – *в классе (обстоятельство места)*; *каким образом ученик читает?* – *внимательно (обстоятельство образа действия)*. Сложене реченице подељене су на *сложносочинённые* и *сложноподчинённые* (независно-сложене и зависно-сложене), што је такође илустровано примерима уз одговарајућа објашњења. Адвербијалне (*обстоятельственные*) реченице подељене су на осам типова: *обстоятельственные предложения места, времени, образа действия, цели, причины, следствия,*

предложения условные, предложения уступительные (месне, временске, начинске, циљне/намерне, узрочне, последичне, условне, допусне).

У односу на присуство/одсуство граматичког или логичког субјекта („јвногo или подразумеваеомогo“) реченице су класификоване на *личне* и *безличне*.

Поглавље *Облици* (морфологија) је најобимније у овој књизи. Материјал о именичким врстама изложен је на руском и српском језику (неки одељци писани су на руском, неки на српском језику). Поглавље презентује преглед на шест променљивих и четири непроменљиве врсте речи. Објашњава основне граматичке категорије (род, број, падеж) код именица, као и напомене о падежним наставцима у тврдој и мекој промени. После основних објашњења аутор често уводи по неколико напомена у којима се дају додатна објашњења о конкретној граматичкој појави. У овом случају реч је о скретању пажње на разликовање категорија *биће/предмет*, идентичност наставака за датив и инструментал множине (*–ам/–јам, –ами/–јами*) независно од рода именице, непроменљивост женских патронима или презимена на *–ич* (*с гражданкой Серафимович*) и сл.

Именице су у овој граматичкој подељене на *пет* врста. Начин презентовања граматичког садржаја у вези са именицама одређен је за сваку именичку врсту и подразумева редослед по коме се најпре наводе облици номинатива једине и генитива множине, потом се презентује деклинирање именица, следе напомене које се односе на неке од специфичних именица у оквиру деклинације, као и преглед одређеног броја правила акцентовања именица које припадају конкретној деклинацији.

По првој врсти мењају се именице мушког рода које се завршавају на сугласник. Као примере за тврду промену наводе се именице *стол, слон*, а мека промена представљена је именицама *гвоздь, гость, товарищ, трамвай, палец, отец*, чиме су заступљене све специфичности у оквиру ове деклинације, које се односе првенствено на флексије, непостојане вокале и акценат. У *напоменама* се указује на специфичности неких именица, као што је збирна именица *народ* са наставком *–у* у генитиву једине, група именица са наставком *–á* у номинативу множине који може диференцирати значење, именице са наставком *–ья*, именице на *–е* (граждане), именице на *–ата/–јата*, именице са мешовитом *тврдом/меком* променом и сл.

Аутори не познају термин *нулта морфема*, већ за такве случајеве наводе да именица *нема наставак* (нпр. *солдат* у генитиву множине). Изложена су и акценатска правила за именице ове деклинације, уз објашњења и репрезентативне примере.

У другу врсту сврстане су именице средњег рода које се у номинативу једнине завршавају на *-о* (тврда промена) и *-е* (мека промена). Као образац за тврду промену дате су именице *село, место, окно, писмо, јаблочко, окошко*, уз напомену да у „другом падежу множине нема наставак“ и да именице на *-ко* (*јблоко, облако*) имају наставак *-и* у номинативу множине. За меку промену наведене су именице *море, поле* са наставком *-ей* у генитиву множине, као и именице које се завршавају на руски наставак *-ье* (*кушанье, платье, уцелье, ружьё, бельё*) и на црквенословенски *-ие* (здание, знание). Према истом обрасцу представљена је парадигма именица друге врсте, уз напомене које се односе на флексије именица са основом на *-ч, -ж, -щ, -ш, -ц(о), -ие*, као и на множину именица *плечо, небо, судно*. Следе напомене у вези са акцентом именица друге врсте.

Трећој врсти припадају именице женског и мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на *-а, -я*, укључујући именице са акцентованим *я*: *семья, статья, судья, свинья*, које у генитиву множине имају наставак *-ей*, односно са неакцентованим *я*: *гостья, болтунья, лгунья, гостья* и сл. које у генитиву множине имају наставак *-ий*. Такође су издвојене именице на *-ая, -ия, -ея*: *армия, линия, гимназия, стая, шея, змея* са обликом генитива множине. У напоменама се скреће пажња на специфичности неких именица, као и на правила акцентовања.

Четврту врсту чине именице женског рода „без падежних наставака које се завршавају на мек сугласник у номинативу једнине. Према устаљеном редоследу излагања, аутори наводе номинатив једнине и генитив множине именица, затим следе напомене, промена именица по падежима, напомене које се односе на неке од специфичних именица у оквиру деклинације и на крају следи преглед акценатских правила. Обрасци за промену именица ове деклинације су *кость, лошадь*. У напоменама се издвајају именице *мать, дочь* са проширеном основом, као и *церковь, свекровь, ложь* са покретним вокалом у корену и именицу мушког рода *путь*. Овој деклинацији припадају именице *дети, люди* и именице које имају само множину: *сени, ясли*. Следе акценатска правила.

Као посебну, пету, врсту аутори издвајају десет именица које се у номинативу једнине завршавају на *-мя* и добијају проширену основу (осим у „првом и четвртом“ падежу): *время, семья, племя, темя, бремя, стремя, имя, вымя, знамя, пламя*. У напоменама се наводе специфичности именица у оквиру ове деклинације. Образац за промену по падежима је именица *время*. Парадигма се пореди са именицом *дитя*, која се у савременом књижевном језику ретко употребљава, али је сачувана у неким фразеологизмима, од којих се наводи један: *покорному дитяти всё кстати*.

Као посебна група издвојене су именице *pluralia tantum*. Навешћемо неке од њих: *Альпы, Балканы, брюки, гусли, ворота, дрожжи, каникулы, квасцы, кудри, ножницы, обои, отруби, очки, панталоны, перила, румяна, сани, сливки, сумерки, сутки, часы, штаны, щи, ясли* и сл. Поред номинатива ових именица, дат је и облик генитива множине.

Значење неких суфикса изложено је на руском језику и говори о деминутивним и аугментативним суфиксима.

У одељку о улози именице у реченици и главним значењима падежа дата је синтаксичка функција именица и преглед значења сваког падежа, што је илустровано примерима у виду краћих реченица. Овај део написан је на српском језику.

После одељка о именицама следи утврђивање градива у виду *вежби за обнављање и утврђивање знања о именицама*. Инструкције су дате у другом лицу множине, на српском језику. Када је реч о типовима вежбања, уочили смо да преовлађују четири модела која се односе на увежбавање именица сваке од пет обрађених деклинација. Прво вежбање садржи задатке у којима ученици треба да одреде падеж именица у тексту. Следеће вежбање подразумева попуњавање празних места одговарајућим падежним наставцима. У трећем вежбању задатак гласи: „измењајте у једнини и множини следеће именице друге врсте“. Четврто вежбање захтева од ученика да именицу у загради ставе у одговарајући падеж. По истом редоследу дата су вежбања за све именичке врсте, што подразумева прво промену датих именица одређене врсте, одређивање падежа именица у тексту, допуњавање одговарајућим падежним наставком, стављање именице у потребан падеж. Садржај неких од текстова у складу је са епохом и временом настанка ове *Граматики*, те су поред одломака из књижевних дела заступљене и теме које говоре о петогодишњем

плану или изградњи аутопута „Братство-јединство“ (Закон о пјатилетнем плане развитија народногo хoзјайствa ФНРЈO, Аутострада брaтствa-единствa).

Одељак о придевима изложен је на српском језику, са дефиницијама које су дате у преводу на руски језик. Придеви су дефинисани као речи које показују особине или својства предмета. Изложене су морфолошке особине придева, а класификоване су на описне, који показују каквоћу предмета и односне, који показују однос предмета према месту, времену, материјалу. У односне, према овим ауторима, спадају и присвојни придеви који показују однос предмета према сопственику или припадање. После примера који илуструју ову поделу следе вежбања. Инструкције су дате на руском језику. У вежбањима учавамо поступност у градирању по тежини задатка. Прво вежбање подразумева проналажење придева у тексту и њихово преписивање. Придеве у тексту треба разликовати према датој подели, тако што једном цртом треба подвући описне придеве, двома цртама односне и трима цртама присвојне.

После ових вежбања следи одељак о краћем и дужем облику придева, после чега су дата вежбања у којима се од ученика очекује да трансформишу дужи облик придева у краћи.

Следећи одељак бави се синтаксичком функцијом описних и односних придева у дужем и краћем облику.

Аутори у табеларном преглеу презентују промене дужег облика придева по падежима, после чега су дата вежбања у којима се захтева промена синтагме *придев+именица* по падежима. Инструкције су дате на руском језику („*Просклоняйте следующие имена прилагательные вместе с существительными*“).

Придеви чија се основа завршава на задњонепчане сугласнике приказани су табеларно, као и деклинирање присвојних придева. Истакнути су краћи облици придева који се завршавају на *-ий*, *-ов*, *-ев*, *-ин* и *-ын*, јер се за разлику од осталих краћих придева мењају по падежима и имају род и број. У вези са тим аутори обраћају пажњу и на руска презимена. На крају су дата нека основна правила о акцентовању придева.

У даљим вежбањима инструкције захтевају учавање придева у тексту и подвлачење придевских наставака.

У одељку о компарацији придева описане су морфолошке особине облика степена поређења, наведени су суфикси за грађење простог компаратива („првог поредбеног степена“), начин грађења сложеног компаратива, као и синтаксичка функција овог облика. Суперлатив је дефинисан као други поредбени степен, наведена су правила грађења простог и сложеног суперлатива, као и сугласничке алтернације до којих долази мењањем крајњег сугласника основе у компаративу и суперлативу придева. Све је илустровано примерима, а утврђивање градива врши се задацима и вежбањима. Уочили смо да аутори излажу граматичка правила понекад и у оквиру вежбања, што је случај у одељку о придевима.

Одељак о заменицама писан је на српском језику, са преводом на руски. Дефинисане су као речи којима се замењују именице, придеви и бројеви. По значењу каласификоване су на 9 група: личне, повратне, присвојне, показне, упитне, односне, одричне, неодређене и одређене. За све заменице дата су објашњења, као и примери у виду краћих реченица. Табеларно су приказане промене заменица по падежима. Присвојна заменица *его, еџ, их* тумачи се са формалног аспекта као „други падеж множине личне заменице трећег лица“. Поменућемо да се показна заменица *то* коментарише у контексту употребе „ради појачавање исказа“ уз примере: *видеть то, то то* (баш то). Примери су написани без цртице. У граматикама које су писане у каснијим периодима *-то* се дефинише као речца за појачавање исказа и пише се са цртицом, што треба разликовати од постфикса *-то* који је саставни елемент неодређених заменица *кто-то, что-то, чей-то, какой-то* и сл. У овој *Граматици* постфикс *-то* у неодређеним заменицама дефинише се као речца. Степен неодређености код заменица се не објашњава, даје се само превод на српски; не диференцира се употреба заменица *сам, самый* и не разматрају се лексичко-семантички односи између ове две заменице унутар руског језика.

Типови вежбања у вези са заменицама су следећи: дате су реченице и свака је преведена на српски језик у загради. Нпр. *Бедняку бояться нечего, потому что взять у него нечего. (Сиромаш нема шта да се боји, зато што нема шта да му се узме). Некто занял несколько рублей, за некоторое время у некоего человека и не возвратил их в срок, потому что нечем было ему заплатить. (Неко је позајмио неколико рубаља на извесно време од неког човека и није их вратио на време, пошто није имао*

откуда да плати). Овде се вежбају заменице у преводу на српски језик, али без објашњавања варијанти превода. Сва објашњења и напомене у овом одељку дате су у преводу на руски језик. Објашњења за све типове заменица су једноставна и приступачна, преваходно су дата са формално-граматичког становишта.

У вежбањима које следе захтеви су дати на руском језику. Заменице из заграда треба трансформисати по облику – ставити у одговарајући падеж по смислу и превести на српски језик. Пример: *Он не любит (никто), кроме себя (сам)*.

Одељак о бројевима даје њихове називе паралелно на српском и руском језику, са циљем усвајања терминологије на оба језика. Подељени су на основне, редне, збирне, разломачке. Подела основних бројева по саставу на просте, сложене и састављене уноси елементе творбе речи. Прости имају један корен, сложени имају два корена, а састављени настају комбиновањем простих или сложених бројева. Скреће се пажња на писање састављених бројева – одвојено, нпр. *девятьсот тридцать*.

После овог дела следе вежбања у којима су инструкције дате на руском језику. Типови вежбања своде се на проналажење бројева и превод тих реченица на српски језик (*Найти имена числительные и перевести все предложения на сербский язык*). Издавамо две реченице за превод. *Один в поле не воин. Одна голова не бедна*.

Даљи преглед бројева презентован је у две колоне: у левој су дати основни, а у десној – редни бројеви. На списку су бројеви од 1 до 1000000000. Списак почиње од нуле, наставља се по јединицама до двадесет један, затим по десетицама (од тридесет до сто), по стотинама од двеста до хиљаду, по хиљадама до пет хиљада, затим десет хиљада, двадесет хиљада, сто хиљада, а онда по стотинама хиљада до милиона и милијарде. Објашњава се и значење израза *полтора, полтораства*.

Следе вежбања – проналажење основних и редних бројева у реченицама и превод реченица на српски језик: *Одна ласточка не делает весны. Два голубя, как два родные брата живут. Сорок лет бабий век. Мне только тысячу мою сперва отдайте*.

Аутори пореде промену бројева са променом именица и упућују на аналогију према форми: бројеви од 5 до 20 и број 30 мењају се као именице женског рода четврте деклинације типа: *кость*. Објашњена је промена збирних бројева *оба, обе*,

пятеро, шестеро, семеро, док се *тысяча, миллион, миллиард* мењају као именице треће деklinације на *-а/-я*.

Практична намена ове граматика огледа се и у једноставним практичним напоменама и саветима у вези са писањем меког занака у бројевима: „на крају га имају од 5-20 и 30. У средини га имају 50-80 и од 500-900“. Вежбања се свде на промену синтагме *број + именица* по падежима.

Редни бројеви представљени су у табеларном прегледу, уз напомене за троцифрене и вишецифрене бројеве.

У одељак о бројевима аутори су уврстили изражавање времена по датуму, години и по календарским подацима. Примери представљају одговоре на питања „*Какое сегодня число?*“ *В каком году?*“. Наведени су називи за месеце, дане, годишња доба (наводи се, вероватно омашком, да је акценат у акузативу зимУ, уместо зИму). Наводе се дистрибутивни бројеви (*по одному*), *численные наречия* (*во первых, во вторых* – наведени без цртице), објашњено је изражавање рачунских радњи (*арифметические действия*), као и степеновања бројева: *два в квадрате* (*два во второй степени*).

Одељак о глаголима почиње тврдњом да је систем глаголских облика једноставнији у руском језику у поређењу са српским, мада руски језик има радни и трпни глаголски придев времена садашњег и радни глаголски придев прошлог времена, за разлику од српског. Глаголски облици почињу од инфинитива (неодређени начин), за чиме следе облици који се изводе од инфинитивне основе. Овај одељак је написан на оба језика (део о облицима који настају од инфинитивне основе написан је на руском, док је материја о императиву изложена на српском језику). Објашњава се добијање презентске основе од другог лица једнине садашњег времена и наводе се облици који се граде од ове основе. Аутори издвајају завршетак *-шь* (према њиховој дефиницији у флексију не улазе *е*, односно *и*), те у зависности од завршног вокала основе врше класификацију глагола на две врсте, уз навођење обрасца према 1. лицу једнине: *работаю* за прву врсту и *лечу* за другу глаголску врсту. Напомена садржи конфронтирање неких руских и српскохрватских глагола: „да ли ће руски глагол имати наставак друге врсте видећемо у поређењу са српским“. Аутори истичу да је наставак *-им, -иш* за глаголе у нашем језику аналоган са

наставцима за другу конјугацију у руском. Још једна напомена односи се на будуће време и погодбени начин који у руском језику немају посебне наставке. Када је реч о виду глагола, наводе се творбени начини добијања свршеног или несвршеног вида: суфиксацијом, префиксацијом. Следи материја о повратним, прелазним и непрелазним глаголима.

Аутори прелазе на промену глагола, наводећи облике који се мењају по временима и лицима у једнини и множини (*спряжение*), док се партиципи мењају по роду, падежу и броју, као придеви.

За облик прошлог времена наводи се да *нема наставак за лице, већ завршетак* *-л* за мушки род, *-ла* за женски, *-ло* за средњи и један наставак за сва три рода у множини *-ли*. Овде се скреће пажња на специфичности неких глагола са сугласничким основама (глаголи који се завршавају на *-еть*: *запереть/он запер*; на *-ти*: *везти/он вёз*; *нести/нёс*; глаголи на *-чь* имају основу на *-к, -г* и у мушком роду прошлог времена имају облике: *пёк, мог, жёг, волок, стерёг, лёг*). Глаголски прилог прошлог времена представљен је према формалним облицима. Партиципи се уводе од активног партиципа перфекта (радни глаголски придев прошлог времена) и синтаксичке функције његовог дужег облика (атрибутивна синтаксичка функција) „као обичног придева“, што је илустровано примерима. За грађење овог облика наводе се *наставци* (не поимају се као суфикси) *-вший, -вшая*. Скреће се пажња на облике *шедший, ведший* (од *идти, вести*).

Наводи се да трпни глаголски придев прошлог времена који се гради само од прелазних глагола *суфиксима* (овде их не назива наставцима) *-н, -енн, -т* постоји и у српскохрватском језику, на који се може превести релативном реченицом, као и остали партиципи.

Вежбања су конципирана према принципу трансформације: „пребацити из партиципа у релативне реченице“, а затим „релативне реченице скратити трпним глаголским придевом прошлог времена“.

Глаголске именице представљене су наставцима *-ие* или *-ье* Занимљиво је објашњење да се глаголска именица образује од краћег облика трпног глаголског придева прошлог времена са наставком *-ие* (нпр. *кормлен-ие*). У вези са правилним

превођењем ових именица на српски језик, износи се савет да је боље исказивати (преводити) неким српским глаголским обликом, него глаголском именицом.

Глаголски облици изведени од основе садашњег времена представљени су са формалног аспекта, начином образовања ових облика. Дата је промена глагола у презенту по лицима, јаи и неке сугласничке алтернације. О простом будућем времену речено је да глаголи свршеног вида својим обликом за садашње време означавају будућност. Следе императив, глаголски прилог садашњег времена (деепричастие) са примерима у којима овај облик има значење глаголског прилога прошлог (*пройдя, увидя* у значењу *прошавши, увидевши*).

Радни глаголски придев садашњег времена представљен је са аспекта његове форме и начина образовања („од трећег лица множине одбаци се наставак *-т* и додају наставци *-щий, -щая, -щее, -щие* за множину“). Износе се неке специфичности у вези са сугласничким алтернацијама, напомињу се и стари црквенословенски облици у поређењу са савременим, уз упућивање на разлике у значењу (*-учий, -уций, -ащий: сипучий песок / сыплющий зёрна* = онај који сипа зрна).

Трпни глаголски придев садашњег времена објашњен је према истом моделу, уз примере: *видимый* = који се чита, *требуемый* = који се тражи. Наведени су и специфични облици *весомый, ведомый, везомый, влекомый*.

За трпно стање глагола дати су примери: *быть понимаем, быть понят*, уз напомену да се облици трпног стања употребљавају све ређе, јер се замењују активним обртима – *меня хвалят* уместо *я хвалим*. Безлични глаголски облици представљени су као самосталне реченице без помињања лица које врши глаголску радњу: *Морозит. Морозило. Смеркается. Смеркалось*. Дати су и примери за облике *нравится, хочется, думается*.

На крају овог одељка презентована је заједничка табела са глаголским облицима за сва времена и њиховим променама (сводная таблица спряжения глаголов).

Вежбања на крају овог одељка названа су *Повторительные упражнения на всё пройденное о глаголах*. Конципирана су на усвајање глаголских времена: „измењајте у времену садашњем глаголе *носить, кипятить, беречь*“ и сл. Следећи захтеви изнети су према принципу нарастања тешкоћа („одредите лице, број време

глагола у стиховима Њекрасова“), укључена су и вежбања трансформације (пребацавање глагола из 1. лица једнине презента у инфинитив, или од инфинитива образовати прошло, садашње или будуће време, партиципе или трпно стање).

Прилози су дефинисани као непроменљива врста речи која стоји уз глаголе, али и уз придеве или прилоге и показују: место, време, узрок, циљ и начин рада, дакле, наведено је пет адвербијалних значења. Прилошке одредбе аутори називају се *додацима*, међу којима посебно издвајају „додатке за меру, степен“.

Заменички прилози подељени су по значењу: за место (*где, здесь, туда, сюда*), време (*когда, тогда, иногда, никогда*), начин (*как, так*), узрок (*почему, потому*), циљ (*зачем, затем*).

Вежбања која се односе на прилоге своде се на класификовање прилоге по значењу. Неке од инструкција гласе: „Испишите следеће прилоге по групама у посебне колоне према њиховом значењу“, „Додајте још неке своје примере“. Слично је и са увежбавањем компарације прилога: „Прилоге у компаративу са глаголом подвучите једном, придеве у компаративу са именицом подвучити двапут“, где се усваја и увежбава разликовање прилога и придева према њиховој синтаксичкој функцији и значењу.

Творба прилога је приказана у примерима, из којих се уочава да се прилози граде од различитих врста речи (од кратког облика придева средњег рода, од придева на *-ский*, помоћу префикса *по* и трећег падежа придева, префиксима *по, с, из, до, за, на, в* и различитих облика придева са којима су ови предлози некада стајали, од именица са предлозима, од придевских заменица, од других прилога: *сюда/отсюда*, од глаголских прилога, из више речи: *сегодня, сейчас*).

У вежбањима је дат текст са инструкцијом: „Препишите и подвучите прилоге и реците од којих врста речи су они образовани“. Следећи тип вежбања оријентисан је на конфронтациони приступ: „Разликуј (различай) и упореди“. Овде се не упоређују само прилози у српском и руском језику, већ се уочава разлика између прилога и предлога у оквиру руског језика. *Стоял наверху* (горе). *Отстоял на верху горы* (на врху планине).

Предлози су дефинисани су као „непроменљиве речи које показују однос два или више лица, животиња или ствари“. Увек се „слажу са извесним падежима, осим

првог и петог“. Предлози се пореде у српском и руском по конфронтационом принципу. Употреба предлога презентована је у три главна случаја, од којих прва два преовлађују: а) наводе се предлози који гласе и значе исто или врло слично и слажу се углавном са истим падежима у оба језика (*без, до, на, от, ради, к, над, под, перед, при, на, о*); б) када у оба језика гласе једнако, али им је слагање са падежима различито (*под, по, за, с, у*); в) када је руски предлог непозната реч за носиоце српског језика, те се поима као предлог из страног језика (*для, кроме, в, про, сквозь, через, чрез*). Не бисмо се могли у потпуности сложити са сврставањем предлога *ради* у прву групу, пошто у српском језику није у потпуности издиференцирана употреба овог предлога у узрочном или циљном значењу (најчешће се употребљава у значењу циља, али у неким деловима српског и хрватског говорног подручја среће се употреба предлога *ради* у узрочном значењу, док се он у руском језику употребљава готово увек у значењу циља).

Предлошко-падежне везе представљене су према изражавању одређених значења: простора, времена, узрока, циља, начина радње, упоређења (*яблоко величиной с кулак*). На пример, тумачи се семантика предлога *в* који је сврстан у *прелазне*, јер има значење *преласка* из једног стања у друго, уз пример: *Вода превращается в пар*. Додали бисмо да значење не зависи само од предлога, већ и од семантике именице уз коју стоји. У овом случају семантика прелаза је садржана у глаголу (*превращается*).

Наведен је списак предлога са одређеним падежима. Нпр. предлози са генитивом: *без, ради, близ, вне, для, до, из, изо, из-за* (предлог *для* преводи се „за у смислу услуге“, док се *из-за* преводи „због и иза“). Наводе се примери уз превод на српскохрватски, са спорадичним коментарима значења, нпр. предлог *в* означава циљ радње: *в+акузатив, в назидание* потомству (за поуку). На пример: *за + инстр.* у значењу припадања: *книга числится за нами*; *на + акуз.* *Подарить на память*. Предлог *в* са акузативом и локативом, уз глаголе који показују додир употребљава се у значењу заступања, одбране, узрока. Предлог *под* са акузативом и локативом значи простор, време, начин.

Свезе су дефинисане као речи које везују реченице или речи. Класификује их (наводећи руску терминологију) на: *соединительные* (спојне: *и, да*), *разделительные*

(раздвојне: *ли, ль, либо, то, не то - не то*), *противительные* (супротне: *а, но, да, зато, однако же*), уз илустративне примере са преводом на српски језик. У зависносложеним реченицама наводе се временске свезе: *да, пока, как только, с тех пор как, лишь только; потому что, оттого что; чтобы, для того чтобы*); *условные* (погодбене: *если, ежели, коли*), *уступительные* (допусне: *хотя бы, хотя, пусть, пускай, несмотря на то что, что бы ни*), *частицы следствия* (последичне: *так что*), *изъяснительные* (исказне: *что, чтобы, будто, будто бы*), *сравнительные* (погодбене: *как, словно, подобно тому как, точно, так что*), *относительные* (односне, релативне: *который, какой, что*).

Вежбања су усмерена на уочавање врсте везника у наведеним реченицама.

Речце су објашњене на руском и српском. Дефинисане су као речи које појединим речима и целим реченицама дају разне нијансе у смислу, што бисмо у извесном смислу могли оценити као тачно, али недовољно објашњење. Аутори врше класификацију речца на: *усилительные* – за појачавање (*же, даже, ведь, так таки, гораздо, ещё, уж, прямо*), *ограничительные* – за ограничење (*лишь, только, лишь только, единственно*), *указательные* – за показивање (*вот, вон*), *вопросительные* – упитне речце (*ли, разве, разве только, неужели*), *восклицательные* – ускличне речце (*что за*), *уточнительные* или *количественные* – за тачност (прецизирање) (*как раз, чуть не, почти, ровно*), *отрицательные* – за одрицање (негирање) (*не, вовсе не, далеко не*). Све је ово илустровано примерима употребе у контексту који чине кратће реченице и преводом на српски језик. Помоћу речца (не наводе се као постфикси) - *то, -либо, -нибудь, кое-* образују се неодређене заменице и прилози.

Задатак који следи одређен је инструкцијом: „У одабраном тексту из читанке подвуците речце и одредите којој групи спадају по значењу“.

Укратко је објашњена употреба речце *ни*, уз илустрацију примерима, у којима се појављује и у функцији везника заједно са одричном речцом *не* (***Не*** било в душе ***ни*** страха, ***ни*** печали).

Узвици нису дефинисани, већ је само извршена подела по значењу, односно према врсти осећања која се изражавају узвицима. Постоје узвици којима су израђена узбуђења, преживљавања, вољне побуде, различити односи према говору сабеседника и сл. Неке именице се употребљавају у значењу узвика: *батьюшки, ужас,*

пожалуйста, као и ономотопејски изрази. Такође, ономотопејски изрази могу да постану глаголи, а од њих глаголске именице: *мяу* → *мяукаць* → *мяуканье*. На крају књиге (на једној страници) изложена су најосновнија правила писања везника, што је илустровано примерима.

На крају *Граматики* изложен је преглед садржаја и приложен издвојен лист са списком штампарских грешака.

Циљ ове практичне граматике јесте стицање комуникативне компетенције. Лингвистички садржај представљен је линеарно, називи поглавља и одељака указују на врсту граматичке грађе, као и начин селекције дидактичког садржаја. Дидактичка функција ове Граматике састоји се у рецепцији и увежбавању усвојености градива израдом вежбања и задатака који следе после изложених граматичких јединица у одељцима, што чини методолошки аспект ове дидактичке граматике. Примери се најчешће наводе у контексту кратких реченица које илуструју дати граматички материјал, као и табеларним прегледима, најчешће када је реч о приказу парадигми. Ради лакшег усвајања градива или у циљу израде вежбања, понекад се презентују поетска дела познатих руских песника (песме или фрагменти песама), као и одабрани пасуси прозних текстова. Инструкције за израду вежбања изложене су на оба језика, у 2. лицу множине, што доприноси потребној, али не претераној дистанци између ученика и уџбеника, односно наставника који на часу износи и обрађује градиво, односно садржај *Граматики*. Корисницима су понуђене следеће технике израде задатака: проналажење (подвлачење) и приписивање примера обрађене граматичке јединице из датог текста; одговарање на питања; супституција речи у реченицама; превођење реченица са једног на други језик; допуњавање реченица уз трансформацију речи датих у загради. Знатно су ређа метајезичка питања са очекиваним одговорима који садрже објашњења граматичких правила. Апаратура оријентације организована је на задовољавајућем нивоу, премда уз неке недоследности. Овај граматички приручник испунио је свој задатак као помоћно средство у настави, својим приступачним објашњењима и системом вежбања са једноставним захтевима олакшава усвајање руског језика просечном ученику на средњошколском нивоу знања.

3.1.12. Тодор Маневић, *Руска граматика*, 1967.

Седамнаест година после *Граматике руског језика за средње школе* изашла је *Руска граматика* аутора Тодора Маневића изашла је 1967. године у издању београдског „Графоса“. Штампана је на 97 страница.

На макроплану подељена је на два велика поглавља: Гласови и правопис (с. 3-14) и Облици (с. 15-93). На микроплану ова *Граматика* садржи одељке првог поглавља и одељке знатно обимнијег поглавља Облици: Именице (с. 15-35), Придеви (с. 35-42), Заменице (с. 43-52), Бројеви (с. 52-58), Глаголи (с. 58-82), Прилози (с. 82-83), Предлози (с. 83-92), Везници (с. 92), Речце (с. 93), Узвици (с. 93), Садржај (с. 95-97).

Цела граматика је писана на српском језику, осим примера на руском.

На почетку је презентована руска азбука, уз напомену да је 24 слова исто као у српском. Самогласници су и даље подељени на тврде и меке („мека“ и „тврда слова“), као у претходној граматичи, што је већ у извесној мери превазиђена класификација. Помиње се и „полувокал“ *й*. У овом делу дата су основна правила артикулације руских гласова, као и правила изговора. За тврди знак (ѣ) аутор наводи да се пише само „у сложеницама“, као што су *объявление, съестъ*, дакле не уводи дефиницију да се ѣ пише између префикса и корена који почиње гласом „ј“. За руско *ы* саветује да се говорни апарат припреми као да ће изговорити глас *а*, али да уместо тога изговори *и*.

Сугласници су подељени по звучности на звучне и беззвучне (звонкије и глухије). Термини се наводе на српском и руском језику. Скреће се пажња на шест *предметака* (префикса): *из, воз, раз, низ, без, через* који се обезвучавају испред беззвучних сугласника, те тако треба писати *иссохнутъ*, где звучно *з* из префикса *из-* прелази у беззвучно *с*. Аутор износи још неколико напомена о сугласницима, сугласничким групама, пуногласним групама. Говори о природи акцента у руском и српском језику. Дат је и пример Љермонтовљевих стихова са преводом на српски језик, у својству примера. Закључујемо да је одељак о фонетици написан слично претходном издању граматике из 1950.

Морфолошки део почиње врстама речи. Као у претходној граматичкој, подела је извршена на шест зависних и четири независне врсте. Потом следе основне информације о падежима, њихови називи на српском и руском језику, као и питања на која ови падежи одговарају; примери употребе илустровани су кратким реченицама.

Идентично као у претходној граматичкој, именице су подељене на пет врста. Наставак одређује да ли именице спадају у тврду или меку промену. На почетку је наведен кратак преглед свих деklinација уз кратке примере. Говорећи о именицама страног порекла које имају само номинатив, напомиње да значење осталих падежа произилази из предлога или из односа према другој суседној речи у реченици.

Придеви су у ширем смислу класификовани на описне и односне, а међу односним придевима постоје они који показују однос предмета према сопственику или припадању. Само описни имају дужи и краћи облик, док односни могу имати или само дужи или само краћи облик. Степени поређења и грађење простих и сложених облика компаратива и суперлатива, као и напомене изложени су идентично као у претходном издању овог граматичког приручника.

Дефиниција заменица донекле се разликује од претходног издања – аутор их објашњава као речи које „добијају значење оних речи са деklinацијом уместо којих су употребљене“, на које упућују. По значењу их дели на: личне, присвојне, показне, одређене, упитно-односне, неодређене, одричне. За разлику од првог издања у ову поделу нису ушле повратне заменице, док су упитно-односне разматране издвојено, као упитне и односне.

Бројеви су дефинисани као променљива врста речи којима се означава количина предмета, место појединих предмета у низу или збир истих предмета. Одељак о бројевима је у најосновнијим цртама исти као у претходном издању. Наведена је употреба именице *человек* у изражавању приближног броја (*человек сорок учеников*).

Основна разлика између издања ове граматике из 1950. и из 1967. састоји се у томе што ово издање не садржи вежбања. Поред тога, у овом издању материјал је изложен само на српском језику, док је руски језик заступљен само у навођењу руских граматичких термина и у примерима који су наведени на руском језику.

У вези са глаголима дате су опште напомене, као у претходном издању, са готово идентичним примерима, објашњењима и напоменама. Разматра се специфичност неких глагола, попут *есть*, *дать*. Такође су дата објашњења и примери за трпно стање, као и за безличне глаголске облике који могу образovati и самосталну реченицу без помињања лица које врши глаголску радњу. После овога следи текст са трпним стањем глагола и реченицама без вршиоца радње.

Прилози су објашњени на исти начин, уз коментар аутора, који уочава да се број прилога повећава. За разлику од претходног издања, одељак о прилозима је нешто краћи. Вежбања су такође изостала, као и у претходним одељцима.

Предлози су дефинисани нешто другачијом формулацијом у односу на претходно издање као „речи које показују однос именице, заменице или броја према другим речима у реченици“. Маневић напомиње да су предлози касније почели да развијају и друга значења, слично прилозима, нпр. за узрок: *из-за* болести, за циљ: *остановился для* ночења. Даље је изложен преглед предлога са падежима, као у претходном издању, уз навођење неких прилога који се могу употребити и као предлози: *согласно*, *благодаря*, *вопреки* (без објашњења значења предлога, већ са њиховим преводом на српски, нпр. за предлог *для* дато је значење *за*, *ради*, без даљих објашњења).

Везници су представљени нешто сажетије него у претходном издању. Пореди их са везницима у српском језику и у односу на претходно издање аутор износи нешто модификованију поделу на саставне, супротне и развојне везнике.

Речце и узвици такође су презентовани нешто сажетије него у претходном издању.

У овој *Граматници* не постоје задаци и вежбања, осим једног текста који је дат само у својству илустрације. За разлику од претходног издања, садржај је изложен само на српском језику. *Руска граматика* Т. Маневића може се сврстати у краће практичне граматике за стицање основних знања и лакше усвајање граматичких правила. Крајем 60-х и почетком 70-х година XX века већ почињу нове тенденције у конципирању уџбеника и граматичких приручника руског језика, стога овај граматички преглед постаје превазиђен у неким својим деловима, премда и данас

може бити интересантан због свог практичног приступа материји, прецизних табеларних прегледа и једноставности у излагању објашњења и дефиниција.

3.1.13. Вера Николић, *Грамматика руског језика: фонетика и морфологија*. Београд, 1966.

У Београду се 1966. године појавила нова *Грамматика руског језика*, аутора Vere Николић, у издању Завода за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије. Вера Николић је за собом оставила богато лингводидактичко наслеђе, а њени радови су задирали у две области: лингвистику, првенствено у бављењу конфронтационом анализом руског и српског језика, и лингводидактику [Белокапић: 2008; Кончаревић: 2008]. *Грамматике руског језика, фонетика и морфологија* обједињују ове области.

По својој макроструктури *Грамматика* има два велика поглавља: Фонетику (с. 7-32) и Морфологију (с. 35-276). Према микроструктури, подељена је на одељака: Уводна непомена (с. 3-7); Азбука (7-8); Гласови (с. 9); Сугласници (с. 8-13); Самогласници (с. 14-20); Изговор неких наставака (с. 21-23); Промена сугласника (с. 23-27); Изговор страних речи (с. 28-30); Вежбање (с. 30-35); Именице (с. 35); Род именица (с. 35-38); Број именица (с. 39); Именице мушког рода на сугласник (с. 40-55); Именице средњег и мушког рода на **о, е** (с. 56-64); Именице средњег рода на *-мя* и именица *дитя* (с. 64); Именице женског, мушког и такозваног општег рода на *-а, -я* (с. 65-74); Именице женског рода на сугласник (с. 75-78); Именице придевског и партиципског порекла (с. 78-80); Основна значења падежа у руском језику (с. 80-86); Вежбања (с. 86-90); Придеви (с. 90-114); Компаратив (с. 114-120); Суперлатив (с. 120-123); Вежбања (с. 123-125); Бројеви (с. 125); Основни бројеви (с. 125-133); Збирни бројеви (с. 133-135); Редни бројеви (с. 135); Разломци (с. 136-138); Додатак (с. 138); Четири рачунске радње, Казивање датума (с. 138-141); Вежбања (с. 142-144); Заменице (с. 144-163) обухватају поделу и промену заменица; Вежбања (с. 164-166); Глаголи – општи појмови (с. 166-168); Глаголски вид (с. 168-172); Глаголи кретања (с. 174-181); Прелазни и непрелазни глаголи (с. 182-183); Глаголски род (с. 183); Промена глагола (с. 185-191); Садашње и просто и сложено будуће време (с. 191-195); Прошло време (с. 195-200); Глаголски начини (200-238); Вежбања (с. 238-244); Прилози (с. 244-249); Предлози (с. 250-263); Везници (с. 264-270); Речце (с. 271-274); Узвици (с. 275-277); Литература (с. 277-279); Садржај је дат на крају књиге (с. 279-

283). укупно броји 284 странице. Најмања микроструктурна јединица није параграф, већ пододељак са издвојеним поднасловом, што извесној мери испуњава функцију параграфа.

У Уводној напомени аутор указује на то да је Граматика у првом реду намењена ученицима средњих школа, због чега је граматички материјал систематизован на пристуачнији начин. Док део посвећен фонетици обухвата основна питања руског изговора, Морфологији је посвећен главни део. Именице су класификоване по родовима и наставцима, а глаголи су подељени у две конјугације (врсте). Поређења са српскохрватским језиком вршена су на синхронном плану, док се у дијакхронијска тумачења језика није улазило, осим у појединачним случајевима. Примери су углавном селектовани из језика свакодневне комуникације, ређе из књижевности. На крају сваке тематске целине дата су вежбања. Сви примери су акцентовани и углавном је дат превод на српски. То се односи и на граматичке термине, који су дати на српском, а затим у загради на руском језику.

Први део посвећен фонетици представља изразито мањи део ове граматике и налази се од 7. до 32. странице. Почиње *Азбуком*, поређењем са српскохрватским језиком који има 30 гласова – ћирилица има исто толико слова, док у латиници постоје три комбинације слова *lj*, *nj*, *dž*. Истиче се да руска азбука има 33 словна знака и много више гласова. Приказана је табелеларно, са руским и српским називима слова.

У одељку о гласовима извршена је подела сугласника на тврде и меке, као и на звучне и беззвучне, што је приказано табеларно у паровима. Описује се изговор тврдох и меких сугласника. Посебно је описан изговор дугог меког *ш:*' (оба –као *ш'ш'* и као *ш'ч'*) и дугог меког *ж:*', које се све чешће изговара као дуго тврдо *жж*. У подели на звучне и беззвучне гласове, поменуто је и звучно *х*, које се не обележава и не представља фонему, јер нема диференцијалну функцију. Дато је објашњење за фонему, паралелно са примерима за изговор звучног *х* (*благо, когда, богатый, бога, богу, богом*). Сугласници су такође подељени на сонанте (*м м'*, *н н'*, *л л'*, *р р'*) и консонанте, који су названи *правим* или сугласницима у ужем смислу. Аутор скреће пажњу да глас *в* није сонант као у српском. Сонанти су подељени на назалне *м м'*, *н н'* и ликвиде *л л'*, *р р'*. Следи подела сугласника према начину творбе на праскаве *б б'*, *д*

д', з з', н н', т т', к к', струјне в в', з з', ж, ф ф', с с', ш, х х', и африкате џ, ч', ш'ч'. По истом моделу, сугласници се по месту творбе деле на двоуснене, зубно-уснене, зубне, предњонепчане, средњонепчано *j* и задњонепчане. Према акустичком утиску подељени су на шуштаве и пискаве. Следи опис изговора појединих сугласника, у поређењу са српским. Гласови *ж* и *ш* изговарају се тврђе него у српском, руско *ч* као глас између српског *ч* и *ћ*, руски меки *н'* и *л'* као гласови између српских *н* и *њ*, односно *л* и *љ*. Затим се скреће пажња на правила писања меких сугласника.

У руском вокалском систему издваја се шест самогласника (а, э, и, о, у, ы), за чије бележење постоји 10 слова (а, я, э, е, и, о, ё, у, ю, ы). Изговор руских самогласника објашњава се сугласничком околином и удаљеношћу од акцентованог слога. У ненаглашеним слоговима се мењају квалитативно и квантитативно, што подразумева правила редукције. Објашњена је природа руског акцента и редукције, у поређењу са природом српског акцента. Такође су објашњене две ненаглашене позиције (први и други степен редукције). Посебно је издвојен изговор неких наставака (*-ый, -ий; -ие, -ие; -ого, -его*) и постфикса *-сь*.

Особине сугласника разврстане су према типу промене: губљење звучноси на крају речи пред паузпм у говору, једначење по звучности, једначење по мекоћи, једначење по месту творбе, удвојени сугласници, губљење сугласника. Последњи одељак поглавља *Фонетика* посвећен је преношењу речи из ретка у редак, где се наводи 8 правила уз одговарајуће примере. Ово поглавље завршава се вежбањима. Захтеви се односе на: а) правилно изговарање сугласника и речи, б) преписивање руских загонетки, пословица и в) уметање изостављених слова.

Највеће поглавље ове граматике чини Морфологија, која је подељена на одељке посвећене именицама, придевима, бројевима, заменицама, глаголима, прилозима, предлозима, везницима, речцама и узвицима.

Именице су представљене са аспекта категорије рода, броја, падежа. Именицама које означавају биће граматички род се одређује природним родом. Указано је на особеност именица заједничког рода (дат је и руски термин *существительные общего рода*), „које имају два рода, мушки и женски“, са примерима: *белоручка, выскочка, забияка, злюка, соня, умница*, у поређењу са српским. Истиче се разлика - у српском језику граматички род се не мора увек

подударати са природним: *Он је велика пијаница, несносна свађалица*. Такође је скренута пажња на род непроменљивих именица, што је објашњено њиховим значењем: ако означавају предмете онда су средњег рода (*ателје, бюро, депо, гетто, желе, жюри*), ако означавају животиње онда су мушког рода (*кенгуру, какаду, колибри, пони, марабу, шимпанзе*), а понекад могу бити и женског рода (*шимпанзе кормила детёныша, цеце* – према именици *муха*). Непроменљиве именице које значе мушка лица увек су мушког рода (*денди, атташе, импресарио, буржуа, јанки*), а кад означавају женска лица увек су женског рода (*леди, миледи, мадам, мисс, миссиш*). Поменута су и непроменљива руска презимена на *-аго, -јаго, -ых, -их, -ово*: *Живаго, Дубяго, Черных, Долгих, Дурново*. Објашњава се и род непроменљивих именица које значе географске појмове, род скраћеница, где роменљивост/непроменљивост одређује род.

Категорија броја изложена је у поређењу са српским. Именице *pluralia tantum* подељене су на четири групе, у које спадају: 1. неки географски називи (*Балканы, Карпаты, Альпы, Афины, Фили, Сокољники*), 2. неке називи предмета (*очки, ножнице, качели, сани, ворота, брюки*), 3. неке градивне именице (*сливки, чернила, дрожжи, ши*), 4. именице *каникулы, именины, прятки, догонялки* и сл.

Категорији падеже код именица посвећено је 50 страница, под насловом *Промена именица*. На самом почетку су дати називи падежа и питања на која одговарају. Приликом поделе именица на врсте, В. Николић указује на чињеницу да већина савремених совјетских граматика врши поделу именица на три врсте. Прву врсту чине именице мушког рода без наставка са основом на мек и тврд сугласник, именице м. р. са наставком *-е* и *-о* и именице средњег рода са наставком *-о, -е, -ё*; другој врсти припадају именице женског рода на *-а/-я*, мушког и тзв. „општег“ рода са истим наставцима; трећој врсти припадају именице женског рода са основом на сугласник, после ког се у ном. и акуз. пише *-ь*, а који не мора означавати мекоћу сугласника (јер се пише после увек меких *ч* и *щ*, и увек тврдих *ж* и *ш*) и именице м.р. *путь* и *пламень*. Засебну групу чини 10 именица сред.р. на *-мя* и именица *дитя*. У овој граматици именице су подељене у типове према родовима и према наставцима.

Парадигме свих врста именица дате су у табеларним прегледима. Прву врсту репрезентују именице *студент, завод, зверь, словарь, герой, сарай, воробей, улей*,

пролетарий, санаторий, према обрасцима промене. Подељене су по категорији живо/неживо. Именица *путь* није сврстана у трећу врсту, као ни архаична именица *пламень*. У посебној табели дати су типични падежни наставци ових именица. У напоменама се у 12 тачака скреће пажња на одступања од основних образаца из табела, за чиме даље следи подела у 5 основних група према акценту.

Именице средњег и мушког рода на *-о, -е* дате су у табеларним приказима основних образаца. Репрезентују их именице *слово, море, занятие*, као и именице *домишко* и *домище*. Према већ устаљеном моделу, следи обједињена табела са падежним наставцима за именице средњег рода, за чиме следе напомене које су организоване у форми теоријско-спознајних текстова и табеларних прегледа, који приказују одступања од основних образаца у 10 тачака.

Падежни облици именица средњег рода на *-мя* и именица *дитя* дати су такође табеларно, уз напомену руских именица на *-мя* има десет: *брeмя, время, вымя, знамя, имя, пламя, племя, стремя, семя и темя*, са својим специфичностима. Табеларно је презентован основни образац промене именица *имя* и *дитя*.

Парадигма именица женског, мушког и тзв. општег рода на *-а /-я* табеларно је представљена именицама *женщина, школа, няня, земля, молния, мужчина, дядя*, као и именицама општег рода *сирота, тихоня*. Следи табела са типичним падежним наставцима. Напомене садрже 12 тачака у вези са специфичностима промене неких именица ове врсте. Поменут је и засебни облик вокатива именица на *-а /-я*, карактеристичан за говорни језик: *мама – мам! папа – пап! Ваня – Вань! Саня – Сань*, док норма прописује искључиво пун облик */мама! папа! Ваня! Саня!* На крају, именица овог типа подељене су на пет акценатских група.

Именице женског рода на меки сугласник (*-ь*) представљене су табеларно. Репрезентују их именице *лошадь, кость, мышь, печь*, према крајњим сугласницима основе, као и именицама *мать* и *дочь* са проширеном основом у косим падежима. Следи табела са обједињеним падежним наставцима једине и множине, док су одступања од обрасца објашњена у напоменама, у 6 тачака. На крају је дата подела на четири акценатска типа код ових именица.

Промена именица придевског и партиципског порекла представљена је табеланим приказима именица (према родовима) *учёный, рабочий, столовая, гончая, пирожное, млекопитающее*.

Одељак о именицама завршава се основним значењима падежа у руском језику. Презентована су основна значења и синтаксичка функција падежа, уз кратке илустративне примере. *Номинатив* је представљен као падеж субјекта уз пример *Ученик рисует*. Може бити и саставни део именског предиката (*Мой дядя – врач*), а има и улогу вокатива у обраћању (*Бабушка, спой мне эту песенку!*). *Генитив* изражава припадање (*Это карандаш брата*), може значити особину, узраст (*В команду вошёл человек среднего роста*), део нечега означава партитивни генитив (*Налейте мне стакан чаю*), долази и после речи које значе количину или меру (*В нашей квартире три комнаты*). Без предлога се употребљава и после компаратива (*Собака вернее кошки*) и после прелазних глагола у одричном облику (*Ученик не понял вопроса*), у негацији после *нет, не было, не будет* (*У меня нет сестры*). Са разним предлозима казује време, место, узрок (*Кресло стоит у печи. После обеда папа отдыхает*). *Датив* има основно значење намене (*Мать подарила дочке куклу*), а у безличним реченицама има функцију логичког субјекта (*Студентам нужно готовиться к экзамену. Брату не спится. Детям скучно*). Датив са предлозима има и значење правца кретања (*Ученик подходит к доске*). *Акузатив* је падеж директног објекта (*Мать любит сына. Портниха шьёт платье*), може означавати одређени временски интервал, простор, меру, целину (*Всё лето провёл в деревне. Он отдыхал неделю. Всю дорогу они шли молча. Книга стоит рубль*). Са предлозима је у основном значењу правца кретања (*Я иду в театр. Брат идёт на концерт. Ученик положил тетрадь под книгу*) или временског интервала (*В понедельник я пойду в библиотеку. Я возьму книгу на неделю*). *Инструментал* има значење оруђа или средства којим се врши радња (*Преподаватель пишет мелом, ученики пишут карандашом*), начина вршења глаголске радње (*Она говорила шёпотом*). Може значити време, понекад разлику у времену, уз компаратив (*Он уехал ранней весной*). У трпном обрту означава *лице* од кога потиче радња (*Письменные работы проверяются преподавателем*), а у безличним реченицама означава *предмет* од кога потиче радња (*Водой подмыло берег. Пахнет сеном*). Многи глаголи непотпуног

значења имају допуну у инструменталу (*быть, становиться, стать, являться, оставаться – Он стал писателем*). Инструментал се употребљава после глагола кад значи занимање, дужност (*работать инженером, назначить командиром роты*). Са предлозима најчешће значи друштво, место и време (*Я разговариваю с сестрой. Мы с мамой идём в кино. Перед домом сад. За завтраком он читает газету*). Локатив се никад не употребљава без предлога. После предлога *о* (об, обо) означава предмет говора или мисли (*Они говорили о литературе*). Уз остале предлоге најчешће значи место и време глаголске радње (*Ученики в классе. Они встретились на мосту. При заводе хорошая столовая. В мае цветут ландыши. На прошлой неделе мы были в театре*). Скренута је пажња на изразе са предлогом *по*: *я скучаю по вас, я тоскую по вас* са заменицом, док именице могу бити у дативу тосковать *по отце /отцу*).

На крају овог одељка дата су Вежбања, са 25 задатака за утврђивање градива о именицама. Захтеви упућују на неколико типова вежбања, међу којима се издваја пет најчешћих: а) попуњавање празног места придевима, ради увежбавања рода непроменљивих именица; б) убацивање изостављеног падежног наставка; в) замена означених именица синонимима; г) превођење, ради уочавања неке специфичности именице; д) састављање реченица на основу датих елемената, ради утврђивања падежних значења и наставака.

Следећи одељак поглавља *Морфологија* посвећен је придевима (с. 90-124). Придеви су подељени на *описне* и *односне*, који се даље деле на: а) *присвојне* придеве (*отцовский, отцов, сестрин, братов*), б) *градивне* (*каменный*); в) придеве за означавање *времени* и *простора* (*апрельский, утренний, городской, сельский, соседний*). У поређењу са српским језиком изводи се закључак да неки српски присвојни придеви могу да пређу у описне.

Облици руских придева представљени су и придевским наставцима, као и дугим и кратким обликом, који су представљени као сложен (дуги придевски) именски (кратки) облик. Сходно томе, објашњене су сложена придевска и именска промена. Дуг облик имају сви придеви сем присвојних на *-ов, -ев, -ин, -ын* и придева *рад, люб, должен, намерен, горазд*. Кратак облик имају само описни придеви, као и придеви на *ов, -ев, -ин, -ын* и поменути кратки *рад, люб*. Табеларно су дати наставци сложене придевске промене за сва три рода у јединини и јединствени облик у

множини. В. Николић износи занимљив податак да се у руском језику на наставак – *ой* завршава око 1.000 придева, од којих је набројано двадесетак. Изложена су и правила писања наставака према крајњем сугласнику основе. Нпр. придеви на меко н' подељени су на три групе: а) они који означавају *просторне* односе (*ближний, верхний, внешний, крайний, нижний*); б) који означавају *временске* односе (*весенний, вечерний, всегдашний, давний*) и в) поједине придеве (*дочерний, искренний, лишний, односторонний*).

Промена придева дата је табеларно са обрасцима по типовима промене: сложена промена (тврда *новый* и мека *летний*). Посебно су табеларно представљени придеви са основом на *ж, ш* и *ц*. Следе напомене са специфичним случајевима промене.

Именска промена за краћи придевски облик репрезентована је облицима *красив, красива, красиво – красивы*, као и фразеологизмима *средь бела дня, на босу ногу, от мала до велика, добра молодца, красну девицу*. Употреба краћег и дужег облика илустрована је примерима: *Речь преподавателя была ясна и коротка*. У разговорном језику у предикативној функцији употребљава се претежно дужи облик (*Эта книга очень трудная*), док је краћи облик одлика књижевног језика (*Эта книга очень трудна*). Значење краћег и дужег облика објашњена су и илустрована примерима.

Мешовита промена представљена је табеларно, примерима *братов, приятелев, царёв, дядин*, неким фразеолошким обртима, нпр. *Анютини глазки, ахиллесова пята*, научним терминима попут *архимедов рычаг*, географским називима *Берингов пролив, Баренцово море*, презименима *Виноградов, Маслов, Ожегов, Тургенев, Бородин*. Аутор упозорава да наставку –*ым* у инструменталу руских презимена на –*ов, -ев, -ин* у српском језику одговара наставак –*ом* (руски: *с Петровым*, српски: *с Петровом*). Дат је и придев *лисий*, који се мења као упитна заменица *чей, чья, чьё, чьи*, што се назива „промена са јота суфиксом“. У напоменама се наводи и редни број *третий* који се мења по овој промени. Дати су и случајеви сложене придевске промене супстантивизираних адјектива *набережная, запятая, мостовая, портной* са илустративним примерима, као и промена придева који су настали од партиципа, заменица.

Непроменљиви придеви су страног порекла и обично значе нијансе боје (*бордо, хаки, беж*). Скренута је пажња на писање са једним или два *н*, што представља тешкоћу носиоцима српског језика. Правила су илустрована одабраним примерима.

Компарација придева представљена је простим (предекативним) и сложеним (описним, атрибутивно-предикативним) обликом. Прост се користи само у предикативној функцији предикативни облик, док сложени може имати како атрибутивну, тако и предикативну функцију. Представљени су суфикси (наводе се као *три наставка*): *-е* (*-ей*), *-е*, *-ше*, као и сугласничке алтернације у компаративу придева са основом на *г, х, д, т, ст, з, -с*: *г – ж: дорогой – дороже*, *х – ш: тихий – тише*, *д – ж: молодой – моложе*, *т – ч: крутой – круче*, *ст – щ: густой – гуще*, *з – ж: близкий – ближе*, *с – ш: высокий – выше*. Код осталих придева суфикс *-к* прелази у *ч*: *жаркий – жарче, громкий – громче*. Облици *более, менее, далее* данас се осећају као прилози.

Употреба простог предикативног облика компаратива представљена је са везником *чем* у примеру *Шоссе шире тропы – Шоссе шире, чем тропы*. Сложени облик има род, број, падежеж и у савременом руском је веома продуктиван. У реченици може бити и атрибут и предикат. Суперлатив је такође репрезентован простим и сложеним обликом. Прост се употребљава само атрибутивно, а сложени и атрибутивно и предикативно. Представљени су и суфикси („наставци“): *-ейший, -ейшая, -ейшее, -ейшие* и *-айший, -айшая, -айшее, -айшие* за основу на *г, к, х*, као и сугласничке алтернације. Префиксом *наи-* (*наисложнейшая задача, наикратчайший срок*) се појачава значење суперлатива. За разлику од неких старијих граматика, у којима је било речи о деминуцији и аугментацији придева и прилога, В. Николић представља *суфиксе* и *префиксе* који појачавају или умањују значење описних придева, без поређења са другим предметима: *-оват, -еват* (после меких сугласника и после *ж, ш, ц*) значе непотпуност, док суфикси *-еньк, -оньк* уносе хипокористичко значење. У поређењу са српским језиком, руски је у овом смислу експресивнији, јер је тешко наћи адекватни преводни еквивалент за придеве са наведеним суфиксима. Придев *хорошенький* значи *леп, zgodан*, док придев *хороший* значи *добар*. Суфикси *-енн, -уц, -юц* значе појачану особину, као и суфикси *-ёхонек, -охонек, -ёшенек*

Основно значење придева појачавају и префикси *пре-, архи-, ультра-*. На крају поглавља о придевима дато је 11 вежбања за утврђивање и усвајање пређеног материјала. Захтеви издвајају четири типа вежбања: а) трансформација дугих у краће придеве, према датом обрасцу, б) превођење реченица са облицима придева на руски језик, в) трансформација предлошко-падежних конструкција у градивне придеве, према датом обрасцу; г) убацивање изостављене флексије или суфикса.

Наредни одељак посвећен је бројевима, који су подељени према значењу на *основне* (количественные числительные), *збирне* (собирательные) и *редне* (порядковые). Дат је текстуални и табеларни опис сваке од група. Треба истаћи да В. Николић упућује и на руске граматичаре који врше поделу бројева према на *просте* са једним кореном (*два, шесть, сто, третий*), *сложене* са два корена (*одинадцать, семьдесят, двести, пятисотый*) и *комбиноване* који се састоје од два или више простих / сложених бројева (*двадцать три, сто тридцать пять, тысяча девятьсот шестьдесят второй*).

Основни бројеви су презентовани у вантабеларном списку, по јединицама од 1 до 22, затим десетицама од 30 (и 31) до 90, стотинама од 100 (и 101) до 900, хиљадама од 1000 (и 1001, 1002) до 6000, 21000, 22000, 100000, и милионима од 1000000 до 5000000, са вербалним еквивалентима. За разлику од српскохрватског језика, основни бројеви имају своју деклинацију и конгруирају са именицама, заменицама и придевима. Дати су табеларни прегледи промене бројева по падежима. Наводи се пет случајева употребе броја *один* у множини: а) са значењем *само, једино* – *На концерте были одни ученики*; б) са значењем *сам, усамљен, без других* – *Дети остались в саду одни*; в) са значењем заменице *неки* – *Я взял сначала одни книги, а потом другие*; г) са значењем *исти* – *Они были почти одних с нами лет. Мы живём на одной улице*; д) са значењем броја уз именице pl. tantum – *одни очки, одни ножницы, одни часы*. Објашњена је конгруенција бројева и именичких речи, са адекватним примерима на нивоу синтагме и реченице.

Збирни бројеви представљени су примерима: *двое, трое, четверо, пятеро, шестеро, семеро, восьмеро, девятеро, десятеро*, уз напомену да се већи од *десятеро* не употребљавају. У збирне спадају и *оба, обе*. Табеларним прегледом дата је промена збирних бројева, као и промена *оба, обе*.

Редни бројеви су представљени у вантабеларном списку од 1. до 22. затим, 30, 31, 40, 41, 50, 51, 60, 70 до 100, затим 101, 140, 192, затим од 200. до 900, 1000, 1037, 2000, 5000, 100000, 1.000.000, са вербалним еквивалентима у десној колони. Редни бројеви су изведени из основних бројева, сем бројева *первый, второй, третий, четвёртый и седьмой*. Мењају се као придеви тврде придевске промене, сем редног броја *третий* који се мења по моделу придева *лисий, рыбий, охотничий*.

Разломци су представљени вантабеларним списком у две колоне и табеларним прегледом падежних облика. Разломци конгруирају са именицом у генитиву једнине, што је илустровано примерима: *два и три пятых метра (2 3/5 м), восемь и одна десятая секунды (8,1 с)*. Табеларно је представљена и промена бројева *полтора, полторы, полтораста*.

Додатак садржи неке специфичности у вези са бројевима: четири рачунске радње, изражавање датума, времена, времена по сату (са питањима *колико је сати?* и *у колико сати?* дати су одговори у четири ситуације), времена по годинама, употреба именице *год* уз бројеве (табеларни приказ).

Одељак о бројевима, као и сваки у овој *Граматници*, завршава се вежбањима. Захтеви у 10 вежбања најчешће гласе „преведите“, „прочитајте“, „репишите“, „ставите у одговарајуће падеже бројеве у заградама“, „замените изразе према образцу“, те издвајамо пет типова вежбања за усвајање и утврђивање материје о бројевима.

Одељак о заменицама почиње њиховом поделом по значењу на 9 група: 1. Личне заменице *я, ты, он, она, оно, мы, вы, они*; 2. Повратна заменица *себя*; 3. Присвојне заменице *мой, твой, его, её, наш, ваш, свой*; 4. Показне заменице *этот, тот, такой, таковой, экий (экой), этакый (эдакий), сей, оный (застарели), столько*; 5. *Опите* или одређене заменице *сам, самый, весь, всякий, всяческий, всяк, каждый, любой, иной, другой*; 6. *Упитне* заменице *кто? что? какой? каков? который? чей? сколько?* 7. *Односне* или релативне заменице поклапају се са упитним заменицама и од употребе у реченици зависи њихово значење. Заменица *каковой* је само односна; 8. *Одричне* заменице *никто, ничто, никакой, ничей, некого, нечего*; 9. *Неодређене* заменице *кто-то, что-то, какой-то, чей-то, кто-нибудь, что-нибудь, какой-нибудь, который-нибудь, кто-либо, что-либо, какой-либо, чей-либо, который-либо, кое-кто*,

кое-что, кое-какой, некто, нечто, несколько, некоторый. Друга подела извршена је према: а) критеријуму упућивања на предмете, лица или њихове особине и б) према промени и конгруенцији. Према овој подели заменице могу бити *именичке* и *придевске*. Заменице које упућују на бројеве руски граматичари називају *заменички бројеви* (*местоименные числительные*). Засебну групу чине *заменички прилози* (*когда, как, где, тогда, тут, там, нигде, никуда, некогда, как-нибудь, где-то*).

После извршених подела, приказан је табеларни преглед личних заменица, уз коментаре и објашњења. Посебна табела односи се на повратну заменицу *себя*, са објашњењем њене употребе. Табеларно су такође приказане промене присвојних заменица за 1. и друго лице, као и присвојних заменица за свако лице, са коментарима и објашњењима. У одвојеним табелама дата је промена присвојних заменица *этот* и *тот*. Скренута је пажња и на књишке облике заменица *таковой* – *таков, экий (экой)* и *этакий (эдакий)*. Заменица *сей* представљена је у табели. У објашњењима аутор наводи да је ова заменица архаична и да се данас употребљава у неким изразима (*на сей раз, сию минуту, до сих пор, сейчас, сегодня*). Табеларно су приказане и заменице: *столько, сам* и *самый*, са објашњењима њихове употребе (за *сам* се наводи 6 случајева, а за употребу *самый* наведено је 5 случајева), као и заменица *весь*. Упитно-односне заменице *кто* и *что* приказане су у табеларном прегледу, уз коментар да не разликују род и број. Обрти *что за* или *что это за* такође су истакнути, са објашњеним значењем упитне заменице *какой*. Заменица *каков, какова, каково, каковы* представљена је као непроменљива, у синтаксичкој функцији *прирока*. Дати су примери за упитно значење (*Каков успех?*), одређено значење у узвичним реченицама (*Каков эгоизм!*), и односно (*Какова мать, такова и дочь*). За разлику од предходне заменица *каковой* се мења као придев. Табеларно је представљена и промена заменице *чей* за све падеже, сва три рода и оба броја. Архаична заменица *кой* представљена је у неким окамењеним изразима: *На кой чёрт (тебе это)? Ни в коем случае!* Скренута је пажња и на облик *ничего*, који може бити и *прилог* са значењем *доста добро, подношљиво*, нпр. *Как поживаете? – Ничего*. Одричне заменице *никто, ничто, никакой, ничей* понекад добијају нека секундарна значења, нпр. *никакой* може имати значење *рђав (никакой студент)*. Облик *ничья* као *именица* значи *нерешену игру, утакмицу, реми-партију*. Заменице *некого* и *ничего*

дате су у табеларном прегледу, уз коментар да немају облик номинатива, јер су *некто* и *нечто* неодређене заменице које, пак, немају зависне падеже. Заменице *некого* и *нечего* употребљавају се у безличним реченицама уз инфинитив и означавају недостатак објекта и услед тога немогућност вршења радње, нпр. *Некого бојатся. Некому было убрать комнату.* Израз *делать нечего* значи *нема се куд*. Неодређене заменице представљене су најпре са формалне стране, постфиксима (наведеним као „заменице и речце“) –*то*, –*либо*, –*нибудь*, –*кое*. Објашњена су и њихова значењ. Заменице са постфиксом –*то* упућују на неког или нешто непознато и неодређено, нпр. *Кто-то стучит в дверь. В сенях что-то стукнуло.* Заменице са –*нибудь* и –*либо*, по мишљењу аутора имају углавном исто значење. У говорном језику чешће се употребљавају заменице са постфиксом –*нибудь* – оне упућују на лица или предмете потпуно неодређене како за оног ко говори, тако и за све остале, нпр. *Смеет ли кто-нибудь (кто-либо) это сделать? Случилось что-нибудь?* Промена заменице *некий* дата је табеларно, уз објашњење да је њен облик књишки, а на српскохрватски се преводи заменицом *неки*, нпр. *Вас спрашивал некий Сергеев.*

Одељак о заменицама завршавају вежбања (укупно 16), међу којима се издваја шест типова: а) допуњавање недостајућих речи, б) стављање у одговарајући падеж, в) трансформација једног облика у други, г) превод на руски, д) одговори на питања, ђ) самостално формирање реченица.

Највећи део поглавља *Морфологија* посвећен је *глаголима* (готово 80 страница). Поднаслов *Општи појмови* посвећен је упознавању са глаголским значењима која се могу окарактерисати најширим значењем радње, са глаголским категоријама (глаголски вид, глаголски род, начини, времена и лица), као и са глаголским облицима. Аутор врши поделу глаголских облика на 4 групе: 1. инфинитив; 2. лични глаголски облици; 3. партиципи и 4. глаголски прилози. Инфинитив је представљен као основни глаголски облик, који именује глаголску радњу. Наведени су суфикси инфинитива: –*ть*, –*ти* или –*чь*. Следи преглед глагола према суфиксима. Примери инфинитива који се завршавају на –*ть*: *беседовать, благодарить, брать, варить, жить, купить, читать*; на –*ти*: *блюсти, брести, везти, вести, грести, идти*; мања група на –*чь*: *беречь, мочь, печь, стеречь*. Аутор даје дијахронијско објашњење за суфикс –*чь*, који је настао из група –*кть*, –*гть*, уз

примере: *пеку, печёшь, текут, течёт, берегу, бережёшь*). Са творбеног аспекта ови глаголи нису разматрани.

Глаголски вид представљен је као карактеристика свих словенских језика и као саставни део значења глаголске основе. Основном поделом на несвршени и свршени вид, објашњава се и њихово значење у односу на трајање радње. Посвећена је пажња и творби глаголског вида префиксацијом („додавањем предметка“) и суфиксацијом. Префиксацијом се најчешће творе глаголи свршеног вида од несвршених. Дат је списак парова глагола према виду (*видеть – увидеть, гореть – сгореть, гулять – погулять*). Поменути су и случајеви удаљавања од основног значења. Суфиксацијом се добијају глаголи оба вида. Додавањем суфикса *-ыва, -ива* на префиксалне свршене глаголе добијају се несвршени глаголи који значе трајну радњу или учесталост (*писать – выписать – выписывать, записать – записывать*). Наведени су различити суфикси, као и други начин творбе свршеног и несвршеног вида глагола. Најчешћи су суфикси *-ну* (*блестеть – блеснуть, двигать – двинуть, зевать – зевнуть, кричать – крикнуть*), *-а* у несвршеном / *-и* у свршеном виду (*бросать – бросить, кончать – кончить, лишать – лишить*). До промене вида може доћи и алтернацијом у корену: *-а /-им/ -ин* (*нажать – нажимать, начать – начинать*). Поменути су и парови са различитим кореновима: *брать – взять, говорить – сказать, класть – положить*. Акцентат може имати функцију обележја вида. Несвршени глагол *засыпáть* и глагол свршеног вида *засы' пать*, затим *насыпáть* - *насы' пать*, *обрезáть* – *обрэзать*. Наведени су и двовидски глаголи *страног* порекла (*атаковать, гарантировать*), као и неки *руски* глаголи, нпр. *велеть, воздействовать, даровать, женить, жениться, использовать, исследовать, обещать* итд. Са конфронтационог аспекта, у руском и српском језику постоје *непарни* глаголи, који немају своје одговарајуће видске парњаке. Наведени су руски непарни несвршени глаголи *бездействовать, заведовать, зависеть, значить, изобиловать, иметь*, као и непарни свршени глаголи *встрепенуться, грянуть, забудиться, опомниться, отпрянуть, очутиться* итд.

Глаголи кретања презентовани су као посебна категорија у руском језику, која у српскохрватском не постоји у таквој форми. Објашњено је да први глаголи у сваком пару (тзв. лева колона) казују одређено кретање, у одређено време и у

одређеном смеру без прекида, док други глаголи у десној колони показују неодређено кретање, што подразумева кретање уопште, на махове, понављање, у различитим правцима. В. Николић наводи да неки граматичари користе називе *одређени* и *неодређени подвид* глагола кретања. Дати су и примери: *бежати* – *бегати*, *брести* – *бродити*, *везти* – *возити*, *вести* – *водити*, *гнати* – *гонити*, *ехати* – *ездити*, *идти* – *ходити*, *катити* – *катати*, *лезти* – *лазити*, *летети* – *летати*, *нести* – *носити*, *плести* – *плавати*, *ползти* – *ползати*, *садити* – *сажати*, *тацити* – *таскати*. Постоје и повратне варијанте са суфиксом *-ся*: *знаться* – *гоняться*, *катиться* – *кататься*, *нести* – *носиться*, *тациться* – *таскаться*. Прегледност и бројност примера за глаголе кретања доприноси лакшем дефинисању, детектовању и усвајању ове категорије, с обзиром на то да она не постоји у српском језику. Нарочит значај има 15 примера који садрже захтев да се реченице прочитају, а глаголи кретања упореде. Напомене садрже 4 тачке у којима се наводе специфичности глагола кретања. Треба истаћи да аутор не наводи само примере са примарним значењем, већ и фразеолошке обрте са глаголима кретања: *вести* – *вести дневник*, *вести урок*, *вести беседу*; *идти* – *идёт время*, *идут занятия*; *нести* – *нести потери*, *нести наказание*, *нести чепуху*; *везти* – *ему всё время везёт*; *лезти* – *он в карман за словом не лезет*, *он постоянно лезет в драку*. Префиксацијом глагола *одређеног* кретања творе се глаголи свршеног вида, нпр. *идти* – *прийти*, *выйти*, *зайти*, *найти*; *ехати* – *приехать*, *ухати*, *выехать*, *переехать*; *бежати* – *убежати*, *прибежати*, *забежати*. Дати су и примери префиксације глагола *неодређеног* кретања префиксима са нелокалним значењем, када им несвршени вид прелази у свршени. Префикс (*предметак*) *по-* може означавати почетак радње, у том случају додаје се само глаголима *одређеног* кретања: *пойти*, *поехать*, *побежати* итд. Међутим, префикс *по-* уз глаголе *неодређеног* кретања означава извесну ограниченост радње у времену, те глаголи постају свршени, нпр. *походить*, *побегать*, *полетать*, *поездить*. Детаљно су објашњена и значења префикса: *за-*, *с-*, *из-* (*ис-*) са глаголима кретања.

В. Николић обраћа пажњу и на стилске разлике између појединих глагола. Тако глаголи *видеть* и *слышать* (видети и чути) у свом примарном значењу припадају књижевном стилу, док су глаголи *видать* и *слыхать* одлика разговорног стила, и то само у облицима прошлог времена и инфинитива, када значе радњу која

се понављала или је на неки неодређена, нпр. *Я видал как люди умирают. Я слышал про тебя.*

Прелазни и непрелазни глаголи дефинисани су према синтаксичкој функцији објекта. Прелазне карактерише могућност директног преношења радње на објекат (директни објекат у акузативу): *читать книгу, пить воду, решить задачу.* У два случаја директни објекат је у генитиву: када радња обухвата само два предмета (*выпить воды, взять с собой хлеба и сахару*) и после негације (*не выучить урока, не написать письма*). Од прелазних глагола може се творити *пасив*, док непрелазни глаголи (*идти, сидеть*) немају директни објекат, те се од њих не твори пасив.

Глаголски род (залог) показује улогу субјекта у процесу радње која се казује глаголом. Разликују се: *актив* или радно стање (Папа прочитао газету), *пасив* или трпно стање (Газета прочитана) и *медиј* или средње стање (поднимается, останавливается, радуется, волнуется, он умываются, они поцеловались).

Глаголи са постфиксом (наведен као „речца“) *–ся* најчешће се називају повратни глаголи, међутим повратност је само једно од значења ових глагола. Детаљно, у 8 тачака, објашњена су значења ових непрелазних глагола са постфиксом *–ся*.

У одељку о промени глагола наглашено је да само *начини* и *времена* чине глаголску промену, а карактерише их промена по лицима, бројевима и по родовима. Партиципи су дефинисани као глаголски облици са именском променом. У поређењу са српским истакнуто је да наш језик има само облик за пасивни партицип перфекта, док руски језик међу глаголским временима не познаје облике за аорист, имперфект, плусквамперфекат, футур егзактни.

О безличним глаголима речено је да се налазе у облику трећег лица једнине, а у прошлом времену и потенцијалу у облику средњег рода, нпр. *рассветает, уже рассвело.* Поред овог облика среће инфинитив са другим глаголима у безличној употреби: *начало рассветать.* Безлични и лични облици се не морају разликовати по својој форми, већ на синтаксичком нивоу, нпр. *Ветер дует* и *Дует от окна.* Понекад у безличној употреби глагол мења значење, што се детектује на нивоу реченице: *Девочка рвёт цветы* и *Девочку рвёт.* Неодређено-лично значење глагола представљено је примером пословице: *Что посеешь, то и пожнешь.* Глаголски

начини дефинисани су као индикатив, потенцијал и инфинитив, уз адекватна објашњења. Пре него што ће увести облике глаголских времена, аутор дефинише глаголске основе: инфинитивну и презентску, уз објашњења њихових карактеристика.

Садашње време приказано је табелано, у посебним табелама издвојени су лични наставци. В. Николић је у овој *Граматници* поделила глаголе на две врсте, тј. конјугације, према личним наставцима у 2. лицу једнине и 3. лицу множине презента. Скренута је пажња и на мешовиту промену („разноспрягаемые глаголы“), који у једнини припадају првој, а у множини другој врсти (*хотеть, бежать, есть*). Промена глагола у садашњем времену дата је у табеларном прегледу. На исти начин показане су и гласовне алтернације у презенту и простом будућем времену, са посебном табелом која се односи на глаголе са сугласничким основама. Следе правила акцентовања у облицима садашњег и простог будућег времена. Табеларно и вантабеларно су представљени и глаголи у облицима сложеног будућег и прошлог времена. Посебно се објашњава прошло време глагола са основом на сугласник, глагола са суфиксом *-ну*, дефинисањем четири правила у вези са губљењем/негубљењем овог суфикса. Издвојено су приказани и неки повратни глаголи, што је изложено у вантабеларном прегледу, са текстуалним објашњењима.

Према функционалном моделу посебно је објашњена употреба глаголских времена, са њиховим значењима у окиру синтагме и реченице. У оквиру прошлог времена објашњено је значење речце *бывало* и *было* која се среће у приповедачкој форми.

Глаголски начини презентовани су табеларно, уз објашњења. Уз обраду потенцијала дата је и употреба глаголских начина, по истом моделу презентовања употребе глаголских времена.

За пасив (трпно стање) наводи се чешћа употреба у руском језику, за разлику од српског, и то у сложеним и простим облицима. Објашњени су уз примере који су дати у вантабеларном списку, према времену, начину и виду.

	Свршени вид	Несвршени вид
Инфинитив:	быть награждённым	быть любимым
Садашње време:	я награждён...	я любим ... (в. Прилози).

Партиципи су представљени примерима који илуструју грађење, творбу ових облика, узимајући у обзир специфичности појединих глагола, као и указивање на придеве добијене од партиципа. После глаголских придева разматрају се глаголски прилози (глаголски прилог садашњи, глаголски прилог на *-а /-я* од глагола свршеног вида и глаголски прилог прошли, глаголски прилог на *-в, -вши* од глагола несвршеног вида). Приказани су у табеларном прегледу, уз коментаре о акцентима.

Вера Николић презентује табеле у којима су приказани глагола по групама. Под насловом *Кратак преглед глагола по групама* напоменуто је да су табеле преузете од Илзе Максимилијановне Пуљкине. У глаголе ван типова спадају *бежати, быть, дати, ести, ехати, иди, расшибити, ревети, надоести*.

Глаголска рекција представљена је у виду пописа глагола чија је рекција различита у односу на српскохрватски језик.

Одељак о глаголима следе вежбања завршава се вежбањима. Дато је 49 вежбања на 6 страница. Најчешћи захтеви су: „нађите парњаке другог вида следећим глаголима“, „преведите на руски“, „допуните следеће реченице“, „створите нове реченице“, „нађите разлику између две реченице“, „објасните писање“, „замените облике“, на основу чега издвајамо најмање девет типова вежбања. Задаци захтевају да се изврши: а) стварање нових глаголских лексема суфиксацијом, б) креирање нових реченица коришћењем глагола, в) превођење на руски језик, ради усвајања и утврђивања значења и синтаксичке функције одређених облика, г) допуњавање реченица глаголима кретања (према обрасцу или без њега), д) супституција једног облика другим њ) замена облика његовим антонимом, е) трансформација облика, ж) уочавање разлика између две реченице, з) објашњење неке појаве.

После глагола дати су краћи одељци о прилозима и прилошким изразима, предлозима, везницима, речцама, узвицима. Прилози су подељени према настанку на: прилоге постале од придева, именица, заменица, бројава, спајањем прилога и предлога, од глаголског прилога садашњег времена. Друга подела је према значењу и употреби на две веће групе: описне и прилоге за околности. Унутар групе описних извршена је подела на прилоге за: начин и меру. Унутар прилога за околности разврстани су у четири врсте: за место, време, узрок и циљ. Друга значења нису узета

у обзир. Компарација придева представљена је табеларно за компаратив, док је суперлатив објашњен текстуално, са формалног аспекта.

Предлози су подељени према критеријуму броја падежа са којима се слажу и презентовани су вантабеларно, у виду списка предлога са једним, са два и са три падежа. У левој колони дати су предлози, док десна садржи примере на нивоу синтагми, семантизоване на српски језик. У овом прегледу уочавамо најчешће предлоге, док су они са нешто ређом употребом изостављени.

Везници су подељени по значењу на независне и зависне. Независни могу бити: супротни и раставни. Зависни су класификовани на: изричне, временске, узрочне, финалне, погодбене, допусне, поредбене, последичне. На крају овог одељка изложена су правила писање зареза са сложеним везницима.

Речце су класификоване на неколико група: речце за појачавање, за ограничавање, за тачно одређивање, показне, упитне, узвичне, одречне, за творбу нових облика. Скреће се пажња на значење и употребу речца *не* и *ни*.

Излагање граматичког садржаја у овој књизи завршава се узвицима, њиховим значењем и функцијом.

Грамматика руског језика: фонетика и морфологија један је од примера богатог лингводидактичког наслеђа које је њен аутор Вера Николић за собом оставила. У свом истраживачком и педагошком раду В. Николић је дала велики допринос не само у области лингвистике, бавећи се лексикологијом и конфронтационом анализом руског и српског језика, већ и у области лингводидактике, теоријски и практично се бавећи методиком наставе руског језика.⁴⁸ *Грамматика* обједињује у себи обе области којима је В. Николић била посвећена. Материјал је изложен на приступачан начин, по принципу линеарности, од лакшег и познатог према тежем и непознатом, што је доследно спровођено у оквиру сваког одељка. Лексички материјал селектован је према лексичком минимуму

⁴⁸ Навешћемо монографију *Проблеми у настави руске лексике* (Београд, 1979) и универзитетски уџбеник *Методика наставе руског језика са практикумом* (V. Nikolić, M. Mežinski, *Metodika nastave ruskog jezika sa praktikumom*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984; друго, препађено издање: 1996).

неопходном и довољном за средњошколски ниво учења, уз мање изузетке. Класификација именица извршена је према већ постојећем критеријуму тога времена на три врсте са додатком именица на *-мя*. Глаголи су подељени у две конјугације (врсте) према наставцима другог лица једнине и трећег лица множине презента/простога будућег времена. Конфронтирање са српскохрватским језиком вршено је на синхронном плану, мада није заступљено у сваком одељку. Примери су квалитетно одабрани, илустративни су, занимљиви, местимично и упечатљиви, што погодује лакшем меморисању. Селектовани су у превасходно из језика свакодневне комуникације, нешто ређе из књижевности. Акцентовани су и углавном семантизовани. Изложени су на лексичком и синтаксичком нивоу, функционално. Поред синтаксичке функције и значења у оквиру реченице, скреће се пажња и на стилску припадност појединих лексема, у оквиру врста речи. Комуникативна функција испуњена је презентовањем колоквијалних израза, фразеологизама, у поређењу са српским еквивалентима. Спорадично се уочавају ређа дијакроничка објашњења, нпр. порекло суфикса *-чь* од група *-кть, -гть*, уз навођење примера. Са творбеног аспекта ови суфикси нису разматрани. Истакли бисмо и одељак о глаголима кретања у коме је материјал изложен посебно прегледно, с обзиром на одсуство ове категорије у српском језику. Нарочит значај има 15 примера у функцији увежбавања ове категорије. Прегледности посебно доприносе табеларни прикази изговора, сугласничких алтернација, свих облика променљивих речи, као и вантабеларни прегледи у виду спискова.

На крају сваке целине дата су вежбања, која би се могла објединити у десетак типова: а) попуњавање *речју* у одговарајућем облику; б) допуњавање *морфемом* (најчешће флексија, префикс, суфикс), в) замена синонимом/антонимом; г) превођење на руски или српски; д) састављање реченица на основу датих елемената, ђ) трансформација облика према датом обрасцу, е) читање; ж) преписивање; з) одговори на питања, и) самостално формирање реченица; ј) самостално формирање нових лексема префиксацијом, суфиксацијом; к) уочавање различитости; л) самостално објашњавање писања неког облика.

Евидентирамо и неке термилошке црте, као одлику времена настанка *Граматики*: префикс је *предметак*, постфикс *-ся* је „повратна речца“ и сл. На крају,

можемо закључити да *Граматика руског језика: фонетика и морфологија* поседује релевантне композиционе и садржинске компоненте савремене дидактичке граматике руског језика, по моделу уџбеничке литературе друге половине XX века.

3.1.14. Јелица Дреновац, *Грамматика руског језика за више разреде основне школе*, Београд, 1971.

Грамматика руског језика за више разреде основне школе, аутора Јелице Дреновац, изашла је из штампе 1971. године.⁴⁹ Предвиђена је за ученике VI, VII и VIII разреда основне школе. Граматички материјал презентован је у 269 параграфа, на 223 странице.

Према својој метаструктури *Грамматика* корелира са уџбеником истог аутора и чини део уџбеничког комплета за више разреде основне школе. На макроплану издвајају се два већа поглавља: Фонетика и Морфологија, која је подељена на одељке: Именице, Придеви, Бројеви, Заменице, Глаголи, Прилози, Везници, Речце или пртикуле и Узвици. Граматички материјал сврстан је по нивоима на градиво VI, VII и VIII разреда.

Ученици се на почетку књиге упознају са фонетским и фонолошким системом руског језика у поређењу са српскохрватским, као и са неким правописним правилима. Фонетика је подељена на материјал који је предвиђен за усвајање од VI до VIII разреда, са одређеним обимом и нивоом градива из ове области, предвиђеним планом и програмом за сваки разред понаособ.

У *Фонетици* предвиђеној за обраду у VI разреду аутор даје уводне напомене о руском језику, који заједно са белоруским и украјинским чине групу источнословенских језика. Затим следи графички приказ руске азбуке са називима слова. Дата су и правила за растављање речи на крају ретка (преношење речи из ретка у редак). Бројеви за VI разред почињу од 1 до 100 (основни бројеви). За VII разред предвиђени су бројеви од 200 до 1000, док се у VIII разреду обрађују бројеви преко 1000 и редни бројеви.

У VII разреду се у оквиру фонетике учи изговор меких сугласника. Тврди и меки сугласници у слоговима вежбају се уз помоћ наставника.

⁴⁹ Опис *Грамматике руског језика за више разреде основне школе* Јелице Дреновац рађен је према трећем издању Завода за уџбенике и наставна средства из 1975. године.

Пример задатка: од ученика се захтева да прочита правилно, а затим напише по сећању речи: *этажерка, этаж, экскурсия, эпоха*.

Наводи се више начина за бележење „ј“ (јоте): помоћу *ю, я, е, ё*, писањем *ь* и *ъ*.

У VIII разреду наводи се да је *ы* само једна варијанта гласа *и*.

Друго поглавље посвећено је *Морфологији* у оквиру које се градиво излаже по граматичким категоријама: посебно се обрађују именице предвиђене за усвајање у VI, VII и VIII разреду, по истом обрасцу представљени су бројеви, заменице и глаголи. Прилози и везници су предвиђени за VII и VIII разред, док се речце и узвици обрађују у VIII разреду, са аспекта њихове употребе. Овај граматички приручник садржи велики број вежбања и задатака, као и табеле са примерима употребе језичких средстава у свакодневној комуникацији на руском језику.

Табеле са граматичким материјалом односе се на презентовање променљивих врста речи, у првом реду именица, придева, глагола. Глаголи у табелама подељени су у три групе: глаголи I и II врсте и група *неправилних* глагола у коју спадају глаголи *быть, есть, дать*, као и глаголи кретања. Табеларни прегледи глагола представљају шест напоредних колона са облицима инфинитива, презента, футура, императива и перфекта, док су у шестој колони дате напомене у вези са специфичностима неких облика или употребе конкретних глагола.

Како је овај граматички приручник у целини конципиран као својеврсна збирка задатака, вежбања и теоријско-спознајних текстова прилагођених узрасту и нивоу знања ученика у вишим разредима основне школе, тако се већ од самог почетка уводе вежбања и задаци. У инструкцијама за неке задатке садржана је напомена да их ученик ради *уз помоћ наставника*. Задаци су различити и усмерени су не само на увежбавање изговора, већ и на писање и меморисање. Систем објашњења и вежбања махом подстичу на индуктивно размишљање.

На почетку овог граматичког приручника (с. 3) налази се један краћи теоријско-спознајни текст о руским самогласницима и сугласницима, као и задаци који од ученика захтевају обнављање, меморисање и усвајање првих лекција из уџбеника и граматичког приручника (уознавање са основним карактеристикама руског језика и руске азбуке, као и називи руских слова). Такође, уочавамо да један

од задатака има контрастивни карактер (подвлачење слова која се разликују у руској и српској ћирилици).⁵⁰

Нешто касније (с. 6) презентован је табеларни приказ руских сугласника подељених према критеријуму звучности/беззвучности. У табели су издвојено приказани сугласници који немају своје звучне парњаке, као и сонанти (в. Прилог 9, слика 7).

После Азбуке следи *Задатак* за вежбање изговора. Инструкције су изложене у 2. лицу множине.

а) У следећим стиховима уз помоћ наставника изговарајте гласније подвучене самогласнике:

Скажи́ погрóмче	Скажи́:
Слóво гром	„Кукúшка на сукú“
Грохóчет слóво,	Тебé послы́шится
Слóвно гром.	„Ку-кú“.

(А.Барто)

б) Прочитајте ове стихове, јаче изговарајући подвучене сугласнике и сугласничке групе:

Скажи́ погрóмче	Скажи́:
Слóво гром	„Кукúшка на сукú“
Грохóчет слóво,	Тебé послы́шится
Слóвно гром.	„Ку-кú“.

(А.Барто)

После задатака следи теоријско-спознајни текст о тврдом и меком изговору сугласника (конкретно, сугласника **б**), уз анонс и упућивање на градиво VII разреда („О тој особини руског језика биће речи у VII разреду. Засада ћемо се задовољити вежбањима у изговору тврдых и меких сугласника, и то уз наставничку помоћ.“).

⁵⁰ С обзиром на концепцију овог граматичког приручника и организацију његове унутрашње структуре, нашу дескрипцију ћемо, ради очигледности и уочљивости, илустровати неколиким страницама из *Граматике руског језика за више разреде основне школе*, које се налазе у Прилозима, на крају овога рада.

Аутор у тексту даје објашњење да се приликом изговора меких сугласника не сме се чути „ј“, већ само као врло кратко ^и: б^ие, п^ие, в^ие, ф^ие, м^ие, н^ие, р^ие, л^ие, д^ие, т^ие, з^ие, с^ие, г^ие, к^ие, х^ие. (с. 8).

Задатак уз вежбу 10 садржи инструкцију која подразумева понављање ради увежбавања изговора.

Вежбајте се у изговору увек меких сугласника **ч, ш**.

чай, чайник, час, часы, учитель, учительница,

ученик, ученица, врач, туча – тучи, задача –

задачи, шука, ищу, ташил, товарищ. (с. 9)

Таблице сугласника изложене су у виду линеарног списка са условним знацима за транскрибовање меког изговора:

Тврди сугласници: б, в, г, д, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ж, ш, ц.

Меки сугласници: б^б, в^в, г^г, д^д, з^з, к^к, л^л, м^м, н^н, п^п, р^р, с^с, т^т, ф^ф, х^х, й, ч, ш. (с.11).

Увежбавање изговора предвиђено је у сваком разреду. Наводимо једну вежбу изговора оја се налази у одељку за VIII разред (с.17-18).

Задатак

25. Наведене примере читајте наглас; обратите пажњу на изговор неакцентованих слогова:

сно́ва – сло́во; велика́на – ра́но; восто́ка – глубо́ко;

взо́ра – ско́ро; ши́тко - улы́бка; ло́вка – голо́вка;

ду́ба – гру́бо; ре́дко – сосе́дка; оде́та – ле́то; у́хо – ду́ха;

сы́ном - карти́нам; хле́ба – не́бо; мно́го – доро́га.

Задатак

Научите напамет, па касније по сећању напишите дате стихове који говоре о улози самогласника и сугласника и њуховом складном изговору. Грешке, које се евентуално буду појавиле, подвуците и покушајте да објасните како су настале:

Дыхание свободно в каждой гласной,

В согласных – прерывается на миг.

И только тот гармонии дости́г,

Кому́ чередова́ние их подвла́стно.

Звуча́т в согласных серебро́ и медь.

А гласные даны́ тебе́ для пѣнья.
И счастлив будь, коль можешь ты пропѣть
Иль да́же продыша́ть стихотворѣнье.

Самуил Маршак

У VIII разреду проширује се обим фонетског материјала, артикулациона база се поставља на примерима који се односе на ортографска правила и морфолошку материју. У оквиру вежбања 29, 30 и 32 (с. 19) налазе се и теоријско-спознајни текстови са објашњењима неких правила. У овом граматичком приручнику чест је случај инкорпорирања теоријско-спознајних текстова у корпус вежбања, чиме се постиже динамика у усвајању презентованог материјала. Наводимо (цитирамо) текстове вежбања из *Граматики* Ј. Дреновац:

29. Осим примера наведених у претходном параграфу, има још случајева када се губе поједини сугласници. Тако се, на пример, губи крајње **л** у перфекту мушког рода после сугласника (осим иза **т, д**):

окрѣп – окрѣпла; спас – спасла́;

мог – могла́; умер – умерла́.

Испред крајњег **л** губи се **т, д** такође у перфекту:

цветѣт – цвѣл; ведѣт – вѣл.

Група **к** (или) **г + ти** – упрошћује се у групу **чѣ** у инфинитиву глагола пек+ть – печь; берег+ть – беречь.

У речи **что** уместо **ч** чита се **ш**.

30. У сугласничким групама налазе се непостојани самогласници **о, е (ѣ)** – беглое **о, е**.

Обично се непостојани самогласници јављају у облицима генитива плурала код оних именица које у том падежу имају нулти наставак или, пак, у номинативу једнине:

окно́ / о́кон; кресло́ / кресел; судьба́ / судѣб;

де́нги / де́нег; конѣк / конька́.

Задатак

а) У следећим примерима подвуците непостојано **о, е (ѣ)**:

ца́пля / ца́пель; цвето́к / цветка́; цыплёнок / цыплёнка;

ягнёнок / ягнёнка; телёнок / телёнка; угол – угла.

32. Нека правописна правила. – За растављање речи на крају ретка у руском језику постоје оба правила:

1. Речи се деле по слоговима: шко-ла.
2. Никад се не одваја једно слово, као ни у српскохрватском, па се тако, на пример, следеће речи и не деле на слоге: шея, ђоень, моё.
3. Слова й, њ, њ не одвајају се од претходног слова: бой-ца, подъ-езд, боль-шой.
4. Два иста слова се раздвајају: рус-ский; ван-на.
5. Група сугласника се раздваја доста слободно: се-стра, сест-ра, сес-тра.

Пример једног теоријско-спознајног текста за VIII разред у вези са неким ортографским правилима дајемо у Прилогу на крају овог рада (Прилог 10, слика 8). Морфолошко градиво за VI разред подразумева основне појмове о именицама. Редослед увођења градива је поступан, креће се од лакшег ка тежем, како у оквиру једне школске године (разреда), тако и током трогодишњег периода који покрива ова *Граматика*. У VI разреду ученици стичу основне информације о категорији рода, броја и падежа, категорији живо/неживо, о специфичностима значења неких падежа, формалној страни именица и њиховим морфолошко-лексичким карактеристикама, као и о неким акценатским правилима. Предвиђено је да ученици савладају именице мушког рода са поменутих аспеката, у првом реду са формалне стране – промену по падежима, односно падежне наставке, што се огледа и у типовима вежбања. Најчешће су задаци оријентисани на попуњавање пропуштених слова, дописивање наставака, постављање једноставних питања, трансформацију именица у други падеж и сл. Ради илустрације наводимо нека од вежбања за VI разред из ове *Граматике* (с. 32).

Задатак

Одвојите зарезима вокатив у датим примерима. Подвуците именицу у вокативу.

Товарищ смотри'! Учись пионер'! Иван иди' сюда!

40. Називи падежа.

Имени'тельный	Номинатив
Роди'тельный	Генитив

Дателъный	Датив
Вини'тельный	Акузатив
Звателъный	Вокатив
Твори'тельный	Инструментал
Предлôжный	Локатив

У овом оделџку налазимо и напомену аутора да у руском језику падеж никада не треба називати по броју (први, други), већ увек треба говорити његов назив: *именительный, родительный* итд.

Скренућемо пажњу и на параграф о категорији живо / неживо, у коме се ученици упућују на један од претходних параграфа, ради логичког повезивања појава. Наводимо тај део из *Граматиџе* (параграф 48, с. 32), као и на задатке који следе:

48. Као што је истакнуто у 43. параграфу, код именица које значе жива бића облици генитива и акузатива јединине се поклапају.

Генитив Когó нé было на дворé? – Пионéра.

Акузатив Когó похвали'л учи'тель? – Пионéра.

Да ли се ради о генитиву или акузативу указаће нам предикат (видети параграф 38).

Осим тога, при одређивању падежа (да ли је генитив или акузатив) можемо се помоћи и на тај начин што ћемо уместо питања за именицу која означава биће (кого?) покушати да поставимо питање за именицу која означава предмет, јер код ових именица разликују се облици генитива (чегó?) и облик акузатива (что?) – параграф 38.

Задатак

Поставите питање уз подвучене именице.

Образац

Миша режет мясо **ножом**. – Чем Миша режет мясо?

Ученик рисовал **карандашом**. – (.....?)

Дядя рубил **топором** дрoва. – (.....?)

Он махал **платком**. – (.....?)

Мальчик пишет **мелом** на доске. – (.....?)

Задатак

а) Измените дате реченице стављајући подвучене именице у множину:

Образац

Тракторист работал в поле.

Трактористы работали в поле.

Шофёр сидел за рулём.

Пенал упал на землю.

Костюм был на диване.

Портрет висел на стене.

Гусь важно рассказывает по двору.

Голубь улетел.

По озеру плыл **лебедь**.

Задатак

Именице у заградама ставите у датив множине додајући им наставак –**ам/-ям**.

56. У параграфима 43 и 51 говорено је о томе да се у именица које значе живо биће облик генитива поклапа са акузативом, а код именица које значе предмете, облик акузатива се поклапа с номинтивом. Ово важи и за множину. Према томе: ако знамо облик номинатива, односно генитива множине, знаћемо и облик акузатива множине.

Предикат ће и у овим случајевима указати на значење падежног облика па ћемо по смислу одредити који је од ова два падежа у конкретном случају употребљен.

Задатак

Допуните наставком за номинатив, односно акузатив множине дате именице.

На яблоне росли яблук.... .

У слова большие уш..... .

Мать посадила ребёнка себе на колён..... .

У этого спортсмена широкие плеч..... .

Када је реч о градиву које се односи на обраду именица у VII разреду, уочава се градација увођења нове материје. У овом разреду скреће се пажња на неке специфичне именице средњег рода које у множини померају акценат са првог слога на последњи. Ради илустрације наводимо параграф 82 на 50. странице ове *Граматице*:

82. Неке тросложне именице које у једнини имају акценат на првом слогу, у множини имају наглашен последњи слог.

	<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
Номинатив	облако	_____ облака
Генитив	облака	_____ облаков
Датив	облаку	_____ облакам

Овакав положај акцента има, на пример, и именица зéркало – зеркала́. Именица **óзеро** има акценат у множини на другом слогу: озéра.

За усвајање локатива предвиђени су задаци у којима ученици треба да препознају облик падежа именице и подвуку га. На истој страници (с. 62) налазе се краћи теоријско-спознајни текстови, преглед најчешћих предлога, представљених у оквиру предлошко-падежних конструкција на нивоу прости реченице. Примери су на руском језику, са преводом на српски језик.

113. Над курганом **чистое синее** небо.

В парке находится **Военный** музей.

Эта станция метро называется **Университетская**.

Маша вошла в **деревянный** домик.

Стоял **жаркий летний** день.

Человек посмотрел на **соседний** дом.

Ако посматрамо значење придева **чистый, синий, жаркий** запажамо да се овим придевима описују неки предмети. Овакви придеви називају се **описни** придеви.

Међутим, придев – **военный** указује на неку односну везу с речју война (рат); придев – **университетский** указује на то да нешто припада универзитету; придев – **деревянный** указује на то да је нека ствар од дрвета; придев – **летний** одређује временски ближе реч **день**, придев – **соседний** ближе одређује реч дан по месту. Према томе (упоредити параграф 106), придеви се деле на две основне групе: прва група – описни придеви, на пример: чистое, синее, жаркий; друга група: односни придеви. У ову групу убрајају се прсвојни придеви, на пример: военный, университетский; градивни: деревянный, као и придеви који ближе одређују именицу по времену: летний, и месту: соседний.

Именице се у VIII разреду обрађују детаљније, укључујући и специфичности неких деklinација. Обрађују се именице сва три рода, тврде и меке промене, особености неких предлога, као и остале карактеристике које су представљене у табелама. Према истом моделу распоређена је граматичка грађа за сва три разреда.

Материја о глаголима распоређена је тако што се у VI разреду уводе основне карактеристике ове врсте речи, обрађује се значење глагола и глаголских времена, појам глаголске промене, прелазност/непрелазност, синтаксичка функција глагола, као и њихова творба, укључујући суфиксе и флексије за личне облике у презенту. Обрађује се вид глагола, облици инфинитива, презента и императива. У VII разреду стичу се појмови о две врсте глаголских основа и њиховом грађењу, презент прве и друге глаголске врсте (конјугације) и његова синтаксичка функција, глаголи кретања и њихова рекција, облик инвинитива на –ць, футур несвршених глагола. У VIII разреду обнавља се и утврђује градиво из претходна два разреда, уводе се неправилни глаголи *есть*, *дать* и њихова промена, као и основе синтаксе, кроз синтаксичку функцију глагола у оквиру прости и проширене реченице. Подсећањем на наставак -у, -ю у првом лицу једнине презента врши се поређење са српскохрватским језиком (наставак -м), да би се прешло на изузетке у руском језику који у првом лицу једнине презента имају наставак -м. Обрађује се глагол *хотеть* и његова мешовита конјугација, уз напомену да се овај глагол чешће употребљава у безличном облику *мне хочется*, *ему хочется*.

Инструкције у задацима најчешће гласе: „наћи у тексту облике глагола *хотеть* и *есть*“, „превести на руски јези краћи текст са импертивом“, „поставите питање на подвучену реч, према обрасцу *Я иду в Большой театр. – Куда ты идёшь?*“

У целини узев, у VIII разреду градиво се обрађује са функционалног и контрастивног аспекта.

Сложена реченица се такође уводи у VIII разреду, што је у корелацији са граматичким материјалом матерњег језика. Обрађују се адвербијалне реченице: временске, узрочне, односне и сл.

У једном од задатака за VIII разред од ученика се захтева да напамет науче песмицу, а затим да је по сећању напишу, да би на крају евидентирали евентуалне

грешке, подвукли их и покушали да објасне зашто су оне настале. Ово је комплексни задатак за увежбавање меморисања, репродуковања у писаној форми и самосталног утврђивање грешака, што ученику даје повратну информацију о степену сопственог напредовања.

Од 164 до 193. странице аутор презентује табеле са глаголима. Оне садрже образце глаголске промене и примере употребе глагола. Наведен је 81 глагол уз карактеристичне примере употребе у кратким реченицама или у синтагмама (рекцијске допуне). До 182. странице дати су глаголи I врсте, од 182. до 190. – глаголи II врсте. Од 190. до 193. дата је табела са *неправилним глаголима*, то су глаголи *ехать, бытъ, ийти, подбежатъ, хотеть, дать, есть*. Глаголи кретања нису издвојени у посебну групу, али се разматрају као неправилни глаголи у посебном табеларном прегледу.

Од глаголских облика табела садржи: инфинитив, презент, футур, императив, перфекат. Претпоследња колона табеле садржи напомене уз одређени глагол, док се у последњој колони (која се у књизи увек налази на десној, непарној страници) дати су примери примене наведених глагола.

Уз неке примере стоје графичке ознаке „*“ (звездица), а у фусноти се даје значење. Тако је уз глагол *молоть* дат пример „*Да полно вздор молоть*“, уз који стоји значење „доста се брбљало (глупости)“, без упућивања на извор (Грибоедов, *Горе от ума*). Такође уз глагол *кричатъ* дат је пример *кричатъ благим матом* и превод „*из свег гласа (викати)*“, не помињући друга значења лексеме *мат* (нпр. *ругањся матом*), што је, претпостављамо, изостављено из васпитно-педагошких разлога. Такође има примера фразеологизама и паремија семантизованих на српски језик (нпр. *Поминай, как звали! – Сад га тражи, нестало је без трага; Ни дать – ни взять – Ни узми – ни остави*).

На крају књиге аутор даје списак устаљених израза, форми обраћања, обичних питања, молби, као и списак обичних израза у разговору, што доприноси комуникативном аспекту ове граматике, тј. постизању комуникативне компетенције њених корисника. Списак уобичајених израза и устаљених колокација дат је уз одговарајући превод на српскохрватски језик. Поред неких терминолошких карактеристика (нпр. за *тврди* и *меки знак* употребљени су термини *дебело* и *танко*

јер), овај граматички приручник карактеришу приступачност излагања, као и примереност узрасту корисника.

Погодност ове Граматике састоји се у томе што се комплетно граматичко градиво за сва три разреда налази у једној књизи, што олакшава усвајање, утврђивање и обнављање градива. У уџбенику је требало експлицитније организовати апаратуру оријентације, премда је сваки одељак обележен римским бројем разреда за који је конкретна граматичка појава предвиђена, што је евидентирано у прегледу садржаја на крају књиге. Граматика је испунила своју намену и захтеве наставе руског језика према важећим плановима и програмима.

Неке делове овог граматичког приручника дајемо у Прилозима, на крају рада.

3.1.15. Радослав Пољанец, *Руска граматика за свакога*, 1973.

Граматички приручник *Руска граматика за свакога* изашао је у Загребу, прво издање штампано је 1973. Намењен је „онима који уче (или су некада учили) руски језик, било сами, било у школама и теџајевима, па би ђелјели да имају при ручи кратак подсетник – књигу у којој ће у сажетом али ипак јасно изложеном облику наћи обавјештења о појединим руским језичним појавима.“, како аутор наводи у Предговору.

С обзиром на њену намену и профил корисника, овај приручник садржи основе граматике руског језика и објашњења свих релевантних граматичких и језичких појава. Писана је једноставним и приступачним стилем, с циљем да буде разумљива широком кругу корисника, како онима који се баве руским језиком, тако и онима који тек почињу да га уче. Аутор даје тумачења неких граматичких термина, у чему је очигледна његова тежња да буде што једноставнији и сажетији. „Zato se, uz kratko tumačenje osnovnih gramatičkih termina, дају што је могуће јаснија објашњења појединих руских језичних појава, s mnogo ilustrativnih primjera prevedenih на hrvatski или srpski језик. Uz то се, gdje се god smatralo potrebnim, читалас упозорава на сличности или разлике између рускога и нашега језика“, како се наводи у Предговору. Граматичка правила су илустрована бројним примерима на руском језику у преводу на „hrvatski или srpski језик“ (в. Предговор). Оно што карактерише ову граматику јесте њена конфронтативна усмереност, која се огледа у истицању сличности и разлика између „ruskoga и нашега“ језика (в. Предговор), чиме се налази своје место међу контрастивним граматикама руског језика у српској и хрватској социо-културној средини.

По својој макроструктури, *Граматика* садржи три основна поглавља: Гласови рускога језика и њихов изговор (7-23), Ријечи и њихов састав (с. 24-26), Реченица (с. 179-241). На микроплану рубрикација је следећа: Увод (с. 5-6), Гласови рускога језика и њихов изговор (с. 7-23), Ријечи и њихов састав (с. 24-26), Глаголи (с. 27-68), Именице (с. 69-93), Придјеви (с. 94-118), Замјенице (с. 119-136), Бројеви (с. 136-148), Прилози (с. 149-156), Приједлози (с. 157-168), Везници (с. 169-171), Честице (рјечце) (с. 172-174), Узвици (с. 175-178), Реченица (с. 179-241) и Додатак (с. 243-251). У оквиру поглавља о реченици издвајају се одељци о *простој реченици* (с. 182-208) и *сложеној реченици* (с. 208-241); Стварно казало (с. 253-261), Списак литературе (с.

261-262). Najmaња структурна јединица је параграф, којих има укупно 700 на 267 страница.

Пољанец у уводном делу (Руски језик) даје основне типолошке карактеристике и релевантне информације о руском као националном језику „najvećega slavenskog naroda – Rusa, koji čine osnovno stanovništvo Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike, a u većim ili manjim skupinama žive i u ostalim republikama Sovjetskog Saveza. Ruskim jezikom govori oko 120 milijuna ljudi. On nije samo općedržavni međunacionalni saobraćajni jezik mnogobrojnih naroda Sovjetskog Saveza nego je – pored engleskog, francuskog i španjolskog – i jedan od velikih svjetskih jezika.“. Скреће се пажња и на постојање два основна дијалекта (северноруски и јужноруски), као и на неколико средњоруских говора.

Такође, већ у Уводу се истиче конфронтациони карактер ове граматике, где аутор посебно указује на међујезичке хомониме и парониме, истичући чињеницу постојања сличности и разлике између ова два језика, због чега долази до „искривљавања смисла“ у појединим преводима са руског на српски или хрватски језик.

У поглављу које је посвећено фонетици и фонологији изложен је преглед руске азбуке, гласова и њиховог изговора, за шта даје списак условних транскрипцијских знакова, као и њихова објашњења. Када је реч о акценту, Пољанец се не упушта у значајнија објашњења, већ даје два основна правила која се односе на контрастирање између руског и нашег језика (у вези са силазним и узлазним српскохрватским акцентима). У овом поглављу изложња су и правила изговора са правилима редукције вокала, као и примери који илуструју разликовање тврдых и меких сугласника. У посебном делу (параграфи 73-90) даје се преглед неких специфичности у изговору сугласника, као и поређење руских са српскохрватским сугласничким групама (нпр. руском гласу *ы* одговара наш глас *и*, уз навођење примера: *бык*, *быть*, *рыба*, *тыква*; руској групи *чер* одговара наше *цр*, уз примере *чёрный*, '*црн*', *черта* '*црта*', *черпать* '*црпсти*').

У поглављу о речима Пољанец најпре објашњава и дефинише делове речи, под којима подразумева морфеме. Уз кратка објашњења дат је преглед морфема: корен, наставци, суфикси (домечи), префикси (предмечи). У основама творбе речи

аутор укључује термин 'изведенице', као и сложене речи – 'сложенице'. Врсте речи подељене су на самосталне (значањске) и несамосталне (помоћне). У несамосталне речи убрајају се предлози, везници и речце.

Морфолошки део *Граматики* почиње са глаголима, што је у извесном смислу необичан, ређи редослед увођења (у већини граматичких приручника уобичајено је увођење именица и именичких речи пре глагола). Пољанец глаголе сматра најважнијом врстом речи. Класификује их према виду, уз кратка објашњења како се префиксацијом и суфиксацијом може мењати вид глагола. Затим прелази на грађење глаголских облика. У одељку о презенту и простом будућем времену дата је промена глагола прве и друге конјугације. У оквиру презента посебно се разматрају повратни глаголи, као и нека основна правила која се односе на акценат у презенту. Пољанец посебно обраћа пажњу на значење и употребу презента, што представља функционално-семантички приступ граматици руског језика. Сви примери дати су на руском језику и преведени на српскохрватски. Даље, по истом моделу следе објашњења за прости и сложени футур (с. 42) и његова значења, перфекат (с. 45), као и упитни облик глагола са упитном речју и без ње (с. 48). Наредни параграфи баве се глаголским начинима: индикативом, императивом, кондиционалом (погодбени начин). Од 201 параграфа (с. 54) тумаче се глаголске прилоге (садашњи или несвршени и прошли или свршени), уз примере на оба језика. Пољанец презентује примере у две колоне – у левој су примери на руском, десна је предвиђена за превод на хрваткосрпски. Следи материја о партиципима. Пољанец истиче да је пасивни партицип презента доста редак у књижевном језику, а у народном говору сасвим непознат, те да он постаје придев ако се уз именицу употреби без других додатних речи. Такође скреће пажњу на то да су придеви који су настали од пасивних партиципа презента врло често сложени са негацијом *не* и да се употребљавају у књижевном језику (примери: *невыразимый* 'неизрецив', *невыносимый* 'неподношљив', *невредимый* 'нерањив', *независимый* 'независан'). Параграфи 226-233 износе преглед глагола са специфичним одступањима од општих правила. Аутор их назива *неправилним* глаголима (руски: разноспрягаемые глаголы), у које убраја глаголе *хотеть*, *бежать*, *дать*, *есть*, *быть*, *идти*, *ехать*.

Од параграфа 234 (с. 69) почиње одељак о именицама, које аутор дели на опће именице и властита имена. Следећи параграфи говоре о категорији рода, броја и падежа код именица, уз већи број одабраних примере. Деклинација именица назива се словенским изразом *склањање*. Аутор врши поделу према врстама именичке деклинације на тврду и меку. За именице мушког рода тврде и меке деклинације презентована је промена, уз примере и конфронтирање са српским или хрватским језиком. Посебно се истичу неке специфичности, нпр. генитив једнине на -у (-ю), локатив једнине на -у (-ю), номинатив множине на -а (-я), именице са суфиксом -ин, именице на -ья, именице на -ёнок (-онок).

Према истом обрасцу представљене су именице средњег рода тврде и меке деклинације, као и именице женског рода подељене на тврду и меку деклинацију, уз напомену да су ове именице подељене на прву и другу деклинацију. Наиме, по другој деклинацији мењају се именице женског рода које се завршавају на меки сугласник (*кость, мышь*), као и именице *мать, дочь, люди, дети*.

Придеви су подељени на три групе: описне (*качественные*, који одговарају на питање *какой?* – *Белый, маленький*), градивне (*относительные* – *каков?* 'какав?', 'од чега?' *железный, оловянный*) и присвојне придеве (*притяжательные* *прилагательные* *чей?* *отцов, дядин, медвежий*).

Описни придеви се могу појављивати у дугом и кратком облику. Придеве класификује по тврдој и мекој деклинацији. За меку деклинацију придева објашњава да их нема много и да они углавном изражавају временске или просторне односе. Аутор скреће пажњу на придеве са основом на сугласнике -ж, -ш, -ч и -щ и њихове падежне наставке. У параграфу о руским презименима на -ов, -ев, -ин, -ын, посебно се скреће пажња на правилан наставак инструментала једнине -ом у српском/хрватском језику.

Поименичене придеве аутор разматра под називом *придеви као именице* и објашњава њихову употребу са именичком функцијом и значењем. Следи компарација придева, сложени (описни) и прости компаратив, суперлатив прости и сложени.

У поглављу о заменицама презентована је подела по њиховом значењу на девет врста: личне, повратна заменица себя, присвојне заменице, показне, упитне,

односне, одређене, одричне, неодређене. Као посебна врста наводе се заменички прилози које аутор обрађује под називом *замјенице-прилози (местоимения-наречия)*, дајући њихову парадигму и објашњења употребе и значења.

Поглавље о бројевима представља њихову поделу на шест врста: главне, редне, збирне, разломачке, бројне прилоге, неодређене бројеве. Парадигма основних бројева представљена је бројним илустративним примерима. Аутор наводи термин *бројне именице*, под којима подразумева лексеме *половина, треть, четверть*.

У поглављу о прилозима наводе се примери за прилоге места, времена, начина, узрока, сврхе (наречия цели), прилози количине и ступња. Уочавамо да Р. Пољанец не прави разлику између *сврхе* и *циља*. Суплетивне основе наводе се као *неправилни* облици компарације прилога (*хорошо /лучше /лучше всего; плохо /хуже /хуже всего; много больше /больше всего; мало /меньше /меньше всего*).

У поглављу о предлозима презентован је преглед (списак) предлога уз одређене падеже, после чега аутор констатује да се највише предлога слаже са генитивом.

Када је реч о везницима, подељени су на две групе: оне који везују речи и оне који везују реченице. Када везују реченице (у оквиру сложене реченице), онда независни везују независно-сложене реченице, а зависни везници везују зависно-сложене реченице. Везници су по функцији подељени на независне (успоредне) и зависне. Следи списак независних (саставни, супротни, раставни, везници објашњења – *именно, то есть*) и зависних (изрични, временски, начински, узрочни, намјерни, погодбени, последични, допусни). У везничке речи укључене су односне заменице и неки прилози.

Речце су подељене на седам група: упитне, потврдне и одричне (разматрају се у оквиру исте врсте као антониме), узвичне, показне, честице за истицање, честице за ограничавање, честице за творбу ријечи и облика.

У делу о синтакси најпре се врши подела реченица на врсте, обраћа се пажња на реченични (логички) акценту и интонацију (мелодику реченице).

У оквиру просте реченице аутор објашњава главне реченчне чланове: субјекат, предикат, атрибут и објекат (директни и индиректни). Један одељак посвећен је рекцији руских глагола, уз примере који указују на разлике између

руског и нашег језика, чиме се доследно спроводи Кошутићев диференцијални метод. Навешћемо неке од примера: *благодарить кого-нибудь за что-нибудь; гнаться за кем-чем-н.* – goniti koga-što. Пример: *Собаки гнались за зайцем.* Превод: *Psi su gonili zeca. Готовиться к чему-н.* – spremati se za što. Пример: *В конце семестра студенты готовились к экзаменам.* Превод: *Na kraju semestra studenti su se spremali za ispite. Добитья чего-н.* – postići što. Пример: *Усердным трудом всегда добьёшься успеха.* Превод: *Marljivim radom uvijek ćeš postići uspjeh.*

У одељку о прилошким одредбама (Пољанец користи термин *адвербне ознаке*) наведени су адвербијали места, времена, начина, количине и ступња, узрока, сврхе (*цџља*), погодбе или увјета и адвербијал допуштања. Објашњења су дата уз илустративне примере на руском и српскохрватском језику.

У оквиру просте реченице дата су објашњења за одређеноличне, неодређено личне (које аутор назива *лично одређене* и *лично неодређене*) и безличне реченице. За *лично неодређене* реченице наводи се да имају субјекат најчешће у 2. лицу једнине или 3. лицу множине, односно у 2. лицу једнине императива. Понекад је предикат у 1. лицу множине презента. Честе су у пословицама.

Предикат безличних реченица је безлични глагол, у инфинитиву и у 3. лицу једнине сва три времена. Примери: *Светает. / Свиће. Уже рассвело. / Већ се разданило. Скоро будет светать. / Uskoro će svanuti.* Може се јавити у реченицама са логичким субјектом у дативу, а предикат је повратни глагол у 3. лицу једнине или инфинитив неког другог глагола. Примери: *Вам тут нечего делать./Ovdje nemate što raditi.*

На крају овог одељка Пољанец разматра *речи које су граматички невезане уз реченицу*, у које убраја речи *ословљавања* или *позивања* (Пример: *Иван Петрович, пора расставаться. / Ivane Petrovići, vrijeme je da se rastanemo*), *уводне* и *уметнуте* речи и реченице (Пример: *К счастью, дождь скоро перестал. / Na sreću je kiša brzo prestala. Звёзды, как мне показалось, с тихим вниманием глядели на Землю./ Zvijezde su, kako mi se pričinilo, s tihom pažnjom gledale na Zemlju*).

Следећи одељак бави се *сложеном* реченицом. Пољанец најпре врши основну поделу на *независно сложене* и *зависно сложене* реченице. У оквиру независно сложених наводи *саставне*, *супротне* и *раставне*.

Зависно сложене реченице дели на *објектне*, *субјектне*, *предикатне*, *атрибутне* и *адвербне* реченице. У објектне зависне реченице убраја *изричне* реченице, где скреће пажњу на њихову употребу у управном и неуправном говору. Међу субјекатским зависним реченицама такође се налазе *изричне* реченице, док у адвербне спадају: месне, временске, начинске, поредбене, узрочне, намерне, жељне, последичне, погодбене, допусне.

Додатак садржи опште карактеристике руског правописа. Аутор износи правила писања самогласника, тврдог и меког знака, сугласника, сложеница, великих и малих почетних слова, позајмљеница. Изложена су правила преноса речи из једног реда други ред, као и о руској интерпункцији.

Радослав Пољанец је *Руску граматику за свакога* конципирао као практичну функционалну граматику. Писана је једноставним, приступачним стилем. Рађена је по контрастивном принципу, махом са унилатералним поређењем које полази од руског језика према српском/хрватском. Лингводидактичка транспозиција материје усклађена је са експлицираном наменом *Граматике* и профилом њених потенцијалних корисника који ову граматику могу користити не само као уџбеник, већ и као подсетник, како сâм аутор наводи у Предговору. Прегледност, јасно конципирани параграфи и добра организација апаратуре оријентације помажу лакшем усвајању граматичке материје. Сви граматички термини дати су и на руском језику, у заградама. Велики број репрезентативних примера са преводним еквивалентима омогућава извођење закључака и формулисање правила. Седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века овај граматички приручник налазио је своју примену у основним и средњим школама на целом српскохрватском говорном подручју. У неким београдским основним школама успешно је коришћен као део уџбеничког комплета, уз уџбенике загребачког лингводидактичара М. Скљарова. Уколико би се апстраховле неке спорадичне термилошке специфичности и формулације, карактеристичне за време њеног настанка, ова би се *Граматика* и данас могла препоручити као помоћно средство у основношколској и средњошколској настави руског језика у нашој средини.

3.1.16. Љубица Несторов, Богољуб Станковић, *Граматика за основну школу*, Београд, 1978.

Покушаћемо да дамо опис лингвистичких и дидактичко-методичких аспеката *граматике руског језика* за потребе ученика основне школе који су носиоци српског језика, са освртом на начин одабира и организације лексичког и граматичког материјала.

Граматика за основну школу аутора Љубице Несторов и Богољуба Станковића могла би се сматрати првим граматичким приручником на овим просторима (конкретно на српском говорном подручју) који је обликован по доминирајућем функционалном принципу. Имала је осамнаест издања од 1978. до 1994. године. По својој метаструктури ова *Граматика* представља део уџбеничког комплета за више разреде основне школе. На нивоу макроструктуре организована је у три поглавља: I Изговор, читање и писање (с. 50-30); II Реченице и облици речи (с. 31-145); III Преглед врста речи са лексичким минимумом (с. 147-176). По својој микроструктури састоји се од 139 параграфа који су инкорпорирани у 9 подналова (одељака), на 176 страница (укупан број страница са прегледом садржаја износи 180). Распоред сегмената књиге дат је следећим редоследом: Предговор (с. 3-4) са кратким приказом условних сликовних знакова у функцији оријентације и упућивања на граматички материјал који се обрађује од VI-VIII разреда (за сваки понаособ); Исказивање носиоца радње или стања (с. 33-35), обухвата параграфе 27-30; Исказивање радње (с. 36-56), обухвата параграфе 31-44; Исказивање лица или предмета обухваћеног радњом (с. 56-78) односи се на параграфе 45-62; Исказивање својства лица или предмета (с. 79-97) дато је у параграфима 63-76; Начин, оруђе, средство (с. 97-100) обухвата параграфе 77-80; Исказивање односа у простору (с. 100-122) изложено је у парграфима 81-95; Исказивање временских односа (с. 122-133) обрађено је у параграфима 96-104; Намена, намера и циљ радње (с. 134-139) обухвата параграфе 105-108; Узрочни односи (с. 140-145) обрађени су у параграфима 109-113. Поглавље I (Изговор, читање и писање) не садржи одељке са поднасловима, већ је распоређено на параграфе 1-22. На исти начин представљено је поглавље III (Преглед

врста речи са лексичким минимумом), кроз параграфе 114 до 139. На крају књиге је Садржај (с. 177-180). У циљу усвајања материје, после сваке целине дата су вежбања.

Ова дидактичка граматика је усклађена са наставним планом и програмом, тј. обухвата прописани програм граматике руског језика предвиђен за учење и усвајање у основној школи и налази се у корелацији са структуром наставног процеса, чиме задовољава свој праксеометодички аспект. У Предговору се истиче да се ова Граматика разликује од дотадашњих, што је условљено новим Наставним програмом руског језика за основну школу. Новина се у основи односи на приступ излагања који креће „од смисла преко синтаксичких модела до облика речи и конкретних исказа“.⁵¹ Граматичка правила су једноставно представљена и формулисана. Увођење новог материјала почиње презентовањем примера, после чега се уобличује правило, што је одлика индуктивног методолошког приступа. Опис и тумачење граматичких категорија усклађени су са способностима и узрастом корисника, укључујући и ниво познавања и усвојености граматичких категорија у матерњем српском (српскохрватском) језику. За разлику од традиционалног модела конципирања граматика руског језика, граматички материјал је изложен кроз говорне структуре, презентовањем језичких средстава за изражавање семантичких категорија, према функционалном моделу: у смеру од значења ка синтаксичким моделима и од синтаксичких модела ка облицима речи и конкретним комуникативним исказима. Примењена метода подразумева да се граматички материјал не презентује апстраховано од његове употребе, већ да се давањем појединачних примера долази до граматичких правила. *Граматика* је усклађена са појединачним уџбеницима за сваки разред (од VI до VIII), те прати поступно увођење лексичког и граматичког материјала и њима. Тиме ова граматика на нивоу своје метаструктуре остварује чврсту повезаност са уџбеничким комплетима за више разреде основне школе.

Конфронтациони метод је присутан у сталном поређењу са српским (српскохрватским) језиком, упућивањем на идентичности, сличности и разлике између одређених категорија у руском и српскохрватском језику, што је од посебне важности за спречавање интерференције, односно стимулације фацитације у

⁵¹ Цитат из Предговору [Граматика руског језика за основну школу 1985: 3].

процесу усвајања руског, као генетски и типолошки блискосродног језика. Апаратуром организације усвајања постиже се ефикаснија активност усвајања граматичког материјала. Питања, задаци и вежбања уз сваки параграф подстичу синтетизовање и систематизацију усвојеног градива. Терминологија је прилагођена узрасту корисника. Градиво је обједињено по целинама, распоређено по разредима, у виду интегрисаних целина са фонетским и граматичким материјалом предвиђеним за сваки разред понаособ. Посебним графичким ознакама разликује се градиво за поједине разреде.

Преглед врста речи са лексичким минимумом кроз парадигме дат је у последњем одељку, пошто је претходно усвојена употреба тих језичких средстава у оквиру категоријалних значења. Изостала је парадигма именица средњег рода типа: *время, имя, знамя*, што је касније унето у *Граматику* из 1999. године од стране истих аутора. У оквиру II одељка (Реченице и облици речи) дате су сличности и разлике у структури руске и српске реченице при изражавању идентичног садржаја (значења). Реченице се у овом граматичком приручнику по значењу деле на: изјавне, упитне, узвичне, односно по саставу на: просте и сложене, што је у корелацији са наставним планом и програмом граматичког градива српског језика у вишим разредима основне школе.

Функционални модел заступљен је у оквиру прегледа средстава свих језичких нивоа за изражавање категоријалних значења, што подразумева језичка средства за изражавање носиоца радње или стања, објекта (лица или предмета обухваћеног радњом), начина, оруђа, средства радње, односа у простору, временских односа, значења намене, намере, циља радње, узрочних односа. Сходно томе, глаголи *желать, хотеть, мочь, стараться* обрађују се у оквиру параграфа *Изражавање могућности и жеље да се врши нека радња*, конструкције *мне страшно, мне весело, мне хочется* у оквиру параграфа *Изражавање односа према радњи*, конструкције са предикативима *нужно, надо, необходимо, рад*, у оквиру параграфа *Саопштење о потреби вршења радње* и сл.

Селекција лексичког материјала такође је у складу са потребним знањима ученика основне школе, како оних који су руски језик учили као први страни од 5. разреда, тако и оних који су руски језик почели да уче као други страни језик од 3.

разреда, са 2 часа недељно током свих 6 година учења, до краја 8. разреда. За разлику од већег броја граматичких приручника, ова *Граматика* не презентује руску азбуку на самом почетку књиге, већ на 29 страници, после основних информација о самогласничком и сугласничком систему руског језика и најосновнијим правилима писања неких гласова, непосредно после вежбања за обнављање градива. Руска азбука представљена је у виду табеле која садржи писану и штампану варијанту слова, као и њихове називе.

Поменули смо да је апаратура оријентације обезбеђена условним знацима, са упућивањем. У VI разреду обрађују се параграфи обележени знаком „риба“ , у VII разреду обнављају се параграфи обележени знаком „риба“ , а обрађују параграфи обележени знаком „цвет“ , док се у VIII разреду обнављају параграфи са знацима и , а обрађују се они обележени знаком „пиле“ .

Овако организована апаратура оријентације чини део илустративног материјала, који је видно заступљен у овој *Граматници*. Присутни су табеларни прегледи лексичког и граматичког материјала. Поменућемо да је табелом представљен облик инфинитива – у две колоне дати су несвршени и свршени вид глагола у инфинитиву, а у трећу колону издвојени су инфинитивни наставци *-ть*, *-ти*, *-чь*. Лични глаголски облици такође су презентовани табеларно. Перфекат је дат у облицима мушког, женског, средњег рода једнине, и облику за сва три рода у множини: *зашумел*, *зашумела*, *зашумело*, *зашумели*. На исти начин приказани су облици садашњег и будућег времена, заповедни начин и повратни глаголи. Од именских речи табеларно је дата парадигма личних заменица. Категорија падежа дата је такође у табелама.

Кад је реч о сликовном материјалу, преовлађују црно-бели цртежи. Неколико цртежа у боји налази се уз вежбања за усвајање назива боја у руском језику. Укупно их има 105, од којих ћемо навести неколико. На стр. 39 налазе се цртежи са ситуацијама у којима се увежбава перфекат глагола свршеног и несвршеног вида, где се види да дечак решава задатак, који на крају реши. Питање уз вежбање гласи: „*решал* или *решил*?“ Следећи цртежи показују дечака како једе лубеницу коју на крају поједе, са питањем: „*ел* или *съел*?“ У одељку који представља глаголе кретања са префиксима *по-* и *при-* налази се девет цртежа који илуструју ситуације са значењем

ових глагола. Такође, у вежбањима за усвајање глагола кретања дати су илустративни цртежи, а вежбање захтева убацивање одговарајућих глагола у складу са датим илустрацијама. Када се презентује и усваја исказивање времена према сату, нацртана су три часовника по којима ученици треба на руском језику да одговоре на питање „колико је сати“.

Најчешћи типови вежбања садрже следеће налоге: „изговорите“, „упоредите изговор“, „прочитајте текст“, прочитајте правилно“, „прочитајте загонетку“, „прочитајте стихове“, „прочитајте и подвучите“, „читајте напоре“, „прочитајте и препишите“, „препишите текст“, „унесите изостављене речи“, „допуните реченице према цртежима“, „напишите на руском језику“, „напишите аутодиктат“, „одговорите на питања“, „поставите питања на истакнуте речи“, „преведите на руски језик“, „преведите на српски језик“, „објасните“, „испричајте“. Пред ученицима се налазе задаци за решавање на основу задатих елемената. Дати су обрасци, граматички модели, табеларни прегледи граматичких форми на лексичком, синтагматском или синтаксичком нивоу, теоријско-спознајни текстови које треба да *прочитају, препишу*, граматичке појаве треба да *уоче, упореде, меморишу, објасне*, понекад и без помоћи наставника изведу неки закључак. У највећем броју случајева језичке појаве се посматрају са аспекта њихове формалне структуре, а ученицима помажу у овладавању језичким вештинама, рецептивно или продуктивно. Одређени број вежбања базира се на лексичко-граматичким структурама чији је садржај унапред одређен, а задатак ученика састоји се у томе да потпуно или делимично обликују исказ на основу датог садржаја. Тежиште је на усвајању формалних морфосинтаксичких карактеристика исказа. Основни типови вежбања свде се на читање краћих текстова, уношење/уметање изостављених делова речи, преписивање реченица или краћих текстова, одабир речи у реченици и њено граматичко обликовање, стављање речи у одговарајући облик, одговоре на питања са ослонцем на задате речи, одговоре на питања или избор речи у потребном граматичком облику са цртежом као подстицајем. Инструкције су дате у другом лицу множине императива, без одступања од тог принципа. Скрнули бисмо пажњу на једнообразност ових инструкција, претпостављајући да су могле бити разноврсније формулисане, у циљу подстицања активности, мотивације за рад и креативности

ученика приликом израде вежбања. Међутим, с обзиром на разноврсност представљених типова вежбања, а посебно имајући у виду приложене илустрације уз нека од њих, ученицима се у извесној мери одвраћа пажња од стереотипних инструкција. Цртежи подстичу самосталност у осмишљавању ситуација и њиховог повезивања са језичким материјалом који се усваја. Са друге стране, захтев (инструкција, налог) у форми императива није неприхватљив за ученике, с обзиром на постојање сличних инструкција, такође датих у облику императива, у уџбеницима других предмета (нпр. „израчунајте“, „решите задатак“, „научите“, „запамтите“, „измерите“, „нацртајте“, „отпевајте“ и слични налози из уџбеника за остале школске предмете), те сматрамо да овај клише не утиче у великој мери на смањивање мотивационе улоге вежбања. Међутим, ипак треба приметити да позитиван утицај на ефикасност у изради вежбања и повећање мотивације код ученика имају управо инструкције које су креативно формулисане, на шта скрећу пажњу Пасов [Пассов 1989: 83-84], Бим [1977: 273], К. Кончаревић [2002: 176].

Наводимо нека од вежбања из *Граматике за основну школу*. У оквиру параграфа који обрађују изговор гласова налазимо вежбања чији је циљ усвајање изговора гласова који су различити од гласовног система српског језика, као и њихово фиксирање у писању.

Прочитајте правилно: ДЫМ, СЫР, ПЫЛЬ, МЫЛО

Читајте напоре: бил – был, мил – мыл, синий – сын, Дима – дым.

Прочитајте следећи текст:

Эхо

Был приятный зимний день. Ученики ходили на экскурсию в лес.

Эмма и Эдуард тоже были в лесу.

Эмма крикнула: „Морозы!“

Эхо ответило: „Розы!“.

Эдуард спросил:

- Что это? Кто это говорит?

- Это эхо, - сказала Эмма.

Напишите речи са э. Како сте читали ово слово? У ком се положају у речи оно налази?

Полако и тактирајући изговорите наведене речи. Затим их распоредите у три групе према томе да ли им је акценат на првом, другом или трећем слогу:

лето, осењ, зима, весна, паровоз, самолёт, письмо, слово, место, лимонад.

Упореди изговор српскохрватских и руских речи. – где је акценат на истом или на различитом месту.⁵²

Наведене речи читајте напореда. Пазите на изговор сугласника!

(Сугласници штампани црним подвученим словима имају тврд изговор, а сугласници истакнути црном бојом имају мек изговор).

<u>н</u> аша	няня
<u>Т</u> оля	тѣтя
<u>д</u> ым	Дима
<u>р</u> ука	рюмка

Наводимо пример вежбања за једначење сугласника по звучности, као и за појаву обезвучавања сугласника на крају речи, која за српски језик није карактеристична. Ученици у минималним паровима препознају фонеме које се међусобно разликују према критеријуму *звучно/безвучно*. У вежбању које ниже наводимо усвајају се правила *изговора* и *писања* обезвучених сугласника на крају речи, као и једначење сугласника по звучности/безвучности, а парови су представљени лексемама *зуб/суп, лес/глаз, город/рот* итд.

Прочитајте. *зуб, суп, лес, глаз, город, рот, шкаф, бровь, етаж, хорош; лодка, шутка, блузка, доска, ошибка, репка, травка, сказка.*

Вежбања за усвајање изговора такође су представљена инструкцијама: „Прочитајте текст и подвуците речи“, „Сваки ред препишите по два пута. Док пишете, пажљиво изговарајте речи“, „Прочитајте загонетку. Трудите се да вам изговор буде што мекши“, „Прочитајте стихове“, „Подвуците сугласнике који се не читају онако како су написани“.

⁵² Све речи су акцентоване.

Навешћемо и неке од наслова понуђених текстова за увежбавање читања: стихови под насловом ЛЕТОМ, текст КУПАНИЕ, текст ЛИСА и др. Њихова функција је вежбање читања и усвајање лексичког материјала.

Основна ортографска правила увежбавају се уношењем изостављених графема. У наведеном вежбању изостављена слова у речима односе се на усвајање гласа који за српскохрватски језик није карактеристичан. Тежиште је на ортографији. Реч је о писању *ы* у придевским наставцима. На тај начин се издваја и флексија као морфема, што би ученици требало да усвоје интуитивно, с обзиром на то да би за свесно усвајање било неопходно додати експлицитно објашњење у вези са морфемском анализом.

Унесите изостављена слова.

Вот бел...й дом.

Вот зелён...й карандаш.

Где твой нов...й портфель?

В школьном дворе цветут жёлт...е розы.

Ортографија се увежбава писањем речи које садрже графеме различите од српских. Једно од вежбања захтева писани превод реченице на руски језик.

Напишите на руском језику:

Ово су моја сестра Маја и мој брат Јаков.

Преведите на руски и напишите:

Јесен, дан, календар, киша, децембар, медвед, спавати, пет.

Наводимо и једно од вежбања у коме се усвајају прозодијске карактеристике датих речи. Конципирано је у форми питања са понуђеним садржајем. Одговор подразумева препознавање и фиксирање акцентованих и неакцентованих вокала.

У ком се положају у речи налазе истакнути самогласници?

Анна была в театре.

Около школы киоск.

Это поэт.

На улице лужи.

Ты выбрала красивые розы.

Аутодиктат је мање заступљен у *Граматници*. Дато је вежбање за усвајање писања умекшаног сугласника *д* и графеме *я*.

Напишите аутодиктат.

Нам не дядя дядя Федя.

С дядей Федей мы соседи.

Материјал који се односи на морфологију усваја се у неколико типова вежбања, од којих смо неке већ поменули: уношење изостављене речи и њено постављање у одговарајући облик у оквиру реченице, стављање речи у одговарајући облик, одговори на питања постављена на српском језику у вези са теоријско-спознајним текстовима који садрже основне информације и правила, трансформација једног облика у други без већих измена у реченичној структури, превођење краћих реченица на српски или руски језик, допуна реченице према датом цртежу.

Прочитајте текст. Уметните изостављену реч *семья* у потребном падежу.

У нас большая В нашей есть мать, отец, бабушка, дедушка и я. Я очень люблю нашу

Напишите множину следећих именица:

нож, ложка, лужа, мышь, шалаш, груша.

Вежбе за обнављање градива садрже 16 питања на српском језику.

У вежбањима се од ученика тражи и да објасне неку појаву или је упореде са српским језиком.

Упореди следеће реченице:

Она се зове Сања.

Её зовут Саня.

Сања има 14 година.

Сане 14 лет.

Она има брата.

У неё есть брат.

Још један тип вежбања налаже ученицима да граматички обликују дату реч. Захтеви за оваква вежбања најчешће гласе „Следеће реченице напишите у множини“, „Образујте све облике прошлог времена од следећих глагола“, „Следеће реченице напишите у прошлом времену“.

Следеће реченице напишите у множини:

Космонавт полетел в космос.

Озеро глибокое.

Навешћемо још нека вежбања за усвајање падежних облика именица, придева, заменица, одричних конструкција у руском језику, увежбавање облика презента, перфекта, футура, императива, диференцирање употребе глагола кретања, као и адвербијалних конструкција.

Преведите на руски језик.

Мишо, ти још ниси заспао? – Нисам.

Вежбања за садашње време глагола конципирана су уз помоћ питања и понуђених *цртежа* у којима су садржани одговори на питања. Ученик треба да напише глаголе у садашњем времену, у одговарајућем лицу једнине или множине. Једна од инструкција гласи: „Опишите ситуацију на слици. Реците шта држе у рукама ова лица. Напишите дијалог између жене-путника и кондуктера.“.

Допунити реченице према цртежима.

Что держит в руках дедушка, а что его внук?

Императив трећег лица усваја се и читањем песмице.

Запамтите ове стихове:

Пусть всегда будет солнце!

Пусть всегда будет небо!

Пусть всегда будет мама!

Пусть всегда буду я!

Поставите питања на истакнуте речи.

Я читал об этом **фильме**.

Преведите на руски језик:

- Шта ћеш купити на пијаци? Јабуке?

- Нећу купити јабуке, него крушке.

Преведите на српскохрватски језик:

Они долго гуляли по улицам Москвы.

Машины едут по дороге.

Пороход плывёт по реке.

Преведите на руски језик:

Ученици шетају по ходнику.

Аутобус је лагано ишао путем.

Којом улицом ви идете у школу?

Ко трчи по ливади?

За старије разреде дата су комбинована вежбања са одговорима на питања и превођењем на руски језик.

Дајемо пример једног од вежбања за усвајање адвербијалних односа. Конкретно, реч је о одељку у коме се обрађују намена, намера и циљ радње помоћу предлошко-падежне конструкције *для + генитив*. Условни знак упућује на то да се ова материја обрађује у VIII разреду.

Ученицима су постављена питања са датим елементима у загради.

Для кого папа купил подарки? (сын, дочка, дети)

Для кого товарищ прислал марки? (я, ты, он, мы, вы, они)

Для чего он собирает деньги? (покупка новых лыж)

Параграф 106 обрађује исказивање циља инфинитивом. Захтев у вежбању гласи: „Одговорите на питања употребљавајући дате речи“.

Зачем к тебе приходил товарищ? (взять учебник)

Зачем ты идёшь в книжный магазин? (купить грамматику)

Куда ты идёшь? (На вокзал встретить маму)

Куда ты ездил летом? (на море отдыхать)

Следећа инструкција за ово вежбање гласи: „Добијене одговоре превести на српскохрватски језик и уочити сличности и разлике између два језика“.

Исказивање циља помоћу предлошко-падежне конструкције *за + инструментал* такође је конципирано као давање одговора на питања или превод реченица на руски језик.

Одговорите на питања, користећи речи у загради:

За чем дети пошли в лес? (цветы, грибы, ягоды)

За кем мама идёт в детский сад? (ребёнок)

Преведите на руски језик:

Сестра је отишла у воћњак по јабуке.

Свратићу у апотеку по лек.

Они су отишли по карте за позориште.

Исказивање циља и намере зависном намерном реченицом разматра и увежбава хетероагентивне конструкције у којима се глагол у зависној реченици налази у прошлом времену, за разлику од случајева када је агенс исти у главној и зависној реченици:

Он пришёл ко мне, чтобы мне помочь.

Он пришел ко мне, чтобы я ему помог.

Овај материјал се увежбава преводђењем српских намерних реченица на руски језик.

Ишао је у продавницу да купи нове ципеле.

Друг ме је позвао код себе да му помогнем.

Навешћемо још неколико инструкција из осталих вежбања: „Уместо истакнутих именица употребите заменице“, „Именице у загради употребите у одговарајућем облику“, „Прочитајте и препишите у прошлом времену текст“, „Испричајте шта сте јуче радили“, „Испричајте шта радите свако јутро“, „Преведите на руски језик“.

На крају књиге дата су вежбања која представљају рекапитулацију комплетног граматичког градива обрађеног од VI до VIII разреда, као и списак именичких, придевских, глаголских и прилошких лексема, које представљају минимум за усвајање у основној школи. Овај лексички минимум обухвата око 300 именица мушког рода, 48 именица средњег рода, 172 именице женског рода на –а/-ја и 38 именица женског рода на сугласник, као и 224 придева, 373 глагола и 180 прилога. Укупно око 1335 лексема.

3.1.17. Љубица Несторов, Богољуб Станковић, *Граматика за основну школу*, Београд, 1999.

Двадесетак година после *Граматике руског језика за основну школу*, исти аутори издају новију верзију граматичког приручника. У складу са изменама у плановима и програмима за учење руског језика у вишим разредима основне школе,

пратећи садржаје нових уџбеника руског језика, нова *Граматика руског језика за основну школу* из 1999. године чини део уџбеничког комплета, заједно са *Речником*.

Архитектоника ове *Граматике* нешто је другачија од претходне. По својој макроструктури граматички материјал је подељен на три поглавља и један додаток: I Гласови и слова (с. 11-47), обухвата параграфе 1-29; II Врсте речи и облици (с. 51-114), обухвата параграфе 30-77; III Реченице и смисаони односи у њима (с. 117-267), обухвата параграфе 78-167; Додатак (с. 271-312). Организација микроструктуре обликована је такође на другачији начин у односу на претходни граматички приручник, мада са аспекта лингвистичког садржаја не постоје битне разлике. У оквиру три поглавља садржано је 19 одељака, што је за десет више од претходне верзије *Граматике*. Распоред сегмената организован је следећим редоследом: Предговор (с. 3-6); *Објашњења за коришћење Граматике* (с. 6-7) која представљају смерницу како наставницима, тако и корисницима; Именице (с. 51-68); Заменице (с. 68-74); Придеви (с. 75-81); Бројеви (с. 82-85); Глаголи (86-100); Глаголски придеви (101-105); Глаголски прилози (105-110); Прилози (110-112); Предлози (112-114); Реченице и смисаони односи у њима (117-120); Исказивање носиоца радње (120-122); Исказивање радње (123-132); Будуће време (132-150); Исказивање лица или предмета обухваћеног радњом (151-177); Исказивање својства лица или предмета (178-191); Исказивање степена особина лица компаративом или суперлативом придева (192-200); Начин, оруђе, средство (200-203); Исказивање односа у простору (204-232); Исказивање временских односа (233-246); Намена, намера и циљ радње (247-254); Узрочни односи (255-267); Додатак (271-312); Садржај (313-319).

Уместо 211 параграфа у претходној, ова *Граматика* садржи 167 параграфа, што је за 44 мање, али су они распоређени на већем броју страница. Од 320 страница, 267 је посвећено презентовању граматичког материјала, док Додатак са вежбањима обухвата 42 странице, а чине га вежбања конципирана и насловљена као *Контролни задаци*, у којима ученици могу проверити ниво усвојености граматичког материјала. Подељени су у три круга, са укупно 36 задатака на 22 странице (с. 271-292). Решења задатака за сва три круга изложена су на 20 страница (с. 293–312). *Граматика* садржи табеле и илустративни материјал, који има за циљ визуализацију ситуација у којима се одређени граматички модели примењују у комуникацији.

Ради постизања комуникативне и лингвистичке компетенције која је адекватна циљевима наставе за сваки конкретни разред и за одређени узраст ученика, са њеним најбитнијим облицима (говорење, разумевање, писање, рецептивно и продуктивно превођење), *Граматика* садржи задатке и вежбања после сваког прараграфа.

Заступљеност матерњег језика, као и у претходном граматичком приручнику има за циљ спречавање могућих грешака због интерференције и подстицање позитивног трансфера знања из матерњег у руски језик. И ова граматика израђена је по функционалном принципу. Граматичка правила нису дата као посебне изоловане дефиниције, већ се, као и до сада, индуктивним методом полази од оних конструкција које су већ усвојене, да би се поступно дошло до дефиниција и закључака који се односе на фонетска, правописна, морфолошка и синтаксичка правила.

Конфронтационим методом инсистира се на сличностима и разликама у руском и српском језику.

За разлику од претходне Граматике, називи граматичких јединица дати су на српском и руском језику.

На почетку се обрађује фонетика руског језика, уз правила изговора и писања у поређењу са српским. У овом приручнику азбука је дата непосредно пре првог параграфа (Гласови – Звуци). Као и у претходној *Граматници*, један од првих задатака састоји се у попуњавању празних поља, што ученицима треба да пружи почетну мотивацију за савладавање граматичког материјала.

Вежба бр. 3. Ако правилно упишете сугласнике, добићете три различите речи које означавају: дрво, женско име, шумску животињу.

Л	И		А
Л	И		А
Л	И		А

(Из *Граматике*)

Вежбања у оквиру првог поглавља у великој мери су идентична као у претходној *Граматници*.

У оквиру другог дела, од 30. до 77. параграфа, обрађене су именице са указивањем на разлике у роду руских и српских именица, чиме се примењује диференцијални принцип. Затим се обрађују заменице, придеви, бројеви (основни и редни), глаголи, глаголски придеви, глаголски прилози, прилози, предлози, везници, речце, узвици. Од 88. до 94. странице издвојено је преко 350 глагола које треба усвојити у основној школи.

У трећем поглављу, од 78. до 167. параграфа дата је класификација реченица према циљу и карактеру исказа. По овом критеријуму реченице су подељене на наративне, упитне, узвичне, уз одговарајуће руске термине. Класификација реченица по структури извршена је према реченичним члановима. Подељене су на једночлане и двочлане просте реченице, затим на просте непроширене, просте проширене и сложене реченице.

Граматички материјал који је у краћим теоријско-спознајним текстовима кроз дефиниције и табеле дат у другом поглављу усваја се и примењује на нивоу реченице, у оквиру вежбања и задатака. Треће поглавље садржи материјал који је дат у другом, централном делу претходне *Граматице*.

Додатак садржи контролне задатке, који су подељени у три групе, после чега следе њихова решења у посебном одељку. Типови вежбања првенствено обухватају вежбе активизације различите граматичке грађе, према степену тежине, начину израде, комуникативној усмерености. Преовлађују вежбе супституције, трансформације и граматичка парафраза (замена једног облика другим). Вежбања имају за циљ постизање спонтаног усвајања граматичког градива, усклађеног са психофизичким карактеристикама узраста корисника, без инсистирања на усвајању правила као изолованих категорија, одвојених од њихове примене у комуникацији.

У параграфу 37 на страници 62 обрађују се именице средњег рода на *-мя* и именица *дитя*, које нису обрађене у претходној *Граматици*. Представљена је и парадигма именице *дитя* у вантабеларном прегледу. У напомени су дате специфичности појединих именица на *-мя*.

Следи обрада именица женског и мушког рода на *-а/-я*. Списак именица ове врсте садржи нешто преко 180 лексема, које треба усвојити у основној школи.

Именице женског рода на сугласник дате су табеларно. Образац за парадигму је именица *тетрадъ*. Осим ње наведене су још неке именице овога типа (*бровъ, вещь* итд). У виду напомене дате су специфичности именица *церковъ, мать, дочь*.

Заменице су подељене на осам група: *личне, присвојне, показне, упитне, односне, одричне, одређене, неодређене*, са српским и руским називима. Представљене су табеларним прегледом, свака заменица понаособ. Аутори сугеришу ученицима проверу њиховог значења у *Речнику*.

Придеви су класификовани по значењу. Основна подела је извршена на *описне* и *односне*. Односни се даље деле на *присвојне, градивне* и *придеве за означавање временских и просторних односа*. Парадигма је табеларно представљена, а за образац су узети придеви *новый, живой* у сва три рода и облик множине *живые*, затим *летний, летняя, летнее* и облик множине *летние*. Затим је обрађена група придева са меком основом *волчий, волчья, волчье* са обликом множине *волчьи*, као и промена присвојних придева са основом на *-ин*: *мамин, мамина, мамино* са обликом множине *мамины*. Скреће се пажња на слагање придева са именицом у роду, броју и падежу, уз навођење примера. Списак придева које треба усвојити у основној школи обухвата 222 придевске лексеме.

Бројеви су презентовани у вантабеларном прегледу, док је парадигма бројева *один, два, три, четыре, сорок* и *девяносто* дата табеларно. Конгруенција основних бројева са именицама и придевима не даје се издвојено. Редни бројеви и њихова промена дати су у виду списка и табеле, а за образац су узети бројеви *первый* и *второй*.

Облике глагола аутори разврставају у четири групе: инфинитив, лични глаголски облици (садашње прошло, будуће време, заповедни начин, потенцијал), глаголски придеви и глаголски прилози. Ученици се упознају са основним информацијама о глаголском виду. Када је реч о личним глаголским облицима, табеларно су представљени обрасци промене глагола у презенту, са основним представницима група глагола које треба усвојити, уз издвајање тематских вокала и суфикса (*читАть, обьясНять, умЕть, рисОВАть, отдохНУть, говорИть*). Списак глагола које треба усвојити у основној школи садржи 372 глаголске лексеме. Поједини глаголи дати су у облику инфинитива, првог и другог лица једнине и трећег

лица множине презента/простог будућег времена, ради лакшег уочавања инфинитивне и презентске основе. Сугласничке алтернације у презенту и простом будућем времену посебно су издвојене. Табеларни преглед је заступљен у презентовању перфекта, футура, императива, потенцијала, партиципа, краћег придевског облика, компарације придева.

У виду вантабеларног прегледа експлицитно је представљено конфронтирање глаголске рекције у руском и српскохрватском језику под насловом *Неподударање рекција руских и српских глагола*. Леву колону овог списка чине руски глаголи, класификовани према падежима рекцијске допуне. У десној колони налазе се српскохрватски еквиваленти са одговарајућим рекцијским допунама.

Прилози су дати као списак од 190 прилошких лексема које треба усвојити у основној школи.

Предлози су такође табеларно приказани у три колоне: у левој, која носи наслов *Предлог + надеж* представљени су предлози са генитивом, дативом, акузативом, инструменталом и локативом; средња колона носи наслов *Шта исказује?* Она пружа основна објашњења значења предлошко-падежних конструкција; у десној колони (*Примери*) дате су синтагме у функцији илустрације употребе предлога. Примера ради, представићемо поједине делове овог табеларног прегледа (в. Прилози, Прилог 8).

Класификација реченице извршена је према циљу и карактеру исказа. Ово поглавље садржи нешто више теоријско-спознајних текстова од претходних. Типови реченица објашњени су примерима. За двочлане реченице дат је пример: *Моя сестра играет на рояле*. За једночлане реченице: *Смеркается*. Наводимо по један пример за просте непроширене реченице (*Я ученик*) и просте проширене реченице (*Я ученик средней школы*). Сложене реченице уводе се на 119 страници у оквиру параграфа 80, објашњењем да се „две или више простих реченица могу објединити, или се, пак, део просте реченице може развијеније исказати читавом реченицом“. Даље се ученици упознају са односима који се исказују у реченици, што је заправо чинило централни део претходне *Граматице*.

Када је реч о вежбањима и илустрацијама, уочавамо да је извесни број поновљен из претходне *Граматице*. Поједине илустрације се унеколико разликују.

Дајемо преглед неких од задатака и вежбања, не наводећи их увек у целини, с обзиром на то да нам је циљ да илуструјемо неке од захтева који стоје пред ученицима у процесу усвајања граматичког материјала.

Напишите номинатив једнине именица које су истакнуте у следећим реченицама.

Река покрылась льдом.

Над горой летают орлы.

Преведите на руски језик следеће реченице.

У нашем разреду има шеснаест девојчица.

Ја сам купио много интересантних марака.

Колико прозора има у нашем разреду?

Напишите инфинитив глагола употребљених у следећим реченицама.

Я сижу за первой партой.

Каждое утро я вожу свою сестрёнку в школу.

Завтра я напишу письмо своей подруге в Москву.

Мењајте по падежима следеће синтагме: *коровье молоко, машин брат, зимние каникулы, зимняя ночь, родной край.*

Пронађи 5 глагола који се мењају као глагол *говорить*.

Мењајте по падежима глаголске придеве. Проверити у табели итд.

Довршите следеће реченице:

Автомобиль спустился ... (гора).

Мы прошли ... (твой дом).

Он живёт ... (бабушка).

Когда ты пришёл ... (школа)?

Аутори често упућују ученике на коришћење речника, што се уочава у захтевима постављених задатака: „Читајући именице наведене у претходној табели, утврдите да ли знате њихово значење. Уколико нисте сигурни, значење именица проверите у школском речнику.“; „Пронађите именицу *путь* у речнику“. Исти налог понавља се у неколико вежбања и за именице *любовь, лист, брат, друг, берег, дом, лес, учитель*. Навешћемо још неке од захтева: „Допуните следеће реченице“; „Које слово недостаје у свакој од следећих речи?“; „Посматрајући табелу установите који

су завршеци карактеристични за који род“; „Преведите дијалог на руски језик.“; „Поставите питање на истакнуту реч“. Понеки задаци налажу писање облика множине појединих именица. Аутори упућују ученике на и презентоване табеле, ради самосталне провере урађеног задатка.

Додатак чине контролни задаци који су према тежини подељени на кругове. Први круг има 40 вежбања. Навешћемо неколико.

„Прочитајте наведене стихове, затим урадите следеће: означите акценат, пронађите у песми речи у којима се самогласник *о* чита као *о* и напишите их“.

„Напишите речи у којима се самогласник *о* не чита као *о*“.

„Напишите прво лице једнине, друго лице једнине, треће лице множине садашњег времена од следећих глагола: *читать*, *писать*, *стоять*, *сидеть*, *жить*, *петь*“.

„Пребаците из једнине у множину следеће реченице: Я рисую хорошо. Ты читаешь громко. Она сидит тихо“.

Други круг вежбања садржи 36 задатака, који, између осталог, подразумевају одговоре на питања и самостално формулисање неких правила.

Трећи круг вежбања такође броји 36 задатака, од којих наводимо неколико карактеристичних.

„Од којих именица су настали придеви *речной*, *дорожный*, *смешной* и о којој је сугласничкој промени реч?“.

„Какое сегодня число?“.

Адвербијална значења у вежбањима треба трансформисати са нивоа синтагме (предлошко-падежних конструкција) на ниво зависносложене адвербијалне реченице. Наводимо неколико примера.

На основу следећих проширених реченица напишите сложене реченице које ће имати исто значење:

Футбольный матч не состоялся из-за плохой погоды.

Я остался дома из-за дождя.

Преведите са српског на руски:

Кад сам се пробудио било је већ пет сати.

Устао сам рано да не бих закаснио у школу.

Ради самосталне провере знања, на крају књиге ученици могу имати увид у решења задатака. На овај начин пружа им се могућност да растерећено приступају решавању задатака за усвајање, обнављање и утврђивање граматичког материјала, што такође доприноси објективном самооцењивању и индивидуалној процени степена стеченог знања из области лексике и граматике руског језика.

С обзиром на карактеристике узраста корисника којима је намењена, *Грамматика руског језика за основну школу* конципирана је у складу са психолошким, лингводидактичким и лингвистичким начелима. Заступљеност матерњег српског језика неопходна је ради спречавања интерференције, односно подстицања фацилитације у процесу усвајања блискосродног руског језика.

Грамматика руског језика за основну школу аутора Љубице Несторов и Богољуба Станковић предвиђена је као конституент три уџбеничка комплекта и следи принципе карактеристичне за системско-структурни и функционални приступ. *Грамматика* је оријентисана на овладавање говорном делатношћу у свим видовима, те се стога може препоручити и старијим корисницима, као основно или помоћно средство за учење руског језика, посебно имајући у виду табеларне прегледе и систем вежбања која поступно и прегледно презентују и систематизују садржај овог граматичког приручника.

3.1.18. Радмило Маројевић, *Граматика руског језика*, 1983.

Граматика руског језика Радмила Маројевића била је припремљена за штампу крајем 1983. године, а изашла је почетком 1984. У то време, крајем 70-х, почетком 80-х година XX века појавила се потреба за новијом концепцијом граматичког приручника за стране језике, што је условљено и увођењем средњег усмереног образовања. То је време када М. Папић пише *Граматику француског језика*, а З. Жилетић и Ј. Ђукановић *Граматику немачког језика*.⁵³ У вишим разредима основне школе део уџбеничког комплета за руски језик у то време чинила је *Граматика за основну школу* Б. Станковића и Љ. Несторов. *Граматика руског језика* Р. Маројевића намењена је ученицима средњих школа и студентима (од 1983/84. и током 80-х година, студентима је ова *Граматика* користила као помоћна литература).

Аутор у Предговору истиче да је *Граматика* рађена као приручник за учење и наставу руског језика у српској говорној средини. Намењена је пре свега ученицима средњих школа, али и студентима виших школа и факултета који настављају учење у функцији струке. С обзиром на то да је садржај намењен у првом реду ученицима средњих школа, градиво је систематизовано на приступачнији начин. У Предговору се наводи да је граматички материјал класификован и дефинисан „prema morfološko-sintaksičkim kategorijama, omogućava usvajanje gramatičkog sistema polazeći od oblika i sintaksičkih jedinica prema značenju“, док је излагање и упућивање конципирано тако да се граматички систем руског језика може усвајати „od pojmovno-semantičkih kategorija prema gramatičkim sredstvima za njihovo izražavanje“. Поред тога што се материјал у овој граматици износи по морфосинтаксичком принципу, без стриктне поделе на морфологију и синтаксу, аутор ју је конципирао као функционалну, не следећи само традиционални формално-граматички приступ, већ се ослања и на осветљавање формалне граматике са функционално-семантичког аспекта, који полази од категоријалних значења, долазећи до језичких средстава за њихово изражавање. Граматичке појаве објашњене су кроз њихову примену у оквиру реченице, у циљу илустровања њихове синтаксичке функције и значења. У

⁵³ Marko Pačić, *Gramatika francuskog jezika*, Beograd, 1984.; Jovan Đukanović, Zoran Žiletić; *Gramatika nemačkog jezika*, Beograd, 1983.

наведеним примерима заступљен је основни лексички фонд, са мањим одступањима (нпр. лексема *лишай* не припада основном фонду, али пошто она у истом облику и значењу постоји и у српском језику, претпостављамо да је у овој граматици присутна због акценатског типа).

На макроплану, излагање граматичког материјала подељено је на поглавља, док параграф на микроплану представља најмању целину. *Грамматика* садржи два већа поглавља: Фонолошки систем руског језика у поређењу са српским (с. 11-30), који обухвата параграфе 3-43; Граматички систем руског језика у поређењу са српским (с. 31-343) обухвата параграфе 44-563. Подела на одељке организована је на следећи начин: Предговор (с. 3-4), Садржај (с. 5-7); Именице (стр. 31-75), Придеви (75-91), Кратки придеви (с. 91-104), Прилози (стр. 104-107), Предикативи (стр. 107-112), Степени поређења (с. 112-124), Бројеви (с. 124-144), Заменичке речи (с. 144-167), Глаголи (с. 167-217), Глаголски придеви (партиципи) (с. 217-226), Глаголски прилози (с. 226-230), а затим следи део који се односи на синтаксу: Чланови реченице (с. 230-291), Проста реченица (с. 291-318), Сложена реченица (с. 318-336). *Грамматика* има 343 странице, а цео садржај је подељен на 563 параграфа.

Метод селективног презентовања језичких чињеница примењен је у складу с њиховом фреквентношћу и значајем за учење језика. У Граматици је доследно примењен конфронтативни (контрастивни) приступ језичким чињеницама. Ситнијим слогом су дати најнужнији компаративно-историјски коментари, ради бољег разумевања природе разлика између руског и српског језика, мада су они више намењени наставницима и студентима, него ученицима. У теоријском погледу аутор је, по сопственим речима, тежио да одрази савремено стање науке о руском језику (као извори наведени су «Русская грамматика», I и II, Москва, АН СССР, 1980. и «Русская грамматика» I и II, Чехословачке академије наука из 1979.).⁵⁴ Називи граматичких појмова наводе се на српском и руском језику. При објашњењу појединих облика апаратуром оријентације упућује се на одговарајући параграф у

⁵⁴ Barnetová, Vilma. Běličová H. et al. *Русская грамматика 1-2*, Academia Praha, 1979.

Граматичи. Сви руски примери су акценовани. У *Граматичу* нису укључена вежбања.

У Уводу је дат опис руског језика и његово место у односу на друге словенске језике, као и основне информације у вези са односом граматике према фонетици, графичи, ортографичи и лексици. Овај део садржи и корисне информације о творби речи, као и о фонетици, фонологици, лексици, морфологици, синтакси и њиховим предметима проучавања.

Прво поглавље (Фонолошки систем руског језика у поређењу са српским), у оквиру параграфа 3-43 (с. 11-30) најпре дефинише диференцијалну улогу фонеме. Подељене су на самогласнике и сугласнике, уз скретање пажње да се њихова природа разликује од српских. Природа руског акцента дефинише се као квантитативно-динамична, за разлику од српског мелодијског акцента. Природа руских самогласника објашњава се условљеношћу природом акцента (положај акценованог слога је јачи, док су сви остали слогови кратки, у слабијем положају), што утиче на промену вокала по квалитету и квантитету. Када је реч о конфронтирању руског и српског акцента, оно се креће од српског ка руском језику, посебно у излагању карактеристика акцента српског књижевног језика. Наведене су неке разлике (у српском језику акценат се не може налазити на последњем слогу, док је у руском то могуће; квалитет, тј. тип акцента у српском језику може диференцирати значење, у руском то чини место акцента (*замóк – зáмок, стeны' – стéны*)).

Када је реч о сугласницима, основну разлику између руског и српског сугласничког фонолошког система чине опозициони парови тврдох/мехих сугласника, као важно фонолошко обележје. Подељени су у *четири* групе: 1. фонема *ј*; 2. парне тврде и меке фонеме (*п-п', в-в', ф-ф'* итд); 3. непарне тврде фонеме (*ж, ш, ц*); 4. непарне меке фонеме: *ч, ш* и дуго меко *ж'-ж'*, што чини укупно 37 сугласничких фонема. Опис ове четири групе илустрован је одговарајућим примерима. Сугласничке алтернације се објашњавају као резултат историјског развоја, уз навођење примера. У параграфима 22-29 дата су основна правила за изговор сугласника (обезвучавање, упрошћавање, једначење по мекоћи).

Вокали су описани у три положаја: јаком (под акценом), слабом (пре или после акцената) и као самогласничке алтернације, у шта се убраја и *нулта фонема*.

Руска азбука је представљена табеларно, са поделом на штампана, курзивна и писана слова, као и њихове називе са основним гласовним вредностима у форми фонетске транскрипције. Поређење руске и српске азбуке своди се на сличности и разлике (24 иста слова, непостојање једног слова за фонему *j* у руском језику и сл). У одељку под насловом „Основна правописна правила“ аутор укратко објашњава фонемско-морфемски (основни), фонетски и историјски принцип правописа.

Преостали садржај *Граматики* изложен је у другом поглављу (Граматички систем руског језика у поређењу са српским), који започиње именицама (с. 31-74) и обухвата параграфе 44-122. У уводном делу дате су опште информације о руским именицама, категорији рода, броја, падежа, категорији живо/неживо. Наводи се шест падежа, уз напомену да се вокатив сачувао у неколико речи црквеноловенског порекла (Господи! Боже!). Помиње се појава тзв. новог вокатива са нултим наставком (мама – мам!). Именице су подељене на три деклинације, уз коју су додате нулта деклинација (непроменљиве именице), издвојене именице *pluralia tantum* и придевске речи у именичкој функцији (супстантивизирани адјективи).

По првој деклинацији мењају се именице мушког рода са нултим наставком (– \emptyset) у номинативу једнине (осим именице *путь*); именице средњег рода које у номинативу једнине имају наставак –*о* /–*е*; именице мушког рода које у номинативу једнине имају наставак –*о*,/ –*е*. Парадигма именица на – \emptyset дата је према завршетку основе на тврди или меки сугласник. Репрезенти за промену именица са основом на тврди сугласник су: *студент*, *зонт*. У напоменама је указано на именице са непостојаним *о* или *е* (*сон-сна*, *овес-овса*). Дате су и карактеристике именице према тврдоћи/мекоћи основе. Тако се именице на –*к*, –*г*, –*х* мењају као именице са тврдом основом, јер у руском језику не постоје гласовне групе „кы, гы, хы“. Именице на –*ц* мењају се по тврдој основи, док у инструменталу једнине и генитиву множине имају граfiјски изражене наставке меке промене (када је акценат на основи), што не утиче на тврди изговор. Именице на –*ж*, –*ш* мењају се као именице на –*ц*, с тим што се увек пишу са *и* после *ж*. Ситним слогом објашњено је да су ове именице некад имале меку основу, када су *ж* и *ш* били меки.

Именице са основом на меки сугласник дате су према промени именица *житель*, *корабль*. Напомене се односе на специфичности појединих именица са

непостојаним *о* или *е* у номинативу једнине, нпр. именице на *к, г* – *локоть-локтя, огонь-огня*, на *-ж, -ш* који су историјски били меки: *день-дня, корень-корня, стержень-стержня, кашель-кашля*. Именице *гость, голубь, лебедь, медведь, червь, гвоздь* некад су се мењале по трећој деклинацији, али сада припадају првој, што аутор пореди и са српским језиком. Именице *камень, ремень, корень* и још неке мењале су се у прасловенском по посебној сугласничкој деклинацији, али су се прикључиле некој варијанти прве деклинације, а непостојано *е* добиле су по аналогiji. Именице на *-ч, -щ* разликују се само у писању неких наставака, нпр. акцентованог наставка *-óm* (*врачóm, плацóm*), за разлику од неакцентованог *-ем* (*матчем, товарищем*).

Именице са основом на *-ј* коме претходи вокал (осим *и*) у генитиву множине имају наставак *-ев*, а под акцентом *-ов* (графички *-ев /-ёв*). Као репрезент за ову промену узете су именице *герой, лишай*. Исте падежне наставке имају именице са основом на *-ј* са претходним сугласником (*улей, воробей, соловей, муравей, ручей*).

Именице на *-ј* са претходним вокалом *и* у наставку *-ий* који је црквенословенског порекла, у локативу једнине немају наставак *-е*, већ *-и*. Аутор даје промену именице *гений*, а по том моделу мењају се углавном именице страног порекла: *алюминий, санаторий, сценарий*, као и лична имена *Василий, Григорий*. Именице *сосед* и *чёрт* имају мешовиту промену. У посебну групу издвојене су именице са множином на *-ья*. Неке од њих проширују основу суфиксом *-ј* са нултим наставком у генитиву множине и непостојаним *-е* испред *-ј*), док неке у имају наставак *-ев*, о чему одлучује место акцента. Модел су именице *братья* и *друзья*. Као *брат* мењају се именице *стул – стулья, сук – сучья, колос – колосья, лист – листья* (са акцентом на основи). Исту промену имају именице средњег рода *перо*, док се као *друг* мењају именице са акцентом на наставку (*муж – мужья, сын – сыновья*). Глас *ј* се бележи се меким знаком (*ь*), а после непостојаног *е* у генитиву бележи се *-й* (*друзей*). Именице на *-он(о)к* означавају младунче, имају у једнини основу на *-онок* (графички *-ёнок*, а после *ж,ш,ч* *-онок*), док у осталим падежима губе непостојано *о* (*жеребёнок-жеребёнка*). У множини основа им се завршава на *-ат-а* (графички *-ята*, после *ж,ш,ч* *-ата*), нпр. *жеребьята, телята, волчата*. Аутор напомиње да граматички облик множине именице *ребёнок* гласи *ребята*, али чешће значи

„момци“ (много ређе значи „деца“). Наводе се примери употребе ових именица са преводом на српски. Именице на *-ин* означавају мушка лица према националној, социјалној, географској, верској и другој припадности, које у номинативу једнине и множине гласе: *гражданин - граждана, дворянин – дворяне, мещанин – мещане, англичанин – англичане*. Именица *цыган– цыгане* у једнини је нема суфикс јединичности. Именица *господин* у номинативу множине има наставак *-а*, док се у ген. мн. завршава на *-ø*. Аутор објашњава разлику између множине ове именице у српском и руском језику, где је постала збирна именица. Даље се презентују специфичности промене именица *хозяин*, неких једносложних именица са бројевима *два, три, (четыре рядá, часá, шагá)*, морфолошке особине партитивног генитива (наставак *-у/-ю*: *стакан чаю, съешь сыру*, односно фразеологизми *с глазу на глаз, ушла из дому, час ходу*), локатива једнине на *-у* са предлозима *в* и *на* (аутор га обележава L^2) у значењу места, ређе времена и околности (махом једносложне именице које значе предмете), неких именица које у зависности од значења имају наставке за L^1 (*ряд - в ряде случаев, в ходе переговоров*), односно L^2 (*в четвёртом ряду́, не выходите из трамвая на ходу́*), као и именица са наставком *-á* у номинативу множине (*глаз-глазá, рог-рогá, рукав-рукавá*, као и *учителя, профессора, директора*). Скреће се пажња на именице којима наставак *-а,/-я* у номинативу множине диференција значење (*цвет – цветá* у значењу „боје“, односно *цвет – цветы* у значењу „цвеће“). Неке именице имају *-ø* у генитиву множине (*турок, румын, солдат, человек, сапог, ботинок*).

За именице средњег рода са основом на тврд сугласник дат је упоредни вантабеларни приказ деклинирања, са репрезентима *дело* и *селó*. Аутор наводи специфичности за ове именице (именица *судно* у множини нема суфикс *-н-*; именица *колeно* има мешовиту промену – у једнини по тврдој, у множини по мекој; именице на *-ко* мењају се по тврдој промени: *во́йско* мн. *во́йска́*, али са акцентом на основи имају наставак *-и*: *яблоко–яблоки*; именица *яйцо – ген. мн. яиц*). У напомени се наводи да су именице *ухо, око* сачувале облике двојине, као у српском језику: *ухо-уши, око-очи*.

Именице са основом на мек сугласник у генитиву множине имају наставак *-ей*, док се именице на *-це* у ген. мн. завршавају на *-ø*, увек имају акценат на основи,

осим именице *плечó*. За именице са основом на *-j* после сугласника дат је модел *поберéжье* и *ружсьё*, које у генитиву множине имају наставак *-ø* (*-ей*, *-ий* је део основе). У напоменама се указује на наставак *-ев* код неких именица (*платье-платьев*, *устье-устьев*). Именице на *-ие* у локативу једнине имају наставак *-и*, што је илустровано променом именице *здание*. Именице са основом на *-иц* (*волчище*, где суфикс *-ище* даје аугментативно значење за биће или предмет) у ном.мн. имају наставак *-и*, а мењају се као именице *училище*.

Друга деklinација обухвата: именице женског рода на *-а* (графички *-а*, *-я*), мушког рода за означавање мушких лица, као и именице мушког и женског рода за мушка и женска лица. Следе објашњења за деклинирање именица женског рода са основом на тврд сугласник (представљене су *карта* и *плита*), уз приказ специфичности именица са основом на *ж*, *ш*, *ц*, што је дато у вантабеларном прегледу. У напомени се скреће пажња на именицу *курица* која у множини губи суфикс *-ица* (*куры*, *кур*, *курам*). Именица *заря'* у једнини има ненаглашену основу и пише се са *-а-*, док је основа у множини наглашена и пише се са *-о-* (*зори*, *зорь*, *зорям*, *зори*, *зорями*, *о зорях*). Именице на *-ча*, *-ца* мењају се као и остале на мек сугласник. У напомени се наводи наставак *-ёй* у генитиву множине: *свечёй*, док се стари нулти наставак *-ø* сачувао у изреци *Игра не стоит свеч*. Именице на *-ня* спадају у именице са меком основом (на *-н'*) и претходним сугласником, али у ген. мн. имају тврду основу и непостојано *е*: *песня-песен*, *вишня-вишен*, *башня-башен*. Именице *кухня*, *деревня* и све са самогласником испред *-ня* у ген. мн. имају меку основу која се обележава меким знаком (*ь*): *деревня-деревни*, *деревень*, *кухня-кухни*, *кухонь*. Именице на *-j* са претходним самогласником (осим *и*) мењају се као именице на мек сугласник. Пример за промену су именице *идея* и *змея*. Именице на *-ия* у дат. и лок. једнине имају наставак *и* (не *е*). Пример промене је именица *премия*. Поређењем друге деklinације у руском и српском језику, запажа се следеће: а) руски има наставак *-ы*, *-и* у номинативу једнине и генитиву множине, док је у српском наставак *-е*; б) руски има наставак *-е* у дативу и локативу једнине (осим именица на *-ия*), док је у српском *-и*; в) једино именице на *-ия* имају исти наставак *-и* у дативу и локативу једнине. Аутор даје историјско објашњење за ове наставке.

Именице мушког рода друге деклинације подразумевају лица или лична мушка имена: *дядя, юноша, Лука, Володя*. Род одих именица илустрован је примерима са атрибутом у мушком роду: *Девочка любит своего папу. Посмотри на этого юношу*.

За именице мушког и женског (*заједничког*) рода друге деклинације наведени су примери: *умница – какой ты умница! Какая ты умница! Сирота – он круглая сирота. Она круглая сирота*. Специфичност се састоји у могућности употребе атрибута мушког рода за мушка лица и женског рода за женска лица, док је у српском језику атрибут уз именице овога типа женског рода.

Трећа деклинација подразумева именице женског рода са основом на мек сугласник (осим на *-j*) или на тврде сугласнике *ж,ш*, као и именицу мушког рода *путь*. У ову деклинацију аутор укључује и именице средњег рода *время* и именице *plurality tantum* *люди, дети*. Именица *область* репрезентује парадигму ових именица. Аутор наводи да овакве именице постоје и у српском језику, с тим што им је основа тврда. Именице на *-ж, -ш* су једине у трећој деклинацији чија се основа завршава на тврди сугласник. Графијски се бележе исто као остале именице. Парадигму репрезентује именица *мышь*. Разлика је фонетска – изговор група *-жи, -ши* је увек тврд. У напоменама се указује да именице *рожь, ложь* имају непостојано *о*: *рожь/ржи, ложь/лжи*. Именице *мать* и *дочь* проширују основу суфиксом *-ер* (*мать, матери... матерью* и *дочь-дочери... дочерью*). У инструменталу множине *дочь* има облик *дочерьми*, а колоквијална варијанта гласи *дочерями*. У оба језика најпродуктивније су именице на *-ость*, настале од придевске основе. Неке једносложне именице имају акценатски варијантне наставке – у значењу места са предлозима *в* и *на* акценат је на наставку (L^2), а са другим предлозима и у другим значењима акценат је на основи (L^1): *печь* - L^1 о *пéчи*, L^2 *в печи'* ; *дверь* - L^1 о *двéри*, L^2 *в двери'* . Именица *путь* је једина именица мушког рода која припада трећој деклинацији. У инструменталу јединине има наставак прве деклинације *-óm* (графички *-ём*): *путь, пути, пути, путь, путём, о пути*.

За именице *время, имя, племя, пламя* дате су неке специфичности. Оне имају два вида основе: за номинатив/акузатив јединине и за остале падеже. У јединини основа им се завршава на мек сугласник *-н'*, а у множини на тврди *н*. У множини се мењају

по првој деклинацији. Именица *пламя* има само једину. Именица *знамя* у свим падежима множине има акценат на последњем слогу (*е* под акцентом прешло је у *о* испред тврдог сугласника - *знамёна*, ген. *знамён*, дат. *знамёнам*). Именица *семя* у ген. мн. има облик *семян*. Pluralia tantum *люди*, *дети* дата је у вантабеларном прегледу. Именица *ребёнок* представљена је као једнина именице *дети*. У инструменталу множине именице *люди*, *дети* имају наставак –*ми* (*людьми*, *детьми*), а исти наставак као варијантни –*ами* (графички –*ями*) имају именице *дверь*, *дочь*, *лошадь* – *дверями/дверьми*.

Нултој деклинацији припадају именице које у свим падежима умају исти облик. Падеж, род и број офих именица одређује се у оквиру реченице или синтагме (*удобное купе – удобные купе*). На род упућује придевска реч, глагол у прошлом времену или лична заменица трећег лица (*Вам нравится это пальто? Да, оно мне нравится*). Набројане су позајмљенице (туђице) средњег рода: *купе*, *шоссе*, *метро*, *такси*, *бюро*, *ателье*, *пальто*, *кафе*, *пюре*, *меню*, *кино*, *радио*. Именица *кофе* је мушког рода: *чёрный кофе*. Позајмљенице мушког рода завршавају се на самогласник и деле се на три групе: а) значење професије или друштвеног статуса: военный *атташе*, крупный *буржуа*; б) лична имена и презимена: *Бранко*, *Руссо*, *Росси*; в) животиње: быстроногий *кенгуру*, маленький *пони*, прелестный *колибри* (ако последње означавају женку, онда су женског рода: *Кенгуру кормила* својег детёныша). У српском језику еквивалентне су им именице мушког рода прве деклинације. У напмени се наводи да су женска презимена на сугласник непроменљива (*Гинзбург*, *Шмидт*), док су мушка променљива: *со Шмидтом*, у *Гинзбурга*. Pluralia tantum су именице које имају само облике множине. У руском језику немају изражену категорију рода: *мужские брюки*, *состоялись выборы*. Аутор врши поређење руских и српских именица Pluralia tantum, уз класификовање на три групе и четири деклинациона типа.

Придевске речи у именичкој функцији презентују се као придеви у ужем смислу, глаголски придеви, придевске заменице и редни бројеви. Примери су класификовани према роду: м. р. *рабочий*, *военный*, ж. р. *столовая*, *булочная*, *парикмахерская*, ср. р. *животное*, *лёгкое*, *пирожное*, *прошлое*. Поименичени придеви разликују се по синтаксичкој функцији од придева у основној функцији: У сестры

больной ребёнок – Мы навестим *больного*. Глаголски придеви у именичкој функцији пореклом су од глаголског придева садашњег времена (*служащий, служащая, заведующий, заведующая, будущее, настоящее*) и од радног глаголског придева прошлог времена (*пострадавший, любимый, любимая, раненый, учёный, мороженое*). По синтаксичкој функцији аутор их класификује на: глаголске придеве (*Солдата, раненного в бою*, отпустили в госпиталь), глаголске придеве у придевској функцији (*Раненого бойца* вынесли с поля боя) и глаголске придеве у именичкој функцији (*Медицинская сестра* перевязала *раненого*). Редни бројеви такође могу бити у именичкој функцији, нпр. називи за делове ручка: *первое, второе, третье*. Супстантивизирани адјективи имају синтаксичке функције субјекта, објекта, неконгруентног атрибута, именичког дела предиката (као и све друге именице).

Придеви се логично настављају на претходни параграф о супстантивизираним адјективима. Обрађени су у параграфима 123-161, на страницама 75-103. Као што је већ напоменуто, придеви и придевске речи посматрају се у ужем и ширем смислу. Шире посматрано, у придевске речи спадају глаголски придеви, придевске заменице, редни бројеви. Придеви у ужем смислу подељени су на три веће групе: *описни, односни* и *присвојни*. Описни могу имати кратки облик (*красивый – красив, красива, красиво, красивы*), степене поређења (*красивый – красивее, более красивый, красивейший, самый красивый, красивее всех*), функцију прилога и предикативног прилога (*одеться тепло, на улице тепло*). Односни и односно-присвојни придеви показују однос према лицима и животињама, припадност категорији лица/животиња (*лисий, бабий, отцовский, голубиный*), однос према материјалу (градивни придеви: *кожаный, деревянный, железный, золотой*), однос према предмету, апстрактном појму, појави (*школьный, научный, трудовой*), према времену и простору (*вчерашний, ежегодный, здешний, городской*). Присвојни придеви означавају припадност лицу, граде се помоћу суфикса: а) *–ин, –нин* (*мамин, бабушкин, мужнин*) б) *–ов/-ев* (*отцов, Павликов, Игорев*). Аутор даје четири типа дефлекције за све придеве. Описни и односни придеви (осим односно-присвојних типа *лисий*), глаголски придеви, редни бројеви (осим *третий*) и неке заменице мењају се по придевској дефлекцији. По заменичкој се деклинирају односно-присвојни придеви типа *лисий*, присвојни придеви на *–ин* и *–нин*, редни број *третий* и неке заменице. По

мешовитој се деклинирају присвојни придеви на *-ов/-ев*, презимена на *-ов*, *-ев* и *-ин*. Нултој деклинацији припадају неки придеви страног порекла (*мини*, *беж*) и присвојне придевске заменице *его*, *её*, *их*. Даље следе прегледи деклинација. Придевска је представљена придевима *новѝй* и *живѝй* (тврда промена са акцентом на основи, односно наставку), *синѝй*, *древнѝй* (мека промена), трпним глаголским придевима прошлог и садашњег времена (*прочитаннѝй* и *читаемѝй*) придевским заменицама (*самѝй*, *каждѝй*, *которѝй*, *некоторѝй*, *любѝй*, *инѝй*) и редним бројевима (*нулевой*, *вторѝй*, *шестѝй*, *седьмѝй*, *восьмѝй*, *сороковѝй*). Описни и односни придеви подељени су и по постојању/непостојању суфикса. За придеве без суфикса дати су примери *голубой*, *кривой*, *молодой*, *худой*, *седой*, *злой*, *хромой*, *прямой*, са суфиксом *-н-*: *головной*, *глазной*, *зубной*, *мясной*, *овощной*, *грибной*, са суфиксима *-ов/-ев*: *носовой*, *боковой*, *меховой*, *грузовой*; *дождевой*, *полевой*, *боевой*, са суфиксом *-ян-*: *шерстяной*, *ледяной*, *земляной*, са партиципским суфиксима: *-т-* и *-л-*: *развитой*, *жилой*, *пожилой*. По моделу *дорогѝй* деклинирају се и неке придевске заменице: *другой*, *такой*, *какой*, *никакой*, *какой-то*, *какой-нибудь*. Аутор издваја неке типове и подтипове деклинирања придева према месту акцента, суфиксу, природи крајњег сугласника и тврдоћи/мекоћи основе (*дорогѝй*, *морской*, *мужской*, *сухой*, *плохой*, *глухой*, презимена типа *Достоевский* и *Толстоѝй*, *худший*, *старший*, *младший*, *высший*, *низший*, *свежий*, *похожий*, *читавший*, *куцѝй*, *бледолицѝй*, *соседний*, *передний*, *средний*, *пятилетний*, *совершеннолетний*, *вчерашний*, *сегодняшний*, *домашний*, *внешний*, *весенний*, *осенний*, *ранний*, *горячий*, *общий*).

Заменичка деклинација представљена је придевима са основом на тврд сугласник, са моделом *мамин* за сва три рода једине и облик множине. Као *мамин* мењају се присвојни придеви на *-ин* (*сестрин*, *дядин*, *бабушкин*, *Танин*, *Колин*) и на *-нин* (*мужнин*, *братнин*), а са извесним специфичностима и именичке заменице *кто*, *некого*, придевске заменице *тот*, *этот*, *сам* и редни број *один*, као и придевске заменице *наш*, *ваш*, са разликом у писању меких наставака после *ш*. Меки знак (*ь*) у косим падежима придева са основом на *ј* (*лисий*) има функцију обележавања „јоте“ (*ј*). По моделу придева *лисий* мењају се односно-присвојни придеви на *-ий* (*волчий*, *медвежий*, *птичий*, *человечий*) и редни број *третий*. Именичка заменица *он* и придевске заменице *мой*, *твой*, *свой* имају своје специфичности у оквиру заменичке

деклинације, као и именичке заменице *что*, *нечего* и *он* (после предлога), те придевска заменица *весь*.

Мешовита (именично-заменичка) деклинација обухвата присвојне придеве на *-ов/-ев* и разликује се од именичке деклинације само по наставцима у генитиву/акузативу (када је акуз.= ген.) и дативу једине мушког и средњег рода, када имају наставке прве именичке деклинације. Дат је модел *отцов* за сва три рода једине и облик множине. Аутор констатује да присвојни придеви у савременом руском језику имају ограничену примену. Као посебна група издвојена су типчна руска презимена на *-ов/-ев*, *-ин*, настали поименичавањем присвојних придева од личних имена и надимака. Мушка презимена у свим падежима једине имају наставке именичке деклинације, осим у инструменталу, што их разликује од придева *-ов/-ев*. Репрезентативни узорак издвојен је по презименима славних руских писаца: *Чехов*, *Андреев*, *Пушкин*. Лингвокултуролошки елементи односе се на део о патронимима, који су поред имена и презимена, обавезан део именовања лица код Руса. Наведена су четири начина извођења мушких и женских патронима, према последњем сугласнику основе: *Вячеслав – Вячеславович – Вячеславовна*, *Пётр – Петрович – Петровна*, *Сергей – Сергеевич – Сергеевна*, *Игорь – Игоревич – Игоревна*. С обзиром на сугласничке алтернације, наведен је патроним од личног имена *Яков*: *Яковлевич – Яковлевна*, а када је реч о личним именима на *-ий*, она су се у народном језику мењала као именице са непостојаним *е* испред *ј*: *Василей*, *Василья*, *Василью*, те се патроними изводе од основе зависних падежа: *Василий – Васильевич – Васильевна*; *Григорий – Григорьевич – Григорьевна*. Скреће се пажња на промену руских женских патронима у српском језику по заменичкој деклинацији, за шта се наводи пример на руском језику, са преводом на српски: *Передайте, Наталье Борисовне, что я ей позвоню./ Реците Наталији Борисовној да ћу јој се јавити телефоном*. У напомени аутор наводи да презимена на *-ович*, *-евич*, *-ич* најчешће нису руског порекла, већ углавном пољског или белоруског.

Нултој деклинацији припадају непроменљиви придеви. Углавном су страног порекла (*мини*, *макси*, *електрик*, *бордо*, *хаки*, *беж*). Дат је репрезентативни пример са три непроменљива придева: *Она ходит в мини юбке цвета электрик и в кофточке бордо*. Аутор скреће пажњу на диференцирање непроменљивих придева у

препозицији или постпозицији, као и на сложенице попут *киноискусство*, у којој је компонента *кино* срасла са именицом *искусство*. У нулту деклинацију спадају непроменљиве присвојне заменице *его*, *её*, *их*, презимена која представљају окамењене облике генитива једнине придевске деклинације на *-овó*, *-áго*, *-ых*, *-их* (*Дурновó*, *Хитровó*, *Живаго*, *Добраго*, *Черных*, *Долгих*, *Кручёных*), и украјинског порекла на *-енко*, *-ко* (*Шевченко*).

У одељку о кратким придевима указује се на њихову творбу од описних придева, док се у српском добијају од описних и градивних. У руском језику граде се помоћу наставака: *-ø* за мушки, *-а* за женски и *-о/-е* за средњи род. У множини имају наставак *-ы* */-и*. Наведени су примери: *красив*, *красива*, *красиво*, *красивы*, *хорош*, *хороша*, *хорошо*, *хороши*, *светел*, *светла*, *светло*, *светлы*, *зол*, *зла*, *зло*, *злы*, *достоин*, *достойна*, *достойны*, као и неки кратки придеви са суфиксом *-к-* и непостојаним *о*: *робкий* – *робок*, *робка*, *робко*, *робки*; *лёгкий* – *лёгок*, *легка*, *легко*, *легки*. Придев *великий* и *большой* имају кратке облике *велик*, *велика*, *велико*, *велики* (од придева *большой* у значењу *превелик*). Наводе се кратки облици *мал*, *мала*, *мало*, *малы* од придева *маленький*, као и неке специфичности за још неколико придева.

Синтаксичка функција кратких и дугих придева разликује се од функције придева одређеног и неодређеног вида у српском језику, јер се у руском употребљава само дуги придев у атрибутивној функцији, док је у српском могућа употреба дугог (одређеног) и кратког (неодређеног) придева. Дати су примери са преводом на српски: *Это добрый человек. /То је добар човек. Добрый человек всегда готов помочь другому. / Добри (добар) човек је увек спреман да помогне другоме.*

У атрибутивно-предикативној, или у функцији издвојеног атрибута употребљава се само дуги придев у руском језику, а у српском само кратки (неодређени): *Её понравился этот парень, добрый, весёлый и приятной наружности. / Свидео јој се тај младић, добар, весело и пријатне спољашности. У предикативној функцији могућа употреба оба придева у руском језику (Он такой добрый. / Он је веома добар (добре душе). Он добр ко мне. / Према мени је добар), за разлику од српског језика. Руски кратки придев може се на српски језик превести глаголом: *рад* – *Мы рады* вашим успехам. / *Радујемо се* вашим успесима; *прав* - *Вы были не правы.* / *Нисте били у праву.* Наведени су и примери разликовања дугог и кратког облика по*

емоционалности и категоричности: Ты *глупой*. / Баш *си глуп (луд)*. Ты *глуп*. / Ти *си глуп* (категорички). Следи подела кратких придева према допуни (*предлог + надеж објекта*, односно *надеж објекта без предлога*) на неколико група, од којих наводимо неколико. *Для + генитив - интересен, типичен, выгоден, удобен, полезен, вреден + для кого, для чего*: Этот спектакль *интересен* для детей. / Ова представа је за децу *интересантна*. *Датив без предлога: приятен, неприятен, дорог, благодарен + кому*: Этот разговор ему *неприятен*. *На + акузатив: похож, сердит, зол + на кого*: Девочка *похожа* на отца. / *Девојчица личи на оца*. *Беспредлошки инструментал: богат, доволен, недоволен, горд, знаменит + кем, чем*: Эта река *богата* рыбой. – Ова река је *богата* рибом. *В + локатив: уверен, виноват, виновен, настойчив, силен, слаб + в чём*: Мы *уверены* в победе. – Ми *смо уверени* у победу. Кратки придеви налазе су у неким устаљеним изразима: *все живы и здоровы, будьте добры, будьте любезны*.

Прилозима су посвећени параграфи 162-167, на страницама 104-106. Дефинисани су као речи пуног значења које немају деκлинацију и конјугацију, са адвербијалном синтаксичком функцијом (*Ученик прекрасно рисует*). Поред поменуте, могу имати и атрибутивну функцију (*Дорога домой*) и ближе одређивати придев, предикатив или други прилог (*Он очень красив. Таня очень интересно рассказывает. Совершенно правильно*). Следе примери за заменичке и незаменичке прилоге, уз објашњење да заменички прилози по граматичким одликама спадају у категорију прилога, а по свом значењу припадају заменичким речима. Аутор даље врши поделу прилога на квалитативне и одредбене, уз напомену да први могу имати степене поређења (*Он работает хорошо. Он работает лучше. Он работает лучше всех*). Одредбени прилози имају функције: адвербијала места (*вниз, вверх, вперёд, домой, внизу,верху, впереди, дома, слева, справа, назад*), времена (*днём, ночью, утром, вечером, вчера, завтра, теперь*), количине/мере (*очень, весьма, вполне, совсем, слишком*), начина (*пешком, дружески*), друштва (*вдвоём, вместе, наедине*), узрока (*сгоряча, поневоле*), циља (*нарочно, назло*). Наводимо неке од примера за различите функције: Книга стоила *очень дорого* (прилог). Это воспоминание мне *дорого* (кратки придев). О поездке я расскажу *после* (прилог); Встретимся *после* работы (предлог).

Предикативи су дефинисани као речи са предикативном функцијом, и то: а) именице и речи именичког порекла: *время, пора, лень, жаль, нельзя, замужем*; б) прилози придевског порекла: *шумно, приятно, поздно, надо, можно, стыдно, близко*. У ширем смислу предикативе се убрајају и друге неглаголске речи које се употребљавају у предикативној функцији: кратки придеви (у личним реченицама), одричне именичке заменице *некого, нечего*, заменички прилози *негде, некуда, некогда, незачем* у безличним реченицама. Дати су примери за предикативе у личним реченицама: *Это правда? Правда, что он уехал? Ты молодец, что вернулся так быстро. Она замужем за инженером. Он женат на сестре товарища*. Предикативи у безличним реченицама означавају стање природне средине, човеково психичко и физичко стање, однос лица према некој радњи, стању или предметима, временски однос, просторни однос, количински однос. За сваки од наведених случајева одабрани су примери: *Вам больно?; Можно мне взять эту книгу?; Пора на работу. Обедать ещё рано; До дому ещё далеко.; У нас достаточно средств для нормальной жизни. Довольно споров*.

У одељку о степенима поређења дата су кратка објашњења о компаративу и суперлативу, које могу имати: описни дуги придеви, кратки придеви, описни прилози и предикативи. Дуги придеви имају како атрибутивне, тако и предикативне облике поређења, док кратки придеви, прилози и предикативи имају само предикативне облике поређења. Дат је преглед суфикса за грађење простог непроменљивог компаратива (*-ее, -*е и -ше*), као и основне информације о простом променљивом и описним (сложеном) компаративу, да би се наставило са начином грађења сваког понаособ, са својим специфичностима. Скреће се пажња на сугласничке алтернације на крају основе: *к→(ч) громк-ий, громк-о – громче; г→(ж) дорог-ой, дорог-о – дороже; х→(ш) сух-ой, сух-о – суше; д→(ж) молод-ой, молод-о моложе; т→(ч) богат-ый, богат-о богаче; ст→(щ) чист-ый, чист-о – чище; лк→(лч) мелк-ий, мел-ко – мельче; в→(вл') дешёв-ый, дешёво – дешевле*. Поменуте су и суплетивне основе код придева *плохой, хороший* и прилог *плохо, хорошо (хуже; лучше)*, као и специфичности код неких придева и прилога (*глубокий – глубоко – глубже; сладкий – сладко – слаще; тонкий – тонко – тоньше; долгий – долго – дольше; далёкий – далеко – дальше* и др. Следе примери за сложени (описни) компаратив: *Этот театр*

более современный. Здесь *более спокойно*; Дати су и устаљени изрази *тем более, более или менее* са примерима: Климат здесь вредный, *тем более* для больного. Они *более или менее* похожи по характеру. Облик *менее* у значењима поређења или прилога за количину представљен је примерима: Пейзаж *менее красивый*; Я жду гостей *не менее* часа. Употребу простог непроменљивог компаратива аутор по диференцијалном принципу пореди са српским језиком, констатујући најпре разлике (у српском језику компаратив придева мења се као придев одређеног вида, у руском језику прости непроменљиви компаратив нема категорије рода, броја и падежа, т.ј. има адвербијализовани облик за сва три рода и оба броја: Он *красивее*. Она *красивее*. Оно *красивее*. Они *красивее*). Прости непроменљиви компаратив ретко се употребљава у атрибутивној функцији. Дат је читав низ напомена које се односе на поједине облике.

Значење највећег степена особине (суперлатив) у руском језику исказује се простим (променљивим), сложеним променљивим суперлативом и сложеним непроменљивим суперлативом. Презентовани су суфикси *-ейш-*, *-айш-*, *-ш-* и објашњена њихова класификација према основи позитива придева. Облици на *-айш-* граде се од придева са основом на *к.г.х*, где *к* прелази у *ч*: *к→(ч) высок-ий – высочайший, высочайшая, высочайшее, высочайшие*; *г→(ж) строг-ий – строжайший, строжайшая, строжайшее, строжайшие*; *х→(ш) тих-ий – тишайший, тишайшая, тишайшее, тишайшие*. У напомени аутор указује на два придева – *короткий* и *дорогой* који суперлатив граде од основе *краткий* и *драг-*: *крачайший, дражайший*. По истом принципу објашњени су и други облици. Уводи се и објашњење за *елатив* (означавање особине у врло високом степену), уз примере: *Это важнейший* вопрос. Он *добрейший* человек. Сложени променљиви суперлатив такође је објашњен најпре са формалног аспекта, да би потом уследио и семантички. Суперлатив са заменицом *самый* граде само дуги придеви, а употребљавају се како у атрибутивној, тако и у предикативној функцији. Пример: Его задача *самая трудная*. Суперлатив са обликом *наиболее* употребљава се у атрибутивној и предикативној функцији. Пример за атрибутивну функцију: *Это наиболее интересный* пример. Пример за предикативну функцију: *Пример этот наиболее интересный*. Этот пример

наиболее интересен. Сложени непроменљиви суперлатив са генитивом заменице *весь* има само предикативну функцију.

Облици *лучший, худший, высший, низший* имају значење суперлатива: Я всегда покупаю *лучшие* сорта чая. Он получил *высшую* награду. У напомени аутор наводи да се суперлативно значење облика на *-ший* потенцира додавањем заменице *самый* или префикса *наи-*: *самый лучший, самый старший, наилучший, наихудший*. Сложени непроменљиви суперлатив је основни суперлативни облик прилога и предикатива.

Бројеви се обрађују у параграфима 196-243, на страницама 124-143. По значењу и граматичким особинама аутор их дели на пет група: основни, редни, збирни, неодређеноколичнски, разломци. Основни и редни бројеви дати су у два паралелна вантабеларна прегледа: 0 *ноль (нуль) – нулевой*; 1 *один, одна, одно – первый*; 2 *два, две – второй*; 3 *три – третий* итд. Збирни бројеви су: *оба (обе), двое, трое, четверо*. Од бројева 5-10 збирни бројеви се ретко употребљавају, а изнад 10 их и нема. У неодређеноколичинске спадају заменички бројеви *сколько, столько, несколько*, прилошки бројеви *много, немного, мало, несколько*. Функцију разломака именице *половина, треть, четверть*, бројеви *полтора (полторы)*, сложенице са првим делом *пол*, синтагме од основних и редних бројева *одна пятая (1/5), две третьих (2/3)*. Основни бројеви се деклинирају, за разлику од српског језика. Број *один* мења се по заменичкој деклинацији. Следе детаљнија објашњења у вези са деклинирањем бројева, њиховим значењем и синтаксичком употребом. Бројеви *тысяча, миллион, миллиард* и *ноль (нуль)* по својим морфолошким особинама сврстане су именице са значењем броја. Посебан параграф (212) посвећен је употреби именица *год* и *лето* са бројевима, уз одговарајуће примере: *два года – двух лет. Прошло двадцать лет – Прошло лет двадцать*. Изражавање времена према сату објашњено је постављањем питања (*Который час?*) и примерима уз адекватна објашњења: *Сейчас без пяти шесть. Уже семь часов. На питање В котором часу?* такође се одговара основним бројем ако се мисли на време у другој половини сата: *Он пришёл домой без двадцати (минут) час. Я приду к двенадцати часам*. Следе објашњења употребе бројева за означавање просторних односа, као и четири основне рачунске радње. Основне разлике између руског и српског језика у употреби редних

бројева односе се изражавање времена, сати, датума, спрата и др. У наредних пет параграфа аутор описује употребу збирног броја *двое* у поређењу са српским, док неодређеноколичинске бројеве дели на заменичке (*скољко, стољко, нескољко*), који могу имати и прилошку функцију и прилошке бројеве (*много, немного, мало, нискољко*).

Заменичким речима посвећени су параграфи 244-277, на страницама 144-166. Извршена је подела на: а) *именичке заменице*; б) *придевске заменице*; в) *заменичке бројеве* г) *заменички прилоге*. Заменице у ужем смислу су именичке и придевске заменице. Заменички прилози су непроменљиве речи, а све остале заменичке речи су променљиве (сем присвојних заменица *его, еџ, их*). Заменички бројеви имају уопштено значење и заједно са прилозима за количину (*много, немного, мало*) чине посебну врсту бројева. Упитне заменичке речи у зависно-сложеној реченици имају функцију везничких речи.

Личне и присвојне заменице дате су у парадигмама (*меня, мне, меня, мной/мноу, мне; ты – тебја, тебе, тебја, тоуоу/тобою, тебе; мы – нас, нам, нас, нами, нас; вы – вас, вам, вас, вами, вас*) уз презентовање примера и евидентирање свих специфичности у руском и српском језику: Посмотри на *меня* – Погледај *ме* (*мене*). Как *Вы* себя *чувствуете*? *Вы* – мой лучший *друг*. Лична заменица 3. лица – *он, она, оно, они* гради облике од друге заменичке основе. Код сложене заменице са узајамно-повратним значењем *друг друга* мења се други део по именичкој промени (*друг друга, друг другу, друг друга, друг другом, друг о друге*). Акузатив краћег облик повратне заменице *себя* гласио је *ся*, сада је сачуван само као морфема у саставу повратног глагола. Присвојне заменице – *мой, твой, свой, наш, ваш* мењају се по именичкој промени. Конструкције *мы с тобой, наш с тобой* употребљавају се за изражавање субјекта / објекта од два лица или припадности двојини: *мы с тобой = ја и ти*. Упитно-присвојна придевска заменица *чей* мења се по именичкој деклинацији (*чей – чьего, чьему, чьим, чьџм*). Придевске заменице *какой, который* мењају се по придевској промени, док придевске заменице *тот, этот, сам, весь* имају заменичку деклинацију. Одређене заменице и заменички прилози по значењу су подељени на четири групе: показне заменице и заменички прилози (*этот, тот, теперь, тогда, здесь, там, сюда, туда, отсюда, оттуда*), заменице и заменички прилози с

алтернативним значењем (*другой, иной, остальные, иначе, не + показна замница - не в тот вагон*), заменице и заменички прилози с идентификационим значењем (број *один* у заменичкој функцији; показна заменица/заменички прилог + речца *же, этот, тот + самый, один и тот же, тот же самый, такой же самый*, заменице *самый, сам*), заменице и заменички прилози са значењем генерализације (придевске замнице *весь, каждый, всякий*, заменички прилози *всюду, везде, всегда, навсегда*). Неодређене заменице обухватају именичке заменице *кто-то, что-то, кто-нибудь, что-нибудь, кое-кто, кое-что, кто угодно, что угодно, кто бы ни, что бы ни*, придевске заменице *чей-то, какой-то, чей-нибудь, какой-нибудь, кое-какой, чей угодно, какой угодно, чей бы ни, какой бы ни, некоторый, любой*, заменички број *несколько*, заменичке прилоге *где-то, куда-то, откуда-то, когда-то, как-то, где-нибудь, куда-нибудь, откуда-нибудь, когда-нибудь, как-нибудь, кое-где, иногда, где угодно, куда угодно, откуда угодно, когда угодно, где бы ни, куда бы ни, откуда бы ни, когда бы ни, как бы ни*. Одричне заменице чине две групе заменица и заменичких прилога према критеријуму творбе, структуре, значења и синтаксичке функције: заменичке речи са речцом *ни* у функцији префикса и заменичке речи са речцом *не* у функцији префикса.

Глаголима су посвећени параграфи 278-376, на страницама 167-229. Одлике свих глаголских облика су вид и повратност/неповратност. После основних информација о инфинитиву, индикативу (изјавни начин који има садашње, будуће и прошло време), императиву, кондиционалу (погодбени начин), из глагола као врсте речи издвојени су партиципи, који имају и одлике придевских речи, као и глаголски прилози. Глаголски облици се граде од инфинитивне и презентске основе (основа садашњег/простог будућег времена). Подела на конјугације извршена је према личним наставцима садашњег/простог будућег времена. У прву конјугацију спадају глаголи са наставцима *-у, -еи, -ет, -ем, -ете, -ут*. Друга конјугација подразумева наставке *-у, -иш, -ит, -ите, -ат*. Глаголи са наставцима различитим од обе конјугације чине групу неправилних глагола. Модел за прву конјугацију репрезентују глаголи *играть, петь* (несвршени вид) и *встать, уснуть* (свршени вид), са вантабеларним прегледом њихове промене у садашњем и простом будућем времену по лицима једнине и множине. На глаголске *врсте* деле се према односу инфинитивне и презентске основе. Дата је и подела презентских основа за глаголе

прве конјугације: на *ј* у свим лицима (*организовать*), на мек сугласник *л', р', ч, ш* у свим лицима (*послать, бороться, плакать*), на тврд сугласник *ж, ш* (некада меким) у свим лицима (*сказать, писать*). Првој врсти припадају глаголи са инфинитивном основом на *а-* и презентском на *-ај-*: (*читать: читаю, читаешь... читают*). Другу врсту чине глаголи са инфинитивном основом на *-е* и презентском основа садашњег на *-еј-* (*уметь: умею, умеешь... умеют*). Трећа врста обухвата глаголе са инфинитивном основом на *ова-/ева-* и презентском на *-уј-* (*рисовать: рисую, рисуешь... рисуют*). Четврта врста подразумева глаголе са инфинитивном основом на *-ну-* и презентском на *-н/н'-* (*уснуть: усну, уснёшь... уснут*). Наведено је и 10 непродуктивних врста са побројаним представницима за сваку понаособ.

Друга конјугација репрезентована је глаголима *смотреть, говорить* (несвршени вид) и *выдержать, окружить* (свршени вид). У пету глаголску врсту спадају глаголи чија се инфинитивна основа завршава на *и-*, које у презентској основи изостаје: *верить: верю, веришь... верят*. Пета врста подразумева највећи број глагола друге конјугације.

Представљене су и групе непродуктивних глагола са основном поделом на глаголе који имају сугласничку алтернацију на крају презентске основе и на оне који је немају. Од сугласничких алтернација наведене су: *н'-пл'* - *терпеть – терплю, терпишь... терпят*; *м'-мл'* - *греть – гремлю, гремишь... гремят*; *д'-ж* – *сидеть – сижу, сидишь... сидят*; *с'-ш* – *зависеть – завишу, зависишь... зависят*; *с'т'-щ* – *блестеть – блещу, блестит... блестят*; *т'-ч* – *лететь – лечу, летишь... летят*. Неправилни глаголи са специфичном конјугацијом представљени су глаголима *есть, дать* и глаголима са мешовитом конјугацијом *хотеть, бежать*. Следи инфинитив са карактеристичним суфиксима *-ти, -ть, -чь*, упоређених са српским *-ти* и *-ћи*. Са личним облицима других глагола, са кратким придевима и предикативима инфинитив има објекатску функцију: *Я не хочу смотреть телевизор. Он готов всем помочь. Грустно вспоминать об этом*. Инфинитив такође може вршити синтаксичку функцију субјекта или предиката.

Следећи параграфи посвећени су индикативу и глаголским временима. Перфекат у руском језику има шире значење и употребу од српског перфекта, стога се на српски преводи перфектом, аористом и плусквамперфектом. Презент има исте

наставке као и просто будуће време, али га имају само несвршени глаголи, а по значењу и употреби одговара српском презенту несвршених глагола. Будуће време је представљено прева виду глагола као просто (од свршеног вида) или сложено будуће време (за глаголе несвршеног вида).

Следе параграфи о императиву 2. лица једине и множине, 3. лица једине и множине, као и 1. лица лице множине, које се гради на различите начине (од 1. л. мн. простог будућег времена додавањем постфикса *-те*, од 1. л. мн. презента глагола одређеног кретања додавањем постфикса *-те - идѐмте!*; употребом речце *давай, давайте* и 1. л. мн. садашњег или простог будућег времена - *давайте споѐм!*). Кондиционал се у руском језику се гради описно: употребом глаголског облика на *-а* (који се подудару са обликом прошлог времена индикатива) и речце *бы*: једн. м.р. *читал бы, ж.р. читала бы, ср.р. читало бы, мн. читали бы*. Следе параграфи о глаголском виду, повратним глаголима, партиципима, глаголима кретања, глаголским прилозима. О глаголима кретања дате су основне дефиниције значења и употребе. Истакнута је њихова карактеристика да се наводе у пару, као парни глаголи несвршеног вида, као глаголи одређеног и неодређеног кретања. Наведени су глаголи; *идти – ходить, ехать – ездить, лететь – летать, плыть – плавать, бежать – бегать* и прелазни глаголи *нести – носить, вести – водить, везти – возить*. Скреће се пажња на префиксалне глаголе кретања и наводи се 14 префикса (*у-, от-, по-, вы-, в-, за-, про-, пере-, вз-, с-, о-, под-, до-, при-*) са примерима.

Глаголски придеви (партиципи), као облици са глаголским и придевским особинама могу бити свршеног и несвршеног вида, повратни и неповратни, у функцији објекта и адвербијала, означавају радњу као процес, могу имати садашње и прошло време, али за разлику од глагола немају будуће време. Дуги партиципи имају род, број и падеж као дуги придеви и мењају се по придевској деklinацији. Кратки партиципи имају предикативну функцију. Дата је подела на четири глаголска придева (два радна и два трпна, садашњег и прошлог времена) и примери: *читающий, стоящий, написавший, привѐзший, уважаемый, сделанный*. Начин творбе изложен је за сва четири партиципа: радни глаголски придев садашњег времена гради се од презентске основе и суфикса *-ущ (-ющ)* и *-ащ (-ящ)*, радни глаголски придев

прошлог времена гради се од инфинитивне основе помоћу суфикса *-вш-*, *-ш-*, трпни глаголски придев садашњег времена на презентску основу додаје суфикс *-ем-* и *-им-* и трпни глаголски придев прошлог времена добија се од перфекатске основе додавањем суфикса *-нн-*, *-енн-*, *-ѐнн-*, *-т*. Конструкције с глаголским придевима представљене су као функционална целину коју чини дуги глаголски придев са речима које од њега зависе (објекат, адвербијал). Партиципска конструкција у односу на управну именицу може бити у препозицији или постпозицији: *Читающий книгу* студент сидит у окна. Студент, *читающий книгу*, сидит у окна. Глаголски прилози су дефинисани као глаголски облици са извесним прилошким особинама. У реченици имају функцију адвербијала. Као и у српском, и у руском постоје два глаголска прилога: свршеног и несвршеног вида.

Члановима реченице посвећени су параграфи 377-451, на страницама 230-290. Субјекат и предикат су главни чланови, реченица која има оба главна члана назива се двочлана реченица, а са једним чланом једночлана реченица. Најважније једночлане реченице су безличне и неодређеноличне реченице. Уопштеноличне реченице могу бити двочлане и једночлане. Реченица са споредним реченичним члановима (објекат, адвербијал и атрибут) назива се проширена реченица. После даљих објашњења реченичких чланова, синтагме и односа речи унутар ње, аутор прелази на класификацију субјекта и предиката. Субјекат може бити именички (*Девушка читает стихи*), заменички (*Она увлеклась чтением*) и инфинитивни (*Курить воспрещается*). Може бити исказан и другим врстама речи (*Все присутствующие встали*) или синтагмом. Предикат може бити глаголски (*Ты мне расскажешь об этом*) и именски (*Он был студентом*).

Следи објекат, директни и индиректни, затим адвербијал, као члан реченице који означава стање или околности одвијања радња. Обрађени су адвербијал места, времена, начина, мере и степена, друштва, узрока и циља. Објашњени су начине изражавања адвербијала и изложена језичка средства (прилог, падежним облик без предлога или предлошко-падежна веза).

Атрибут је члан реченице којим се ближе именица. Одговара на питања *какой? чей? который? сколько?* Пошто именица у реченици може бити субјекат, објекат, адвербијал и саставни део предиката, атрибут може бити субјекатски

(*Старый* учитель ушёл на пенсию), објекатски (Я сегодня видел *твоего* брата), адвербијални (*Прошлым* летом я отдыхал на юге) и предикативни (Он *хороший* человек). Атрибут који се са именицом слаже у роду, броју и падежу назива се конгруентни атрибут, за разлику од неконгруентног. Следе примери за врсте атрибута.

Поглавље посвећено синтакси почиње простом реченицом, којој су посвећени параграфи 452-509, на страницама 291-316. Дата је подела ових реченица са примерима. Навешћемо неке од њих. За одричне: *Ты читал эту книгу? – Нет, не читал. Нет возможности выполнить вашу просьбу.; Многое зависит не от нас. =* Многе ствари *не зависе* од нас. За упитне: *Разве писатель уже приехал? Неужели он согласен? Умеешь ли ты плавать? Давно ли он приехал?* За упитну без упитне речи: *Миша сдал экзамен по русскому языку? – Да, сдал./ Нет, не сдал; Миша сдал экзамен по русскому языку? – Да, Миша. Нет, не Миша, а Петя.* За посесивне реченице: *Эта картина **принадлежит** известному художнику. У тебя **было** время подумать. = **Имао** си времена да размислиш. **Есть** билеты? = **Има** ли карата? У девушки **длинные** волосы. = Девочка **има** **дугу** косу.* Српским реченицама са глаголом *немати* у руском одговарају безличне реченице са безличним облицима глагола *быть* (*не было, нет, не будет*).

У трпном стању или у пасиву може се наћи реченица чији граматички субјекат не означава вршиоца радње него предмет који трпи глаголску радњу. Предитак пасивне реченице може бити изражен кратким обликом трпног глаголског придева прошлог времена или повратним глаголом (несвршени вид): На нашей улице *построенна* новая школа. На площади *строится* магазин самообслуживания. Кратки облик трпног глаголског придева прошлог времена употребљава се у садашњем времену без помоћног глагола, а у прошлом и будућем са помоћним глаголом: **Были** созданы/созданы/**будут** созданы благоприятные условия. Лична пасивна реченица у којој није исказан вршилац радње употребљава се често и у руском и у српском језику. У руском говорном језику пасивна реченица са неодређеним вршиоцем радње може се заменити неодрђеноличном реченицом: План *выполнен* досрочно. = План *выполнили* досрочно. Лична пасивна реченица са исказаним вршиоцем радње у инструменталу без предлога у руском се употребљава често, нарочито у књижевно-

публицистичком, научном и стручном језику, што за српски није карактеристично: Пейзаж *написан* изветным художником. → Пейзаж *написал* изветный художник.

За безличне реченице, као једночлане реченице без субјекта дата су потребна објашњења са примерима: *Рассветет. Уже рассвело. Стало* рассветать; *Ещё* ничего не сдеано; *Уже поздно. У меня нет (не было, не будет)* времени. *Мне некогда. Некого* спросить; *Уже стемнело*, ничего не видно. *Мне хочется* чаю. = *Пије* ми се чај; *Вам сквозит?* = *Je* ли вам *промаја?* Об этом ничего *не написано*. = О томе ништа *не пише*. *Когда* мне *позвонить* вам? = *Кад могу/треба* да *вм* *телефонирам?* *Молчать!* *Встать!*

Неодређеноличне реченице, као једночлане реченице без субјекта са предикатом у неодређено-личном глаголском облику (формално у 3. л. множине презента или у облику множине прошлог времена) представљене су објашњењима са примерима: *В нашем городе строят новую школу. Говорят, что это было давно.* = *Причају да је то давно било. В клубе пели и плясали.* = *У клубу се певало и играло; Как тебя зовут? Меня зовут Сергей.*

Уопштеноличне су двочлане реченице са уопштеним другим лицем, најчешће са изостављеним субјектом и предикатом у 2. л. презента или простог футура (*Говоришь* ему одно и то же десять разб а он не понимает. = *Причаиш* му /= *Човек* му *прича* једно те исто десет пута, а он не разуме). Овај тип реченица је ређи у српском језику, такође значи радњу које врши неодређено лице.

Поглављу *Сложена реченица* посвећени су параграфи 510-554, на страницама 318-335. На самом почетку извршена је основна подела на независно-сложене и зависно-сложене реченице, уз потребна објашњења. Наведени су типови независносложених реченица са примерима. За саставну реченицу дати су везници *и* и *ни... ни*: *Кончилось лето, и начались дожди. Ни я не послал ему письма, ни он не приезжал.* Узрочно-последична саставна сложена реченица представљена је везницима *и*, и *поэтому, поэтому*: *Вдруг стало темно, и он остановился. Идёт дождь, поэтому в комнате темно.* За раставну сложена реченицу, са везницима *или*, *либо* и парним везницима *то... то, не то... не то* дати су примери: *Или (либо) ты к нам придёшь, или (либо) я приду к вам. Сегодня я плохо спал: то дети входили в комнату, то телефон звонил.* Супротна сложена реченица (са везницима *а, но, да*,

зато, однако, только, всё-таки, впрочем): Он шутил, а я сердился. Ребёнок здоров, но бледен. Это не только интересно, но и полезно. Закључна сложена реченица са везницима *следовательно, значит, стало быть: Погода хорошая, следовательно мы поедем за город. Окна светятся, значит хозяин дома.*

Зависно-сложена реченица настаје слагањем две или више простих реченица, у којој се издваја главна реченица која може бити самостална. Остале су зависне и синтаксички зависе од главне реченице. Према функцији, зависне реченице се деле на субјекатске, објекатске, атрибушке, предикатске и адвербијалне. Везничку функцију у овим реченицама могу имати односне заменичке речи и везници који имају само везничку функцију и нису делови зависне реченице. Зависна реченица са зависном субјекатском реченицом одговара на питања номинатива *кто? что?* Зависна објекатска реченица одговара на питања осталих падежа. Сложена реченица са зависном атрибушском реченицом, у којој атрибушка реченица одговара на питања *какой? который? чей?* Зависна предикатска реченица ближе одређује именски део предиката главне реченице и одговара на питања *кто? (кто такой?), что? (что такое?), какой? каков?* Зависне адвербијалне реченице представљају адвербијал главне реченице. Разликују се адвербијалне реченице места, времена, количине (мере), начина, услова, допуштања, узрока и циља. За све типове реченица дати су примери. (в. прилог)

На крају *Граматики* у прилогу под насловом *О грађењу речи у руском језику у поређењу са српским* од 555 до 563 параграфа (с. 336-339) говори се о основама творбе речи, као дела граматике. Изложене су дефиниције основних појмова, а у поређењу са основним принципима творбе речи у српском језику, аутор издваја 7 основних творбених модела у оба језика.

На крају ове *Граматики* постоји Индекс (с. 341. до 343), у коме су издвојени падежи и предлози, везници, везничке речи и речце.

Грамматика русского языка аутора Р. Маројевића користи савремени појмовно-терминолошки апарат, а у вези с тим учачамо да је то прва граматичка књига ове врсте у српској и хрватској говорној средини која користи термине попут *фонема, нулта морфема, нулта деklinација*.

Граматички систем руског језика у поређењу са српскохрватским представљен је претежно са синхронијског аспекта и у нешто мањој мери са дијахронијског, пошто се савремене граматичке појаве у овој *Граматици* објашњавају и са историјског аспекта. Праксеосемиотички гледано, ситан слог је намењен за дијахронијска објашњења, која увек следе после констатовања стања у синхронијској равни. Историјски коментари намењени су наставницима и студентима. Има око 60, и то у првом делу (Морфологија). У овим коментарима није прецизно заступљено временско фиксирање у вези са настајањем и губљењем неке језичке појаве, тако да ученици не могу увек уочити историјски узрочно-последични след у развоју и мењању различитих језичких појава.

Када је реч о котрастивном аспекту ове Граматике, он је селективно присутан. Наиме, принцип конфронтирања руског и српског језика заступљен је најчешће у смеру од руског према српском језику. Граматичке појаве у руском језику пореде са еквивалентном појавом у српском, скреће се пажња на идентичности, сличности и разлике у оба језика, док је у одељку о акценту поређење вршено у обрнутом смеру – од српском према руском језику.

Транскрипција у *Граматици* је фонетска, без списка транскрипцијских знакова. Фонетска и фонолошка транскрипција нису раздвојене [Пипер 1984]. У квадратној загради дата је транскрипција крајњег сугласника основе. Апаратура оријентације доприноси брзом проналажењу параграфа и граматичких појава које се обрађују. Врсте речи, као што су предлози, везници, речце налазе у оквиру различитих поглавља, а апаратуром оријентације организоване су на крају књиге у индексу, са упућивањем на одговарајуће параграфе у оквиру поглавља.

Колико смо могли да уочимо поређењем са претходним граматичким приручницима других аутора, ова Граматика доноси неке новине, пре свега када је реч о: а) класификацији именица – аутор их издваја и према месту акцента (на основи или на наставку); б) класификацији зависносложених реченица – аутор се држао принципа по коме се, према његовом мишљењу, на бољи начин повезују чланови реченице, узимајући у обзир оне реченичне чланове који се развијају у зависну реченицу (нпр. објекатске реченице, адвербијалне реченице и сл). Ова *Граматика* уводи адвербијал друштва, а у оквиру прости, обрађене су и посесивне реченице.

Вредност ове *Граматике* састоји се у њеној применљивости, у приступачно презентованом садржају, а посебно у томе што је реч о контрастивној функционалној граматици руског језика у српској говорној средини.

3.1.19. Мароевич Радмило, *Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями.* Москва – Београд, 2001.

На самом почетку XXI века из штампе је изашла *Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*. Писана је на српском језику, преведена је на руски и штампана је на руском језику у два тома.⁵⁵ Ова *Граматика* је намењена српским и руским корисницима, првенствено студентима. У основи, она без битнијих измена садржи већи део граматичког материјала и садржаја који је изложен у *Граматички руског језика* истог аутора, на српском језику.

С обзиром на то да је ова књига намењена првенствено корисницима у високошколским установама, конкретно руским студентима који изучавају српски језик, као и студентима руског језика у српској (хрватској) говорној средини, имајући такође у виду да се предмет наше анализе односи на дидактичке граматике за основну и средњу школу, задржаћемо се само на кратком опису ове *Граматике*, која свакако заслужује пажњу у неким даљим истраживањима.

Поред тога што ова *Граматика* садржи више историјских коментара од претходне *Граматике* на српском језику истог аутора, запазили смо још неке новине: а) врши се подела акцената на главне и побочне, што је илустровано примерима; б) издвајају се кратки придеви као посебна врста речи, поред предикатива; в) степени поређења су дати за све врсте речи које их имају; г) нове су и специфичности у класификацији заменица – *упитне* и *односне* се не раздвајају, већ се посматрају као две варијабле, док су *показне* и *определительные* приказане као једна врста заменица са даљом поделом, по којој, нпр. заменице *этот* и *тот* имају показно, *тот же* има идентификационо значење итд; д) издвојено се разматра заменица *ничто*; њ) Посебно

⁵⁵ Ауторизовани превод на руски: Олга Просвирина.

је издвојен део Граматике у коме се говори о творби речи, мада су елементи творбе речи присутни и у другим деловима књиге; е) са творбеног аспекта, аутор раздваја прилоге од предлога, при чему су предлози мотивисани прилозима, у том смислу *спустя* може да буде и прилог; ж) уводи се термин *грамматическое подлежащее*, да би и српским студентима било јасније; з) разлике у употреби основних бројева у руском и српском језику, ново је навођење примера са предлогом *на* (*на десять процентов больше/меньше*); и) када је реч о прошлом времену, наводи се и пример за имперфекатско значење. *Русская грамматика...* поново је штампана 2015. у Бања Луци, (изд. Паневропски универзитет „Апеирон“).

3.1.20. Бранко Тошовић, *Руска граматика у поређењу са српскохрватском*, 1988.

У Сарајеву је 1988. изашла из штампе *Руска граматика у поређењу са српскохрватском*, аутора Бранка Тошовића, намењена ученицима средњег усмереног образовања и студентима виших и високих школа, као и свима који се баве руским језиком. *Граматика* је конципирана у складу са намером и циљем аутора да граматичке појаве постави на теоријске основе, али и да их посматра са комуникативног становишта, уз контрастирање граматичког система руског и српскохрватског језика.

Макроструктура обухвата три већа поглавља: Гласови (13-52), Облици (53-363) и Реченица (365-407). На микроплану подразумева поделу по сегментима: Кратак садржај (с. 4), Транскрипција (с. 5-6), Скраћенице (с. 7), Предговор (с. 9-10), Увод (с. 11-12), централни део са одељцима у оквиру поглавља (13-407), Списак коришћене литературе (409-410), Предметни регистар (411-415) и Шири садржај (417-427). Најмања структурна јединица је параграф – *Граматика* има укупно 479 параграфа, распоређених на 427 страница.

У овој Граматици, најважнија је комуникативна функција језика, стога се може уврстити у функционалне граматике комуникативног типа. С обзиром на то да се граматичке појаве посматрају са контрастивног аспекта, аутор у Предговору истиче да је реч о непотпуно контрастивној граматици, сматрајући да се у контрастивним проучавањима језика може говорити о „*dvije vrste gramatičkih priručnika (prema njihovom primarnom zadatku): o kontrastivnim gramatikama sa ravnopravnim tretmanom jezika i kontrastivnim gramatikama sa neravnopravnim tretmanom jednog od jezika*“. Заступљена су два типа конфронтација: симултано и сукцесивно, на шта сâм аутор указује у Предговору. Лексички фонд ове Граматике базира се на материјалу из *Фреквенцијског речника савременог руског књижевног језика* Е. А. Шејнфелт.

У оквиру првог поглавља *Гласови* аутор дефинише гласове, излаже њихове акустичке и фонетских особина, артикулационе особине илустроване су цртежима који показују положај говорних органа при изговору појединих гласова. Дате су и прецизне јасне табеле са поделама самогласника и сугласника руског језика, као и

класификација сугласника по акустичним својствима, начину и месту творбе, по тврдоћи/мекоћи. На цртежима који илуструју говорни апарат приказан је изговор наглашених и ненаглашених вокала, самогласника *a* и *o*, *y*, *и*, *ы* и *e*. У параграфима о изговору сугласника дати су цртежи на којима је конфронтативно представљен изговор руских и српскохрватских сугласника *л*, *р*, *ж*, *ш*, са истицањем артикулационих разлика у оба језика. Следе графичке илустрације изговора руских меких сугласника *т'*, *д'*, *с'*, *з'*, *р'*, *л'*, *м'*. Објашњење артикулације дато је конфронтационо, уз поређење изговора руских и српскохрватских сугласника. У овом поглављу објашњен је изговор удвојених сугласника, дате су и дефиниције у вези са десоноризацијом сугласника на крају речи, једначењем сугласника по звучности, месту и начину творбе, тврдоћи/мекоћи.

У делу који говори о фонолошким особинама гласова аутор објашњава појам фонеме уз детаљни табеларни преглед. Када је реч о морфолошким особинама гласова, износе се правила изговора вокала у именичким, придевским и заменичким флексијама, као и постфикса *-сь/-ся* (аутор га назива *повратна речца*). Гласови се у овој граматици анализирају и по својим морфонолошким, лексичким, ортоепским, акценатским и интонацијским особинама.

Акцент има неколико аспеката, од којих аутор посебно истиче значај фонетског, морфонолошког, лексичког, синтаксичког и ортоепског аспекта. Приликом анализе интонационих особина гласова, уз објашњења је презентован и графички приказ интонационих конструкција руског језика.

У одељку *Облици* (с. 53) изложене су основне информације о морфологији и морфолошкој структури речи (корен, који има само лексичко значење и афикси који „уносе допунске нијансе у значење“). Интерфикс је објашњен као морфема која није творбено средство и нема самостално значење, већ служи као уметак између корена и суфикса, нпр. *-ан-* у придеву *американский*, што се разликује од дефиниције у претходној *Граматици* (Р. Маројевића), у којој се само спојни вокали *o* и *e* налазе у улози интерфикса. Постфикси су објашњени као афикси који „стоје иза наставка“, без инфинитивних суфикса *-ть*, *-ти*, *-чь*. Подељени су на заменичке (*-то*, *-либо*, *-нибудь*) и глаголске (*-сь*, *-ся*) постфиксе, где се аломорф *-сь /-ся* приказује као два постфикса.

Следе одељци о врстама речи, са обележјима својственим „свим ријечима те групе“.

Када је реч о именицама, дате су њихове лексичко-семантичке особине (врста речи која означава бића, предмете, појаве и појмове у живој и неживој природи). У вези са семантичком базом именица, аутор наводи да се њима могу означавати географски појмови, прородне појаве, биљни свет, животињски свет, човек, време, мерне јединице, објекти, одећа, врсте људске активности, догађаји, појаве, особине, радње, што условљава поделу на: а) властите и заједничке, б) конкретне и апстрактне, ц) градивне, д) збирне, е) за живо и за неживо (с. 55). У оквиру именица издвајају се *предикативе* и *модалне речи*. Предикативи су објашњени као именице које се употребљавају „у функцији главног члана реченице, тј. имају предикативну функцију“. Модалне речи су оне које су „изгубиле своје лексичко значење и које изражавају однос говорног лица према садржају исказа“ (с. 56). Све ове дефиниције поткрепљене су великим бројем репрезентативних примера. У фуснотама су дата краћа објашњења односа синонимије, антонимије, хомонимије, паронимије. Именице, као и остале врсте речи посматране су са становишта њихових морфонолошких, лексичких, ортоепских, акценатских, интотационих и ситилистичких особина, као и са историјског аспекта.

У одељку о творбеним особинама именица обрађени су творбени начинима, као што су суфиксација, префиксација, суфиксално-префиксални начин, удвајање основа, одбацивање крајње морфеме, абривијација, супстантивизација. Морфолошке особине именица (с. 58). Аутор изводи закључак да је српскохрватски богатији од руског у творби аугментатива. Наводи примере за руски језик, нпр. руски суфикс – *иц* и српски суфикс – *етин* (руски: *человечице* / српскохрватски еквивалент: *човјечетина*). Међу суфиксима за аугментацију у српскохрватском најпродуктивнији је –*ин*. Руски језик богатији је суфиксима за деминуцију, у поређењу са српским (*горе:горюшко*, *море:морюшко* – за ове именице у српском језику не постоје деминутиви). Наведени су и случајеви подударања, нпр. *хлебец:хлебић*, *голосок:гласић*, *домик:кућица*, *ножка:ножица*, *зеркальце:огледалце* и сл.

Морфолошке особине именица представљене су према њиховој припадности променљивој врсти речи, са категоријом рода, броја, падежа. Род је објашњен као

лексичко-граматичка категорија, изузев именица које се употребљавају само у множини. Природни род односи се на бића и указују на њихов пол. Заједнички род односи се на именице које означавају лица оба пола и најчешће значе особину, карактеристику, склоност према нечему. Изводи закључак да у руском језику има много више именица заједничког рода него у српском. Преводе се на српски језик именицама мушког, женског и средњег рода, као и именицама које су у српском језику заједничког рода, на пример: *бродяга* = скитница, *незнайка* = незналица, *лежебока* = дангуба и сл. Указује се на семантичку диференцијалну функцију рода засновану на минималној опозицији *-φ:-а*, као нпр. *гранат* = шипак : *граната* = граната, ручна бомба; *жар* = повишена температура : *жара* = јара, врућина; *рот* = уста : *рота* = чета и сл.

Када је реч о роду именица, аутор на конфронтационом руско-српскохрватском језичком плану презентује табеле, у којима врши поделу именица на неколико посебних група. На тај начин у посебну групу издваја именице чији се род подудару у српском и у руском језику, нпр. *мушки* род у оба језика: *предмет*, *труд*, *учитель*, *пень* и сл. Следећу групу чине именице које су у оба језика *женског* рода, нпр. *работа*, *правда*, *вода* и сл. Наредна група садржи именице *женског* рода чија се основа завршава на меки сугласник: *печь*, *ночь*, *соль*, *область*. Такође, у ову групу је уврстио именице које припадају различитим деклинацијама, али им се род подудару у руском и српском језику, нпр. *обувь* = обућа, *степь* = степа, *медаль* = медаља, *педаль* = педала, *церковь* = црква и сл. Следећа група садржи именице чији се род *не подудару* у руском и српскохрватском језику. У табели са именицама женског рода у руском језику налазимо њихове српске преводне еквиваленте који су мушког рода, нпр. *мораль* = морал, *шинель* = шињел, *степень* = степен, *запись* = запис, *кукуруза* = кукуруз, *система* = систем, *дата* = датум, *люстра* = лустер, затим топоними *Обь*, *Сибирь* и сл. Наредна табела приказује обрнути смер, тј. именице које су у руском језику мушког рода, а у српском су женског, нпр: *рубль* = рубља, *тополь* = топола, *патруль* = патрола, *диплом* = диплома, *адрес* = адреса и сл. У следећој табели налазе се именице које не познају граматички изражени природни род у једном од језика. У руском језику: *воробей/воробьяха*, док у српском језику именица *врабац* покрива оба природна пола, за мужјака и женку. Дат је пример и за обрнути

случај, када је у српском језику граматички изражен природни род, за разлику од руског: *голуб/голубица*, док у руском језику именица *голубь* покрива оба природна пола, затим *лисац/лисица* у српском, док у руском постоји само *лиса*. Аутор наводи и примере именица код којих се род подударно у оба језика, али флексије нису подударне, првенствено због тога што је у тим речима српскохрватски језик задржао старе латинске наставке: *бронхит:бронхитис*, *цикл:циклус* и сл.

Када је реч о граматичкој категорији броја, аутор дели именице на три групе: а) именице које имају множину (највећи број именица), б) оне које имају само једнину (овде уводи и термин *сингулатив* за именице које имају само једнину, али уз напомену да се њиме означава облик једнине који је изведен од облика множине, нпр. *штанина* од именице *pluralia tantum штаны*) и в) именице које имају само множину. За све три групе именица наведени су примери.

Приликом контрастирања, издвојена је посебна група именица које су у оба језика плуративи (*аналы:анали*, *очки:наочари*), као и именице које су у једном језику плуративи, а у другом сингулативи (*духи:парфем*, *газета:новине*, *спина:леђа*). Изводи се закључак да је категорија *pluralia tantum* шире заступљена у руском језику, него у српском, те су подељене на осам група по значењу: именице које означавају 1. парне предмете, 2. збирне именице, 3. збирне именице за ознаку лица, 4. материјалне именице, 5. апстрактне именице, 6. именице које означавају неке временске периоде, 7. географски називи, 8. називи неких сазвежђа.

У одељку о граматичкој категорији падежа говори се о значењу и синтаксичкој функцији сваког од њих. Номинатив може имати функцију субјекта, предиката и апозиције. За генитив се наводи седам значења: присвојно, објекатско, субјекатско, темпорално, партитивно, квалитативно, генитив материје. Значења датива су: правац, смер, намена, датив користи и штете, датив стања. Акузатив има значења објекта, количине и мере. Инструментал се употребљава за изражавање времена и места, употребљава се и као инструментал оруђа или средства, инструментал објекта, темпорални, месни, начински, предикатски инструментал, квалитативни, субјекатски. Локатив означава бјекат радње, време, место, оруђе радње, начин вршења радње.

Тошовић је именице поделио на пет деклинација. У прву деклинацију спадају именице мушког рода са нултим наставком или на *-j*, изузев именице *путь*. Другу деклинацију чине именице средњег и мушког рода са наставком *-o* (*-ё*) и *-e*. Трећа деклинација обухвата именице женског, мушког и заједничког рода са наставком *-a/-я*. Четврта деклинација подразумева именице женског рода са нултим наставком и основом на меки сугласник, осим *-j*, као и на шуштави сугласник. Пета деклинација односи се на именице средњег рода које се завршавају на *-мя*. Овде су укључени и супстантивизирани придеви, нулта деклинација.

Табеларно су приказани наставци у номинативу и осталим падежима. Основна подела у табелама је тврда : мека промена. Примери су дати у контексту, на нивоу синтагме ии реченице (нпр. *у меня нет брата/словаря*). На овај начин аутор је табеларно представио именице по деклинацијама, као и неке именице са специфичном променом у оквиру сваке деклинације (с. 72). У оквиру одељка о именицама представљена је морфолошка структура падежа за именице свих пет деклинација. Нпр. у параграфу 96 приказани су наставци за сваки падеж понаособ. За генитив једнине дат је наставак *-a* код именица мушког рода, као и о варијантни наставак *-y/-ю* код градивних именица (изузев случаја када градивна именица не означава део нечега) и у идиомима, уз адекватне примере за руски језик и преводом на српски. Такође издвајамо локатив једнине са наставцима *-e/-y* (*-ю*), као и наставцима *-и*. Сви примери су преведени на српски језик. Облици множине такође су приказани уз примере, коментаре и превод на српски. Такође, у номинативу множине мушког рода, поред регуларног наставка *-ы/-и*, дат је и наставак *-а*, уз објашњење сфере употребе овог наставка (осим напомене да означавају парне предмете: *рог-рога, бок-бока, глаз-глаза, берег-берега*). За генитив наводи изузетке *рукав* и *обшлаг* (срп. сувратак на рукаву), са акцентованим наставком *-а*, како у генитиву једнине, тако и у номинативу множине. Уз ове именице дати су и лексички спојеви, нпр. *года проходили* и сл. У контрастирању са српскохрватским језиком указује се на неподударност у акузативу множине, јер не разликује категорију живо/неживо (граматички се реализује само у једнини): у акузативу једнине гласи *видим сто, видим друга*, док у множини гласи *видим столове, видим другове*.

Акцент именица прве дефлекције представљен је табеларним прегледима са пет типова именица: тип А1 подразумева именице које кроз читаву парадигму имају стални акценат, на истом месту (нпр. *знак*); тип А2 су именице са сталним акцентом на наставку (нпр. *карандаш*, *дожд*); тип А3 су именице које имају акценат на основи у номинативу једнине и множине, а код именица које означавају– и у акузативу једнине и множине, док у свим осталим падежима имају акценат на наставку; именице типа А4 у једнини имају акценат на основи, а у множини на наставку (нпр. *дом/дома*, *адрес/адреса*, *берег/берега*), тип А5 односи се на именице код којих се акценат налази на основи у номинативу и акузативу множине, док се у другим облицима множине налази на наставцима.

По лексичкој структури именице прве дефлекције улазе у све лексичке односе (синонимија, антонимија, хомонимија, паронимија), уз навођење адекватних репрезентативних примера за међујезичке и унутарјезичке хомониме, синониме и остале врсте лексичких односа. На исти начин разматрају се и остале дефлекције: а) морфолошке особине, б) табеле са парадигмама и контекстом, специфичностима унутар дефлекције и преводом на српски језик, в) морфолошка структура падежа, г) акценат, д) лексичка структура.

Акцент друге дефлекције има седам типова. Тип Б1 носи исти акценат у једнини и множини; Б2 има стални акценат на наставку; тип Б3 има промену места акцента само у номинативу и акузативу множине; тип Б4 има акценат на основи у једнини, док у множини има акценат на наставку (нпр. *дело*, *место*); тип Б5у има акценат на наставку у једнини, док се у множини акценат преноси на основу; код именица типа Б6 акценат са основе прелази на наставак у зависним падежима множине (нпр. *ухо*), именице типа Б7 имају акценат на основи (нпр. *дерево*) у једнини и множини, с тим што се у множини акценат помера за један слог према крају речи, остајући на основи. У оквиру лексичке структуре ове именице улазе у односе унутарјезичне и међујезичне хомонимије, као и синонимије и паронимије. За унутарјезичку хомонимију дају се примери *очки* = наочари, *очки* = поени, *тепло* = топлота, *тепло* = топло (прилог). Примери за међујезичку хомонимију су *болото* ≠ *блато*, *одеяло* ≠ *одело*. Примери за парониме: *воскресење* = недеља, *воскресение* = ускрснуће.

У оквиру треће деклинације по истом принципу анализирају се именице са својим специфичностима у парадигми, илустроване су примерима на руском језику и преводом на српскохрватски, као и коментарима који се односе на конфронтациони међујезички аспект. Према акценту аутор их дели на пет типова: тип Б1 подразумева именице чији акценат се налази на основи у свим падежима једнине и множине, тип Б2 има стални акценат на наставку у једнини и множини, тип Б3 преноси акценат са наставка на основу у номинативу и акузативу једнине (нпр. *стена*), код типа именица Б4 акценат прелази са наставка на основу у номинативу и акузативу множине (нпр. *свеча*), код именица типа Б5 акценат прелази са наставка на основу у читавој множини (*весна, гроза, луна*).

И у четвртој деклинацији разликује се неколико акценатских типова: Г1 има акценат на основи у једнини и множини. На тип Г2 односе се именице чији акценат са основе прелази на нанаставак у зависним падежима множине (*кость*). Специфичност једносложних именица *грудь, дверь, ночь, связь, кровь, тень* састоји се у томе што акценат прелази са основе на наставак у локативу једнине са предлогом *в* и *на*. Наводи се и једно граfiјско обележје које диференцира именице прве и четврте деклинације. Наиме, именице мушког рода чија се основа завршава на шуштави сугласник *немају* меки знак на крају, док именице женског рода на шуштави сугласник *имају* меки знак на крају. Аутор даје поредбену табелу са именицама прве и четврте деклинације (примери за прву деклинацију: *врач, ключ, мяч*, а за четврту: *дочь, ночь, печь*). Такође се врши контрастирање са српскохрватским језиком, уз истицање сличности и разлика.

Пета деклинација обухвата десет именица средњег рода које се завршавају на *-мя*. Аутор наводи чињенице које упућују на специфичности ових именица, у поређењу са српскохрватским језиком.

У одељку о синтаксичким особинама именица разматра се ова врста речи у функцији члана реченице, те се излаже у синтаксичким спојевима. Анализирају се значења и функције предложно-падежних и беспредложних конструкција. Такође, на конфронтационом плану разматрају се конструкције које се разликују у оба језика, ради спречавања интерференције: они смејались *над трусом* = смејали су се *кукавици*.

Именице имају богат стилистички потенцијал. Аутор наводи стилистичке особине рода и говори о функционално-стилистичком раслојавању. У научном стилу има доста именица средњег рода, због њихове апстрактности.

Одељак о именицама завршава се дијахронијским коментаром.

На 144. страници почињу *придеви*. После дефиниције придева даје се подела на 13 лексичко-семантичких група: 1. величина (*высокий, толстый, мелкий*), 2. Тежина (*тяжёлый, лёгкий*), 3. Укус, мирис (*сладкий, душистый*), 4. температура (*тёплый, холодный, прохладный*), 5. боје (*золотой*, док је придев *серебряный* сврстан у значење *грађе*), 6. поредак (*первый*), 7. облик (*прямой, гладкий*), 8. особине предмета (*целый, медленный*), 9. особине људи (*умный, толстый, старый, красивый*), 10. грађа (*деревянный, бумажный, серебряный*), 11. припадност (*братов, пушкинский*), 12. однос према месту (*здешний, верхний*), 13. однос према времену (*летний, вчерашний, сегодняшний*).

Пореди их са српским језиком, према значењу, дате су и творбене особине придева, као и детаљан преглед суфикса помоћу којих се граде. Дати су табеларни прегледи са парадигмом придева тврде и меке промене сва три рода уз именице које означавају биће и предмет, са контекстом, односно примерима на руском језику и преводом на српскохрватски, лексичким спојевима и фразама (нпр. *главный почтампт, главный вход, главным образом*). Мешовита промена на *-к, -г, -х, -ч, -ж, -ш, -ц* такође је табеларно приказана. Контрастирајући са српскохрватским језиком аутор наводи разлике у вези са одређеном и неодређеном придевском видом, категоријом коју је руски језик изгубио.

Табеларно је приказана и деклинација придева са одређеним суфиксима. Даје промену мушких и женских презимена на *-ов, -ев, -ин*. Примери за парадигму су *Петров, Радищев, Пушкин, Петрова, Сергеева, Ильина*. Истиче се наставак *-ом* у инструменталу када се руска мушка презимена користе у српском језику. Презентована је и употреба присвојних придева, као и промена групе односно присвојних придева. Придеви са основом на *-[j]* односе се на јединке из животињског света, а могу значити својство, те се поимати као односни придеви – *птичье гнездо, птичья клетка*. Предочени су и лексички спојеви: *девичья память, божья коровка, медвежья услуга* и сл.

Акцентат краћих придева подељен је на пет типова.

У параграфу о компарацији придева објашњени су прости и сложени компаратив, укључујући и сугласничке алтернације до којих долази променом крајњег сугласника основе. У параграфу 195а дате су карактеристике простог променљивог компаратива, наведени су примери са придевском основом на *-и* и промена по придевској деklinацији. Примери: *бóльший, меньший, высший, низший, лучший, худший, старший, младший*, који могу имати значење суперлатива, односно компаратива и суперлатива. У параграфу 195б приказан је прости компаратив који се не може образовати од свих описних придева. То се односи на придеве са суфиксом *-ск*, неке придеве са суфиксима *-н*, *-ой*, *-к* и неке безсуфиксалне придеве. Сва правила су илустрована примерима на руском језику, са преводом на српски. Говорећи о синтаксичким особинама, аутор наводи да дуги и кратки облик придева може имати функцију и у атрибуту и у предикату. Наведени су примери неких специфичности: када дуги и кратки облик у предикату означавају различита значења. Примери: девојка *хорошая* (девојка је *добра*) према девојка *хороша* (девојка је *лепа*). Затим су наведени примери за придеве који у предикату могу имати само кратки облик (*прав, благодарен, необходим, известен*), као и за неке придеве који се на српскохрватски преводе само помоћу глагола (*я согласен* = слажем се; *должен* = треба да, *я рад* = драго ми је; *похож/а/е/и* = личи/е).

На с. 187 почиње одељак о заменицама. Према лексичко-семантичким особинама подељене су на личне, повратне (*себя, друг друга*), присвојне, упитно-односне, показне, одређене, одричне, неодређене. Заменице изван контекста заменице имају апстрактно значење, док реално значење добијају у говорној ситуацији. Постоје мишљења да заменице нису граматичке речи, већ да само лексичке (означавају односе, ништа не именују).

Заменице су такође размотрене са аспекта њихових творбених и морфолошких особине. Морфолошка обележја преузимају од врста речи са којима су корелативне: *именица, придева, бројева, прилога*. Специфичности сваке врсте заменица у морфолошкој структури приказане су у табелама, у поређењу са српскохрватским језиком.

Заменица *друг друга* представљена је кроз примере са преводом на српски језик (нпр. они помнили *друг о друге*), без навођења примера који се на српски преводи повратним глаголом: *они любят друг друга* = они се воле.

Лексичким спојевима заменица дати су кроз примере фразеологизама: *по моему мнению*, до нашеј эры, в своё время, (*не*) *в своём уме*, као и *наш брат* у значењу *ја и мени слични*, *ваш брат* = ти и теби слични. Примери са односним заменицама које врше функцију везника у сложеним реченицама представљени су заменицом *каков* која се употребљава само као део предиката. У вези са овом заменицом наводи се и лексичка спојивост: *каков ни на есть*.

Такође су наведени случајеви када и неки придеви могу вршити функцију заменица (*известный – в известных условиях; данный – в данных условиях; некоторый – некоторое время*), као и број *один*. Ради илустрације приказујемо табелу која се односи на неодређене заменице.

По синтаксичкој функцији заменице могу бити самосталне, или у зависности од других речи. Независност се огледа код именичких, а зависност код придевских заменица. Именичке заменице могу вршити функцију субјекта, објекта, а придевске – атрибута, предиката. Са контрастивног аспекта, употреба личних заменица у руском језику је чешћа, у првом реду због одсуства помоћних глагола (*я читал, ты читал, он читал* = читао *сам*, читао *си*, читао *је*).

Аутор наводи примере стилских грешака приликом употребе заменица, што доводи до извесних двосмислености, нпр. *Девочка неожиданно увидела мать. Она была так рада* (није јасно: *мать* или *девочка*)

У параграфу 239 дат је дијахронијски коментар, у коме се указује на специфичности у историјском развоју заменица.

Одељак о бројевима описује ову врсту речи као затворену групу која се не попуњава новим лексемама. Подељени су на: главне (количественные числительные), редне (порядковые числительные), збирне (собирательные числительные), разломке (дробные числительные) и неодређено-количинске (неопределённо-количественные числительные).

Скреће се пажња на употребу броја *один* у различитим значењима, уз превод на српскохрватски језик: број *один* наводи се у четири функције: броја, придева

(једини, само, сам, исти, јединствени), неодређене заменице, именице (пример: *один за всех, все за одного*). Наведено је и неколико фразеологизама са бројем *один* на руском језику и преводом на српски. Деклинирање бројева приказано је у табелама. Према истом принципу представљени су редни бројеви. Када је реч о разломцима, укључени су и изрази *полтора* (уз мушки и средњи род) и *полторы* уз женски род, као и *полтораста* (у значењу сто педесет), с тим што оба броја имају још један облик у генитиву, дативу, инструменталу и локативу – *полтора*, односно *полтораста*. Неодређено-количински бројеви подељени су на заменичке (*сколько, столько, несколько*) и прилошке (*мало, немало, много, немного, нисколько*).

Према синтаксичкој спојивости бројева, Тошовић их дели у четири групе: а) број *один*, 2) бројеви *два, три, четыре*, 3) бројеви од *пять* па надаље, осим *тысяча, миллион, миллиард* и 4) бројеви *тысяча, миллион, миллиард*.

Аутор посебно обраћа пажњу на изражавање времена према часовнику, што је илустровано примерима и цртежима. Одељак о бројевима садржи и рачунске операције, као и део о изражавању времена у спојевима са именицом *год*.

На крају овог одељка говори се о стилским особинама бројева, а дат је и краћи дијахронијски коментар о њиховом историјском развоју.

Одељак о глаголима чини готово 40% ове *Граматики*. Према лексичко-семантичким карактеристикама дефинисани су као врста речи која означава конкретне радње, физичка и психичка стања, активности органа чула. Подељени су на две основне групе: глаголи који означавају радњу и глаголи који означавају стање. Класификација глагола извршена је и према својој тематици (шта изражавају из реалне стварности). Према овом денотативном приступу глаголи су подељени на: глаголе психичке активности (глаголи мишљења, глаголи памћења, глаголи опажања, глаголи осећања, жеље, емоционалних стања и расположења), глаголе физичке активности (глаголи физиолошких радњи и стања, глаголи кретања у простору, глаголи говорења, глаголи обичних радњи) и глаголе односа. Према семантичком (синтагматском) приступу класификују се према лексичком значењу, синтаксичкој самосталности и спојивости. То су: глаголи пуног значења, глаголи непотпуног значења, помоћни глаголи. Према лексичко-граматичком приступу, који подразумева

лексичко-семантичке вредности глагола и њихове морфолошке и синтаксичке карактеристике, подељени су на: прелазни, непрелазни и повратни глаголи.

Када је реч о повратним глаголима, презентоване су упоредне табеле са руским повратним глаголима којима у српскохрватском језику одговарају неповратни (нпр. *учи́ться/у́чити, оста́ться/оста́ти*) и са руским неповратним глаголима којима у српскохрватском језику одговарају повратни глаголи (*игра́ть/игра́ти се, дру́жить/дру́житьи се*). У напомени се скреће пажња на два глагола изван овог система: *чу́ствовать се́бя /осе́ћати се* и *лю́бить дру́га/воле́ти се*. Упоредне табеле односе се и на примере двовидских глагола. Репрезентативним примерима представљена је унутарјезичка синонимија, полисемија, антонимски и хомонимски парови (*жа́ть / стискати или жњети*), хомонимски однос глагола са другим врстама речи (глагол *зна́ть/ знати* и именица *зна́ть / високо племство* и *зна́ть* као модална реч у значењу „чини се“), међујезички хомоними (*казни́ть / погуби́ти, наказа́ть / казнити*), пароними у руском језику: *представи́ть, предоста́вить / пружити*.

У оквиру творбених особина глагола представљено је неколико творбених начина: префиксација, суфиксација, постфиксација, префиксација и суфиксација, префиксација и постфиксација и друге комбинације. Када је реч о морфолошким особинама, аутор наводи да глаголи у оба језика имају разгранат систем облика, с тим што српскохрватски језик има већи број форми. Следе параграфи о морфолошким категоријама рода, броја, начина, времена, актива-пасива, вида и лица.

Морфолошка класификација глагола дели глаголе на *врсте* према одосима између основа, док се према наставцима деле на *конјугације*. Наводи се пет глаголских врста: а) са једнаком инфинитивном и презентском основом, б) са презентском основом која је шира за један сугласник у односу на перфекатску, в) глаголи код којих је презентска основа ужа за самогласник, г) са односом основа – *ва/-уј*, д) пета врста: *бы́ть, би́ть, ли́ть, ши́ть, лечь, бра́ть, зва́ть* – глаголи са унутарњом флексијом које су подељене на шест подгрупа.

У оквиру прве конјугације изложене су специфичности глагола од прве до четврте врсте, специфичности глаголских врста у другој конјугацији (сугласничке алтернације и сл.), као и напомена да се трећа врста мења по другој конјугацији. Дати

су и примери мешовите конјугације (*хотеть, бежать, читать*), примери за особену конјугацију (*есть, дать*), као и лексички спојеви, фразеологизми. Посебно су издвојени глаголи без 1. и 2. лица једнине и множине, глаголи који творе неколико лексичко-семантичких група (зоологизми, флоризми, глаголи који означавају процесе у неживој природи, глаголи који означавају процесе код конкретних предмета, глаголи који означавају процесе у људском организму, глаголи са апстрактним значењем, као и неки повратни глаголи, нпр. *прорваться, совершиться*), што је новина у односу на претходне дидактичке граматике.

Наведени су глаголски облици: инфинитив, садашње време, прошло време, сложено и просто будуће време. У оквиру глаголских времена наводе се начини превођења српскохрватског аориста на руски језик: прошлим временом или приповедачким презентом. Такође, имперфект се на руски језик преводи перфектом глагола несвршеног вида, док се плусквамперфекат преводи прошлим временом глагола свршеног и несвршеног вида.

Према акценатским карактеристикама, глаголи су подељени на три типа: тип 1 – стални акценат на основи, тип 2 – стални акценат на наставку (са примерима у којима место акцента диференцира значење), тип 3 – покретан акценат у женском роду (са подгрупама).

Наредни параграфи обрађују облике императива, кондиционала, глаголских придева, уз поређење са српскохрватским језиком и бројне илустративне примере. Такође се скреће пажња на превођење српскохрватског глаголског придева трпног на руски језик – најчешће неодређеноличним реченицама без пасивног партиципа прошлог времена.

Глаголи кретања дефинисани су као семантички разнородна лексичка група која означава сваку врсту кретања (моторни глаголи), а у оквиру моторних глагола, за разлику од српског језика, постоје *глаголи кретања* који означавају кретање и образују парове. Наведено је 13 парова глагола кретања, који су презентовани примерима и цртежима (с. 334) и размотрени са контрастивног аспекта.

Лексички спојеви са глаголима кретања представљени су синтагмама: *идёт дождь, идут слухи, тебе очень идёт костюм* и сл.

Основне синтаксичке функције глагола су: улога субјекта израженог инфинитивом (*какое счастье уметь всё делать*), предиката (*я читаю книгу*), објекта израженог инфинитивом (*брат любит читать вечером*), атрибута израженог инфинитивом (*у меня дар наблюдать*) или партиципом (*ученик, читающий книгу сидит за первой партой*), адвербијала времена (*читая книгу я заснул*), узрока (*не зная материала ученик не мог ответить*), адвербијала циља (*желая помочь, он подошёл ко мне*), услова (*зная ремесло, я жил бы в городе*), начина (*старик шёл тяжело дыша*).

Прилози су према лексичко-семантичким особинама подељени на атрибуцке (за начин, меру и степен) и адвербијалне (за место, време, узрок, циљ). Према критеријуму именованја обележје или указиванја на њега, прилози су подељени на номинативне и прономинативне (*знаменательные* и *местоимённые наречия*). Посебну групу чине прилози који изражавају стања у природи, као и човекова психичка и физичка стања, а у безличним реченицама имају функцију предиката. Примери: *Холодно. Жарко. Весело. Радостно*. Објашњене су лексичко-семантичке особине прилога, затим творбене (према творбеним особинама могу бити *прости* и *изведени*), морфолошке (немају флексије, не мењају се по лицима), као и компарација (атрибутивни прилози на –о имају компарацију). Ннајчешће имају синтаксичку функцију адвербијала.

Предлози су према лексичко-семантичким особинама представљени као речи које немају самостално лексичко значење. Према творбеним особинама подељени су на просте и изведене, према морфолошким особинама спадају у непроменљиве речи. Синтаксичке одлике предлога представљене су у предлошко-падежним везама, и то: предлози са три падежа, предлози са два падежа, предлози са једним падежом. На крају су дате стилистичке особине предлога, односи синонимије између неких предлога и дијахронијски коментар. Са конфронтационог аспекта изложене су сличности и разлике, као и специфичности превођења предлога на српскохрватски језик.

Везници и везничке речи, узвици, као и речце приказани су по истом моделу. Речце су подељене на творбене, одричне, упитне, модалне, док су узвици сврстани у неколико група, према значењу: узвици за изражавање емоција, за обраћање људима,

за обраћање животињама, за изражавање језика животиња, за изражавање шума у природи, за изражавање говорне етикеције. По својој форми узвици могу бити и глаголи (нпр. *здравстуйте, извините, будьте добры*).

Поглавље о реченици почиње на 364. страници. Врсте реченица подељене су према функцији на потврдне и одричне; према односу говорног лица који учествује у језичкој комуникацији – на изјавне, упитне, подстицајне, ускличне итд. Према структури су класификоване на просте и сложене, што је представљено табелом. Примери глаголске, именичке, придевске и прилошке рекције са својим специфичностима представљени су контрастивно, са указивањем на разлике и неке сличности између руског и српског језика. Следе основне информације о главним (субјекат, предикат) и споредним члановима реченице (објекат, атрибут, апозиција). Када је реч о апозицији, аутор указује на различитости у тумачењу руских и српских/хрватских граматичара, у вези са атрибутом који је представљен спојем властите и заједничке именице. У руским граматикама властита именица се сматра апозицијом (озеро *Байкал*), док се у граматикама српскохрватског језика апозицијом сматра заједничка именица (*језеро* Бајкал). Подударују се када је реч о споју властите и заједничке именице за лице – апозиција је тада заједничка именица (*ученик Петров*).

Следе адвербијали и начини изражавања, као и специфичности у превођењу адвербијала времена, узрока, циља, начина, мере и степена, услова.

Реченице са једним главним чланом подељене су на бесубјекатске и беспредикатске. Дати су и примери за уопштеноличне и неодређеноличне реченице, као и варијанте превода неодређеноличних реченица на српскохрватски језик.

Безличне реченице дефинисане су као оне у којима нема и не може бити субјекта, а подељене су на пет врста. Према истом моделу обрађене су инфинитивне и беспредикатске (номинативне) реченице.

Сложене реченице дели се на независно-сложене (саставне, раставне и супротне) и зависно-сложене (субјекатске, предикатске, објекатске, атрибутске, као и адвербијалне: временске, месне, узрочне, погодбене, намерне, допусне, последичне, поредбене, за меру и степен) реченице. Представљене су схемама на стр. 389 и 393.

Ово поглавље завршава се стилистичким особинама реченице, синтаксичким синонимима који постоје и у простој и у сложеној реченици, објашњењем употребе адвербијалних реченица у одређеним функционалним стилевима и дијахронијским коментаром.

На крају ове књиге налазе се, као што смо поменули, *списак литературе*, *предметни регистар* и *шири садржај*, који даје детаљни списак поглавља и одељака, ради лакше и успешније оријентације у књизи.

У *Руској граматици у поређењу са српскохрватском* Б. Тошовић је поставио теоријске основе тумачења граматичких појава руског језика, у поређењу са српскохрватским. Приступачним објашњењима у оквиру теоријско-спознајних текстова лоцираних у параграфима аутор је размотрио теоретску страну лингвистичког садржаја ове књиге. *Руска граматика* је обликована према функционалном и комуникативном моделу, а с обзиром на структуру и садржај, као и на методологију презентовања материје, превалира њен практични карактер.

Фонетско-фонолошки ниво језика представљен је систематично, гласови су анализирани са артикулационог, акустичког, фонолошког, ортоепског, морфолошког, лексичког, прозодијског, интонационог аспекта на синхронијском нивоу, односно са историјског аспекта настанка и развитка на дијахронијском нивоу. Артикулација гласова приказана је текстуално и илустративним средствима (цртежи, упоредне табеле, схематски прикази). Транскрипција је подељена на фонетску и фонолошку – за фонетску се користе знаци у квадратним заградама, а за фонолошку у угластим (нпр. [a], <a>). Морфолошка и синтаксичка материја презентована је такође текстуалним и сликовним кодом, у виду табеларних прегледа парадигми, схематских приказа реченичне структуре и сл. Контрастирање се врши превасходно на синхронијском плану, у чему је заступљен *неравноправни* третман једног од језика (како аутор наводи у Предговору), пошто се креће најчешће од руског, као полазног језика. У анализи граматичког материјала полази се од стања у руском, који се пореди са српскохрватским језиком. У супротном смеру иде се у оним случајевима када је граматичка појава сложенија у српскохрватском језику – тада конфронтирање полази од српскохрватског. Упоређују се језичке појаве у конкретном тренутку, истовремено, али и сукцесивно, што се односи на све језичке нивое, од фонетике,

преко морфологије, до синтаксе. Ортографија није представљена експлицитно (то је, према наводима аутора у Предговору, предмет посебног приручника), као ни систем вежбања, која су предвиђена као садржај посебне вежбанке.

Комуникативни аспект је главно својство ове *Граматике*, што се очитује у великом броју примера који су дати на синтагматском и реченичном нивоу, укључујући и фразеологизме, паремије, устаљене лексичке спојеве и предлошко-падежне конструкције. Лексеме су тумачене и са аспекта међусобних односа синонимије, антонимије, паронимије, хомонимије, а новину представља и указивање на стилистичке карактеристике лексема. Примери су илустративни, често дати у табеларним прегледима, на руском језику, са српскохрватским преводним еквивалентима. У објашњења су унети и елементи творбе речи. *Граматика* је испунила своју намену успешном применом у средњошколској и високошколској настави.

У *Прилозима* овом раду наводимо три илустрације из *Руске граматике у поређењу са српском*, за које смо се одлучили да бисмо приказали један мањи део сликовног и табеларног материјала презентованог у овој књизи. Сл. 6. илуструје положај говорних органа приликом изговора руских и српских гласова *ј* и *р*. Сл. 7. представља сликовни приказ глагола кретања, сл. 8. показује схематски приказ поделе сложене реченице на независно-сложене и зависно-сложене (в. Прилоге 10, 11, 12).

3.1.20. Дојчило Рудан, Милица Добрић *Давайте лучше говорить по-русски*, Граматичка вежбања за I и II разред гимназије, 1994.

У издању београдског Завода за уџбенике и наставна средства 1994. је изашао приручник са граматичким вежбањима за гимназијски ниво учења руског језика, који се успешно примењује и у универзитетској настави. Ово је прва и засад једина збирка граматичких вежбања ове врсте, намењена носиоцима српског језика. Аутори су Дојчило Рудан и Милица Добрић, а прво издање изашло је 1994. године. Приручник има 170 страна. Изузев Предговора, цео је написан на руском језику. Исти издавач је у посебној књизи штампао вежбања за III и IV разред гимназије. С обзиром на то да ове збирке вежбања не спадају у уобичајени тип дидактичких граматика руског језика у српској и хрватској говорној средини, своју пажњу ћемо усмерити на опис једне од ове две збирке. Одабрали смо да то буде прва књига граматичких вежбања за I и II разред гимназије.

У Предговору се истиче да су граматичка вежбања намењена ученицима првог и другог разреда средње школе, првенствено гимназије, али да могу корисно послужити и наставницима руског језика у њиховом раду са ученицима, као и свима који се баве руским језиком на средњем и вишем нивоу. По садржају, функцији и примењеним лингводидактичким принципима *Приручник* представља део уџбеничког комплета који се користи у првом и другом разреду средње школе (уџбеници А.Терзића и М.Межински, Граматика Р. Маројевића и Речник Б. Станковића) и чини допуну поменутом комплету. *Приручник* садржи разноврсна вежбања којима су обухваћене све важније појаве и чињенице, сви аспекти у нивоу у оквиру важећег програма. Ова збирка вежбања оријентисана је на проширивање и систематизовање знања која су ученици стекли у процесу наставе. Дидактички материјал из Приручника може се, према речима аутора, користити и за самосталан рад. Вежбања у поглављима *Звуки и букви* и *Предложение* сачинила је Милица Добрић, а у поглављу *Слово и словосочетание* аутор вежбања је Дојчило Рудан.

Садржај *Приручника* дат је на почетку књиге, испред Предговора (с. 3-5). На макроплану подељен је на три већа поглавља: *Звуки и букви*, *Слово и словосочетание*

и *Предложение*, у оквиру којих се језичке категорије вежбају у посебним параграфима, који су најмања структурна јединица микроструктуре ове књиге.

У опису ове збирке даћемо опис појединих типова вежбања, уз навођење по неколико примера из појединих тачака. Циљ нам је да дамо општу слику груписања појединих врста вежбања у складу са граматичком појавом која се увежбава.

Првом поглављу *Звуки и буквы* посвећено је двадесетак страница (с. 9-28) и садржи пет тематских одељака: *Произношение, Ударение, Интонация, Правописание и Пунктуация*. Први се састоји од 27 вежбања, које код ученика развијају правилан изговор самогласника у слабој позицији (безударные гласные), као нпр. у Вежбању 1. где треба прочитати брзалице (*скороговорки*) уз обраћање пажње на изговор *о* и *а* који нису под акцентом: *На ворóтах – сорóка, на забóре – ворóна, на дорóге – воробéй*. У другом Вежбању задатак захтева да се прочитају пословице и изреке, а циљ је увежбавање изговора вокала *а* и *е* без акцента после меких сугласника: *He всегда говори' то, что занешь, но всегда знай то, что говоришь. Терпéние и труд всё перетрут*. Следе слична вежбања, са инструкцијама попут: „допуните текст потребним словом“, „прочитајте наглас“ неакцентовани текст, „упоредите изговор тврдих и меких сугласника“ (*дым-Дима, суды-суди, пытка-пить*), „научите брзалицу“ и сл.

Други одељак *Ударение* садржи 18 вежбања, која су оријентисана на допуњавање реченице издвојеном именицом мушког рода у потребном падежу (образац: Твоего *гóлоса* не слышно. Радались весéлые *голосá*.) и допуњавање текста потребном речју (Дети играют *на*). Слична вежбања дата су и за именице ж.р. на *-ь*.

Вежба бр. 8 захтева формирање кратких облика придева мушког и женског рода и постављање акцената (близкий-бли' зок, близкá; дружный-дру́жен, дружна́). Следећа вежбања скрећу пажњу ученика на померање акцената у садашњем (будућем) времену: получи' ть-получú, полúчишь... полúчат, смотрétь-смотрю', смóтришь... смóтрят.

Одељак *Правописание* има 19 вежбања. Прва два су посвећена правилном писању вокала *и/ы*, са инструкцијама попут: Вставьте, гду нужно, буквы *ы* и *и*: Р_ба пл_вёт. Я ум_ваюсь. Наш_ улиц_ ш_рок_е. Од ученика се такође захтева да у две

колоне издвоје речи са *и/ы*, да запамте да се после *ц* пише *ы* у корену речи – *Цыган на цыпочках цыплятам „цыц“* сказал. На сличан начин су уређене и вежбе писања вокала *е/э* и *о/ё* (*_то она, _го брат, _кспресс пришёл; и_рох, и_пот, и_лк, пч_лы, и_ссе*).

Интересантним се чини вежбање које од ученика захтева да понуђене речи разврстају у три колоне: у првој број звука треба да одговара броју слова, у другој треба пронаћи где има више слова од звукова и где је више звукова од слова, нпр: *въехать, пень, станция, готовить, вьюга, ходьба, грязь, поющая*. Последње две вежбе су посвећене правилном писању назива назива за народе (*русский, югослав, сербка, англичанин*), као и улица и тргова (*улица Чехова, бульвар Профсоюзов, проспект Мира, площадь Республики*).

Слово и словосочетание (с. 29-154) садржи седам тематских параграфа: *Имя существительное, Имя прилагательное, Имя числительное, Местоимение, Глагол, Наречие и Предлог*. У оквиру сваког од поменутих параграфа организована су вежбања по тематским јединицама.

На самом почетку дата је *Таблица частей речи*, после чега се прелази на први параграф - *Имя существительное*, који садржи материјал подељен на 9 тачака. Прва *Род и число* има седам вежбања: разврставање предложених именица по томе да ли имају оба броја, само једнину (*singularia tantum*), само множину (*pluralia tantum*), да ли су непроменљиве именице. Понуђене су именице *книга, станция, молодёжь, золото, сани, брюки, Альпы, метро, купе, макароны, тоска, кино, шоссе, Балканы* и др. Једно је вежбање уређено као укрштеница (кроссворд), где треба унети тражену реч, док друго садржи списак речи (углавном занимања): *адвокат, автор, адресат, биолог, врач, гид, директор, дирижёр, профессор, психолог, режиссёр, шофёр, экономист* и др.

Существительные ср.р. на –мя има једно вежбање трансформације именице из једног падежа у други (речи у загради треба ставити у потребан падеж): 1. *Скажите, пожалуйста, сколько (время)?* 2. *Сейчас у меня есть свободное (время)*.

Отчества и фамилии има два вежбања – патрониме и презимена треба ставити у одговарајући падеж, типа: 1. *Мы видели (Иван Павлович Роцин)*. 2. *Вы знакомы с (Елена Павловна Смирнова)?*

У тачки *Словообразование* вежбања су различитог типа: у једнима се захтева да се од датих именица образују друге према обрасцу (*Англия – англичанин, англичанка, Москва – москвич, москвичка*), или да се одговори на питања типа: *Вы из Японии? – Да, я из Японии. Я японец (японка)*. Вежбање бр.4 посвећено је формирању именица помоћу суфикса и објашњењу њиховог значења, типа: *-ист*: журнал, хор, баскетбол, автомобиль, волейбол; *-чик*: вертолёт, ракета, груз; *-ёр*: бокс, приз, киоск, билет; *-ир*: банк, касса, бригада и др.

Деминутивы садрже 6 вежбања у којима треба пронаћи деминутиве у тексту и објасните њихово образовање, затим од наведених речи формирати именицу са значењем хипокористика (уменьшительно-ласкательное значение) помоћу суфикса: а) *-ик* - стол, дом, лист; *-чик* – шкаф, карман, блин; *-ок* – город, сын, остров; б) *-к(а)* – корзина, гора, шуба; *-иц(а)* – сестра, вода, лужа; *-очк(а)* – ваза, лента, звезда; *-еньк(а)* – дочь, ночь, дорога; в) *-ко* – облако, яблоко, молоко; *-це* – зеркало, мыло, болото; *-цо, -ецо* – письмо, слово, озеро; *-ышко* – зерно, гнездо, стекло. Три вежбања су посвећена деминутивима и хипокористцима од личних имена.

Тачка *Лексико-семантические упражнения* има 17 вежбања. Неколико вежбања је организовано тако да ученик класификује речи према теми („Виды спорта“, „Спортивные сооружения“ – шахматы, стадион, плавание, лыжный спорт и др.), те да споји назив занимања са описом посла.

Управление существительных садржи четири вежбања. У првом је задатак да се речи у загради ставе у потребан падешки облик и подељен је по падежима а) Родительный падеж – ожидание (поезд), пожел ние (счастье), чтение (газета)... б) Дателный падеж – ответ (читатель), подарок (отец), приветствие (гость)... в) Винительный падеж – удар об (стена), вход в (дом), надежда на (успех)... г) Творительный падеж – удар (мяч), торговля (овоши), обмен (опыт)... д) Предложный падеж – жизнь на (дача), встреча на (концерт), игра на (гитара). Друго вежбање је контрастивног типа и посвећено је разлици између рекцијске допуне у руским и српским именицама: игра (во что), контроль (за кем/за чем), подготовка (к чему).

Одељак *Имя прилагательное* подељен је на 8 параграфа. Први је *Разряды, род, число* са 5 вежбања.

Склонение такође садржи 5 вежбања. У њима се увежбава промена придева у форми одговора на питања са датим елементима одговора: 1. Кого ви видели на изложби?

Полные и краткие формы прилагательных садрже 12 вежбања. Задатак је да се од понуђених кратких придева направе дуги (из текста А. И. Кудрина: *Русский язык в умелых руках и в опытных устах*: задати су придеви *красив, певуч, выразителен, гибок, послушен, ловок и вместителен, знаком, полон, важен, похож, близок, умён, богат, благодарен*.

Сравнительная степень садржи 13 вежбања која се свде на образовање компаратива од позитива и обрнуто.

Превосходная степень има 7 вежбања, у којима се захтева одређивање почетног облика придева од којих су образовани ниже наведени суперлативи: а) *красивейший, новейший, простейший*; б) *строжайший, ближайший, нижайший*; в) *лучший, худший, высший, меньший*. Један од захтева односи се на писање придева од којих се не образује прости облик суперлатива: *приятный, смелый, больной, молодой, деловой, близкий*. Једно вежбање захтева да се од понуђених придева формирају прости и сложени облици суперлатива, по обрасцу: *трудный – труднейший, самый трудный, наиболее трудный, труднее всех (всего)*: а) *красивый, светлый, вкусный, способный*; б) *строгий, высокий, тихий, глубокий...*

Словообразование има 9 вежбања. У првом се тражи да се одреди од којих речи и уз помоћ којих суфикса су образовани наведени придеви. Дати су суфикси: -*ов(-ев-), -енн(-онн-), -н-, -ск-, -оват(-еват-), -льн(-тельн-), -ин-, -ан(-ян, -яин-), -ист-, -л-, -лив-*. Придеви су груписани у 11 тачака: 1. *хлебный, водный, лесной*; 2. *отечественный, хозяйственный, естественный*; 3. *читальный, купальный, танцевальный*; 4. *кожаный, деревянный, земляной*; 5. *орлиный, гусиный, звериный*; 6. *классовый, сосновый, лиственный*; 7. *городской, славянский, московский*; 8. *беловатый, кисловатый, горьковатый*; 9. *золотистый, каменистый, лесистый*; 10. *талантливый, догадливый, счастливый*; 11. *зрелый, спелый, запоздалый*.

Лексико-семантические упражнения имају 20 вежбања. Прва два захтевају да се наведени квалитативни придеви поделе према групи која означава предмет: *по размеру, по форме, по цвету, по температуре, по вкусу, по звуку*: *звонкий, тихий,*

шумный, прямой, круглый, горячий, горький, острый, прохладный, кислый, жёлтый, тёплый... или односно придеве: по материалу, по времени, по месту нахождения: *железный, осенний, домашний, утренний, речной, внешний, поздний, бумажный, средний, прошлогодний.*

Количественные числительные садрже 16 вежбања. Суштина већине ових вежбања је да се бројеви дати у цифрама прочитају или напишу словима (1, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12...40...107...281...1000...48322, 500000 и сл. Даље, треба их ставити у одговарајући падеж у понуђеним реченицама: *Я приехал вместе с 10 мальчиками. Мы ехали с 6 часов по 11. или 1. Квартира состоит из двух (3, 4, 5) комнат.*

Следећа три вежбања имају задатак увежбавање конгруенције у синтагми *број+придев+именица*. Од понуђених именица и бројева треба саставити реченице или употребити синтагме у потребном падежу: У (стол, дверь, окно) стоят (два, две, три, четыре, пять, шесть, семь) кресло, стул, шкаф, мальчик, девушка, парень.

Порядковые числительные садрже 5 вежбања. Највише се увежбава начин образовања редних бројева од количинских, или треба одредити бројеве од којих су образовани (*первый, второй, третий, четвёртый, пятый... тысячный*).

Обозначение времени има 10 вежбања. Прво је дато у облику дијалога, где се скреће пажња на начин изражавања времена: - *Наташа, у нас есть билет в кино. Пойдёшь? – С удовольствием. Когда начинается сеанс? – В восемь часов...*

У вежбању бр. 6 задатак се састоји у томе да се руским реченицама са леве стране пронађу одговарајуће реченице на српском са десне стране:

1. Я приду в шесть часов.	Доћи ћу око шест сати.
2. Я приду в часов шесть.	Доћи ћу између пет и шест.
3. Я приду около шести часов.	Доћи ћу до шест сати.
4. Я приду к шести часам.	Доћи ћу нешто пре шест сати.
5. Я приду в шестом часу.	Доћи ћу у шест сати.

Арифметические действия има 5 вежбања. У првом се се увежбавају аритметичке радње. Треба их прочитати, по обрасцу:

а) **сложение:** $16 + 9 = 25$ – шестнадацать плюс девять равно (равняется) двадцати пяти;

- шестнадацать плюс девять будет двадцать пять;

- к шестнадцати прибавить девять будет (получится)
двадцать

пять;

б) **вычитание:** $27-9 = 18$ - двадцать семь минус девять равно (равняется)
восемнадцать

(будет восемнадцать)

- от двадцати семи отнять девять будет (получится)
восемнадцать;

- из двадцати семи вычесть девять будет (получится)
восемнадцать.

в) **умножение:** $7 \times 9 = 63$ – семь умножить на девять будет шестьдесят три;

- семь, умноженное на девять, равно (равняется)
шестьдесяти

трём;

г) **деление:** $27 : 9 = 3$ - двадцать семь разделить на девять будет три;

- двадцать семь, делённое на девять, равно (равняется) трём.

Друге вежбе захтевају замену цифара речима: К 3 прибавить 7, будет 10; 9 сложить с 14. Захтеви се односе на таблицу множења, према обрасцу: $1 \times 5 = 5$ *одиножды пять – пять*, $2 \times 5 = 10$ *Дважды пять – десять*. Једно вежбања представља четири краће загонетке, у којима су употребљене рачунске радње, са питањима: *Сколько у отца и матери сыновей и дочерей?* Дати су: *Загадочный номер*, или *Четверо братьев, у которых 45 рублей*, или *Блицтурнир смекалистых*, где треба одговорити на 4 питања.

Местоимение има вежбања подељена у 4 тачке. У уводном делу дата је табела поделе заменица према значењу и граматичким особинама: личные, возвратные, вопросительные, относительные, неопределённые, отрицательные, притяжательные, указательные и определительные (в. табелу на с. 89). У овом општем делу постоји једно вежбање у коме треба написати почетни облик од којих су образовани понуђени облици: *меня, нами, любому, не о ком, самим, самым, чьи, всеми, таким*.

Личные, притяжательные и указательные местоимения садрже 9 вежбања. У њима треба спојити заменице са именицама датим у загради (по обрасцу: *твой, твоя*,

твоё, твои /брат, сестра, дело, друзья/ - твой брат, твоя сестра, твоё дело, твои друзья) или составити реченице по табели са заменицом у потребном облику:

а) 1. Лида ждёт.....

2. Книгу подарили...	я
3. Саша видел...	ты
4. Брат недоволен...	он

| она

б) 1. Это купили для... | оно

2. Все пошли к (ко)... | мы

3. Сестра посмотрела на... | вы

4. Вера занималась с (со)... | они

5. Коля часто вспоминала о (обо)...

Неопределённые местоимения имају 8 вежбања. У првом се тражи да се пажљиво прочитају објашњења и укаже на разлику у значењу и употреби неодређених заменица са постфиксима **-то** и **-нибудь**:

1. Неопределённые местоимения с

-ТО

употребляются, когда речь идёт о

а) реально существующем и определенном, выбранном

но неизвестном говорящем лице, предмете (возможных)

или признаке:

Кто-то стучит.

мне

(стучит человек, но я не знаю, кто)

Он **что-то** купил.

(я не знаю что)

Я нашёл **чей-то** зонт.

(я не знаю, чей он)

2. Неопределённые местоимения с

-НИБУДЬ

употребляются, когда речь идёт о

а) неопределённом или не

говорящем (из нескольких

лице, предмете или признаке:

Пусть **кто-нибудь** из вас позвонит

вечером.

(всё равно кто)

Купи мне **что-нибудь** на обед.

(всё равно что)

Можно мне взять **чей-нибудь** зонт?

Он подарил мне **какой-то** цветок.

(я не знаю какой)

В этих случаях обычно речь идет о действии, которое происходит в *настоящем* или произошло в *прошлом*.
может

б) в реально существующем, определенном, известном говорящем раньше, но забытом факте:

к моменту речи лице, предмете или признаке заболеть.

Кто-то мне об этом говорил.

(я не помню кто)

случаях

Я **что-то** читал об этом.

уверенности:

(я не помню что)

У следећем вежбању треба дате реченице заменити онима које су супротне по смислу, према обрасцу: **Никто** не забыл об этом. – **Все** забыли об этом. Она **ничего** не понимает. – Она **всё** понимает. 1. Никого не интенресовал этот вопрос. 2. Я никому не рассказал об этом случае.

Глагол садржи вежбања подељена у 13 тачака. Прва тачка *Инфинитив* има 6 вежбања. У првом треба од разних глаголских облика образovati инфинитив (*бросаю, брошу, расскажу, рассказываю, назову, открою, открываю, встаю, встану...*), док у другом треба груписати глаголе према завршецима: *-ть(-ться), -ти(-тись), -чь(-чься) → лягу, идёте, поможет, волнуются, начну, пойму, пей, кончат, кончают, езжу*. У следећем вежбању треба од наведених глагола издвојити основу инфинитива, прошлог времена и садашњег (простог будућег) и истаћи сличности и разлике: *обедать, бросать, гулять, рисовать, кормить, искать, сидеть, беречь, занять*.

(всё равно чей)

Поставь сюда **какой-нибудь** цветок.

(всё равно какой)

В этих случаях обычно речь идет о действии, которое произойдет или произойти в *будущем*.

б) предполагаемом предмете, лице,

Боюсь, что **кто-нибудь** может

Вероятно, **что-нибудь** случилось.

Местоимение с **-то** в подобных

Показывает большую степень

Наверное, там **что-то** случилось.

У следећем вежбању тражи се анализа употребе инфинитива у датим групама реченица и одговори на питања: 1. После којих врста речи се употребљава инфинитив? 2. Шта изражава инфинитив у појединим случајевима? : а) 1. Она **хочет** танцевать. Я **умею** рисовать. Он **может** помочь нам... 2. Ученик **начал** (**продолжил**, **кончил**) работать. Дождь **перестал** идти. 3. Мы **пошли** обедать (купаться). Они **поехали** отдыхать

У другом вежбању треба уместо тачкица у реченици ставити потребан облик глагола (од понуђена два): 1. Мальчик в работу. Мальчик хочет в работу. (*включиться – включится*). 2. Он должен в командировку. Она завтра командировку (*отправится – отправиться*).

Прошедшее время има 5 вежбања. У првом вежбању трансформације треба преписати текст и облике садашњег времена заменити облицима за прошло време: *Наступает весна. Веет лёгкий ветерок. Сильнее греет солнышко.* Друго вежбање захтева да се облици инфинитива у загради замене облицима прошлог времена: *Накануне Нового года мы с товарищами (решить) пойти в лес за ёлкой. (Быть) ранее зимнее утро.*

Повелительное наклонение има 10 вежбања. У првом од понуђених глагола у три групе (а, б, в) треба образовати облике заповедног начина: а) *говорить, повторить, купить ...* (12 глагола); б) *слушать, повторять, покупать...* (17 глагола); в) *встать, отправить, измерить...* (11 глагола). Друго вежбање захтева да се понуђених 8 реченица преради по обрасцу: *Попросите Серёжу, объяснить вам, что такое борщ. Серёжа, пожалуйста, объясни мне, что такое борщ.*

У седмом вежбању треба саставити реченице према табели, водећи рачуна о глаголском виду, по обрасцу: *Давайте играть в карты. Давайте сыграем в карты.*

	помочь	маме убирать квартиру.
	помогать	товарищу решить задачу.
Давайте	писать	письмо родителям.
Давай	написать	сочинение.
	петь	“Подмосковные вечера“.
	спеть	русские романсы. ...

(укупно 5 парова глагола и 10 реченица).

У наредном вежбању треба унети глаголе кретања у потребном облику, и објаснити свој избор. Дато је 8 парова глагола кретања и за сваки пар по 4-6 реченица:

идти – ходить 1.

1. В воскресенье мы в музей. Когда мы в музей, мы встретили подругу.
2. Почему ты так быстро? Я не люблю медленно. ...

ехать – ездить

1. Вчера она к подруге. Когда она к подруге. Она читала книгу.
2. На прошлой неделе мы в деревню. Сначала мы на поезде, а потом на автобусе. ...

лететь – летать

1. От Белграда до Москвы самолёт два с половиной часа. Современные самолёты очень быстро
2. Его брат лётчик, он в разные части света. ...

плыть – плавать

1. Посмотри, как быстро Виктор. – Да, Виктор хорошо, он родился на Чёрном море.
2. – Вы любите? – Да, я умею хорошо

бежать – бегать

1. Куда Саша? Он опаздывает на урок? – Нет, он каждый день утром Полчаса.
2. Где ты был? Мы тебя давно ждём. – Я в магазин за хлебом. ...

нести – носить

1. Где ты был? – Я посылку на почту.
2. Девушка шла по улице и цветы.

вести – водить

1. Вчера вас не было дома? – Да, ко мне приехала сестра, я её в театр.
2. Мать два раза в неделю сына в музыкальную школу.

везти – возить

1. Автобус туристов на Авалу. Каждый день этот шофёр туристов по городу. Однажды, когда он Туристов на вокзал, автобус сломался и пассажиры опоздали на поезд.
2. Куда он этот автобус? – Он детей на море.

Такође постоје вежбања у којима се тражи замена глагола кретања њиховим антонимима, уз потребне измене: 1. На почту **привезли** письмо. 2. Лодка медланно **отплыла** ль берега. 3. В квартиру **внесли** мебель. Задатак у следећем вежбању је

да се у тексту према смислу додају недостајући префикси и ставе потребни предлози (**в, из, на, с, к, от**): Утром я обычно встаю, ___ бегаю ___ окну и долго смотрю, как ___ речному вокзалу ___ плывають теплоходы. В восемь часов мама и папа ___ ходят ___ работу, а я иду гулять (с. 124).

Деепричастие несовершенного вида има 5 вежбања. У првом од понуђених глагола треба образovati глаголски прилог садашњи: *отвечать, повторять, советовать, чувствовать ...* (укупно 16 глагола). У другом вежбању издвојене речи у 7 реченица треба извршити трансформацију уз потребне измене: 1. *Он шёл по улице и никого не замечал.* 2. *Пока дети купались в море, они весело смеялись.* У трећем вежбању треба у реченицама заменити, где год је то могуће, зависне реченице конструкцијама с глаголским прилогом садашњим: 1. *Когда я уезжал из Белграда, меня провожали мои друзья. Когда я уезжал из Белграда, я попрощался со всеми знакомыми.* 2. *Когда он нас встречала, она всегда приветливо улыбалась. Когда она нас встречала, её лицо сияло от счастья.*

Деепричастие совершенного вида има 9 вежбања. И овде у првом вежбању од понуђених 16 глагола треба образovati глаголски прилог прошли: *построить, сыграть, попросить, ответить, поблагодарить.* У другом вежбању треба трансформисати издвојене делове: 1. *Когда ребята заметили автобус, они пошли быстрее.* 2. *Когда я вошёл в зал, я увидел знакомые лица.*

У трећем вежбању скреће се пажња на синонимичност конструкција:

сейчас

в прошлом

Мальчик, **который читает книгу.** =

Мальчик, **который читал книгу.** =

Мальчик, **читающий книгу.**

Мальчик, **читавший книгу.**

Наречие садржи вежбања подељена у 6 тачака. Уводни део има три вежбања. У првом треба одговорити којој врсти припадају издвојене речи, шта оне значе и на која питања одговарају: а) 1. **Дома** была вся семья. 2. **Здесь** построят новую школу. ... б) 1. Старик **долго** не мог заснуть. 2. **Завтра** мы поедем за город. ... в) 1. Самолёт летел **быстро**. Ты **правильно** ответил на вопрос. ... г) 1. Мама **много** работает. Сестра **очень** любит танцевать. У другом треба одредити врсту прилога (прилог за место, време, начин радње, мере и степена): *Вчера, здесь, очень, хорошо, правильно, днём, ночью, вниз ...* (дато је 50 прилога).

Объектные отношения има 3 вежбања. Прво: речи у загради употребити у потребном падежу и указати на директне и индиректне допуне, у 13 реченица: 1. Вчера я встретил на улице (подруга). 2. Я посмотрел на (он). 3. Я поблагодарил (они). ... **обратить внимание прямое дополнение после переходного глагола:** а) в винительном падеже без предлога; б) в родительном падеже без предлога, если действие переходит на часть предмета; в) в родительном падеже с отрицанием не. **Например:** а) Я вижу девочку. б) Я купил хлеба. в) Я не купил хлеба. Все остальные дополнения – **косвенные**. **Например:** а) Она посмотрела **на меня**. Он поздравил меня **с днём рождения**. Мы говорили **о нём**. У другом треба завршити 6 реченица допунама у инфинитиву: 1. Он посоветовал мне 2. Моего брата уговорили 3. Ученик исказали мне У последњем вежбању в сложноподчинённых предложениях с придаточными изъяснительными вместо точек вставьте один из союзов **что, чтобы, как, будто**: 1. Я хочу ты мне помог. 2. Он знает завтра проиграет. 3. Мы смотрели лил дождь.

Обстоятельственные отношения садрже 6 тачака. Прва је Пространственные отношения и има 9 вежбања. Треба одговорити на 9 питања, уз коришћење предлога **в** и **на**: 1. Где можно купить билеты в Москву? (билетная касса, вокзал) 2. Где можно подписаться на газеты и журналы? (почта). Друго увежбава правилну употребу предлога **в, на, ка** и речи музей, театр, спектакль, выставка, стадион, футбольный матч, завод, охота, рыбалка, прохожий, сосед, местный житель, справочное бюро. У трећем вежбању треба у 9 паралелних реченица ставити пропуштени предлог (в, из, от, к, на, с, за, из-под, под, из-за, над, у, перед): 1. Он вошёл под. Он вышел зала. 2. Экскурсовод подошёл пейзажам Левитана. Экскурсовод отошёл этой картины. У четвртом вежбању треба завршити 5 реченица додајући именице из десне колоне са предлогом по (питање – у ком падежу се употребљавају ове именице после предлога по):

1. Когда я думаю, я обычно хожу парк

У последњем вежбању треба одговорити на 5 питања, користећи конструкције **чтобы + инфинитив** или **чтобы + прошло време**, где се увежбавају адвербијалне реченице циља, уз разликовање хетероагентивних: 1. Зачем они уехали в Париж? 2. Зачем брат позвал сестру? 3. Зачем мы часто встречались?

Причинные отношения садрже 6 вежбања. Речи у загради треба ставити у потребан падеж после предлога **по**, са значењем узрока, по обрасцу: *Он не приходит в школу по болезни*. 1. Ты сделал ошибку по (невнимательность). 2. Он женился по (любовь). У другом су дати стихови М. Ј. Љермонтова *Благодарность*, где треба запамтити конструкцију помоћу које је изражена захваност (с. 167). У трећем треба трансформисати сложене реченице у просте са предлозима *от* и *из-за* и заменити издвојене прилоге одговарајућим именицама, по обрасцу: *Дети дрожали, так как было холодно. Дети дрожали от холода.* (Конструкција са предлогом *от* означава разлог стања лица или предмета) *Строительные работы остановили, так как было холодно. Строительные работы остановили из-за холода.* (Конструкција са предлогом *из-за* означава објективни разлог непожељне, негативне радње). Затим, од по две синтагме у пару треба саставити по две реченице које изражавају узрок, по обрасцу: *почувствовать голод – решить пообедать без меня: - Почувствовав голод, он решил пообедать без меня. – Так как он почувствовал голод, он решил пообедать без меня.*

Вежбање се завршава шалом (анекдот) са изражавањем услова.

На сличан начин конципирана су и вежбања у другој књизи за III и IV разред средње школе. Свакако да ове збирке граматичких вежбања заслужују посебну анализу, с обзиром на то да се издвајају од уобичајеног типа дидактичких граматика, јер садрже карактеристике граматичког приручника и радне свеске. Теоријско-спознајни текстови сведени су на минимум, док су инструктивни у првом плану. Граматичке појаве се не обрађују, већ се увежбавају у различитим типовима вежбања. Свакако да су овакве збирке потребне, што доказује врло успешна примена ових двеју збирки не само у средњошколској, већ и у високошколској настави руског језика у нашој средини.

3.1.21. Предраг Пипер, *Граматика руског језика у поређењу са српском*, Београд, 2005.

Године 2005. излази из штампе *Граматика руског језика у поређењу са српском*, аутора Предрага Пипера, чиме српска русистика добија нову књигу која руском језику приступа како са формалног, тако и са функционалног аспекта. Овај граматички приручник даје нови допринос примени конфронтационог метода у описивању руског језика као инословенског. *Граматика руског језика у поређењу са српском* је „прерађено издање књиге: П. Пипер, М. Стојнић, *Руски језик: изговор, граматика, конверзација, вежбе* (Београд: Завет, 2002)⁵⁶ и представља књигу која се граматицом бави са синхронијског аспекта. Намењена је првенствено ученицима средњих школа, студентима, наставницима, као и свима који су заинтересовани за учење руског језика, како онима који почињу, тако и онима који га настављају.

Са становишта своје метаструктуре, ова *Граматика* официјелно не чини обавезни део уџбеничког комплета, премда врло успешно налази своју примену као граматички приручник уз уџбенике руског језика (П. Пипер је аутор серије уџбеника за основну и средњу школу у коауторству са М. Петковић, С. Мирковић, В. Раичевићем, А. Тарасјевом).

По својој макроструктури *Граматика руског језика у поређењу са српском* сегментирана је на шест већих делова (поглавља): Фонетика и графија (с. 9-22); Граматички облици (с. 23-248); Изражавање граматичких и лексичких значења (с. 249-300); Главне разлике између руског и српског језика (с. 301-306); Комуникативне ситуације и конверзација (с. 307-314); Речници (с. 315-331).

На микроплану *Граматика* садржи Предговор (с. 5); Руски језик (основне информације о руском језику, с. 7); 7 одељака првог поглавља; 2 одељка другог поглавља: Морфологија (с. 31-225) и Синтакса (226-248); 27 одељака трећег поглавља. Три последња поглавља чини 5 параграфа четвртог поглавља, 17 параграфа петог и 5 параграфа шестог поглавља. Испред прегледа садржаја дат је списак скраћеница и симбола (332) и Избор из литературе (333-334). На крају књиге

⁵⁶ Предговор *Граматике руског језика у поређењу са српском* (Пипер 2005: 5).

налази се преглед садржаја (с. 335-340). Најмања структурна јединица је параграф. Укупно их има 666 – прва четири поглавља подељена су на 643, док Комуникативне ситуације и Речници (пето и шесто поглавље) садрже 23 параграфа.

Језичке појаве се у прва два дела тумаче на традиционални начин, са формалног становишта. Принцип *од форме према значењу* заступљен је у другом, док је функционални приступ *од значења према форми*, односно према језичким средствима за њено изражавање заступљен у трећем делу. Четврти је посвећен типолошким разликама између руског и српског језика. Пети и шести део посвећени су комуникативном аспекту и практичној примени усвојених језичких знања.

На самом почетку аутор износи основне информације о језику „великог руског народа“, који је уједно „највећи словенски језик и један од најразвијенијих језика на свету, на којем је створена изузетно богата књижевност и веома богата и разноврсна научна литература, језик у којем је одражено вишевековно искуство руског народа, његов дух и његова култура“ (Пипер 2005: 7).

Прво поглавље садржи одељке посвећене фонетици и фонологији (параграфи 2-13). На почетку је представљена руска азбука са руским називима слова. Наставља са правилима изговора и писања, акцентовања, као и правилима записивања изговора (транскрипција). У *напомени* уз параграф 7 аутор упућује на опонашање изворних руских говорника, у циљу усвајања што правилнијег руског књижевног изговора. У функцији што боље поставке артикулационе базе, неколико наредних параграфа посвећено је односу између гласова и слова, класификацији руског гласовног система и правилима читања. Изнете су опште напомене у вези са диференцирањем слова и гласа, што кориснике уводи у теоријски приступ појавама фонетског нивоа лингвистичког садржаја ове *Граматике*. Посвећена је пажња и правилима редукције вокала у руском језику, док су за речи општесловенског порекла дата правила која се односе на премештање акцента. У вези са правилима књижевног изговора П. Пипер издваја 15 правила читања, намењених постизању прецизног и доброг изговора у руском језику. Прво правило односи се на различитост руског акцента у односу на српски тонски, услед чега се наглашени слог у руским речима изговара дуже од ненаглашених. Друго правило објашњава изговор наглашених слогова. Треће правило посвећено је изговору ненаглашених слогова, уз презентовање и објашњење

примера (а) МОСКВА́ [мáсквá], ЗАКОН [зáкóн], б) ОНА́ [ǎná], АНАНА́С [ǎнǎнас]. У оквиру овог правила постоји и једно вежбање за усвајање правилног изговора акцентованих и неакцентованих слогова. Инструкција овог задатка налаже читање речи: *водá, горá, окнó, вагóн, облакá* и сл. Четврто правило читања презентује правила у вези са ненаглашеним самогласничким фонемама /o/ или /a/. Правило бр. 5 скреће пажњу на обезвучавање сугласника на крају речи и пред звучним сугласником, правило бр. 6 односи се на функцију графема *я, е, и, ё, ю* у означавању мекоће претходног сугласника, осим тврдих *ж, ш, ц*. Седмо правило говори о изговору *я, е, ё, ю* на почетку речи и после самогласника, осмо се односи на изговор меког знака после сугласника на крају речи или између сугласника, девето говори о читању редукованих *е, я*, десето се односи на читање ненаглашених *е /e/, я /a/* иза меких сугласника. Једанаесто правило упућује у изговор група *си, зж, сч, зч, жч*, дванаесто је посвећено једначењу сугласника по мекоћи, уз напомену да у изговору савремених носилаца руског језика постоје колебања у вези са овим једначењем. Тринаесто правило говори о упрошћавању неких сугласничких група, као и изговору *х* уместо написаног *г*, односно *ш* уместо написаног *ч* у појединим речима (*Бог, лёгкий, легче, мягче, конечно, нарочно, скучно, что*). Четрнаесто правило посвећено је изговору сугласничких група: *стн, стл, стьс, здн, здк, ндс, рдс, рдц* и последње петнаесто правило односи се на дублетни изговор неких речи, односно на примере примене двају или више правила читања. Правила су илустрована репрезентативним примерима, као и задацима у циљу усвајања правилног изговора. У овом делу изостављена су изговорна правила за неке гласове у наставцима или на граници двеју речи, а надаље се у квадратним заградама даје фонетска транскрипција гласова, док је у косим заградама дата гласовна јединица изван своје реализације у говору, дакле *фонема*. Конфронтирање језика у овом делу *Граматики* врши се указивањем на разлику између руског морфемског принципа правописа који преовлађује над историјским и фонетским, и српског у коме преовлађује фонетски принцип. Такође, аутор даје и 14 правописних правила (с. 18-21). Пажња се посвећује и интонационим конструкцијама од ИК 1 до ИК 7. Оне нису обрађене конфронтационо, узимајући у обзир чињеницу да употреба ИК није карактеристична за српски језик у оној мери у којој је присутна у руском.

Друго поглавље посвећено је морфологији и синтакси. Представља централни и најобимнији део ове *Граматике* (с. 23-248). Корисници се упознају са основним појмовима у вези са граматиком и лексиком. Аутор скреће пажњу на типизираност граматичких облика, наводећи пример значења граматичког броја у руском и српском језику, који се изражава првенствено наставцима, а поред овог начина знатно ређе и суплетивизмом основа, укључујући и алтернације у корену. Узајамну условљеност типизираности и граматикализације аутор објашњава на следећи начин: „Што је већа типизираност изражавања неког значења, такав начин његовог изражавања више је граматикализован.“ (с. 23). У вези са *саставом речи* аутор даје основна објашњења о морфеми и морфемској структури речи. Наведени су појмови *слог, морфема, наставак, нулти наставак, основа, промена* (руски: *словоизменение*), *корен, афикси, префикс, суфикс, постфикс*, уз одговарајућа објашњења и дефиниције за сваки од њих. О творби речи издвојено се говори у једном одељку (с. 26-27). Она није издвојено представљена у контрастирању са српским језиком као посебан параграф, међутим, елементи који се односе на ову област налазе у свим деловима ове *Граматике*. Неки афикси, као и творбени модели посматрани су са аспекта оба језика. Навешћемо само неке, као што су изражавање значења агенса суфиксом *-тељ* (у односу на суфикс *-тељ* и *-ач/-ац* у српском језику), или изражавање деминутивно-хипокористичких облика, који су знатно чешћи и разноврснији у руском језику. Одељак о *врстама речи* укључују и прелазне врсте речи (*глаголске именице, глаголски придеви, глаголски прилози, глаголски узвици, заменички прилози, предикативи*), док *граматика речи и реченице* поред објашњења појмова *морфологија, синтакса, морфонологија, граматика текста* садржи и тумачења узајамне повезаности морфолошких и синтаксичких модела. Следи одељак *Морфологија*, који почиње именицама (параграфи 23-71).

Аутор врши поделу именица на четири основне именичке деклинације са потпарадигмама и њиховим варијантама промена.

Прва деклинација подељена је на четири потпарадигме, у зависности од рода (мушки или средњи) и тврдоће/мекоће сугласника на крају основе у облику номинатива једнине. Прва потпарадигма прве именичке деклинације подразумева именице мушког рода са основом на тврд сугласник, са две главне варијанте према

критеријуму значења живо / неживо. Ова потпарадигма представљена је табеларним прегледом репрезентативних примера *серб*, *сerp*. Наводимо пример хоризонталног табеларног прегледа, ради илустрације модела присутног у целој *Граматници*. Сви примери су акцентовани.

	ном.	ген.	дат.	акуз.	инстр.	лок.
једн.	<i>серб</i>	<i>серба</i>	<i>сербу</i>	<i>серба</i>	<i>сербом</i>	<i>(о) сербе</i>
мн.	<i>сербы</i>	<i>сербов</i>	<i>сербам</i>	<i>сербов</i>	<i>сербами</i>	<i>(о) сербах</i>

	ном.	ген.	дат.	акуз.	инстр.	лок.
једн.	<i>сerp</i>	<i>серпа</i>	<i>серпу</i>	<i>сerp</i>	<i>серпом</i>	<i>(о) серпе</i>
мн.	<i>серпы</i>	<i>сербов</i>	<i>сербам</i>	<i>серпы</i>	<i>серпами</i>	<i>(о) серпах</i>

Примери за остале варијанте ове потпарадигме наведени су такође табеларно: *славјанин* као репрезент именица са суфиксом *-ин*, уз коментар о специфичности промене именица *болгарин*, *грузин*, *осетин*, *семьянин*; *народ* као пример за партитивни генитив; *шкаф*, као пример за локатив једнине са акцентованим наставком *-у*; *город* је пример за именице са наставком *-á* у номинативу множине; именице *сын*, *кум*, као примери за проширење основе суфиксом *-ов*; именице *ров*, *предок*, *купец*, као представници именица са непостојаним вокалима *о* и *е*. Дати су и примери за именице које се завршавају на *-к*, *-г*, *-х*, *-ж*, *-ш*, *-ц*, као и напомене о именицама које у појединим облицима одступају од промене којој припадају (*котёнок*, *ребёнок*, *лес*, *Христос*, *хозяин*, *человек*, *солдат*, *чёрт*, *сосед*). Друга потпарадигма прве деklinације има две главне варијанте промене према критеријуму живо (тип *гость*)/неживо (тип *рубль*). Табеларно су приказане и објашњене специфичности промене именица *зять*, *чай*, *бой*, *учитель*, *гений*, *герой*, *трамвай*, *день*, *камень*, према моделу презентовања именица прве потпарадигме. У трећу потпарадигму прве деklinације аутор је уврстио и табеларно приказао именице *слово* (без непостојаног вокала), *крыло* (без непостојаног вокала са проширењем основе у номинативу множине суфиксом *[-j-]*: *крылья*), *окно* (са непостојаним вокалом у генитиву множине). Четврта потпарадигма прве деklinације подразумева

две главне варијанте: а) без непостојаног вокала и б) оне које се не завршавају на *-ие*. Ова потпарадигма репрезентована је именицама *море, здание, питељ, уцелје*.

Друга деklinација обухвата именице женског рода са тврдом и меком основном и графички означеним наставцима *-а, -я*. Ова деklinација има две потпарадигме, у зависности од тврдоће/мекоће основе. Прва потпарадигма друге деklinације приказана је табеларно и представљена именицама *родина, сестра, река, душа*. Друга потпарадигма друге деklinације подељена је на пет варијанти, које обухватају: именице са непостојаним вокалом у основи; именице са непостојаним самогласником у генитиву множине; именице са непостојаним вокалом у генитиву множине, кад се у номинативу једнине завршавају на *-ня*; са непостојаним вокалом у генитиву множине које се у номинативу једнине завршавају на *-ья*; именице које се завршавају на *-ия*. Варијанте су репрезентоване парадигмом именица: *няня, земля, песня, лгунья, армия*.

Трећој деklinацији припадају именице женског рода са основном на меки сугласник. Постоје две основне варијанте у зависности од тога да ли у именичкој основи а) постоји или б) не постоји непостојани вокал. У први тип спада именица *кость*, у други – именице типа *ложь, любовь*. Табеларно су представљене и именице *мать* и *дочь*, као варијанта са проширеном основном која се у свим падежима осим номинатива и акузатива једнине завршава на *-ер-*. Статус морфолошког изузетка представљен је парадигмом именице *путь*, једине именице мушког рода у овој парадигми и именице *церковь*. У напоменама су дате именице једносложних основа које у локативу једнине са предлозима *в* или *на* имају наглашени наставак *-и*.

У четвртој деklinацију спадају именице *брџа, вымя, знамя, имя* (и *полуимя*), *пламя, племя, время, семя, стремя, темя*, уз коментар о малобројности ових именица у руском језику и њиховим специфичностима у промени, због чега би се могле категорисати као некомпактна група изузетака, уместо што чине посебну деklinацију, а с обзиром на то да је реч о именицама средњег рода, могле би се поимати и као потпарадигма прве деklinације. Поред ових именица аутор уз именицу *имя* додаје и *полуимя*, а уз именицу *семя* даје и *льносемя*.

У оквиру одељка о *граматичким категоријама именица* разматрају се категорија рода, броја и падежа. Именички наставци класификовани су према

падежима, а посебан одељак издваја преглед важнијих типова промена именица: супстантивни, адјективни, супстантивно-адјективни, као и тип непроменљивих именица, којих, како наводи аутор, у руском језику има неколико хиљада. Имајући у виду да ова књига не припада типу теоријских, већ практично оријентисаних дидактичких граматика, аутор наводи да се именице *pluralia tantum* не разматрају са аспекта категорије рода, односно конгруенцијских класа (у том случају именице *pluralia tantum* биле би прикључене мушком, женском и средњем роду), већ у вези са категоријом именичког броја. Контрастивно су представљене неке именице према критеријуму различитости рода у руском и српском језику. За прву групу дат је узбучени списак од 15 именица које су у руском језику мушког рода, а у српском женског или средњег (нпр. *адрес* – адреса, *гараж* – гаража, *остров* - острво), у другој групи је 18 именица које су у руском језику женског рода, а у српском мушког или средњег (нпр. *акварель* – акварел, *деталь* – детаљ, *подпись* – потпис, *шинель* - шињел), док трећу групу чине три именице које су у руском језику средњег рода, а у српском су женског или мушког (*яблоко* - јабука, *облако* - облак, *войско* - војска). Посебни одељци посвећени су непостојаним самогласницима и њиховој подели на примарне и секундарне, као и категорији живо/неживо. О морфолошким карактеристикама *назива места* контрастирају се примери руских и српских топонима.

Заменице и заменичке речи презентоване су у параграфима 72-175 (с. 67-111). Њихову класификацију П. Пипер врши на нешто другачији начин у односу на претходне ауторе дидактичких граматика руског језика у српској и/или хрватској говорној средини, презентујући поделу на *заменице у ширем смислу* и *заменице у ужем смислу*. У ову другу групу спадају само променљиве заменичке речи. Класификација заменица према значењу обухвата променљиве и непроменљиве (заменице у ширем смислу). Издвојено је девет класа заменица, према значењу: личне, повратне, присвојне, показне, опште, упитне, односне, одричне, неодређене. Поред ове поделе аутор скреће пажњу на прелазне случајеве међу значењским класама заменица, у које спадају „све оне заменице које једним делом свога значења припадају једној класи, а другим делом некој другој класи“ (Пипер 2005: 68). Тако се, на пример, присвојне заменице *мой*, *твой* могу поимати и као личне заменице, пошто

њихово значење садржи и компоненту лица. На сличан начин модалне заменице могу имати значење начинских, уколико промене место у реченици, уз промену интонације. Наведени су илустративни примери:

По-моему, он это сделал.

Он это сделал по-моему.

Према мом мишљењу, он је то урадио.

Он је то урадио онако како сам ја хтео.

У групу оваквих прелазних случајева аутор је уврстио опште и одричне заменице у значењу највишег степена нечега (позитивног или негативног).

Все пришли.

Никто не пришёл.

Према мом мишљењу, он је то урадио.

Он је то урадио онако како сам ја хтео.

Разматрање граничних случајева у значењском систему заменица у посебном параграфу представља новину и односи се на оне случајеве који се „из различитих разлога у неким граматикама не убрајају у заменице, а најчешћи разлог је неко њихово својство према којем би такви примери могли припадати и некој другој врсти речи.“ (Пипер 2005: 69). У групу дефинисаних граничних случајева спадају заменице: *друг друга*, која поред узајамне повратности може имати и допунско значење реципрочности, заменица *целый*, значењски блиска заменици *весь*, заменица *другой*, са значењем показне заменице и негације (*Она взяла эту книгу, а он взял другую. / Она је узела ову књигу, а он је узео другу.*), заменица *иной*, као и стилски обоје лексеме *этакий, эдакий*. Аутор скреће пажњу на *прономинализацију*, која у морфологији значи употребу других врста речи у заменичкој функцији, као што су број *один* у значењу ‘некоторый’, придев *данный* у значењу ‘тот’, *следующий* у значењу ‘такой’ и др.

Личне заменице подељене су на шест група: праве личне (*я, ты; мы, вы*), лично-показне (*он, она, оно, они*), лично-повратне (*себя, свой, по-своему, сам, друг друга*), лично-присвојне (*мой, твой, его, её, наши, ваши, их*), лично-начинске (*по-моему, по-твоему, по-его, по-её, по-нашему, по-вашему, по-их*), које се употребљавају и као лично-модалне (*по-моему, по-твоему, по-нашему, по-вашему*). За сваки тип заменица дати су табеларни прегледи парадигми и примери на руском и српском језику, у две колоне нпр.

Он любовался ею.

Он познакомился с ней.

Посматрао ју је са уважавањем.

Упознао се с њом.

У повратне заменице сврстане су: основна повратна заменица *себя* (нема облик за номинатив), узајамно-повратна *друг друга*, повратно-присвојна *свой*, начинско-повратна *по-своему* и социјативно-повратна *сам*. Дефинисане су као заменице које по правилу упућују на лице, као субјекат реченице. За сваку од наведених заменица дефинисано је значење уз навођење примера на руском и српском језику, нпр:

Виктор решил задачу сам.

Виктор је сам решио задатак.

Виктор решил задачу без помощи других лиц.

Виктор је решио задатак без помоћи других лица.

Присвојне заменице првог, другог (*мой, твой*;) и трећег лица (*его, её*) представљене су табеларно и у оквиру синтагми: *наш дом, нашего дома* итд.

Према истом моделу представљене су и показне заменице *этот, тот, такой, таков, столько* која упућује на количину дату у контексту, *тот же*, заменички бланко изрази *тогда-то, столько-то*, показни заменички прилози за место, правац, време, узрок циљ, стилски обојене показне заменице *сей, оный* и њихова употреба у изразима *ни с того ни с сего* ('из чиста мира'); опште заменице *весь, целый*, дистрибутивне опште заменице *каждый, всякий, любой* (у значењу јединице из целине скупа истоврсних јединица), опште заменице степена *сам, самый*, околносне опште заменице *везде, всюду, отовсюду, повсюду, всегда*; упитне заменице о лицу *кто, кто такой*, предикатив заменичког порекла *каков*, заменичко питање о припадању *чей*, заменичко питање о количини *сколько*; заменичко изборно питање *который*, заменичка околносна питања *где, куда, когда, до каких пор, почему, отчего, для чего, зачем*; односне заменице *который, что, кто, каков*, које се са морфолошког (формалног) аспекта подударају са упитним, али се од њих семантички разликују; одричне заменице *нигде, ни с кем*, одрични заменички предикативи *некуда, некого*; неодређене заменице. Треба истаћи да је класификација неодређених заменица другачије и прецизније извршена у односу на претходне граматике, те се заменице подељене *одређености и неодређености* деле на два типа: заменице ближе неодређености (*кто, кто-то, некто*) и даље неодређености (*кое-кто, некоторые, број один*), у зависности од тога да ли је говорном лицу нешто непознато, или је му је познато оно што другима није. У посебну групу сврстане су заменице опште или

хипотетичке неодређености са постфиксима –*либо* и –*нибудь*. Аутор подвлачи посредну семантичку повезаност неодређених заменица са лицима која учествују у комуникацији, с обзиром на то да неодређеност постоји увек у односу на неко лице.

Примери за наведене типове заменица дати су на нивоу реченице, дефиниције и објашњења организована су у оквиру теоријско-спознајних текстова, структурно сврстаних у параграфе.

Придеви су представљени у прараграфима 176-226 (с. 111-136). Глоблано су подељени: а) према типу промене и б) према значењу и облику. Према типу промене аутор их дели на адјективни тип са тврдом, мешовитом (тврдо-меком) и меком варијантом, субстантивни тип (кратки облици придева), адјективно-супстантивни (присвојни и односно-присвојни). Према значењу и облику подељени су на две веће групе: описне и односне. Односни су подељени на праве односне, присвојне и односно-присвојне придеве.

У оквиру адјективног типа уочава се више подтипова, према крајњем сугласнику основе и наставку у номинативу једнине мушког рода. Тврда варијанта адјективног типа обухвата седам подтипова, репрезентованих табеларним прегледима парадигме типичних представника за сваки подтип: 1. *новый*, 2. *живой*, 3. *свежий*, 4. *чужой*, 5. *куцый*, 6. *новообразовавшийся*, 7. *тонкий*, 8. *сухой*. Мека варијанта заступљена је придевима подтипа *синий* и *небьющийся*. Адјективно-супстантивни тип представљен је табеларним прегледом придева *мамин*, *дедов*, *лисий*.

Описни придеви одређени су према својим особинама – могу имати дуге и кратке облике, степене поређења, могућност формирања прилога, могућност употребе са прилозима за меру и степен, могућност извођења именица са значењем особине, постојање антонима, могућност извођења деминутива, просте основе (код многих описних придева). Аутор скреће пажњу да наведених осам особина није карактеристично за све описне придеве. У параграфима који следе објашњени су кратки и дуги описни придеви, њихова творба, парадигма, значење. Посебно прецизно и детаљно описана је њихова употреба, уз велики број репрезентативних примера, од којих наводимо неколико, ради илустрације:

Как она красива!

Она так красива!

Како је лепа!

Какие эти ботинки?

- *Они больше.*

Какве су ове ципеле?

- *Оне су велике*

Она добрая и умная.

Она је (у принципу) добра и паметна.

Тако је лепа!

Каковы эти ботинки?

- *Они мне велики.*

Какве су те ципеле?

- *Оне су ми велике.*

Степени поређења описних придева представљени су прегледом различитих језичких средстава којима се може изразити степен особине, као што су лексичко (*холодный – тёплый – горячий; молодой – немолодой – пожилой – старый*), афиксално неграматичко (*экстраординарный, сверхвысокий, слабоватый, высоченный*) и граматичко степеновање. За последње аутор наводи четири степена: екватив, диферентив, компаратив и суперлатив, што је нови начин презентовања компарације придева у граматицама руског језика код нас. Екватив је дефинисан као морфосинтаксички облик за изражавање једнаке присутности особине у два објекта (*Арбуз был сладкий как мёд*). Диферентив подразумева назив за граматичко степеновање неједнако испољене особине између два члана поређења Примери: *Мальчик выше девочки. Начало лета было теплее его конца*. У параграфима 198-211 презентовано је грађење простог и сложеног облика компаратива и суперлатива, њихово значење и употреба. Аутор скреће пажњу на сугласничке алтернације до којих долази због промене крајњег сугласника основе позитива придева. Увођење појмова *компаративни прогресив* и *компаративни регресив* у конструкцијама са фазним глаголом *становиться*, као и *ужи* и *најужи суперлатив* (двоструки суперлатив) такође чини једну од новина ове књиге, у поређењу са претходним граматицама, не само са аспекта лингвистичке терминологије, већ и са становишта одређења граматичких појава.

Односни придеви подељени су на три групе, према својим граматичким карактеристикама: а) прави односни придеви (*морской, небесный, звёздный*), б) присвојни придеви (*отцов, мамин, бабушкин*), в) односно-присвојни придеви (*рыбий, птичий, лисий*). Парадигме у и овога пута дате у табеларном приказу, као и презимена од присвојних придева на *-ин-* и *-ев-*. Наведена је парадигма презимена за

мушка лица *Бунин*, за женска лица *Бунина*, као и облика множине *Бунины*, док се у напоменама скреће пажња на промену презимена која се завршавају на *-чий* по типу промене придева *лисий*, као и на наставак *-ом* у инструменталу мушког рода (*над городом Пушкином, под Киевом*).

Одељак о бројевима обухвата параграфе 277-282 (с. 137-157). Аутор издваја седам заједничких особина бројева и дели их према значењу на осам група: основни (*один, два, три...*), редни (*первый, второй, третий...*), збирни (*двое, трое, четверо...*), разломачки (*полтора, половина, треть...*), мултипликативни, амплификативни, социјативни, текстуелни. Нови термини у материји о бројевима у домаћим граматикама руског језика свакако су *мултипликативни бројеви (умножающие числительные), амплификативни, социјативни и текстуелни бројеви*. У мултипликативне спадају бројевни прилози (*дважды, трижды*), акузативне конструкције са основним бројевима и предлогом *на* (*двадцать восемь на три – восемьдесят четыре*), бројеви у беспредлошком инструменталу (*пятью пять – двадцать пять*), као и конструкције са речју *раз* (*пять раз*). Амплификативни бројеви означавају увећавање или умањивање (*вдвое, втрое больше/меньше*, односно *в два раза, в двести раз*); социјативни бројеви или бројевни прилози имају значење друштва (*вдвоём, вчетвером*), док се текстуелни бројеви употребљавају у функцији прилога (*во-первых, во-вторых, в-третьих*). Објашњена је и конгруенција у оквиру конструкције редни *број+придев+именица*, уз примере: *два новых студента* за именице мушког рода и *две новых студентки // две новые студентки* за именице женског рода. У оквиру параграфа 235 аутор издваја напомену са историјским коментаром у вези са настанком паукала од облика за двојину. Парадигме бројева такође су представљене у оквиру табела, док је њихова употреба разматрана у оквиру теоријско-спознајних текстова у параграфима, уз навођење већег броја пажљиво одабраних типичних примера.

Одељак о глаголима је најобимнији у овој граматици, презентован је на 55 страница (с. 157-212), у 99 параграфа (п. 283-381), закључно са предикативима. На почетку су изложене основне информације о формалним особеностима руских глагола. Следи инфинитив, разматран са аспекта грађења и употребе: у саставу предиката, у функцији субјекта, објекта и допуне са циљним значењем, уз примере за

сваки од случајева (нпр. за циљ: *Мы пришли проститься* – Дошли смо да се опростимо). Глаголске основе подељене су на две врсте: а) основе простих облика, нпр. *чита-* у облику *чита-л-ѳ* и б) глаголске основе сложених облика, нпр. *читал* у облику *читал бы*. Глаголске основе простих глаголских облика имају две главне основе: садашњег времена (*нос-ят*) и прошлог времена (*носи-л*). Аутор издваја императивну основу која је специфична за малу групу глагола са коренима *да-*, *зна-*, *ста-*, који у императиву имају основу ширу од презентске, нпр. *давать* – *дают* – *давай- ѳ-те*, *переставать* – *перестают* – *переставай- ѳ-те*, *узнавать* – *узнают* – *узнавай- ѳ/-те*. Прва и друга конјугација представљене су са морфолошког становишта, уз навођење примера. У оквиру граматичких категорија код глагола наводе се категорија лица, времена, вида, начина, стања. Категорија лица представљена је значењским функцијама облика првог, другог и трећег лица једнине и множине, уз навођење примера, посебно за облик трећег лица једнине који се користи и безлично и може бити употребљен само у безличним реченицама, под одређеним синтаксичким, морфолошким и значењским условима: *Меня знобит* – Пролази ме језа. У оквиру категорије времена разматра се апсолутно, релативно, варијантно и преносно значење. Овај одељак садржи и параграфе о садашњем, простом будућем, сложеном будућем и прошлом времену са њиховом употребом. Временски глаголски облици фиксирају и означавају време вршења радње глагола који се налази у временском облику, а оријентир је време говорне ситуације. У наредним параграфима обрађени су глаголски облици за садашње, просто и будуће време. Представљени су вантабеларно, навођењем инфинитива и временског облика, нпр:

Знать: зная, знаешь, знает; знаем, знаете, знают

Скреће се пажња и на сугласничке алтернације у неким облицима.

У одељку о глаголском виду изложени су начини творбе свршеног и несвршеног вида суфиксацијом, префиксацијом, променом основе, променом места акцента, описно (употребом фазних глагола). Уз дефиницију видског пара дата су и примери једновидских и двовидских глагола, уз напомену да руски језик има више двовидских глагола у односу на српски. Наведен је и податак да речник С. И. Ожегова и Н. Ј. Шведове броји 350 двовидских глагола, док их у терминолошким

речницима има знатно више. Категорија начина представљена је индикативом, императивом и потенцијалом и објашњењима која се односе на њихово грађење и функцију. Категорија стања приказана је са аспекта носиоца радње у реченици – да ли граматички субјекат јесте или није носилац глаголске радње у предикату, као и са аспекта граматичких средстава за његово изражавање. Примери показују изражавање повратним глаголом (*Лекција читається*) и партиципским обликом глагола (*Лекција прочитана*). Партиципи и глаголски прилози, као и њихова употреба обрађују се у оквиру полупредикативних глаголских облика. Обрађена су сва четири облика партиципа са становишта њихове грађења, форме, парадигме, значења и функције.

Када је реч о врстама глаголских промена, изложена је подела на 23 типа глаголских промена, према класификацији А. А. Зализњака у његовом *Грамматичком речнику руског језика*. Пипер ову ову детаљну класификацију која обухвата глаголе прве и друге конјугације износи уз неке измене у параграфу 374, на страницама 199-210. Типови глаголских промена представљени су табеларно. Тип 1: глаголи на –*ать*, –*ять*, –*еть*, нпр. *делать*, *терять*, *жалеть*; тип 2: глаголи на –*овать*, –*евать*, нпр. *рисовать*, *клевать*; тип 3: глаголи на –*нуть*, нпр. *вытянуть*; тип 4: глаголи на –*ить*, нпр. *множить*; тип 5: глаголи на –*еть*, –*ать*, –*ять*, нпр. *выглядеть*, *слышать*, *стоять*; тип 6: глаголи на –*ать*, –*ять*, нпр. *сыпать*, *сеять*; тип 7: глаголи на –*сть*, –*зь*, –*сти*, –*зти*, нпр. *красть*, *грызть*, *нести*, *везти*; тип 8: глаголи на –*чь*, нпр. *стричь*; тип 9: глаголи на –*ереть*, нпр. *запереть*; тип 10: глаголи на –*ороть*, –*олоть*, нпр. *пороть*, *молоть*; тип 11: глаголи *бить*, *вить*, *лить*, *пить*, *шить* и њихове изведенице; тип 12: глаголи на –*ыть*, –*уть*, –*ить*, –*еть*, нпр. *рыть*, *дутъ*, *петь*, *брить*, *открыть*; тип 13: глаголи на –*давать*, –*знавать*, –*ставать* и њихове изведенице; тип 14: глаголи *мять*, *жать*, њихове изведенице и префиксални глаголи на –*чать*, –*ять*, –*пять*; тип 15: глаголи *деть*, *стыть*, *стать*; тип 16: глаголи *жить*, *плыть*, *слыть*; тип 17: глагол *быть*; тип 18: глагол *хотеть*; тип 19: глагол *идти*; тип 20: *уйти*; тип 21: *ехать*; тип 22: *есть*; тип 23: *дать*. Сваки од наведених типова представљен је инфинитивом, облицима садашњег, будућег, прошлог времена, заповедног начина, потенцијала, глаголског прилога, радног и трпног глаголског придева, односно облицима које може градити.

Следе параграфи о предикативима, прилозима, предлозима, речцама и узвицима (п. 375-412). Прилози су приказани по формалним одликама и синтаксичкој функцији, њихова подела је извршена према традиционалној класификацији на одредбене и околносне, од којих се први деле на начинске и количинске, а други – према ужем значењу на прилоге места, правца, времена, узрока, циља. У посебну значењску групу сврстани су модални прилози, који су слични одредбеним, нпр. *верно, безусловно, возможно, по-видимому* и др. Степени поређења представљени су са аспекта форме и синтаксичке функције, уз репрезентативне примере. Предлози се дефинишу као речи са примарно граматичком функцијом кје налазе своју примену у конструкцијама са именицама, са чијим падежним наставцима чине граматичку целину. Предлози су по саставу подељени на просте (*из, на, по*), мотивисане (*вокруг, посреди*) и предлошке изразе (*близко к, далеко от*). У форми вантабеларног прегледа (списка) презентовани су најчешћи предлози са појединим падежима и њихова употреба. Предлози се посматрају и са семантичке стране, те су у том контексту предочени примери са најважнијим значењима предлога *в*, уз глаголе који конкретизују наведена значења. Предлошко-падежне конструкције посматрају се и кроз њихове синтаксичке функције објекта, адвербијала, неконгруентног атрибута, ређе у саставу предиката. Везници су према саставу подељени на просте, мотивисане и вишечлане. Према фреквенцији појављивања у једној реченици деле се на једнократне и двократне, док посебну групу чине корелативни везници. Према типу синтаксичке везе могу бити независни и зависни. Независни су подељени на пет подтипова: саставни, раставни, искључни, поредбени, експликативни, док се зависни деле на десет врста, с обзиром на тип зависносложене реченице у којој врше функцију, те могу бити: изрични, месни, везници за правац, временски, узрочни, последични, циљни, условни, начински, допусни. Речце су према значењу сврстане у три групе: модалне, модификационе и граматичке. Непроменљиве врсте речи обрађене су систематично, објашњене су са синхронијског аспекта, са становишта форме, значења и функције, илустроване многобројним примерима који врше функцију лакшег усвајања презентованог граматичког материјала.

Други део другог поглавља посвећен је синтакси. У параграфима 413-468 (с. 226-248) разматрају се односи између реченице и синтагме, облици синтаксичких

веза, реченични чланови, проста и сложена реченица. Уводни параграфи баве се предметом проучавања синтаксе – реченицом у њеним различитим облицима, значењима и функцијама, као и упућивањем у основне синтаксичке појмове и термине.

Типови синтаксичких веза представљени су кроз односе координације и субординације. У оквиру зависних синтаксичких односа (субординација) разматрају се конгруенција, рекција и прикључење. Конгруенција се дефинише као „тип синтаксичке везе међу деловима реченице који се испољава у чињеници да се делови реченице који су повезани значењем или заједничком синтаксичком функцијом слажу у роду, броју, падежу, лицу или категорији живо-неживо, при чему се зависни члан синтаксичке везе прилагођава главном члану“. Конгруенција се остварује само у категоријама које су заједничке за оба члана повезана синтаксичком везом, што је илустровано примером *новая книга*, којим је представљен једини начин остваривања конгруенције, док у примеру *новые книги* не може бити слагања у роду, јер придеви у множини имају један облик за сва три рода, дакле, *не разликују род*. Именичке синтагме не могу остварити конгруенцију у категорији лица, јер је то категорија карактеристична за глаголе. У напмени се ситним слогом објашњавају именице које захтевају исте облике зависних чланова синтагми и разврставају се у конгруенцијске класе. У следећем параграфу указује се на разлике између руске и српске конгруенције, уз илустративне примере. Исказ *Она изучает русский и чешский языки* пореди се са српским еквивалентом *Она учи руски језик и чешки језик*, односно *Она учи руски и чешки језик*, из чега се изводи закључак да придеви (у атрибутској функцији) који се односе на различите видове истог општијег појма стоје у множини, док су у српском језику у једнини. Даље се указује на конструкције типа: *мы двое*, које су у српском језику другачије уобличене (*нас двоје*), без слагања у падежу, за разлику од руског. Такође, дуги облик придева не мора бити у номинативу као и субјекат, већ може бити и у инструменталу, за разлику од српског. Пример: *Он пришёл первый. Он пришёл первым*. У српском језику у оба случаја еквивалент је један: Он је дошао први.

У параграфу о рекцији дати су репрезентативни примери неподударња између руског и српског језика, чиме је заступљен диференцијални принцип.

Даље се разматрају односи унутар реченице и синтагме. Одељак о реченичним члановима даје тумачење функција речи у реченици, као и њихову хијерархију. Главни члан – предикат посматра се као формални (прирок) и семантички, који пак може бити глаголски и именски. Субјекат, као главни члан реченице такође може бити формални (подмет) и семантички. Објашњени су и објекат, атрибут, адвербијал, предикативни атрибут, апозиција. Истоврсни делови реченице могу бити истоврсни субјекти, истоврсни предикати, атрибути, апозиције, објекти, адвербијали.

Реченице су најпре класификоване на једночлане и двочлане, према традиционалној подели. Једночлане су подељене на именичке, глаголске и предикативне према врсти речи коју садрже. Детаљније су обрађени подтипови глаголских једночланих реченица (неодређено-личне, безличне, уопштено-личне и инфинитивне). Просте реченице класификоване су према комуникативној функцији на упитне, обавештајне и заповедне.

Одељак о сложеној реченици почиње дефинисањем сложене реченице као синтаксичке јединице која чини „смисаону и интонацијску полипредикативну целину са најмање две просте реченице у свом саставу, повезане тако да постоје као саставни делови сложене реченице којој припадају и коју конституишу, а не као механички спој простих реченица у сложеној.“ (Пипер 2005: 239). Извршена је њихова класификација на везничке и асиндетске реченице. Прве подразумевају независно-сложене и зависно-сложене реченице. Даљом поделом објашњавају се врсте зависно-сложених реченица: саставне, раставне, супротне, прикључне, експликативне. Зависно-сложене реченице представљене су са аспекта односа зависне реченице према деловима главне, те су сходно томе разврстане на 15 врста: субјекатске, предикатске, објекатске, адвербијалне, временске, месне, зависно-сложене реченице правца, узрочне, циљне, последичне, начинске, условне, допусне, погодбене и зависно-сложене реченице мере и степена. Реченице су поткрепљене илустративним примерима који адекватно репрезентују сваки представљени тип реченица. Следећи одељци посвећени су асиндетској реченици, управном и неуправном говору, дијалогском и монолошком изражавању и реду речи у реченици.

Део о синтакси не износи поређење значења и функције предлошко-падежних конструкција у руском и српском језику са синтаксичке тачке гледишта, пошто је

употреба и значење падежних облика детаљније обрађено у различитим деловима *Граматики*, највише у одељку о именицама.

Треће поглавље „*Изражавање граматичких и лексичких значења*“ подразумева преглед „од значења према форми“, односно према језичким средствима за изражавање одређених значења, која се могу изражавати различитим лексичким и граматичким облицима. У традиционалном тумачењу граматике („од форме према значењу“) језичка средства која се користе за изражавање истих или сличних значења анализирају се на више места, у оквиру различитих одељака, што зависи од граматичког облика који је предмет анализе. Језичка средства за изражавање одређених значења (нпр. значења циља) могу се наћи у оквиру одељака о морфологији (значења падежа, предлози и предлошко-падежне конструкције, прилози, заменички прилози, везници), као и у одељцима посвећеним синтакси (реченице, зависно-сложене реченице). Када је реч о приступу карактеристичном за функционалну граматику, средства за изражавање одређених значења могу се наћи систематизована на једном месту. У овом поглављу анализирају се четири групе значења: 1) у вези са човеком, 2) значење оријентације у простору и времену, 3) узрока, 4) квалификације и квантификације. За прву групу издваја се девет поткатегорија: 1) лица, 2) припадања, 3) активног или пасивног односа, 4) друштва, 5) средства, 6) модалних значења, 7) заповести, 8) питања, 9) ословљавање. Ово су категорије које се свакодневно срећу и њихова употреба је везана за језик свакодневне комуникације, што овом одељку, као и целој *Граматици* даје комуникативну вредност, осим што доприноси стицању комуникативне компетенције њених корисника. У другој групи која се односи на просторну и временску оријентацију аутор наводи средства за изражавање двају значења: места и времена. Ови појмови су повезани са метафоризацијом. П. Пипер појам простора дели у 14 подгрупа. Ово је такође новина у односу на претходне граматике. У трећој групи реч је о изражавању: 1) узрока, 2) закључка, 3) циља, 4) услова, 5) допуштања. Занимљив је пример који аутор наводи у вези са постпозитивном употребом предлога *для* „(см. у П. И. Мельникова-Печерского: *Она ко мне казалась быть благосклонною, чего для я и старался пред нею быть очень страстен*)“. Четврта група говори о

квалификацији и квантификацији: 1) изражавање особине, 2) начина, 3) поређења, 4) количине, 5) неодређености, 6) негације, 7) сагласности.

Четврто поглавље *Главне разлике између руског и српског језика* говори о типолошким разликама између руског и српског на свим језичким нивоима. Акцентат је на разликама, мада се подвлаче и сличности (нпр. облици са пуногласним групама).

Пети део има функцију практикума и бави се различитим говорним ситуацијама, карактеристичним за језик опште комуникације (*в банке, в городе, в гостинице, в магазине, в ресторане, вопросы, знакомство, на границе, на почте, обращение, письмо, поздравление, при встрече, прощание, разговор по телефону, телеграмма, электронная почта*).

Шести део садржи неколико речника: тематски, речник основних наставних израза, граматичких термина, лажних еквивалената, пословица и узречица. Тематски речник обухвата широки спектар ситуација и реалија које су саставни део свакодневице. Теме су изложене азбучним редоследом и представљају базу за стицање комуникативне компетенције, што и јесте циљ наставе руског језика у основној и средњој школи. Наслови тема дати су на руском и српском језику: Бизнес/Бизнис; Болезнь/Болест; Вкус/Укус; Временные отрезки/Временски периоди; Город/Град; Гостиница/Хотел; Государства, народы, языки/Државе, народи, језици; Деревья/Дрвеће; Дикие животные/Дивље животиње; Дом/Кућа; Домашние животные/Домаће животиње; Домашняя птица/Живина; Единицы измерения/ Мерне јединице; Зерновые хлеба и другие полезные растения/Житарице и друге корисне билке; Кино/Филм; Книга/Књига; Компьютер/Компјутер; Конференция/Конференција; Культура/Култура; Машина/Ауто; Литература/Књижевност; Мебель/Намештај; Напитки/Напици; Насекомые/Инсекти; Обувь/Обућа; Общественная жизнь/Друштвени живот; Овощи/Поврће; Одежда, ткани, головные уборы/Одећа, тканине, капе; парикмахерская/Код фризера; Парфюмерные товары/Парфимерија; Питание/Исхрана; Погода/Време (климатско); Поздравления/Честитања; Покупки/Куповина; Посуда и столове прибор/ Посуђе и прибор за јело; Почта/Пошта; Приветствия/Поздрави; Профессии/Занимања; Птицы/Птице; Путевые знаки/Саобраћајни знаци; Ресторан/Ресторан; Рыбы и

морские плоды/Рибe и плодови мора; Сельское хозяйство/Пољопривреда; Семья и родственники/Породица и родбина; Спорт/Спорт; Таможня/Царина; Театр/Позориште; Телефон/Телефон; Тело/Тело; Транспорт/Саобраћај; Фрукты/Воће; Цвета/Боје; Цветы/Цвеће; Церковь/Црква; Школа, университет/Школа, университет; Электротовары/Електрични апарати. У оквиру датих тема презентовани су спискови лексема и понеких конструкција објeдeњeних у тематске групе, које семантички одговарају конкретним областима из човекове свакодневице, његовом спољашњем или унутарњем свету.

Речник лажних еквивалената од посебног је значаја за спречавање интерференције, као и упућивања у међујезичку хомонимију. Речник изабраних граматичких термина погодује стицању лингвистичке компетенције, док речник одабраних пословица и узречица, приказан у виду списка руских пословица семантизованих на српски, носи лингвокултуролошки карактер.

На крају књиге дат је списак скраћеница и симбола (с. 332), избор из литературе – списак који пружа библиографски увид у српску русистичку дидактичку литературу (с. 333-334) и преглед садржаја.

Грамматика русского языка в поређењу са српском садржи селектовани лингвистички садржај који обухвата фонетику и графију, лексику, морфологију, синтаксу, теоријско- функционално обрађено изражавање граматичких и лексичких значења, типолошке разлике између руског и српског језика контрастивно разматране са аспекта диференцирања, тематске речнике, спознајне текстове, потребан обим свих елемената који су садржани у сваком од селектованих сегмената, као и довољан број репрезентативних примера.

Почетком XXI века српска русистика добила је модерну практичну дидактичку граматичку намењену ширем кругу корисника. Она на најбољи начин наставља традицију и наслеђе које је у овој области за собом оставио XX век, доносећи новине које први пут бивају део садржаја граматичког приручника руског језика у српској (и хрватској) социокултурној средини. Као што је чињено и у претходним граматикама, презентовање и дистрибуција граматичке грађе у *Граматици* П. Пипера дато је претежно линеарно, нови материјал се логично наставља на већ усвојени. Материја је презентована у складу са принципима научне

систематике, у оквиру теоријско-спознајних текстова, табеларним и вантабеларним прегледима. Граматичка материја се усваја свесно, увођењем у теоријска лингвистичка знања, али без даљег удубљивања у детаље, јер то не би било у функцији намене ове *Граматике*, нити представља циљ наставе страног (руског) језика у основној и средњој школи. Идентификација нових информација врши се објашњавањем, тумачењем и дефинисањем граматичких правила, чија примена је приказана у оквиру синтагме и реченице.

Апаратура оријентације добро је организована. Поглавља и одељци су јасно издвојени просторно и графички, посебно наслови шест делова (поглавља), који су штампани већим фонтом и унцијалом. Параграфи су добро уочљиви, нумерисани и јасно маркирани „масним“ („болд“) словима, парадигме су представљене хоризонталним табеларним прегледима, примери су штампани ситнијим слогом, у две колоне (примери на руском језику су у левој, а њихов превод на српски налази се у десној колони), логичке целине су адекватно лоциране и обележене, што корисницима олакшава оријентисање у презентованом лингвистичком, методичком и лингвокултуролошком садржају ове *Граматике*, посебно приликом самосталног учења. Апаратура усвајања односи се пре свега на прегледне парадигматске табеле, илустративне примере, као и делове параграфа који садрже мањи број задатака намењених контроли (аутоконтроли) примарне усвојености материјала. Обимнији систем вежбања није укључен у корпус, осим поменутих спорадичних изузетака у оквиру неких параграфа, посебно када је реч о фонетици и изговору. Међутим, с обзиром на свестрани приступ приликом обраде материје, велики број пажљиво одабраних примера, лингвистички материјал садржан у петом и шестом поглављу, као и профил корисника, систем вежбања у овој *Граматници* није обавезан.

Семантизација примера вршена је вербалним средствима, што у овој *Граматници* подразумева претежно превођење на српски језик и дефинисање појма лексичким средствима, представљање лексичке спојивости семантизоване лексеме. Ова *Граматика* не садржи илустративни материјал у виду цртежа или фотографија, јер њена намена то не захтева. Контрастирање се врши на синхронизованом нивоу, претежно у смеру од руског према српском језику, повремено је заступљен диференцијални приступ, посебно у параграфу о глаголској реакцији и поглављу

посвећеном типолошким разликама руског и српског језика. Због својих неоспорних квалитета *Грамматика руског језика у поређењу са српском* налази широку примену у средњошколској и универзитетској настави руског језика у нашој средини.

Грамматика руског језика у поређењу са српском завршава хронолошки преглед дидактичких граматика руског језика у српској и хрватској говорној средини у периоду од 1883. до 2005. године.

4.0. Закључна разматрања.

У овом раду бавили смо се темом која спада у ред теоријски и емпиријски истраживаних, али спорадично и недовољно разрађених питања методике наставе руског језика. Током истраживања покушали смо комплексно да приступимо структурној и функционалној анализи модела дидактичке граматике руског језика као инословенског у српској и хрватској говорној средини, независно од образовног профила коме је граматика намењена, метода који је у њој заступљен и нивоа учења страног (руског) језика, као и проучавању структуре и садржаја дидактичких граматика руског језика на нивоу њихових конституенти – сваке понаособ и у њиховој међусобној интеракцији, са знацима евалуације.

Приликом анализе обрађали смо пажњу на а) организацију спољашње и унутрашње структуре дидактичке граматике, б) селекцију материјала, квалитет лингводидактичког транспонована презентованог материјала, в) квалитет примера које је аутор одабрао и унео у граматички приручник, са становишта њихове репрезентативности и типичности за дату појаву, као и њиховог довољног или недовољног броја за извођење закључака и правила, г) методолошки приступ и подстицање на индуктивно или дедуктивно размишљање, д) заступљеност / незаступљеност контрастирања језика и његовог смера (унилатерално или билатерално контрастирање), е) заступљеност / незаступљеност вежбања и задатака, као и њихов квалитет, ж) подстицање фацитације, спречавање интерференције, позивање на књижевни језик, з) заступљеност / незаступљеност историјског принципа и дијахронијских објашњења у лингводидактичкој транспозицији материје.

Покушали смо да постигнемо основни циљ који се састоји у реконструисању и назнаци валоризовања развоја теоријских принципа и конструкцијских решења која су примењивана у дидактичким граматикама руског језика, коришћеним у српској и хрватској говорној и социокултурној средини од 1883. до 2005. године, путем праћења еволуције њихових основних категорија – структуре и садржаја. Задаци истраживања састојали су се у а) уочавању, опису и анализи принципа којима су се руководили аутори приликом конципирања и конструисања дидактичких граматика насталих у поменутом раздобљу; б) увиђању степена утцаја теоријских принципа

обликовања садржаја и структуре уџбеника, као и важећих норми и развоја лингвистичке науке на обликовање дидактичких граматика овога периода; в) уочавању евентуалног утицаја осталих фактора који су у анализираном периоду могли бити од значаја за структурно и садржинско уобличавање дидактичких граматика руског језика у српској и хрватској говорној и социокултурној средини, као и идентификовању превазиђених теоријских принципе и конструкцијских решења.

У истраживању смо пошли од хипотеза да постоји могућност научног заснивања глобалног модела дидактичке граматике руског језика намењене носиоцима блискосродног (српског и хрватског) језика, да постоји неопходност заступљености матерњег језика у дидактичком обликовању структурних, садржајних и функционалних одлика дидактичких граматика, у циљу превенције и кориговања интерференције, с једне, и стимулисања фацитације, са друге стране, те да постоји потреба модификовања неких конструкцијских решења у складу са узрасним карактеристикама корисника дидактичких граматика, нивоом знања и образовним профилем коме су намењене.

У нашем раду дидактичка граматика је посматрана као систем логичких конструкта – предикције, садржаја, спољашње и унутрашње структуре и функција, од којих сваки, са своје стране, представља посебан систем хијерархијски организованих компоненти, са својим специфичним функционално-онтолошким одликама и међусобним односом између елемената. Предмет наше анализе биле су дидактичке граматике руског језика у српској/хрватској говорној средини намењене за ниво основне и средње школе.

Уочили смо да је материјал у анализираним дидактичким граматикама изложен по принципу научне систематике, по структурном и функционалном моделу. Оријентисане су на говорну делатност у свим њеним видовима. Садржај је представљен махом линеарно, што указује на структуру граматичких целина, уочава се и начин селекције дидактичког садржаја по принципу градације. Називи поглавља и одељака најчешће указују на врсту граматичке грађе. Дидактичка функција постигана је провером усвојености градива кроз задатке и вежбања, као и издвојеним закључцима и правилима, што чини методолошки аспект већег броја анализираних

дидактичких граматика. Приликом навођења примера најчешће је коришћен линеарни приказ издвојених лексема или презентовање у контексту реченице, са граматичким садржајем који треба илустровати. Заступљени су и табеларни прегледи, у првом реду када је реч о приказу парадигми. Ради лакшег усвајања градива или у циљу израде вежбања, понекад се презентују одломци из књижевних текстова. У граматицима које садрже вежбања инструкције за њихову израду изложене су на матерњем, руском, или на оба језика, најчешће у 2. лицу множине. Корисницима граматика предложене су различите опције и технике за израду задатака: проналажење (подвлачење) и преписивање примера у вези са обрађеном граматичком појавом из датог текста, одговарање на питања, супституција речи у реченицама, превођење реченица са једног на други језик, допуњавање реченица уз трансформацију речи датих у загради. Ређе су заступљена питања метајезичког типа, са очекиваним одговорима који садрже детаљнија објашњења граматичких правила. У погледу организације апаратуре оријентације, аутори су на различите начине условним графичким знацима обележавали и упућивали на делове граматике, у циљу олакшавања оријентације корисницима, приликом самосталног учења. Фонетика, фонологија и ортографија приказују се најчешће графичким знацима, који подразумевају слова, дијакритичке знаке, транскрипционе знаке, симболе. Манифестују се и презентују на нивоу лексеме, синтагме, реченице или текста. Морфологија и синтакса презентоване су у првом реду текстуалним знацима у теоријско-спознајним текстовима граматичких приручника. У овом контексту под текстуалним знацима подразумевамо и табеларне прегледе презентоване парадигматике и синтагматике. Широ спектар текстуалних знакова представља спискове лексема (вантабеларне прегледе), синтагми, предлошко-падежних конструкција, реченица и реченичних модела. Поред текстуалног знаковног система користе се и ликовна (сликовна, иконична) илустративна средства у циљу објашњавања језичких појава. Поред цртежа и фотографија, ликовна графичка средства у граматичкој школској књизи издвојена су посебним слогом, другачијим обликом и величином слова, другом бојом, просторним издвајањем, укључивањем симбола карактеристичних за друге науке, уоквиравањем делова текста и сл. Лексика је у граматичким приручницима представљена најчешће у оквиру синтагми и

реченица, ради лакшег разумевања и усвајања. Она је садржана у свим сегментима, у функцији усвајања различитих граматичких категорија. Може бити груписана и у оквиру кумулативног речника на крају неких граматичких приручника. Кумулативни речник садржи узбучени списак семантизованих лексема из централног дела дидактичке граматике (речи и изрази из текстова, примери). Лексеме у кумулативним речницима могу бити систематизоване и по редоследу увођења дидактичких сегмената у граматичком приручнику. Семантизација се може вршити словним знацима (вербалним средствима, речима на матерњем или страном језику), као и илустративним средствима. Илустративна (визуелна) семантизација подразумева цртеж или фотографију са приказом датих појмова, док је вербална семантизација заступљена преводом на матерњи језик (одабирањем адекватног еквивалента), дефинисањем, парафразирањем, асоцирањем и логичким повезивањем са лексемама које се са датом речју налазе у односу синонимије, антонимије, затим лексичком спојивошћу, презентовањем фразеологизама са датом речју. Разматрају се парадигматски, синтагматски и деривациони односи између лексема. Већи број граматика посвећује пажњу различитим спојевима речи у оквиру лексичког система. Проблеми интерференције разматрани су у првом реду на лексичком плану, ради спречавања типичних грешака које се појављују у учењу руског као блискосродног инословенског језика.

Рад је обухватио главне лингвистичке (теоријско-методолошке), психолошке и дидактичко-методичке чиниоце у конципирању и обликовању дидактичке граматике руског језика у нашој средини. Као што смо поменули, размотрена је структура дидактичких граматика руског језика за потребе носилаца српског језика: 1. спољашња структура (метаструктура, као комплекс параметара који карактеришу дидактичку граматичку са становишта њених спољашњих односа повезаности на нивоу уџбеничког комплета; макроструктура, као комплекс параметара који дидактичку граматичку одређују са становишта њене глобалне архитектонике, као и сваку од њених конституената –теоријско-спознајне, инструментално-практичне, инструктивне текстове, апаратуру организације усвајања, апаратуру оријентације, илустративни материјал; микроструктура, као комплекс параметара који карактеришу дидактичку граматичку са становишта минималне структурне,

садржинске и функционалне јединице – одељак/параграф/ лекција); 2. унутарња структура (праксеосемиотички аспект, као комплекс параметара који дидактичку граматiku одређују са становишта примене различитих семиотичких система у њој, праксеоинформацијски аспект, као комплекс параметара који дидактичку граматiku одређују са становишта селекције и организације лингвистичког материјала – фреквенције, дистрибуције, дозирања; праксеометодички аспект, као комплекс параметара који дидактичку граматiku карактеришу са становишта корелације њене структуре са структуром наставног процеса). Садржај дидактичких граматика руског језика за потребе носилаца српског/хрватског језика разматран је у првом реду са аспекта лингвистичког садржаја, који представља језичке јединице свих нивоа и њихово дидактичко обликовање (прогресија, дозирање, селекција, презентација), као и методичког, који подразумева инструкције и сугестије за учење и самостални рад по граматички.

На крају закључних разматрања у вези са нашом темом, предложили бисмо пример табеларног приказа *структуре* дидактичке граматике (Прилог 1), на примеру једне од анализираних школских граматика (Несторов, Станковић 1999), као могућности и једну од варијанти за табеларно приказивање не само структуре, већ и *садржаја* граматичких приручника.

Резултати истраживања могли би имати фундаментални и апликативни значај. Фундаментални би се огледао у ширењу круга научних спознаја у области теорије уџбеника и методике наставе руског језика у инословенској средини, а апликативни – у пружању доприноса објективизирању делатности аутора и рецензента при конструисању и експертиси дидактичких граматика, што би, са своје стране, утицало на побољшање квалитета наставног процеса и повећања резултативности у овладавању руским језиком као инословенским у нашој социокултурној средини.

КОРПУС

- Анђелковић Милош, *Практична руска граматика за средње школе*. Београд, 1903.
- Анђелковић Милош, *Граматика руског језика за средње школе и самоуке*. (друго издање), Београд, 1908.
- Анђелковић Милош, *Граматика руског језика за средње школе и самоуке*. (треће издање), Београд, 1922.
- Видмани Перо, *Praktična gramatika ruskog jezika (za samouke)*, Zagreb, 1888.
- Дреновац Јелица, *Граматика руског језика за више разреде основне школе*. Београд, 1971.
- Ђуровић Димитрије, *Руски књижевни језик*. Београд, 1931.
- Илић Јеврем, *Руска граматика за српске школе*. Београд, 1883.
- Илић Јеврем, *Руска граматика за српске школе*. (друго издање), Београд, 1893.
- Кошутић Радован, *Граматика руског језика. II. Облици*. Београд, 1914.
- Кравар Мирослав, *Gramatika ruskoga jezika za više razrede srednjih škola*. Zagreb, 1948.
- Куљбакин Стјепан М., *Руска граматика за седми и осми разред реалних гимназија*. Београд, 1930.
- Маневић Тодор, Богићевић Јован, Миловидов Андреј, *Граматика руског језика за средње школе*. Београд, 1950.
- Маневић Тодор, *Руска граматика за основне и средње школе*. Београд, 1967.
- Маројевић Радмилу, *Gramatika ruskog jezika*. Beograd, 1983.
- Мароевич Радмилу, *Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*. Москва – Београд, 2001.
- Несторов Љубица, Станковић Богољуб, *Граматика руског језика за основну школу*. Београд, 1978.
- Несторов Љубица, Станковић Богољуб, *Граматика руског језика за основну школу*. Београд, 1999.
- Николић Вера, *Граматика руског језика: фонетика и морфологија*. Београд, 1966.
- Пипер Предраг, *Граматика руског језика у поређењу са српском*. Београд, 2005.
- Пољанец Радослав, *Ruska gramatika za svakoga*. Zagreb, 1973.

Рудан Дојчило, Добрић Милица, *Давайте лучше говорить по-русски (1). Граматичка вежбања за 1. и 2. разред гимназије*. Београд, 1994.

Tošović Branko, *Ruska gramatika u poredjenju sa srpskohrvatskom. Glasovi. Oblici. Rečenica*. Sarajevo, 1988.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнов, А. Р., (1987):** *Конструирование и экспертиза учебников*, Москва.
- Арутюнов, А. Р., (1990):** *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*, Москва.
- Арутюнова, Н. Д., (2003):** *Язык цели. Логический анализ языка. Избранное. 1988-1995*. Индрик, Москва.
- Балыхина, Т. М., (2007):** *Методика преподавания русского языка как неродного (нового): Учебное пособие для преподавателей и студентов*. Москва.
- Barnetová, V., Věličová H. et al., (1979):** *Русская грамматика 1-2*, Academia Praha.
- Белокапић, В., (2008):** Конфронтациона истраживања Вере Николић у области руског и српског пословног језика. *Славистика XII*, Београд. (с. 82-85).
- Беляев, Б. В., (1965):** *Очерки по психологии обучения иностранным языкам*, Москва
- Беспалько, В. П., (1988):** *Теория учебника. Дидактический аспект*, Москва.
<http://issuu.com/normagee/docs/bespalko_teorija_uchebника?e=0>
- Бим, И. Л., (1975):** К разработке теории учебника иностранного языка, *Русский язык за рубежом*, Москва.
- Бим, И. Л., (1977):** *Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника, Опыт системно-структурного анализа*, Москва.
- Большая советская энциклопедия.** Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е, Москва 1976
- Бондарко, А. В., (1984):** *Функциональная грамматика*, Наука, Ленинград
- Бондарко, А. В., (1996):** *Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Обусловленность*, Ленинград.
- Борисенко-Свинарская, В., (2007):** Вклад Радована Кошутича в развитие московской фонологической школы. *Славистика XI*, Београд (с. 13-19).
- Борисенко-Свинарская, В., (2008):** *Парадигматический характер Грамматики Радована Кошутича*. Славистика XII, Београд (с. 43-48).
- Всеволодова, М. В. (2000):** *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва.

- Выготский, Л. С., (1934):** Мышление и речь. Психологические исследования, Москва, Ленинград.
- Вятютнев, М. Н., (1984):** *Теория учебника русского языка как иностранного*, Москва.
- Вятютнев, М. Н., (1988):** Методологические аспекты современного учебника русского языка как иностранного, *Русский язык за рубежом* 3, Москва (с. 72).
- Дамљановић, Д., (2000):** *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд.
- Живановић, Ђ., (1986):** *Радован Кошутић (1866-1949)*. Славистички зборник, Београд.
- Живановић, Ђ., (1986):** *Прекретне године Радована Кошутића*. Славистички зборник, Београд. (с. 9-20).
- Зарубина, Н. Д., (1981):** *Текст: Лингвистический и методический аспекты*, Москва.
- Зимняя, И. А., (1985):** Личностно-деятельностный подход к обучению русскому языку как иностранному, *Русский язык за рубежом* № 5.
<<http://psychlib.ru/mgppu/ZOsv-01/ZLD-244.HTM>>
- Зимняя, И. А., (1989):** *Психология и обучение неродному языку*, Москва.
- Зув Д. Д., (1988):** *Проблемы теории школьного учебника и пути его совершенствования*, Москва.
- Ивић, И., Пешикан, А., Антић, С., (2008):** *Водич за добар уџбеник. Општи стандарди квалитета уџбеника*. Нови Сад.
- Капитонова Т. И., Щукин А. Н., (1979):** *Современные методы обучения русскому языку иностранцев*, Москва.
- Колодезнев, В. И., (1988):** *Методика преподавания русского языка как иностранного*, Тула.
- Кончаревић, К., (1990):** *О граматичи функционално-семантичких поља*, Живи језици, Вол.32, бр. 1/4 (с. 19-31), Београд.
- Кончаревић, К., (1996):** *Настава страног језика на филолошким студијама: теорија и пракса*, Београд.
- Кончаревић, К., (1997):** *Структура и садржај уџбеника руског језика за основну школу. Докторска дисертација*, Филолошки факултет, Београд.

- Кончаревић, К., (2002):** *Савремени уџбеник страног - руског језика: структура и садржај*, Београд.
- Кончаревић, К., (2004):** *Савремена настава руског језика: садржаји, организација, облици*, Београд.
- Кончаревић, К., (2008):** Лингводидактичко наслеђе проф. др Вере Николић, *Славистика XII*, Београд (с. 72-81).
- Кончаревић, К., (2008):** Непознати документи о универзитетској делатности Радована Кошутића. *Славистика XII*, Београд (389-402).
- Кончаревић, К., (2008):** *Сопоставительные лингводидактические исследования в сербской русистике: итоги и перспективы.* [В сб.:] Б. Станкович (ред.), Изучение славянских языков, литератур и культур как инославянских и иностранных. Сборник докладов (VII Международный симпозиум МАПРЯЛ, Белград, 3-5 июня 2008). Изд. Славистическое общество Сербии, Белград. (с. 196-202).
- Кончаревић, К., (2009):** Прилог проучавању међуратне русистике: русистички опус др Димитрија Ђуровића, *Славистика XIII (2009)*, Београд.
- Кончаревић, К., (2009):** Сто шездесет година настава руског језика у духовним школама Српске православне цркве, *Славистика XIII (2009)*, Београд.
- Кончаревић, К., Дамљановић, Д., (2010):** *Настава и методика настава руског језика у Србији у XIX и XX веку. Прилози за историју*, Београд.
- Коцић, Љ., (2001):** Дидактичко-методички захтеви у обликовању структуре уџбеника. У Требјешанин, Б., Лазаревић, Д., *Савремени основношколски уџбеник. Теоријско-методолошке основе* (с. 131–156). Београд.
- Кошутић, Р., (1927):** *Примери књижевног језика руског*, Београд, књ. I.
- Крючкова, Л. С., Мощинская, Н. В., (2009):** *Практическая методика обучения русскому языку как иностранному*, Москва.
- Лалић, Р., (1966):** *О Кошутићевом методу учења руског језика код нас. Живи језици*, Београд, 1-4, (с. 1-10).
- Левин, Ж., Перму, Ж., Вермеј, Г., (1970):** *Моје дете биће добар ђак* (прев. С. Бојанин), Култура, Београд.
- Лукић, Н., (1977):** *Текст уџбеника као посебан вид комуникације у процесу учења*, Београд.

- Мала енциклопедија**, т. 3, (1978): Просвета, Београд. (с. 325).
- Мароевич, Р.**, (2011): *Русская граматика в межславянском контексте. Части речи в русском языке (сравнительно-исторический и формально-грамматический аспекты)*, Српски језик: студије српске и словенске бр. 16, Београд. (с. 333-339)
- Маројевић, Р., Маројевић, М., Можалева В. О.**, (1985): *Основни руско–српскохрватски речник : (приручник за ученике, студенте и наставнике)*, Просвета, Београд.
- Маројевић, Р.**, (1986): *Радован Кошутић и развој југословенске лингвистичке русистике*. Славистички зборник, Београд.
- Милинковић, Љ.**, (1986): *Лексикографски рад Радована Кошутића и савремени руско-српскохрватски школски речници*. Славистички зборник 1, Београд. (с. 85-91).
- Московкин, Л. В., Шукин, А. Н.**, (2010): *Хрестоматия по методике преподавания русского языка как иностранного*, Москва.
- Николић, В., Межински, М.**, (1984): *Методика наставе руског језика са практикумом*. Београд.
- Николић В.**, (1986): Радован Кошутић као коментатор руских текстова („Напомене“ – друга књига „Руских примера“). *Славистички зборник*, Београд (с. 77-84).
- Новиков, Л. А.**, (1978): Лингвистические основы методики преподавания русского языка как иностранного, *Русский язык за рубежом* 2, с. 55-56
- Пассов, Е. И.**, (1989): *Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению*, Русский язык, Москва.
- Пешић, Ј.**, (1998): *Нови приступ структури уџбеника. Теоријски принципи и конструкцијска решења*, Београд.
- Пилиповић, Р.**, (2012): *Српски богослови на школовању у Русији у другој половини 19. века – према оцени руског царског дипломате*, Баштине (Heritages), Годишњак за друштвену историју 2, 2012. (с. 84-85).
- Пипер, П.**, (1980): *О примени контрастивног метода у настави руског језика у вишејезичној средини*, Контрастивна језичка истраживања, зборник радова, Филозофски факултет, Нови Сад (с. 429-434).

- Пипер, П., (1984):** *Радмило Маројевић, Граматика руског језика, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. Приказ. Зборник радова Института за стране језике и књижевности у Новом Саду. – 6, с. 443-448.*
- Пипер, П., (1986):** *К сопоставителному описанию грамматических систем на функционально-семантических основах, VI конгресс МАПРЯЛ, сборник тезисов, Будапешт.*
- Пипер, П., (1991):** *О поређењу граматичких структура руског и српскохрватског језика на функционалној основи Зборник Матице српске за славистику. – 41, Нови Сад. (51-67).*
- Пипер, П., (2006):** *Двеста осамдесет година руског језика у српским школама. – Славистика X, Београд. (с. 17-24).*
- Плут Д., (2003):** *Уџбеник као културно-потпорни систем, Београд.*
- Продановић, Т., (1982):** *Вредновање педагошко-теоријске и методичко-практичне ваљаности концепције уџбеника за основну школу, Београд.*
- Радосевић, Н., (1970):** *Функција школског уџбеника у светлу савремене наставе. Уџбеник руског језика, Београд.*
- Радосевић, Н., (1970):** *Неке одлике процеса усвајања блиско сродног језика и њихов значај за рационализацију наставе. X конгрес међународне федерације професора страних језика (FIPLV) у Загребу.*
- Радосевић, Н., (1973):** *Процес усвајања сродног (руског) језика у српскохрватској говорној средини, Нови Сад.*
- Раичевић, В., (1995):** *Тематска условљеност лексике у уџбеницима руског језика и њена семантизација у наставној пракси (теоријске основе). Докторска дисертација. Филолошки факултет, Београд.*
- Раичевић, В., (2007):** *Опита методика наставе словенских језика у инословенској средини, Београд.*
- Раичевић, В., (2007):** *Креативност и учење језика, Славистика XI, Београд.*
- Раичевић, В., (2009):** *Комуникативна компетенција као категорија и циљ наставе руског језика, Славистика XIII, Београд. (с. 168-175)*
- Раичевић, В., (2011):** *Речник лингводидактичке терминологије, Београд.*

- Раичевић В., Гинић Ј., (2011):** *Практикум из методике наставе руског језика* Београд.
- Рожкова Г. И., (1978):** *Вопросы практической грамматики в преподавании русского языка как иностранного*, Москва.
- Рожкова Г. И., (1983):** *К лингвистическим основам методики преподавания русского языка иностранцам*, Москва.
- Скљаров, М., (1987):** *Језик и говор у настави страних језика*, Загреб.
- Станковић, Б., (1979):** *Интерференције у предикатским синтагмама руског и српскохрватског језика*, Филолошки факултет, Београд.
- Станковић, Б., (1988):** *Русско-српскохрватскиј словарь*, Русский язык, Москва.
- Станковић, Б., (2007)** (прир.): *Сто година славистике у Србији (1877-1977). Зборник реферата издат 30 година касније*. Београд
- Станковић, Б.,** *Основна Кошутећава полазишта у области методике наставе инословенских језика у српској средини.* <<http://www.rastko.org.rs/rastko-pl/stogodina/bstankovic-kosutic.php>>
- Сятковский, С., (1981):** *О структуре учебников иностранных языков*, Москва.
- Тарановски, К., (1949-1950):** *Радован Кошутећа (1866-1949)*, Јужнословенски филолог, 1949-, 1-4, (с. 512-517)
- Терзић, Б., (1965):** Предговор. Граматика руског језика. II : облици, Р. Кошутећа, 3. Изд. Научна књига, Београд (с. V–XIX).
- Терзић, Б., (1987):** Сопоставителни аспект в актуалних сербохрватских школних граматица руског језика. *Зборник радова Института за стране језике*. Београд (с. 383–388).
- Терзић, Б., (1999):** *Руско-српске језичке паралеле*, Славистичко друштво Србије, Београд.
- Терзић, Б., (2000):** Велико име славистичке науке : С. М. Куљбакин (1873–1941), *Политика*, 97, 31261 (4. XI 2000), с. 23.
- Терзић, Б., (2006):** *Културолошки аспект Кошутећевих Писама из Петрограда (поводом 140-годишњице рођења Р. Кошутећа)*. *Славистика X*, Београд.

- Трушина Л. Б., (1981)** (ред.): *Содержание и структура учебника русского языка как иностранного*, Москва.
- Хавронова, С. А., Балыхина, Т. М., (2008):** *Инновационный учебно-методический комплекс «Русский язык как иностранный»*. Учебное пособие. Москва.
- Хуторской, А. В., (2005):** *Место учебника в дидактической системе*, Интернет-журнал Эйдос <<http://www.eidos.ru/journal/2005/0608.htm>>
- Шабалин, М. Н., (1973):** Теоретические основы учебника второго языка (на материале русского языка в нерусской аудитории). Автореферат дис. Москва.
- Щукин, А. Н., (1990):** *Методика преподавания русского языка как иностранного для зарубежных филологов-русистов*, Москва.
- Щукин, А. Н., (1994):** *Вопросы практической методики преподавания русского языка как иностранного*, 2-й выпуск, под ред. А. Н., Институт русского языка имени А. С. Пушкина, Москва.
- Щукин А. Н., Московкин Л. В., Капитонова Т. И., (2014):** *Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному*, Москва.
- Ярцева В. Н., (1987)** (ред.): *Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку*. Москва.

Прилози

Прилог 1. – Табела 1. Пример предложеног табеларног приказа *структуре* дидактичке граматике (једно од решења).

Љ. Несторов, Б. Станковић. <i>ГраMATИКА руског језика за основну школу</i> , Београд, 1999.						
СТРУКТУРА						
Спољашња структура						
Метаструктура	Саставни део уџбеничког комплета					
Макроструктура	Теоријско-спознајни. Инструментално-практични. Контролни задаци у додатку на крају књиге.					
Текстотека						
теоријско-спознајни тектови	Објашњено је грађење сваког граматичког облика, са елементима творбе речи – функционални приступ са елементима формално-граматичког. Не дају се експлицитне дефиниције облика. Обраћа се пажња на њихово значење и место у морфолошком систему. Дијахронијских коментара нема. Присутно је конфронтирање, скреће се пажња на разлике, истоветности и сличности између два језика.					
инструментално-практични	Текстови на крају књиге, додаток.					
инструктивни текстови	Инструкције за израду вежбања и контролних задатака.					
вантекстуалне компоненте	апаратура оријентације			апаратура организације усвајања		илустративни материјал
Микроструктура	поглавље	глава	одељак	параграф	Вежбања, задаци, табеле, додатна објашњења ситним слогом, напомене.	табеле, цртежи, иконич. знаци
	3	23		167		
Унутарња структура						
Праксеосемиотички аспект	Текстови, цртежи, табеле, графички упућивачки знаци					
Праксеоинформацијски аспект	Адекватан одабир језичког садржаја, дозирање, дистрибуција, фреквенција јез. и грам. јединица усклађен са наставним програмом.					
Праксеометодички аспект	Методичке информације, корелација структуре са структуром наставног процеса, усклађеност са узрастом и нивоом знања.					

Прилог 2. – Табела 2. Табеларни приказ компетенција које се стичу у процесу учења страног (руског) језика, предложен у књизи Хавронине/Балыхине *Инновационный учебно-методический комплекс «Русский язык как иностранный». Учебное пособие*, Москва, 2008.

Виды компетенций		
языковая	речевая	коммуникативная
способность воспринимать и использовать единицы иностранного языка	способность понимать и продуцировать иноязычный текст	способность общаться на иностранном языке

Прилог 3.

Primjer ruskoga izgovora

§ 16 — Два плуга¹

Кузнец сковал из железа два плуга. Один попал к мужику, а другой купцу. У мужика плуг тотчас же пошел в дело, а у купца пролежал целый год в магазине. Через два года оба плуга встретились. Плуг, что был у купца, почернел и заржавел, а товарищ его блестел, как серебро. Вот первый плуг и спрашивает земляка: „Отче-

Dva plúgə

Kuz'n'éc skavál iz žil'ězə dva plúgə. Ad'in papát k mužikú, a drugój kupcú. U mužiká pluk tóč'č'iz žə pašól v d'ělə, a u kupcá prəl'izál cěl'ij got v məgaz'in'i. Č'ir'iz dva gódə óbə plúgə fstr'ět'il'is'. Pluk, šta bił u kupcá, pəč'irn'ěl i zaržáv'el, a tavár'is'č' jivó bl'is't'ěl, kək s'ir'ibró. Vot p'ěrvij pluk i spráštívajit z'iml'iká: „Ač'č'i-

¹ Dva pluga. Kovač skovao od željeza dva pluga. Jedan dospije k seljaku, a drugi trgovcu. Kod seljaka plug odmah pođe na posao, a kod trgovca proteži cijelu godinu u dućanu. Za dvije godine oba se pluga sretnu. Plug, što je bio kod trgovca, pocrnio je i zarđao, a drug je njegov blistao kao srebro. Tada prvi plug upita zemljaka: „Zašto ti tako blistaš, a ja pocrnio i zarđao?“ — „Zato, što sam ja radio, a ti cijelo vrijeme na boku ležao“ — odgovori drug.

Слика 1. – Текст „Два плуга“ из *Gramatike ruskoga jezika za više razrede srednjih škola* 1948., Мирослава Кравара (Кравар 1948: 24).

35

Кратки су наставци као и именски :

ЗА МУШКИ РОД		ЗА ЖЕНСКИ РОД		ЗА СРЕДЊИ РОД	
ТВРДИ	МЯКИ	ТВРДИ	МЯКИ	ТВРДИ	МЯКИ
ъ	ь	а	я	о	е

П Р И М Е Р И.

МУШКИ РОД	ЖЕНСКИ РОД	СРЕДЊИ РОД
знаменитый	— знаменитая	— знаменитое
лѣнивый	— лѣнивая	— лѣнивое
господскій	— господская	— господское
услужливый	— услужливая	— услужливое
материнъ	— материна	— материно
деревянный	— деревяная	— деревяное
морскій	— морская	— морское
новъ	— нова	— ново
новый	— новая	— новое
простъ	— проста	— просто
богатъ	— богата	— богато
богатый	— богатая	— богатое
умень	— умна	— умно
умный	— умная	— умное
синій	— синяя	— синее
синь	— синя	— сине

Код одређених придева са акцентом на крајњем слогу наставак мушког рода *ый* прелази у *ой*. На пр. *скупо́й* (тврди-чави) место *скупо́ый*, *сла́во́й* (слени) место *сла́во́ый*, *хромо́й* (хроми) место *хромо́ый*, *снѣго́во́й* (снежни) место *снѣго́во́ый*, *свято́й* (свети) место *свято́ый*, *благóй* (благи) место *благóый*, *голубóй* (плави) место *голубóый*, *примо́й* (прави) место *примо́ый* и т. д.

Неки придеви могу имати (као и код нас у српском језику) и пуне и кратке наставке; то су они придеви, којима се казује каквоћа предмета. На пр. *добро́ый* — *добро́ая* — *добро́ое* и *добро́ъ* — *добро́а* — *добро́о*, *ново́ый* — *ново́ая* — *ново́ое* и

3*

Слика 2. – Придеви у Руској Граматици за српске школе Ј. Илића, изд. 1883. (Илић 1883: 35)

не сѣють *сѣмени*. — Послы говорили *именемъ* своего князя. — Я не знаю твоего *имени*. — На самомъ *темени* этой горы лежитъ снѣгъ. — Я читалъ объ одномъ дикомъ *племени*. — Всадникъ держалъ ногу въ *стремени*. — Иногда въ маленькомъ *дитяти* можно замѣтить проблески свѣтлаго ума и соображенія. — *Дѣти* бывають часто не на радость, а на горе родителямъ. — *Дитяти* маменька разчесывать головку купила частый гребешокъ.

§ 38.

Меъанье туђих речи.

Именице, које су позајимљене из других језика и које су примиле руске наставке за облик, меъају се као и руске речи са таквим наставцима. На пр. реч *поэтъ* (песник) примила је наставак руских именица мушког рода и меъа се по првој врсти.

Оне пак именице, које су задржале туђ наставак, не меъају се никако по другим надежма, него увек остају у првом надежу. На пр. *пальто* (капут) — *у меня пальто* (ја имам капут) — *я безъ пальто* (ја сам без капута) — *я въ пальто* (ја сам у капуту) и т. д.

2.

ПРИДЕВИ (ИМЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ).

§ 39.

Придевски наставци за облик.

Као што су придеви двојаки: одређени и неодређени, тако су и придевски наставци двојаки: пуни и кратки.

Одређени придеви имају пуне — а неодређени придеви имају кратке наставке. Пуни и кратки наставци могу бити тврди или меки.

Пуни су наставци:

ЗА МУШКИ РОД		ЗА ЖЕНСКИ РОД		ЗА СРЕДЊИ РОД	
ТВРДИ	МЕКИ	ТВРДИ	МЕКИ	ТВРДИ	МЕКИ
ый	ій	ая	яя — ѣя	ое	ее — ѳе

Слика 3. – Придеви у Руској граматници за српске школе Ј. Илића, друго изд. 1893. (Илић 1893: 34)

Прилог 6.

8

ВЕЖБАЊЕ.

Рѳза и крапѳва.
Рѳза и крапѳва.
Руѳа копрѳва.

Случѳлось, что рѳза и крапѳва росли вмѳстѳ, и
Случѳлось, что рѳза и крапѳва росли вмѳстѳе и
Догодѳло се да расле заједно

вотъ послѳдняя говоритъ своѳй прекрасной сосѳдкѳ :
вотъ послѳдняя гаварѳт свајѳй прекрасной сосѳеткѳ:
ево (гле) вели (рече) својѳй лепој сусеткѳ

„Смотри, пожадуѳста, какъ ѳта пчела ѳколо тебѳ
„Сматрѳ, пожадуѳста, какъ ѳта пчела ѳколо ѳебѳја
Гледај, молим те, како ова тебе

увиваѳтся ; тебѳ ни на минутѳу нѳтъ ѳтъ неѳ
увиваѳтся; ѳебѳје ни на минутѳу ѳет ат неѳо
увија се ; теби није ѳд ѳе

покоѳя. *И* удивляюсь твоѳму терѳѳнѳю. Величественная
пакоѳя. *Ја* удивляюс твајѳму ѳериѳѳенију. Величественная
мира. Чудим се трѳпѳѳѳю. Величанственая

Слика 4. – Вежбање у *Руској граматици за српске школе*, Ј. Илића, друго изд. 1893. (Илић 1893: 8)

Прилог 7.

Он, она, оно собираем-а-о Мы собираемы Вы собираемы Они собираемы	Свршеног типа нема
<i>Прошло време.</i>	
Я, ты, он, она, оно был-а-о собираем-а-о Мы, вы, они были собираемы	Я, ты, он, она, оно был-а-о сбран-а-о Мы, вы, они были собраны
<i>Будуће време.</i>	
Я буду, ты будешь, он, она, оно будет собираем-а-о Мы будем собираемы Вы будете собираемы Они, они будут собираемы	Я буду, ты будешь, он, она, оно будет собран-а-о Мы будем собраны Вы будете собраны Они, они будут собраны.
<i>Погодбени начин.</i>	
Я, ты, он, она, оно был бы, была бы, было бы собираем-а-о Мы были бы собираемы Вы, они, они были бы собираемы	Я, ты, он, она, оно, был бы, была бы, было бы собран-а-о Мы были бы собраны Вы, они, они были бы собраны
<i>Заповедни начин.</i>	
Будь ты собираем-а-о Пусть он, она оно будет собираем-а-о Будьте вы собираемы Пусть, они, они будут собираемы	Будь ты собран-а-о Пусть он, она, оно будет сбран-а-о Будьте вы собраны Пусть они, они будут собраны
Глаголски придеви трпног стања.	
<i>Садашње време.</i>	
Неодређени облик: Собираем-а-о Одређени облик: собираемый-ая-ое, Собираемые (pl.)	Свршеног типа нема
<i>Прошло време,</i>	
Не употребљава се. Неодређени облик: сбран-а-о, собраны Одређени облик: собранный-ая-ое, собранные.	
Глаголски прилози трпног стања:	
<i>Садашње време.</i>	
Будучи собираем-а-о	Свршеног типа нема
<i>Прошло време.</i>	
Быв собираем-а-о	Быв собран-а-о, собраны

Слика 5. – Преглед облика трпног стања у руском језику (Димитрије Ђуровић,
Руски књижевни језик, 1931.

Напомена. 1. Облици на *-ѣнѣй (-ѣнѣиѣ)* могу имати и елативно значење (значење врло појачаног позитива, т. ј. непоређеног придева); мимо то, сем истакнутих примера, они ретко долазе у обичном говору, па и ту већином само у свези с неким речима, н. пр. *благороднѣиѣй челоуѣкъ*, врло племенит човек; *богатѣиѣй купецъ* (рудникъ), врло богат трговац (рудник); *вѣрнѣиѣй путъ*, најпоузданији пут; *вѣрнѣиѣе ередство*, најпоузданије средство; *онъ добрѣиѣшаа душа*, он је благо од човека; *мој ахѣиѣй врагъ*, мој најжешћи непријатељ; *знаменитѣиѣй полковѣдецъ*, најславнији војсковођ; *малѣиѣшаа ошѣбѣа*, најмања погрешка (н. пр. може све упропастити); *вашъ похѣбрнѣиѣй слуга*, слуга понизни (н. пр. у писмима); *онъ умнѣиѣнаа голова*, то је паметна глава; *онъ честнѣиѣй челоуѣкъ*, то је врло поштен човек; *ѣто чистѣиѣшаа лѣжа*, то је пресна лаж; || *величѣиѣе озеро въ мирѣ*, највеће језеро на свету; *височѣиѣшаа гора*, највиши брег; *до мельчѣиѣшихъ подрѣбностей*, до најситнијих потанкоћа; *ѣто тончѣиѣиѣа кружева*, то је најфинија чипка; *онъ получилъ строжѣиѣй заговоръ*, најстрожије је укорен, и т. д.

2. У високом званичном стилу пред оваке облике долази каткад реч *все-*, н. пр. *всеобѣданиѣиѣй отчетъ*, реферат цару (који н. пр. подноси министар); *вашъ всепохѣбрнѣиѣй слуга*, ваш понизни слуга (кад се ко потпише из претеране уљудности); *всемиѣлостивѣиѣй госуда́рь!* премилостиви господару! (царе!), и т. д.

Додатак. Како је *самѣй* с позитивом и компаративом главна одлика суперлатива, у писаца наћи ће се и оваки претерани примери: *самѣе убѣдѣтельнѣиѣе доказательство*, најуверљивији доказ (*Бѣльински*); *самѣй почѣтнѣиѣй гѣсть*, најугледнији гост (*Достоѣевски*).

- 196. Предикативан облик.** Исто као дужи облик непоређеног придева (*мѣгкая бума́га* = мека хартија, и: *ѣта бума́га мѣгкая* = ова је хартија мека) и исто као атрибутиван компаративни облик (*болѣе мѣгкая бума́га* = мекша хартија, и: *ѣта бума́га болѣе мѣгкая* = ова је хартија мекша), и атрибутиван суперлатив сам по себи може вредити и атрибутивно и предикативно: *самѣа мѣгкая бума́га* = најмекша хартија, и: *ѣта бума́га самѣа мѣгкая* = ова је хартија најмекша; *самѣй ѣркій примѣръ* = најочигледнији пример, и: *ѣтотъ примѣръ самѣй ѣркій* = овај је пример најочигледнији; *самѣй хорѣиѣй* (*самѣй лѣчшиѣй*, *наилѣчшиѣй*) *сѣртъ* = најбоља врста, и: *ѣтотъ сѣртъ самѣй хорѣиѣй* (*самѣй лѣчшиѣй*, *наилѣчшиѣй*) = ова је врста најбоља. Мимо то, предикативан суперлатив може се исказати и адвербијално, кад се предикативном компаративу дода реч *всѣхъ* (генитив множине од *весь*) или изъ *всѣхъ*: *ѣтотъ ученикъ лѣчше всѣхъ* (мисли се: *учениковъ*), овај је ученик најбољи; *ѣта сестра старше всѣхъ* (т. ј. *сестѣръ*), ова је сестра најстарија.

Слика 6. – Илустрација напомена, додатка и теоријско-спознајног текста о значењу, употреби и синтаксичкој функцији придева у Кошутевој *Руској граматици II Облици* (Кошутећ 1914: 116).

Примери за вежбање.

Онъ сáмый трудолюбивый человекъ, он је највреднији човек (кажи: овај је човек највреднији; од највреднијег човека, с највреднијим људима). — *Ѣто* наилучшая бумага, ово је најбоља хартија (кажи: ова је хартија најбоља; најбољу хартију; у најбољој хартији). — Слоно́у умягшее животно́е, слон је најпаветнија животиња (кажи: ова је животиња најпаветнија; најпаветније животиње; с најпаветнијим животињама). — Орёлъ сáмая сильная птица, орао је најјача птица (кажи: ова је птица најјача; најјаче птице; из најјачих птица; ове су птице најјаче). — Онъ честиве вѣхъ, он је најпоштенији (кажи: најпоштенији човек; најпоштенији људи; ови су људи најпоштенији). — *Ѣтотъ* ученикъ сáмый прилежный, овај је ученик најмарљивији (кажи: најмарљивији ученици; ови ученици су најмарљивији; најмарљивије ученике; од најмарљивијих ученика). — Дáйте мнѣ фунтъ сáмага душистаго чаю, дајте ми фунту најмиришљавијег чаја (речи: најмириснији цвет [§ 22, 1 б, нап. 1]; овај је цвет најмириснији; из најмириснијег цвећа; у најмириснијем цвећу; ови су цветови најмириснији). — Вы мнѣ дали низший сортъ (чаю), а я просидъ высшей, дали сте ми најгору врсту (чаја), а ја сам тражио најбољу (кажи: најбоље врсте [сорта] чаја; ове су врсте најбоље, а ове најгоре; у најбољим врстама; из најгорих врста).

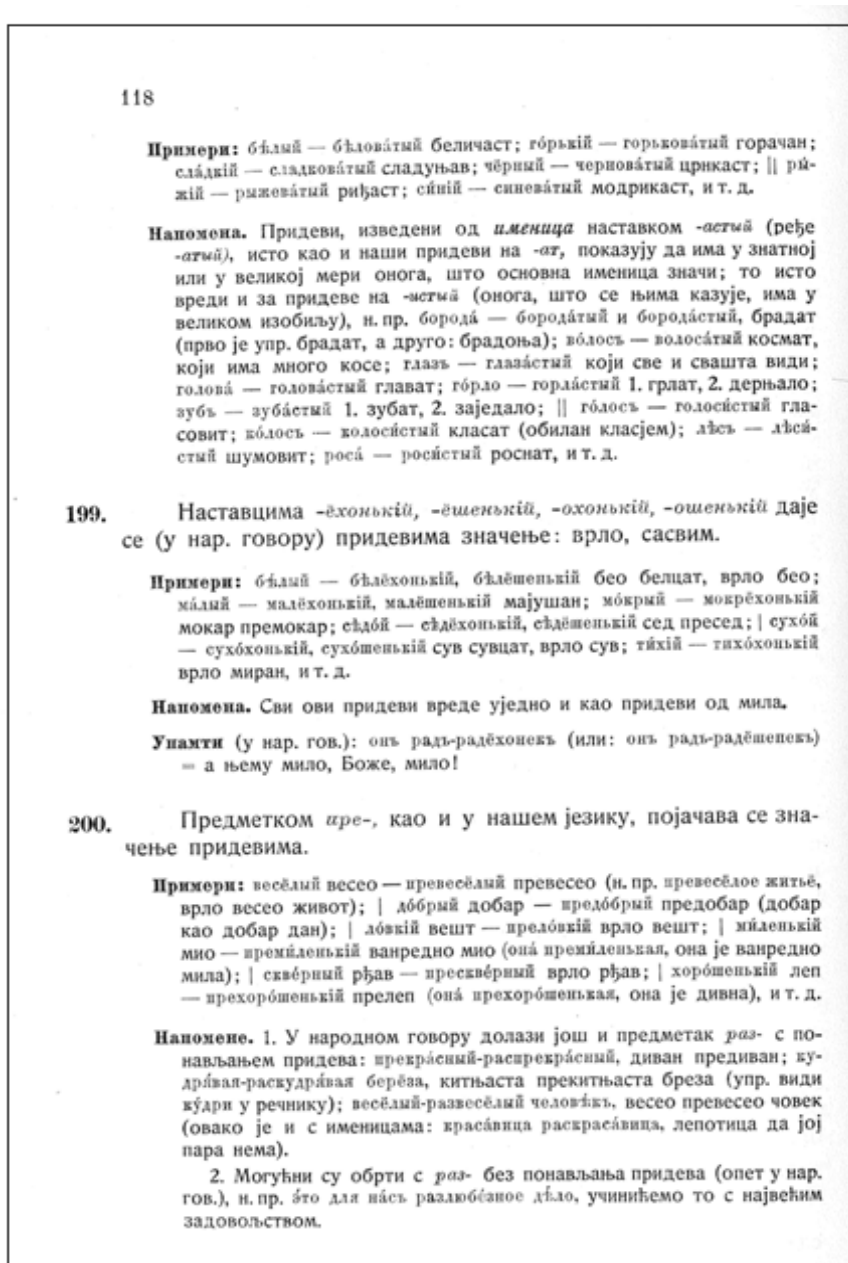
Наставци за деминуцију и аугментацију. Придеви за 197. смањивање (деминутиви) и придеви од мила (хипокористика) постају наставком *-енькій* (*-en-ьk-*).

Примери: бѣлый — бѣленькій (ручки у ней бѣленькіа, руке су јој тако беле); | добрый — добренькій (како́й онъ добренькій! како је добар); | гладкій — гладенькій (ко́жа у него́ гладенькіа, кожа му глатка); | короткий — коротенькій (во́лоси у него́ коротенькіе, косица му кратка); | милый — миленькій (кака́а она́ миленькіа! како је она мила!); | тонкій — тоненькій (па́льчики у него́ тоненькіе, прсти му танки танушни); || сухой — сухенькій (онъ сухенькій, сув је); | лёгкій — лёгенькій (лёгенькій туманъ, лака маглица), и т. д.

Упамти: хоро́ший значи: добар, а хоро́шенькій значи: леп, н. пр. како́й онъ хоро́шенькій! како је леп!; она́ хоро́шенькіа, она је лепа (за „леп“ има још једна реч, то је: краси́вый; она одговара фр. beau, а хоро́шенькій = фр. joli).

Наставцима *-оват-*, *-еват-*, као у нас н. пр. наставком *-аст*, 198. слаби се значење придевима.

Слика 7. – Илустрација примера за вежбање и теоријско-спознајног текста са вантабеларним прегледом придевских лексема са хипокористичким суфиксом *-енькій* (*-en-ьk-*) у Кошутећевој *Руској граматици II Облици* (Кошутећ 1914: 117).

Слика 8. – Илустрација примера за вежбање и теоријско-спознајног текста у Кошутевој *Руској граматици II Облици* (Кошутећ 1914: 118).

119		
4. БРОЈЕВИ.		
а) Прости бројеви.		
1 оди́нь, одна́, одно́	80 во́семьдесѣтъ	201.
2 два, двѣ́, два	90 девѣно́сто	
3 три	100 сто	
4 четѣ́ре	101 сто оди́нь, и т. д.	
5 пять	145 сто со́рокъ пѣтъ	
6 шесть	200 двѣ́сти	
7 семь	300 трѣ́ста	
8 во́семь	400 четѣ́реста	
9 де́вять	500 пятьсо́тъ	
10 де́сять	600 шестьсо́тъ	
11 оди́ннадцѣтъ	700 семьсо́тъ	
12 двѣ́ннадцѣтъ	800 во́семьсо́тъ	
13 тринѣ́дцѣтъ	900 девѣтьсо́тъ	
14 четѣ́рнадцѣтъ	1000 тѣ́сяча	
15 пятнѣ́дцѣтъ	1631 тѣ́сяча шестьсо́тъ	
16 шестнѣ́дцѣтъ	три́дцѣтъ оди́нь	
17 семнѣ́дцѣтъ	2000 двѣ́ тѣ́сячи	
18 во́семнѣ́дцѣтъ	3000 три тѣ́сячи	
19 девѣ́тнѣ́дцѣтъ	4000 четѣ́ре тѣ́сячи	
20 двѣ́дцѣтъ	5000 пять тѣ́сячъ	
21 двѣ́дцѣтъ оди́нь	6000 шесть тѣ́сячъ, и т. д.	
22 двѣ́дцѣтъ два́, и т. д.	10000 де́сять тѣ́сячъ	
30 трѣ́дцѣтъ	100000 сто тѣ́сячъ	
31 трѣ́дцѣтъ оди́нь	1000000 милли́онъ	
32 трѣ́дцѣтъ два́, и т. д.	2000000 два милли́она	
40 со́рокъ	3000000 три милли́она	
50 пятьде́сѣтъ	4000000 четѣ́ре милли́она	
60 шестьде́сѣтъ	5000000 пять милли́оновъ, и т. д.	
70 се́мьдесѣтъ		

Напомена. О изговарању неких бројева при убрзаном темпу види I, § 41, нап.

О постанку неких бројева. 1. Бројеви од 10—19 сажети су из **202.** спојева *оди́нь на де́сятъ, два на де́сятъ* и т. д. (пореди ст.-сл. **ЈЕДИНЪ НА ДЕСАТЕ** [ДЕСАТЕ је локал јединице сугласничке промене], **ДЖЕА НА ДЕСАТЕ**; ст.-рус. *оди́нь на де́сяте, два на де́сяте*). Како е у де́сятъ није било наглашено, оно је замукло; *дс* дало је једначењем

Слика 9. – Илустрација презентовања материје о основним бројевима у Кошутевој Руској граматици II Облици (Кошутећ 1914: 119).

212

Садашњи адверб: топча, хохоча, прѣча, гложа.

Садашњи партицип ради (трпног нема): топчаушій, хохочушій, прѣчушій, гложушій.

Прошаста адверб и прошаста партиципи (радни и трпни):

топтавъ	} § 283, 2	топтавшій	топтанный
хохотавъ		хохотавшій	—
прѣтавъ		прѣтавшій	прѣтанный
глодавъ		глодавшій	об-глоданный.

Напомене. 1. *ст са ј* дало је *щ* (= шч, моск. ш'ш'), отуд: хлестать шибати: хлещу хлещешь хлещуть; хлещи хлещите; хлещущій; хлеставъ; хлеставшій; хлестанный.

2. *т са ј*, као што је горе речено, дало је *ч*; каткад место *ч* долази *щ*. Ово бива у глагола који су примљени из ст.-словенског преко црквеног језика, и у којих је *щ* према ст.-словенском *шт* (ст.-сл. *шт* Руси још од старине изговарају као *шч*). Отуд: *клеветати* (клеветавъ, клеветавшій, оклеветанный) опадати (кога): клевету клеветешь клеветуть; клевети клеветите; клеветя; клеветущій (пореди ст.-сл. *кавѣтати* — *кавѣштѣ* *кавѣштѣши*); *роптаѣти* (роптавъ, роптавшій) роптати: ропчу ропчешь ропчуть; ропчи ропчите; ропча; ропчущій (пореди ст.-сл. *рѣпѣтати* — *рѣпѣштѣ* *рѣпѣштѣши*); *скрежетати* (скрежетавъ; скрежетавшій) шкргутати зубима: скрежешу скрежешь скрежеть; скрежеш скрежете; скрежеша; скрежущій (пореди ст.-сл. *скрѣжѣтати* — *скрѣжѣштѣ* *скрѣжѣштѣши*); *трепетати* (трепетавъ, трепетавшій) дрктати (од страха): трепешу трепешь трепеть; трепеш трепете; трепеша; трепещущій (пореди ст.-сл. *трѣптѣти* — *трѣптѣштѣ* *трѣптѣштѣши*).

3. Глагол *жажду* (жаждеш жаждутъ, жаждущій) узет је такође из црквеног језика; према облицима жажду жаждеш и т. д. и према именици жажда инфинитив гласи жаждати (место народног жадытъ; пореди ст.-сл. *жадати* *жаждѣ*). У об. говору овај глагол долази само с преносним значењем: жеднети, жудети за чим, бити жељан чега, н. пр. я жажду покоя, жељан сам мира (срп. жедан сам = рус. мнѣ нить хѣчется, а не: я жажду).

351. 3. На -к, -г, -х: плакати плакати, скакати скакати; || двѣгати кретати; || пахати орати.

Гласовни закони: к + ј = ч; г + ј = ж; х + ј = ш.

Инфинитив	Презент			Императив	Перфекат
	1 л. једн.	2 л. једн.	3 л. множ.		
плакати	плачу	плачешь	плачутъ	плачь, плачѣте	плакалъ -а -о -и
скакати	скачу	скачешь	скачутъ	скачи, скачѣте	скакалъ -а -о -и
двѣгати	двѣжу	двѣжешь	двѣжутъ ¹	— —	двѣгаль -а -о -и
пахати	паху	пахешь	пахутъ	пашѣ, пашѣте	пахаль -а -о -и.

¹ Остали презентни облици (сем сад. парт.) изводе се од основе двѣга-; отуд императ. двѣгай двѣгайте, адверб двѣгаѣ, парт. двѣгающій поред двѣжущій, двѣгаемый поред двѣжимый; презент двѣжу двѣжешь двѣжутъ данас је сасвим књижеван и застарео, на се и он изводи од основе двѣга-: двѣгаю двѣгаешь двѣгаютъ (§ 354).

Слика 10. – Пример напомена и табеларног приказа у Кошутѣшевој Руској граматици II Облицу (Кошутѣћ 1914: 212).

Прилог 13.

	Свршени вид	Несвршени вид
Инфинитив:	быть награждённым	быть любимым
Садашње време:	я награждён...	я любим...
Прошло време:	я был награждён...	я был любим...
Будуће време:	я буду награждён...	я буду любим...
Заповедни начин:	будь награждён	будь любим
Потенцијал:	я был бы награждён...	я был бы любим...
Глаголски прилог садашњи:	будучи награждён	будучи любим
Глаголски прилог прошли:	быв награждён	быв любим

Слика 11. – Приказ облика пасива у *Грамматика руског језика: фонетика и морфологија*. 1966., Вере Николић (Николић 1966: 209).

Прилог 14.

ЗАДАТАК

Научите који језици чине групу словенских језика.

2. Руси пишу ћирилицом. Руска ћирилица има 33 слова. Свако слово има свој назив.

ЗАДАТАК

а) Научите по реду називе слова у руској азбуци.

б) Подвуците слова у руској азбуци којих нема у нашој.

в) Испишите слова наше ћирилице којих нема у руској азбуци.

3. Гласове руског језика можемо поделити на самогласнике и сугласнике. Најважнија разлика у начину изговора између самогласника и сугласника састоји се у томе што се при изговору самогласника уста широко отварају,

Слика 12. – Задатак после краћег теоријско-спознајног текста о руским самогласницима и сугласницима у *Граматици руског језика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (Дреновац 1971: 3).

Прилог 15.

Ови сугласници (л, р, м, н) називају се сонанти. Глас (ј) такође је близак сонантима, звучан је и нема безвучног парњака.

Таблица руских сугласника подељених по звучности:

Безвучни	ц	ч	ш	х	к	т	с	ш	п	ф	Звучни			
					г	д	з	ж	б	в		л	р	м

Слика 13. – Текст и табеларни приказ руских звучних и безвучних сугласника у *Граматници руског језика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (Дреновац 1971: 6).

Прилог 16.

33. Правописни знаци (знаки препинания) бележе се у руском углавном као и у српскохрватском: тачка (точка), зарез (запятая), упитник (вопросительный знак), узвичник (восклицательный знак), тачка и зарез (точка с запятой), црта (тире), цртица (чёрточка), наводници (кавычки), заграда (скобки), две тачке (двоеточие), три тачке (многоточие).

Као посебно треба упамтити, што је већ раније речено, да се уметнуте речи и реченице увек одвајају зарезом, као и у сложеној реченици све независно и зависно сложене реченице.

На пример:

Э́то, ко́нечно, не т́рудно.
Загреме́ло, и поше́л дождь.
Я зна́ю, что э́то не так.

Црта (тире) у руском језику често се пише између субјекта и именскога предиката уместо помоћног глагола јесам.

На пример:

Два́жды два - четы́ре.
О́вощи – хоро́шая пи́ща.

Слика 14. – Приказ једног теоријско-спознајног текста за VIII разред у *Граматници руског језика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (Дреновац 1971: 20).

Прилог 17.

Именице мушког рода које се завршавају на меке сугласнике **ч, ш**, мењају се као и друге именице с меком променом (медведь, автомобиль), само што се иза **ч, ш**, никад не пишу наставци **я, ю** – већ **а, у**: мяча, мячу, матча, матчу; товарища, товаришу; борща, боршу (параграф 14).

Инструментал код ових именица може да се завршава на **-ом**, ако је акценат на наставку, и на **-ем**, ако је акценат на основи, као што се види из горњих примера: мяч**ом**, борщ**ом**, мат**ч**ем, тов**а**рищем.

Слика 15. – Приказ једног теоријско-спознајног текста за VI разред о именицама мушког рода на меке сугласнике **-ч, -ш** у *Граматици руског језика за више разреде основне школе, 1971.*, Јелице Дреновац (Дреновац 1971: 38).

Прилог 18.

Овде ћемо навести именице средњег рода из ваших уџбеника чији је акценат увек на основи:

горно, -а; копыто, -а; колено, -а; одеяло, -а; хозяйство, -а; платье, -я; варенье, -я; веселье, -я; детство, -а; подножие, -я; эхо, -а; здание, -я; веление, -я; деление, -я; стихотворение, -я; основание, -я; просвещение, -я; развитие, -я; соревнование, -я; удивление, -я; удовольствие, -я; учреждение, -я.

Слика 16. – Пример једног теоријско-спознајног текста за VII разред из *Граматики руског језика за више разреде основне школе, 1971.*, Јелице Дреновац (Дреновац 1971: 48), о именицама средњег рода које су обрађиване у уџбенику.

Прилог 19.

Табеларни вертикални приказ генитива множине именица мушког рода на тврди и меки сугласник, именица женског и мушког рода на *-а/-я* и именица средњег рода на *-о (-ё), -е*, из *Граматики руског језика за више разреде основне школе, 1971.*, Јелице Дреновац (Дреновац 1971: 69).

Генитив множине именица мушког рода на тврди и меки сугласник, именица женског и мушког рода на *-а/-я* и именица средњег рода на *-о (-ё), -е*

Именице	Мушког рода на тврди сугласник	Мушког рода на <i>-й</i>	Мушког рода на <i>-омок, -енок, -енок, -ята</i>	Мушког и средњег рода са колективном множине на <i>-и, -я</i>	Мушког рода на меки сугласник	Мушког рода на <i>-ш, -ч, -щ</i>	Женског рода на <i>-а/-я</i>	Средњег рода на <i>-о</i>	Средњег рода на <i>-е</i>	Средњег рода на <i>-ще</i>
Номинатив јединице и множине	самолёт — самолёты бойц — бойцы палец — пальцы	бой — бой трамвай — трамваи	цыплёнок — цыплята ребёнок — ребята	брат — братья дерево — дерёва друг — друга	родитель — родители, медведь — медведи	меч — мечи товарищ — товарищи ёж — ежи карандаш — карандаши	картина — картины, земля — земли	дело — дела письмо — письма око — ока	поле — поля море — моря	училище — училища
Добијати у генитиву плурала наставних <i>-ов, (-ёв)</i>	самолётов бойцов	бойв			родителей медведей				полей морей	дел писем оков
<i>-ов</i>	пальцев	трамваев		братьев деревьев						
<i>-ей</i>				друзей		сжей карандашей мечей товарищей				
Нулти наставак			целый ребят				картин земель			училищ

Прилог 20.

Слика 17. – Пример илустративних цртежа у *Граматници руског језика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац са дидактичком, лингвокултуролошком и мотивационом функцијом.

Прилог 21.

Ако графички прикажемо функцију сваке речи у овој простопроширеној реченици, шема ове реченице изгледала би овако:

Подлежаче (кто?)	Сказуемое (что делал?)
Колхозник _____	пахал
	а? г к
	д а
	е? к?
	вчерá за нáшим бчень усёрдно
	дбмом
	ч ч
	т е
	о? м?
	пóле тра́ктором

ЗАДАТАК

Према овом обрасцу прикажите графички функцију сваке речи у следећој простопроширеној реченици:
 Рéки, рéчки и озéра почтí всегда обраста́ют лéсом и куста́рником.

Слика 18. – Пример схематизованог приказа упитних реченица и задатка у *Граматници руског језика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (Дреновац 1971: 155)

133. ПОРЕБЕВЕ ПРИДЕВА

Позитив	Компаратив				Суперлатив			Примелба		
	Прост облик	Сложен облик		Прост облик	Сложени облик					
	темше	темше	темше	темше	темше	темше				
-ий -ая -ос -ые	-се	темше	темный темная тёмное	-ий -ая -ос -ые	темнейший темнейшая темнейшее	-ий -ая -ос -ые	самый тёмный самая тёмная самое тёмное	Акцент у овог придева није сталан; стога се јавља разлика е ђ		
-ий -ая -ос -ые	-е	крепче	крепкий крепкая крепкое	-ий -ая -ос -ие	крепчайший крепчайшая крепчайшее	-ий -ая -ос -ие	самый крепкий самая крепкая самое крепкое		У неким облицима к прелази у ч (к > ч)	
-ий -ая -ос -ие	-е	выше	высокий высокая высокое	-ий -ая -ос -ие	высочайший высочайшая высочайшее	-ий -ая -ос -ие	самый высокий самая высокая самое высокое			Облик компаратива се гради од основе; выс(ок) выше; овај облик се често употребљава у значењу суперлатива; суперлатив се гради од основе выс(ок (к > ч) высочайший
-ий -ая -ос -ие	-е	ниже	низкий низкая низкое	-ий -ая -ос -ие	нижайший нижайшая нижайшее	-ий -ая -ос -ие	самый низкий самая низкая самое низкое			
-ий -ая -ос -ие	-е	тоньше	тонкий тонкая тонкое	-ий -ая -ос -ие	тончайший тончайшая тончайшее	-ий -ая -ос -ие	самый тонкий самая тонкая самое тонкое	У облицима суперлатива к прелази у ч (к > ч).		

Слика 19. – Пример табеларног приказа у *Граматици руског језика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (Дреновац 1971: 91)

229. Ако упоредимо ове две реченице, видећемо да у руском језику постоје два глагола који означавају кретање а који се у нашем језику могу превести једним глаголом: **идти**. Девојчица иде у школу и дечак иде у школу. Само, кад се користи неко превозно средство, у руском језику биће употребљен глагол **ехать** а кад се иде пешице, глагол — **идти**.

У нашем језику можемо да кажемо: Ишао сам трамвајем (аутомобилом); у руском се, као што смо већ рекли, у овим случајевима употребљава глагол **ехать**: **ехать** на трамвае, **ехать** на велосипеде.

Да бисте правилно употребљавали глаголе **идти**, **ехать** овде ћемо навести презент и перфекат ових глагола.

И д т и

Презент

Я **иду́** в шко́лу.
Ты **идёшь** домо́й.
Он **идёт** в кино́.

Мы **идём** в шко́лу.
Вы **идёте** домо́й.
Они́ **идут** в кино́.

Перфекат

Я **шёл** в лес.
Ты **шёл** на реку́.
Он **шёл** на вокза́л.

Мы **шли** в лес.
Вы **шли** на реку́.
Они́ **шли** на вокза́л.

Е х а т ь

Презент

Я **еду́** в Ленингра́д.
Ты **едешь** в дере́вню.
Он **едет** на по́езде.

Мы **едем** в Ленингра́д.
Вы **едете** в дере́вню.
Они́ **едут** на по́езде.

Перфекат

Я **ехал** на авто́бусе.
Ты **ехал** на тролле́йбусе.
Он **ехал** за́ город.

Мы **ехали** на авто́бусе.
Вы **ехали** на тролле́йбусе.
Они́ **ехали** за́ город.

Стере́чь — чувати, стражарити.
Бере́чь — чувати, штедети.
За́ город — изван града.

Слика 20. – Пример теоријско-спознајног текста и вантабеларног списка глагола кретања (за VII разред) у *Граматици руског јзика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (с. 146).

257. ОБРАСЦИ ГЛАГОЛСКЕ ПРОМЕНЕ И ПРИМЕРИ
П Р В А В Р С Т А

Редни број	Инфинитив	Презент	Футур	Императив	Перфекат	Напомена
1.	Дѣлать	Я дѣлаю Ты дѣлаешь Они дѣлают	Я буду дѣлать	Дѣлай Дѣлайте	Он дѣлал, -ла, -ло, -ли	—
2.	Работать	Я работаю Ты работаешь Они работают	Я буду работать	Работай Работайте	Он работал, -ла, -ло, -ли	—
3.	Играть	Я играю Ты играешь Они играют	Я буду играть	Играй Играйте	Он играл, -ла, -ло, -ли	—
4.	Знать	Я знаю Ты знаешь Они знают	Я буду знать	Знай Знайте	Он знал, -ла, -ло, -ли	—

164

Слика 21. – Пример табеларног приказа у *Граматници руског јзика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (с. 164).

УПОТРЕБЕ ГЛАГОЛА	
Карактеристични примери употребе	
Он дѣлает — что?	<ul style="list-style-type: none"> — утреннюю зарядку — гимнастику
Он дѣлает — что?	<ul style="list-style-type: none"> — ошибки — глупости
Что с ним дѣлать? Вперѣд этого не дѣлайте!	
Отец — работает — где?	<ul style="list-style-type: none"> — на заводе — на фабрике — в институте — как? — прилежно * — в поле
Он — играет — на чём?	<ul style="list-style-type: none"> — на рояле — на скрипке — что? — концерт — на гитаре — на баяне
Дѣти играют — во что?	<ul style="list-style-type: none"> — в куклы — в мяч — в футбол — в шахматы — в жмурки
Актёр — играет	<ul style="list-style-type: none"> — кого? — Ленского — что? — главную роль
Дѣти играют в саду.	
Мальчик знает	<ul style="list-style-type: none"> — кого? — этого человека — как? — по слуху — себя — что? — дело — математику — урок — по-русски — о чём? — об этом
Я — знаю — (что?)	<ul style="list-style-type: none"> — что говорю — что он болен — с кем имѣю дело
Я — не знаю — (чего?)	— приѣхал ли он

* прилежно — вредно.

Слика 22. – Наставак претходног табеларног приказа у Граматици руског јзика за више разреде основне школе, 1971., Јелице Дреновац (с. 165).

Прилог 26.

VIII РАЗРЕД			
263. Преглед прилога*			
Значење	Питање на које одговарају	Прилог	Примери употребе
Прилози за време	Когда? (прилог)	Вновь Вечером Вчера Впервые Вперёд Вдруг Днём Когда-ни-будь Когда-то Летом Однажды Ночью Потом Раньше Раз Сегодня Сейчас Завтра Уже Утром Рано	Мы увидимся вновь. Вечером мы смотрели телевизор. Вчера мы были в кино. Впервые в жизни я это сделал. Заплатите вперёд. Вдруг грянул гром. Днём они работают. Когда-нибудь ты это узнаешь. Когда-то я читал этот роман. Летом мы купались в реке. Однажды осенью я пошёл на охоту. Здесь ночью тихо. Он сказал нам несколько слов и потом вышел. Это произошло раньше. Раз он приходит ко мне и говорит... Сегодня у нас урок русского языка. Я сейчас возвращусь! Завтра едем на экскурсию. Ребёнок уже ходит. Утром мы встаем рано.
Прилози за место	Где? (прилог) Куда? (прилог) Откуда? (прилог)	Мимо Вблизи Домой Напротив Внизу Направо Отсюда Рядом Справа Слева Нигде Везде Домаше Где-то Далеко Вперёд	Он прошёл мимо. Вблизи раздался смех. Он пошёл домой! Пора домой! Он живёт напротив. Он живёт внизу. Он повернулся направо. Это далеко отсюда. Они сидели рядом. Я вошёл в класс, справа стоял Иван, слева — Саша. Я его нигде не видел. Везде росли цветы. Маша сидела дома. Где-то далеко крикнула ночная птица. Идите вперёд.
Прилози за начин	Как? Каким образом?	Вместе Напротив Вслух	Они шли вместе. Он всё делает напротив. Он читал вслух.

* Овде су унети сви прилози који су употребљени у уџбеницима за основу школу (V, VI, VII и VIII разред) Јелице Дреновац.

204

Слика 23. – Илустрација презентовања прилога у *Граматичи руског јзика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (с. 204).

Обични изрази у разговору	
Мне хотѣлось.	Желео сам.
Мне скучно.	Досадно ми је.
Не хóчется.	Немам воље.
Мы рады.	Драго нам је.
Мне снит̄ся.	Спава ми се.
Слúшаться родителей.	Слушати родитеље.
У тебя насморк.	Ти имаш кијавицу.
Как нянька при ней.	Као да јој је дадила (мази је).
Накрýть на стол.	Поставити сто.
Работать { на завóде на фáбрике в шкóле в инститúте в пóле	Радити { у творници у фабрици у школи. у институту. у пољу.
Вест̄и дневн̄ик.	Водити дневник.
Вест̄и себя.	Понашати се
Лет пяти́ — шести́.	Од својих пет, шест година.
Сгорѣть от стыда́.	Умрети од стида.
Сидѣть за обѣдом.	Бити за обедом.
Чувствовать голо́д.	Осећати глад.
Живѣт на нашей úлице.	Станује у нашој улици.
Живѣт на вторóм этажѣ.	Станује на првом спрату.
Ждѣт письмá.	Очекује писмо.
Убирáть посуду со столá.	Склањати посуђе са стола.
Поговорит̄ по телефóну.	Разговарати телефоном.
Раз в неделю́.	Једном недељно.
Борóться за свобóду.	Борити се за слободу.
Худóжник пишѣт картину́ (портрет́ Пушк̄ина).	Уметник ради слику (портрет́ Пушк̄ина).
Как бы не так!	Пази да не буде!
Актёр играѣт Лѣнского, главную́ роль.	Е да неће бити тако!
Кто сего́дня поѣт Оне́гина?	Глумац игра Ленског, главну улогу.
	Ко данас пева Оњегина?

Слика 24. – Илустрација приказа колоквијалних изрази у *Граматичи руског јзика за више разреде основне школе*, 1971., Јелице Дреновац (с. 213).

Прилог 28.

Табела 3. – Табеларни приказ предлога у *Граматници за основну школу Љ. Несторов и Богољуба станковића, 1999.*

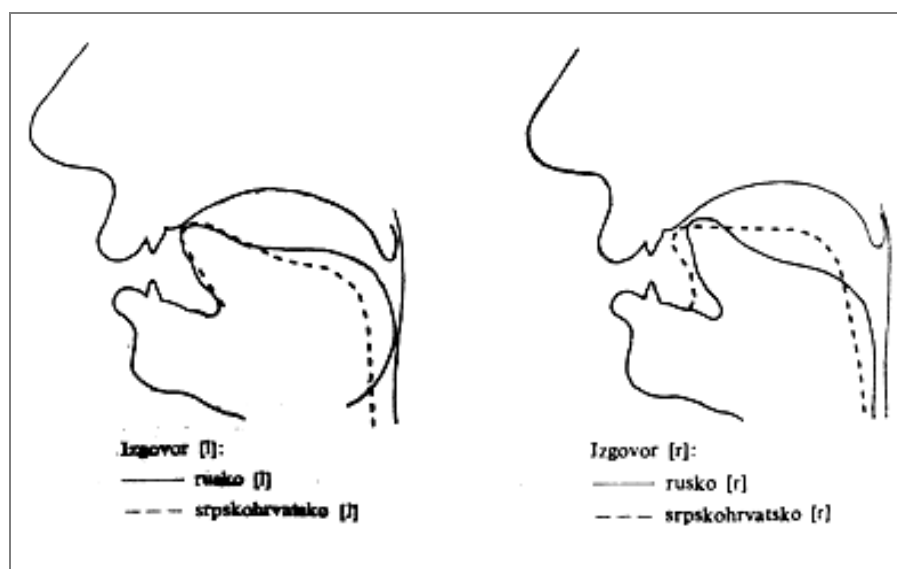
Предлог + падеж		Шта исказује?	Примери
к	Дательный	усмереност ка нечему	к городу
по	Дательный	кретање по нечему	по городу
по	Дательный	време	по понеделњикам
в	Винительный	усмереност у нешто	в школу
в	Винительный	време	в понеделњик
за	Винительный	усмереност ка задњој страни нечега	за диван
на	Винительный	усмереност на нешто	на стол
под	Винительный	усмереност под нешто	под диван
за	Творительный	место иза нечега	за диваном
за	Творительный	циљ	за лекаством
под	Творительный	место испод нечега	под древом
над	Творительный	место над нечим	над столом (висит)
над	Творительный	усмереност на место изнад нечега	под столом (повесит)
перед	Творительный	место пред нечим	перед зеркалом
перед	Творительный	усмереност на место испред нечега	(стоит) перед зеркалом
перед	Творительный	време	(поставит)
с	Творительный	друштво	перед войной с товарищем

Прилог 29.

Табела 4. – Табеларни приказ неодређених заменица са постфиксима *-то*, *-нибудь*, *-либо* и префиксом *кое-* у *Руској граматици у поређењу са српском* Бранка Тошовића, 1988. (с. 215).

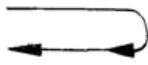

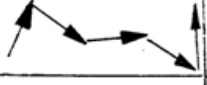

Br.	Zamjenice sa:	Apsolutna neodređenost	Relativna neodređenost	
			Govornik može da zna	Sagovornik ili neko drugi može da zna
1.	<i>-то</i>	-	-	+
2.	<i>-нибудь</i>	+	-	-
3.	<i>-либо</i>	+	-	-
4.	<i>кое-</i>	-	+	-

Прилог 30.

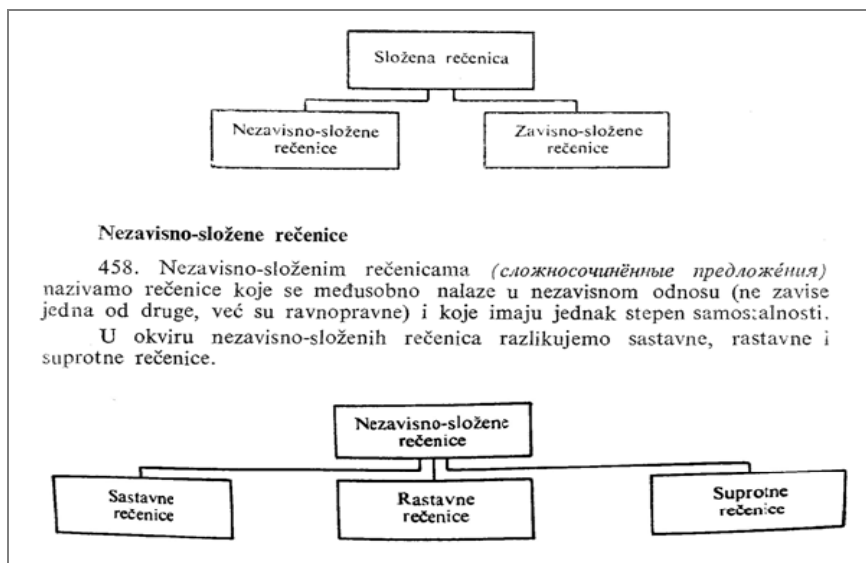
Слика 25. – Илустрација положаја говорних органа приликом изговора руских и српских гласова *ј* и *р* у *Руској граматици у поређењу са српском* Бранка Тошовића, 1988. (Тошовић 1988: 18).

Прилог 31.

<i>Određeno</i> kretanje		<i>Neodređeno</i> kretanje	
a) jednom	1	a) više puta	2, 3, 4 ... x
		b) tamo i ovamo	
b) u jednom pravcu		c) u više pravaca	
		d) sposobnost	

Слика 26. – Илустративни материјал у *Руској граматици у поређењу са српском* Бранка Тошовића, 1988. Представља сликовни, текстуални и табеларни приказ глагола кретања (с. 334).

Прилог 32.

Слика 27. – Схематски приказ поделе сложене реченице на независно-сложене и зависно-сложене у *Руској граматици у поређењу са српском* Бранка Тошовића, 1988. (с. 389).

Прилог 33.

Упражнение 6. Обратите внимание.

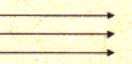
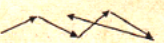

Где?	Здесь	<u>внизу, наверху, внутри, дома</u>	Там
Куда?	Сюда	<u>вниз, вверх, внутрь, домой</u>	Туда

Выделенные конструкции из левого столбца в предложениях в правом столбце замените наречиями: **здесь, сюда, там, туда.**

1. Ты давно уже на вокзале ?	Я уже целый час.
2. Моя сестра скоро придет к нам в Москву .	Она приезжает учиться.
3. Как попасть на Дворцовую площадь ?	Вы можете поехать на любом автобусе.
4. В музее вы можете посмотреть живопись XVIII века.	А можно увидеть картины Шишкина?

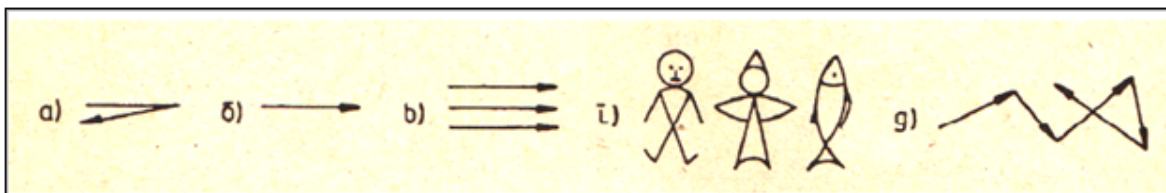
Слика 28. – Илустрација вежбања и графичког приказа значења прилога за место у Приручнику *Давайте лучше говорить по-русски, Грамматичка вежбања за I и II разред гимназије*, 1994., Дојчила Рудана и Милице Добрић.

Прилог 34.

Условные схемы	Примеры
а) в одном направлении, 	а) Мы <i>идём</i> на стадион.
б) в определённый момент, 	б) Вот <i>идёт</i> женщина. Мы <i>сейчас идём</i> (едем) в кино. Вечером мы <i>едем</i> в Москву.
в) одностороннее, повторяющееся 	в) Каждый раз , когда мы <i>шли</i> на практику, мы покупали газету.
Глаголы неопределённого движения (ходить, ездить...) обозначают движение:	
а) в разных направлениях, 	а) Они долго <i>ходили</i> по парку.
б) туда и обратно, 	б) Вчера мы <i>ходили</i> в театр.
в) которое повторяется, 	в) Они часто <i>ходят</i> (ходили, будут ходить) в театр.
г) как способность, 	г) Ребёнок уже <i>ходит</i> . Птицы <i>летают</i> . Рыбы <i>плавают</i> .

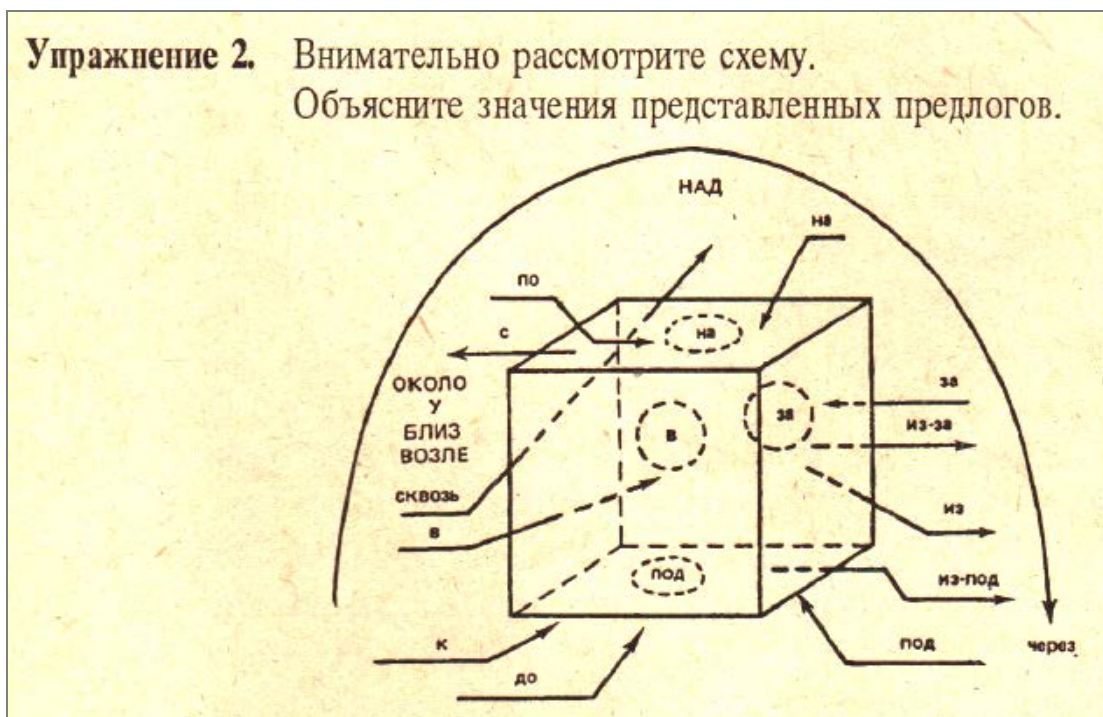
Слика 29. – Илустрација графичког приказа значења глагола кретања у Приручнику *Давайте лучше говорить по-русски, Грамматичка вежбања за I и II разред гимназије*, 1994., Дојчила Рудана и Милице Добрић.

Прилог 35.

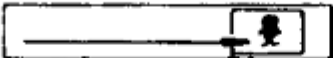

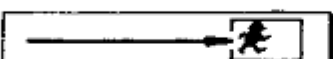

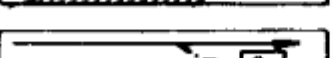

Слика 30. – Илустрација вежбања изложеног иконичким знацима у Приручнику *Давайте лучше говорить по-русски, Граматичка вежбања за I и II разред гимназије*, 1994., Дојчила Рудана и Милице Добрић. Задатак налаже ученицима да према цртежу саставе реченице са глаголима кретања.

Прилог 36.

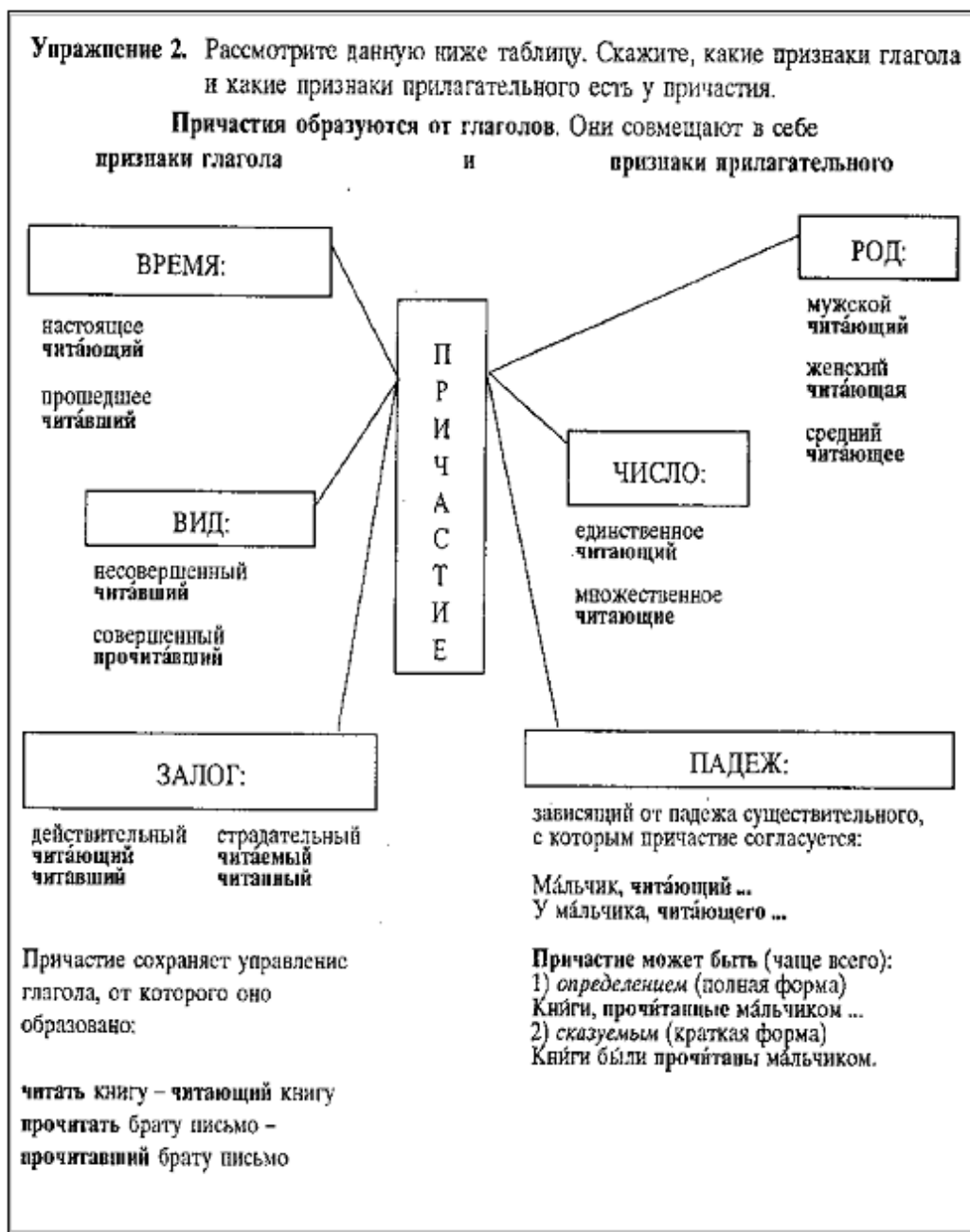

Слика 31. – Илустрација приказа значења предлога за изражавање просторних односа у Приручнику *Давайте лучше говорить по-русски, Граматичка вежбања за I и II разред гимназије*, 1994., Дојчила Рудана и Милице Добрић. Теоријско-спознајни текст је замењен цртежом. Вежбање захтева од ученика да објасни значење презентованих предлога.

Прилог 37.

Пространствено значење приставок глаголов кретања			
идти – ходи́ть			
ѣхать – ѣзди́ть			
по-		пойти́	
при-		приѣхати́	приходи́ть
		приѣзжа́ть	приѣзжа́ть
у-		уйти́	уходи́ть
		уѣхати́	уѣзжа́ть
в-		войти́	входи́ть
		въѣхати́	въѣзжа́ть
вы-		выйти́	выходи́ть
		выѣхати́	выѣзжа́ть
под-		подойти́	подходи́ть
		подѣхати́	подѣзжа́ть
от-		отойти́	отходи́ть
		отѣхати́	отѣзжа́ть
про-		пройти́	проходи́ть
		проѣхати́	проѣзжа́ть
пере-		перейти́	переходи́ть
		переѣхати́	переѣзжа́ть
за-		зайти́	заходи́ть
		заѣхати́	заѣзжа́ть
об-(обо-)		обойти́	обходи́ть
		обѣхати́	обѣзжа́ть
до-		дойти́	доходи́ть
		доѣхати́	доѣзжа́ть

Слика 32. – Илустрација графичког приказа значења глагола кретања са префиксима у Приручнику *Давайте лучше говорить по-русски, Граматичка вежбања за I и II разред гимназије*, 1994., Дојчила Рудана и Милице Добрић.

Слика 33. – Илустрација графичког приказа партиципа у Приручнику *Давайте лучше говорить по-русски, Грамматика вежбања за I и II разред гимназије*, 1994., Дојчила Рудана и Милице Добрић, са задатком који од ученика захтева да уоче глаголске и придевске карактеристике партиципа.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Ружица Радојчић, рођена 1963. у Београду. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду, на групи за руски језик и књижевност са просечном оценом 8,92, чиме је стекла стручни назив професора руског језика и књижевности. Од септембра 1987. ради као професор руског језика (ОШ "Свети Сава" у Београду, XIII београдска гимназија, Војна академија Универзитета одбране). Стручни испит за професора руског језика и књижевности положила је 1989. Магистарски рад под насловом *Категорија теличности у руском језику у поређењу са српским*, под менторством проф. др Предрага Пипера, одбранила је 6. марта 2009. године на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду. Шест година провела је у Руској Федерацији (Москва) и четири године у Украјини (Кијев). Аутор је десетак стручних и научних радова, коаутор у изради двеју радних свезака за основну школу (са Љ. Несторов и О. Мишковски, 1992. и 1993. године), од 1985. бави се књижевним и стручним превођењем. Сада запослена на Катедри за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а

Вукица Радојчић

број уписа

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Структурно-садржинско и функционално
карактеристике дидактичких грамаatika руског
језика у словенској (српској и хрватској) јоштини средњег

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 18. 04. 2016.

Радојчић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Рутмица Радојчић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада Структурно-садржинске и функционалне карактеристике
дидактичких граматика руског језика у инословенској (српској и
хрватској) говорној средини

Ментор проф. др Ксенија Кончаревић

Потписани/а Рутмица Радојчић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 18.04.2016.

Рутмица Радојчић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Структурно-садржинске и функциоаналне карактеристике драматичких јанашних јунака у српској и хрватској (словенској) народној поезији која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 18. 04. 2016.

